

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ОДСЕК ЗА ИСТОРИЈУ

**БОРБЕ СТРАТИМИРОВИЋ
У РЕВОЛУЦИЈИ И РАТУ
1848–1849.**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ментор:
доц. др Горан Васин

Кандидат:
мр Жарко Димић

образац 5а**УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ****НАЗИВ ФАКУЛТЕТА** _____**Филозофски факултет** _____**KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA**

Redni broj: RBR	
Identifikacioni broj: IBR	
Tip dokumentacije: TD	Monografska dokumentacija
Tip zapisa: TZ	Tekstualni štampani materijal
Vrsta rada (dipl., mag., dokt.): VR	Doktorska disertacija
Ime i prezime autora: AU	Žarko Dimić
Mentor (titula, ime, prezime, zvanje): MN	Dr Goran Vasin, docent
Naslov rada: NR	Đorđe Stratimirović u Revoluciji i ratu 1848- 1849 godine
Jezik publikacije: JP	Srpski
Jezik izvoda: JI	srp. / eng.
Zemlja publikovanja: ZP	Srbija
Uže geografsko područje: UGP	Vojvodina
Godina: GO	2015.
Izdavač: IZ	autorski reprint
Mesto i adresa: MA	

Fizički opis rada: FO	(broj poglavlja / stranica / slika / grafikona / referenci / priloga) 2/15, str. 356, 102, fusnota 1057
Naučna oblast: NO	Istorija, Istorija modernog doba
Naučna disciplina: ND	Istorija
Predmetna odrednica, ključne reči: PO	Đorđe Stratimirović, Revolucija 1848-1849, Srpsko-mađarski rat, Habzburška monarhija, Kneževina Srbija
UDK	
Čuva se: ČU	
Važna napomena: VN	
Izvod: IZ	<p>Средином 19. века настављају се европски револуционарни процеси који су захватили и просторе Хабзбуршке монархије. У овим процесима нашао се и српски народ који је, својом „густином“, заузимао јужни део Монархије. Захваљујући привилегијама добијеним од аустријског цара Леополда I, а које је „заслужио“ српски патријарх Арсеније III Чарнојевић, Срби су се у политичком смислу поставили као верски одређен народ. У периоду од 1690. до 1918. године српска црквена хијерархија, српски политички прваци и други значајни представници српског народа трудили су се да очувају статус и права српског становништва. Са своје стране, бечке власти су константно настојале да српске привилегије сузе и оспоре, да би их пред крај Монархије и потпуно укидале. Било је то питање опстанка и очувања верског, националног и културног идентитета српског народа, најпре у Хабзбуршкој монархији, а 60-их година 19. века у Аустроугарској. Надолазећи догађаји који су 1848-1849. године устали средњу Европу, прелили су се и на аустријску царевину. Она није била национално компактна држава, већ је у свом саставу имала разне народе (Мађари, Чеси, Словаци, Срби, Румуни...), који су бројчано надмашили немачко становништво. У овим догађајима, који су у суштини део историјских токова, значајну, а неретко и пресудну улогу, имају личности које се у</p>

таквим околностима појављују на политичкој сцени.

Таква личност у српском народу био је и Ђорђе Стратимировић. Потичао је из значајне српске породице Стратимировић, која своје порекло води из Херцеговине. Родоначелници ове породице били су Петар Стратимировић и његов син Вучко Петровић-Стратимировић. Вучков син био је Богић Вучковић - Стратимировић. Окончањем првог аустро-турског рата Пожаревачким миром 1718. године, порастао је углед Аустрије међу Србима у Херцеговини, тако да у следећем аустро-турском рату 1737-1739. године, Срби нуде своје услуге и узимају учешће у рату. Богић Стратимировић је, 1737. године, заповеднику грофу Херберштајну понудио 30.000 војника за рат против Турака. Ипак, цео пројекат се није остварио због мира који је 1739. године склопљен између Аустрије и Турске. Након тога, у периоду од 1743-1745. године, Богић и његов брат Никола преговарају у Бечу о насељавању Стратимировића у Аустрији. Најпре им је додељена пустара Сириг у Бачкој, а када је тај посед предат бачком владици, Богић и његова три брата (Јован, Тома и Никола) у замену су добили посед Кулпин. Када је царица Марија Терезија отпочела са интензивнијим издавањем племићких диплома знаменитијим српским породицама, са циљем да их придобије за своје војне и друге планове, племство је стекла и породица Стратимировић. Из ове породице је знаменити и утицајни карловачки митрополит Стефан Стратимировић, стриц Ђорђа Стратимировића, што је, како се испоставило, било итекако важно за будућу судбину и улогу Ђорђа у наступајућим историјским догађајима.

Ђорђе пл. Стратимировић рођен је 19. фебруара 1822. године у Новом Саду, у кући свог деде по мајци Јована Петровића. Његов отац Василије био је „миран и озбиљан човек“, кулпински велепоседник уз то и образован. Слободно време проводио је читајући научну литературу. Радио је и као фишкал (адвокат) фрушкогорских манастира. Мати му је рано преминула 1841.

године.Школовао се у Кулпину, уз надзор лутеранског свештеника Словака Рохоњија и кућног пријатеља познатог српског писца Милована Видаковића. Снажне утиске на младог Ђорђа остављале су приче о херојским подвизима из јуначког рода Стратимировића и живо сећање, на истина ретке, али упечатљиве доласке митрополита Стратимировића у Кулпин. И поред противљења родитеља определио се за војнички позив који је тада између осталог нудио прилику за брзо напредовање, посебно Србина племенитог рода. Похађао је нижу Евангелистичку гимназију у Новом Врбасу. Након изненадне смрти оца,поред попустљиве мајке,испунила му се жеља да постане војник. Похађање академије у Тителу, на кадетском курсу (тзв. математика), омогућило му је да буде одмах примљен у други разред инжењеријске академије у Бечу. Тамо је провео следећих пет година, од 1837. до 1841.,где је као узоран ученик стекао многобројне пријатеље. Један од најбољих другова био му је Фердинанд Бауер, који је касније постао барон и министар рата. Из академије је изашао у чину потпоручника дакле постао је официр. Био је распоређен на службу у регименту у Милану, где је био омиљен међу својим колегама. Истицао се као частан и храбар човек. Ускоро је стицајем пре свега приватних разлога 1843. године напустио војну службу.

Већ почетком бурних догађаја 1848. године Стратимировић је узео активно учешће у њима. Образован, родољубив, млад и пун енергије а при томе разумевајући политичку и друштвену ситуацију и стање у коме се нашао српски народ пре свега у односу на Мађаре био је одмах између осталог и захваљујући свом пореклу прихваћен од српских првака и српског народа. Након састанка српске делегације чији је био члан са Лајошем Кошутом и Мађарима у Пешти 1848. године,стекао је велике симпатије и поверење народа. Његово војничко умеће, храброст, способност и неоспорна харизма показали су се већ у првом значајнијем сукобу Срба и Мађара, приликом напада генерала Храбовског на

	<p>Сремске Карловце 12. јуна 1848. године. Тада је, захваљујући енергичној команди Ђорђа Стратимировића, овај напад је одбијен, а Мађари су претрпели свој први пораз. То је Стратимировићу у народу донело велики углед и титулу „вожда“. Доказао се Стратимировић и у многим будућим биткама и догађајима, али је ова популарност, са друге, стране навукла и омразу, пре свега духовног поглавара Срба у монархији патријарха Јосифа Рајачића и његовог утицајног окружења. У том сукобу са конзервативним делом српског друштва, Стратимировић није имао успеха као на бојном пољу, на челу српске војске.</p> <p>У суштини, Ђорђе Стратимировић се, обзиром на своје младе године, веома добро носио са проблемима у овим тешким исудбоносним догађајима. Показао се као успешан стратег и командант. Добро се снашао и у замршеним политичким играма и при томе је дао велики допринос стварању Српске Војводине и поред свих потешкоћа којима је био изложен српски народ на просторима Јужне Угарске.</p> <p>У раду су коришћени постојећа литература, објављена и необјављена, а пре свега богата архивска грађавезана за револуционарне догађаје 1848. и 1849. године и активности Ђорђа Стратимировића у њима, затим успомене савременика, посебно Ђорђа Стратимировића, домаћа и страна периодика, посебно немачка, српска и мађарска, архивска грађа. Рад је организован по тематско-хронолошком принципу уз оцену кључних односа Ђорђа Стратимировића са патријархом Рајачићем и Стеваном Книћанином</p>
Datum prihvatanja teme od strane NN veća: DP	15. 02. 2014.
Datum odbrane: DO	

<p>Članovi komisije: (ime i prezime / titula / zvanje / naziv organizacije / status) KO</p>	<p>predsednik: član: član:</p>
---	--

University of Novi Sad
Key word documentation

<p>Accession number: ANO</p>	
<p>Identification number: INO</p>	
<p>Document type: DT</p>	<p>Monograph documentation</p>
<p>Type of record: TR</p>	<p>Textual printed material</p>
<p>Contents code: CC</p>	<p>Doctoral thesis</p>
<p>Author: AU</p>	<p>Žarko Dimić</p>
<p>Mentor: MN</p>	<p>Goran Vasin PhD, assistant professor</p>
<p>Title: TI</p>	<p>Đorđe Stratimirović in the Revolution and War of 1848-1849</p>
<p>Language of text: LT</p>	<p>Serbian</p>
<p>Language of abstract: LA</p>	<p>Serbian , English</p>

Country of publication: CP	Serbia
Locality of publication: LP	Vojvodina
Publication year: PY	2015.
Publisher: PU	Author's reprint
Publication place: PP	

Physical description: PD	(number of paragraphs/pages/pictures/graphs/references/attachments) 2/15, 356 pages, 102, 1057 footnotes
Scientific field SF	History, History of Modern Age
Scientific discipline SD	History
Subject, Key words SKW	Đorđe Stratimirović, Revolution of 1848-1849 , Serbian-Hungarian War, Habsburg Monarchy, Principality of Serbia
UC	
Holding data: HD	
Note: N	
Abstract: AB	In the mid-19 th century, the ongoing European revolutionary processes spread out to the area of the Habsburg Monarchy. The Serbian nation found itself amidst these processes, being densely populated in the southern region of the Monarchy. Thanks to the privileges granted by the Austrian Emperor Leopold I, and which were "deserved" by the Serbian patriarch Arsenije III Čarnojević, the Serbs imposed themselves in a political sense as a religiously determined nation. In the period between 1690 and 1918, the Serbian church hierarchy, the Serbian political leaders and other significant representatives of the Serbian nation strived to keep the status and rights of the Serbian

population. The Viennese authorities, however, on their side made every effort to cut and deny privileges, and finally abolished them completely before the fall of the Monarchy. It was a question of survival and preservation of the religious, national and cultural identity of the Serbian nation, first in the Habsburg Monarchy, and later in the 1860s in Austro-Hungary. The ensuing events which in 1848-1849 shook Central Europe affected the Austrian Empire too. It was not a nationally homogenous country but it consisted of several nations (Hungarians, Czechs, Slovaks, Serbs, Romanians...) that outnumbered the German population. In these events, which were essentially parts of historical processes, important roles, and often decisive ones, were held by people who in such circumstances appear on the political scene.

Among the Serbs, such a remarkable personality was Djordje Stratimirović. He came from the prosperous Serbian Stratimirovic family originating from Herzegovina. His forefathers were Petar Stratimirović and his son Vučko Petrović-Stratimirović. Vučko's son was Bogić Vučković-Stratimirović. With the end of the Austrian-Turkish war and signing the Požarevac peace treaty in 1718, Austria's population increased among the Serbs in Herzegovina, so in the next Austrian-Turkish war in 137-1739, the Serbs rendered their services and participated in the war. In 1737, Bogić Stratimirović offered 30,000 soldiers to Commander Count Herberstein for the war against the Turks. Nevertheless, the whole project failed due to the peace agreement signed by Austria and Turkey in 1739. Afterwards, in the period between 1743-1745, Bogić and his brother Nikola negotiated in Vienna on settling the Stratimirović family in Austria. First the family received a piece of dry land Sirig in Bačka, but when that property was given to the Bishop of Bačka, Bogić and his three brothers (Jovan, Toma and Nikola) got property in Kulpin in exchange. When Empress Mary Therese commenced a widespread grant of nobility charters to prosperous Serbian families, with the aim of gaining their services for military and other purposes, the Stratimirović family was also granted nobility. The eminent

and influential Metropolitan of Sremski Karlovci Stefan Stratimirović, uncle to Djordje Stratimirović, was also from this family, which was – as it turned out – particularly important for Djordje’s the future role in the upcoming historical events.

Djordje Stratimirović was born on 19th February 1822 in Novi Sad, in his the house of his grandfather on his mother’s side, Jovan Petrović. His father Vasilije was a “timid and serious man,” a landowner from Kulpin, and an educated one. He spent his leisure time reading scientific literature. He worked as a lawyer of the monasteries in Fruška Gora. His mother died very early, in 1841. He was educated in Kulpin under the guidance of a Slovak Lutheran priest Rohonji, a family friend of the famous Serbian poet Milovan Vidaković. The young Djordje was deeply impressed by the stories of the heroic deeds of the Stratimirović ancestors, as well as by the vivid memories of the rare but noteworthy visits of Metropolitan Stratimirović to Kulpin. Against his parents’ wish, he opted for military service, which at the time, among others, offered an opportunity of fast prosperity, especially for a Serb of noble origin. He attended the lower Evangelist Gymnasium in Novi Vrbas. After his father’s sudden death, thanks to his mother’s conciliatory nature, he fulfilled his wish to become a soldier. Attending the cadet course (the so-called “matematika”) at the military academy in Titel, enabled him direct admittance to the second grade of engineering academy in Vienna. He spent the following five years there, from 1837 to 1841, where as an outstanding student he made numerous friends. One of his best friends was Ferdinand Bauer, who later became a baron and War Minister. He left the academy with the rank of lieutenant, in other words he became a military officer. He was assigned to the service of the regiment in Milan, where he was highly respected by his fellow officers. He excelled as an honorable and courageous man. Soon, as a result of personal reasons, he left military service in 1843.

At the very beginning of the turbulent events of 1848, Stratimirović took an active role in them. Educated, patriotic, young and full of energy, he well understood the political and

social circumstances and the situation in which the Serbian nation was primarily in relation to the Hungarians, he was immediately accepted among the Serbian leaders and nation owing to his family background, among other reasons. As a member of the Serbian delegation, he met with Lajos Kossuth and the Hungarians in Pest in 1848, and deserved approval and confidence of his own nation. His military skills, courage, abilities and undeniable charismatic personality became prominent in the first battle between the Serbs and Hungarians, on the occasion of General Hrabovsky's attack on Sremski Karlovci on 12th June 1848. Owing to Djordje Stratimirović's energetic command, this attack was resisted and the Hungarians suffered their first defeat. This brought Stratimirović immense reputation and the title of Supreme Leader. Stratimirović approved himself in many successive battles and events, but this popularity, on the other hand, brought along certain enmity, primarily of the spiritual leader of Serbs in the Monarchy, Patriarch Josif Rajačić and his influential circle. In this conflict with the conservative fraction of Serbian society, Stratimirović did not win as he did in the battlefield as the leader of the Serbian army.

Essentially, regarding his young age, Djordje Stratimirović dealt with problems skillfully in those difficult and ominous times. He proved a successful strategist and commander. He handled the intricate political games well, and at the same time contributed greatly to the creation of Serbian Vojvodina, despite all the hardships the Serbian nation was facing in the region of Southern Hungary.

For the purpose of this study various existing literature has been used, both published and not published, but predominantly archival materials in connection with the Revolution of 1848 and 1849, and regarding the activities of Djordje Stratimirović in it. Other sources included the memories of his contemporaries, and especially those of Djordje Stratimirović; Serbian and foreign periodicals; archival sources, predominantly German, Serbian and Hungarian. The paper is organized and based on a thematic-chronological principle, with the assessment of the relationship between Djordje Stratimirović with Patriarch Rajačić and Stevan

	Knićanin.
Accepted on Scientific Board on: AS	15 th Febr. 2014.
Defended: DE	
Thesis Defend Board: DB	president: member: member:

Увод

Ђорђе Стратимировић – порекло, школовање и рад до 1848.

Породица Стратимировић пореклом је из Херцеговине. Родоначелници ове породице били су Петар Стратимировић и његов син Вучко Петровић Стратимировић.¹ Вучков син је био Богић Вучковић, са презименом и Петровић. Рођен је почетком XVIII века. Пошто му је отац рано умро, бригу о породици је преузео Богићев најстарији брат, Никола. Једно време је боравио у Далмацији, где је започео политичку каријеру.²

Пошто је после Пожаревачког мира знатније порастао углед Аустрије међу српским народом у Херцеговини, они су одлучили да у новом аустро-турском рату учествују и понуде своје услуге Бечком двору. Стога је, заједно са херцеговачким кнезом Алексом Миличевићем, 1737. године Богић из Херцеговине дошао у Карловац, где је заповеднику, грофу Херберштајну, понудио 30.000 војника за рат са Турцима. Након тога одлазе у Беч и цару Карлу VI предају писмо које је садржавало њихове планове о масовном устанку свих хришћана (и православних и католика), добро наоружаних. Услов је био да их цар узме у заштиту и евентуално пошаље к њима „какву војску морем или сухим“. У наредном периоду, до марта 1738, њихова понуда је прихваћена, али под условом да се сложе и у писаној форми то да потврде тамошњи главари. Следеће године Богић је поново отишао у Беч, као „апсолутни“ пуномоћник херцеговачког народа, како би у оквиру привилегија обезбедио гаранције за српско становништво. Тек крајем јуна 1739. године, треће године рата са Турцима, у Бечу је одлучено да се Херцеговцима издају привилегије. Међутим, миром Аустрије и Турске, 1739. године, идеја о стављању Херцеговине под царску власт је пропала, о чему је извештен и Богић.³

¹ Дуишин В. А., *Српске племићке породице у Војводини од 1690. до 1790.*, Гласник Историјског друштва у Новом Саду, св. 39-42, књ. XIII, Нови Сад, 1940, стр. 120.

² Ђорђе Стратимировић, *Богић Стратимировић, пуномоћник народа херцеговачког при царском двору у Бечу године 1737–1739.* Летопис Матице српске, књ. 184, св. 4, Нови Сад, 1895, стр. 116.

³ *Was ich erlebte, Erinnerungen von general von Stratimirović;* Wien-Leipzig 1911, 6; Стратимировић, Богић Стратимировић, 118-120; Александар Сандић, *Диплома властелинска и родослов породице Стратимировића – Култинских.* Летопис Матице српске, књ. 142, свеска друга, Нови Сад, 1885, стр. 115-118.

Након тога, у периоду од 1743. до 1745. године, Богић, заједно са братом Иваном, у Бечу преговара о настањивању Стратимировића у Аустрији. Најпре су помињани Славонија и Срем, да би на крају добили на уживање пустару Сириг у Бачкој. Када је тај посед припао бачком владика, Богић и његова три брата (Јован, Тома и Никола) у замену су добили Кулпин. У то доба, због придобијања српског народа за своје војне и друге планове, као и због спречавања даљег иселјавања у Русију услед развојачења Потиске и Поморишке војне границе, царица Марија Терезија је почела са интензивнијим издавањем племићких диплома знаменитијим српским породицама. Међу њима је била и породица Стратимировић.⁴

Заједно са Кулпином, Стратимировићи су 17. јула 1745.⁵ године од царице Марије Терезије добили и племићку диплому. Према породичном предању, они су у ове крајеве дошли као властелинска породица, због чега су, као надокнаду за изгубљене поседе у Херцеговини, добили Кулпин. Сам Ђорђе Стратимировић је тврдио, на основу више од стотину докумената који су били у његовом власништву, да су они још 1440. године у млетачкој „Златној књизи“ били уписани као властела. Наводно су потицали од зетске династије Балшића. Богић је умро почетком 1752, а иза себе је оставио два сина, Матеју и Петра. Према родослову објављеном у *Успоменама Ђорђа Стратимировића*, на челу породичног стабла је био Јован Вучковић Стратимировић. Он је млађи брат Богића Вучковића, који је заједно са браћом Јованом, Томом и Николом добио племићку диплому. Јован је имао сина Марка, кога на стаблу следи Ђорђе. Ђорђе је имао и два брата, Прокопија и Саву. Сава је био без потомака, а Прокопије је имао ћерку Екатерину и сина Димитрија. Ђорђева деца су била: Јелисавета, Сава, Јулијана, Јован, Покопије и Василије. Василије је отац генерала Ђорђа Стратимировића, а поред њега деца су му била Софија, Тодор, Катица и Маја.⁶

Један од најзначајнијих представника ове породице је карловачки митрополит Стефан Стратимировић, стриц Ђорђа Стратимировића. Рођен је 27. децембра 1757. године у Кулпину. У Бечу је учио филозофске и правне науке, после чега се

⁴ Stratimirović, *Was ich erlebte*, 6; Ђорђе Стратимировић, *Богић Стратимировић*, 133-134; Александар Сандић, *Диплома властелинска и родослов породице Стратимировића - Кулпинских*, 115-118.

⁵ Виктор Антон Душин наводи датум 10. јул 1745. када су Стратимировићи добили даровницу за Кулпин (Душин, *Српске племићке породице у Војводини од 1690. до 1790.*, 120). Славко Гавриловић наводи да је породица Стратимировић племство добила од цара Карла VI за војничке заслуге. Уз племство су добили пустару Кулпин са 10 хиљада јутара добре земље. (Славко Гавриловић, *Стефан Стратимировић*, 100 најзнаменитијих Срба, Ш-Јупублик – Принцип, Београд–Нови Сад, 1993, 125-127).

⁶ Ђорђе Стратимировић, *Богић Стратимировић*, 135; Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, Мало историјско друштво, Нови Сад, 2013, 211; Александар Сандић, нав. дело, књига 143, свеска трећа, Нови Сад, 1885, 105-110.

замонашио. Био је архимандрит у манастиру Крушедолу, а од 1786. епископ у Будиму. На Темишварском сабору, 1790. године, изабран је за митрополита. Иницијатор је оснивања гимназије у Сремским Карловцима и гимназије у Новом Саду 1811/1816. Својом мудро политиком обезбедио је наклоност Бечког двора према српским устаницима током Првог српског устанка. Умро је у ноћи између 23. и 24. септембра 1836. године.⁷

Ђорђе Стратимировић родио се 19. фебруара 1822. године у Новом Саду, у кући свог деде Јована Петровића. Његов отац Василије, „миран и озбиљан човек“, био је кулпински велепоседник, уз то веома образован. Слободно време проводио је читајући научну литературу и *Аугсбуршке својште новине*. Радио је и као фишкар (адвокат) фрушкогорских манастира. Пошто се добо упознао са црквеним правом, и сам је написао једно дело из области брачног права. Бавио се политиком и учествовао на жупанијској скупштини племства у Сомбору. Стратимировић се сећао да је своје говоре у скупштини претходно читао угледном српском књижевнику Миловану Видаковићу. За разлику од Стратимировићевог оца, Видаковић је био либералног политичког опредељења. Док је Видаковић био присталица Француске и Пољске револуције 1830. године, Стратимировићев отац је преферирао конзервативну Русију. Преминуо је рано, 1834. године. Мати Ђорђа Стратимировића је била Јулијана, кћи Јована Петровића, новосадског сенатора и синовица епископа бачког Гедеона Петровића. Митрополит Стефан се у почетку противио њиховом браку, да би касније, пошто је Јулијану боље упознао, веома ју је заволео. Она је умрла 1841. године. Од почетка његовог васпитања и образовања у породици је преовладавало уверење да се Ђорђе спрема за војничку каријеру, која је, као и свим Србима у Монархији, а нарочито племићима, била добар начин да брзо и лако напредују на друштвеној лествици.⁸

Прва знања је стекао у родитељској кући, од Словака Рохоњија, лутеранског свештеника, као и од Милована Видаковића. Стратимировић се сећао да је Видаковић, након дугих и бурних разговора које је водио са његовим оцем, узбуђено улазио у своју спаваћу собу. Међутим, није могао да спава, седео је и писао свој роман. Када би му се

⁷ М. Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српског народа*, Београд, 1889, 696-699; Андра Гавриловић, *Знаменити Срби XIX века*, Загреб 1901, 15-16; Жарко Димић, *Митрополит Стефан Стратимировић (1757-1836)*, *Знамените личности и установе Сремских Карловаца*, Зборник радова, Нови Сад, 2013, 9-14 стр.

⁸ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, III, 6; *Pester Lloyd*, Morgenblatt, Pest, 17. VI 1911, 142 (Фелтон „Генерал Стратимировић“ од професора Едуарда Вертхајмера).

учинио да је написао нешто добро, будио је малог и поспаног Стратимировића како би му то прочитао.⁹ Видаковићеви романи су у њему веома рано пробудили извесну љубавну чежњу, која се у његовим раним годинама испољавала према старијим особама, попут ћерке закупца њихове гостионице, којој је срамежљиво изјавио своју наклоност. Набавио је позлаћену хартију и, пошто је његов учитељ Видаковић, заспао, отишао у гостоницу, па њоме обложио решетке на прозору своје драге.¹⁰

Велик утицај, на интелектуалном и емотивном плану, на Ђ. Стратимировића у детињству остварили су тетка Јулија, очева старија сестра, и стриц Јован, очев млађи брат. Тетка је после мужевљеве смрти прешла да живи код њих и била је „жива хроника“ њихове породице. Причала му је како су Стратимировићи стари јуначки род и једна од најславнијих српских породица. Нису купили кулпинско имање, већ су га стекли „на сабљи“. Његов деда Ђорђе угостио је у Кулпину престолонаследника Франца када је овај дошао у кулпински атар да би ловио зечеве. Деда је, иначе, имао најбрже хртове. Породичним причама му је пробудила жељу да се посвети војничком позиву. За стрица Јована су га везивале пријатне успомене, а поготово када га је овај, приликом одласка у лов са хртовима, узео на коња и обишао са њим један круг. Из лова му је увек доносио једног или два зеца, од којих је Стратимировићева мајка одмах справљала ручак, на који је био позиван и стриц. Дешавало се да је пијан падао са коња и тако остајао да лежи у снегу. Тада би његов коњ легао поред њега и грејао га, док су хртови јурили у село по помоћ. Наиме, стриц „Јоцо“ је имао тужну судбину. Био је заљубљен у ћерку гостионичара у суседном селу. Међутим, митрополит је забранио ову везу и ниједан српски или румунски свештеник није се усуђивао да их венча. Због тога је овај нашао утеху у пићу. Стратимировић се сећа огорчења својих родитеља због тога и свог страха да би га стриц, у стању пијанства и превелике осетљивости, могао пољубити. Стриц је убрзо умро. Иако је имао само десет година, Ђорђе је дубоко осећао стричеву трагичну судбину.

Снажне утиске су му остављали и доласци митрополита Стефана у Кулпин, где је овај једном годишње боравио неколико недеља. Његов долазак из правца Новог Сада се посматрао са торња кулпинске цркве. Чим је било примећено да је ступио у месни атар, зазвонила би црквена звона, све док митрополит не стигне пред цркву. У кочију су била упрегнута четири велика вранца, док су у његовој пратњи били ливрејисани кочијаш и пандур. Дочекали би га ђаци са учитељем, месни свештеник и чланови

⁹ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, стр. 6.

¹⁰ Stratimirović, *Was ich erlebte*, 3-4 (упоредити са српским издањем)

породице. Стратимировић пише да је за време боравка у Куплину митрополит сваког поподнева седео на клупи испред црквене порте, у хладу од зелених грана под врелим сунцем. Прилазио му је народ да га пољуби у руку и добије благослов. Доброј деци је поклањао сјајне новчиће. Ђорђе Стратимировић се сећа да је и њега често даривао поклонима.¹¹

Када је Ђ. Стратимировић напунио једанаест година, уписао је нижу евангелистичку гимназију у Новом Врбасу, 1832. године, за коју га је Видаковић добро припремио. Становао је у кући евангелистичког свештеника Скултетија, са чијим је сином Едвардом похађао гимназију. Едвард је био најбољи ученик у разреду, док је Стратимировић био одмах иза њега. Један друг, Јевреј Попер, ставио му је на располагање своју скромну библиотеку, одакле је читао љубавне приче и позоришне комаде. Сећа се и да су играли хазардне игре, што им је, када је сазнао, професор најстроже забранио. Зато су потражили сигурно место, те су наставили да се играју у једном великом празном бурету. Када се појавио професор са шибом, Стратимировић је, не изгубивши присебност, некако искочио из бурета и побегао, док су његови другови искусили професорову шибу. Одатле је, преко села, ливада и поља трчао све до Кулпина, где се појавио на запрепашћење своје мајке. Мајци је признао разлог свог бекства, док је отац, срећом, био одсутан. Последица ове авантуре је била жестока грозница и упала плућа.

Након очеве смрти прекинуо је школовање у гимназији. Мајка је морала да попусти његовој жељи да постане војник, те се по препоруци једног породичног пријатеља, коњичког капетана Асбота, одлучио за инжењеријску академију у Бечу. Он га је, као припрему за академију, одвео у Тител, на кадетски курс (тзв. Математика). У Тителу је боравио у кући капетана Сламе, флегматичног и конзервативног човека. Он је био ожењен свадљивом и љубоморном женом, Амалијом, са којом није имао деце. Њена љубомора, због капетанових честих одсуства из куће, као и Стратимировићева склоност ка авантурама, били су, у то време, повод многих занимљивих и комичних догађаја.¹²

Припрема у Тителу омогућила му је да одмах буде примљен у други разред на Академији. Тамо је провео следећих пет година, од 1837. до 1841. Стекао је пријатеље за цео живот и био веома узоран ученик који је вредно извршавао своје обавезе. Живот на Академији се одвијао по строго утврђеном реду. У почетку му је тешко падало рано

¹¹ Исто, 8-9.

¹² Исто, 11.

устајање и свакодневне посете школској цркви. Зими их је добошар будио у седам, а лети у шест сати ујутру. После брзог умивања, чешљања, дугим ходником се одлазило у цркву, на мису. Зими је тамо било веома хладно, јер су кадети били само у јакнама. Одатле се ишло на скроман доручак, при чему је за сваким столом седео и један официр – учитељ. Недељом и празницима дељено је и по једно танко парче чоколаде. Храна је иначе била добра: супа, месо са сосом, поврће и колач. Недељом и празницима служено је печење. Настава се одвијала у преподневним и поподневним сатима. У краткој паузи, након преподневне наставе, могли су да потроше свој џепарац (Стратимировић је имао месечно шест гулдена) на комад хлеба са путером, на парче шунке или неко воће. После ручка и послеподневне наставе опет је било време за одмор – гимнастику, скокове и куглање, или шетњу по врту. Добошар је у седам увече оглашавао вечеру (месо или тесто). Поле вечере се ишло у учионицу, где су се, без учитеља, приремали за сутрашње часове или надокнађивали пропуштено. Одсуство учитеља многи су користили да играју карте или читају романе. Стратимировић је тада заволео Валтера Скота, чије је романе скоро све прочитао. У девет се одлазило на спавање. Свака спаваоница је имала 30 гвоздених кревета, а није се грејала ни зими. Била је осветљена целе ноћи, а на свака два сата су се смењивали дежурни, који су шетали између кревета. У оквиру Академије постојала је и болница са два лекара.¹³ Стратимировићев најбољи друг је био Фердинанд Бауер, који је касније постао барон и министар рата. Због ароганције и мржње према Словенима, најнесимпатичнија су му била двојица Мађара. Често је био у ситуацији да испроба своју снагу у тучи са њима. У једној прилици Мађар му је шестаром исекао руку, која је након тога дуго била неупотребљива. Због тога само је Стратимировић био кажњен. Сматра се да је ово искуство било од одређеног утицаја на његов будући живот.¹⁴

За пет година боравка на Академији само је два пута видео мајку – први пут приликом одмора у Кулпину, а други пут када је она дошла у Беч. Тада је, при једној шетњи, срео надвојводу Карла, победника у бици код Асперна. Пошто је био у униформи, Стратимировић га је војнички поздравио. Надвојвода га је упитао како се зове и, пошто је чуо име, интересовао се да ли је у сродству са карловачким митрополитом. Пошто је Стратимировић то потврдио, надвојвода га је потапшао по

¹³ Исто, 13-14.

¹⁴ Исто, 15.

рамену и рекао како га је добро познавао и похвално се изразио о њему. Овај сусрет је увећао његов углед код колега и учитеља.¹⁵

Ипак, једна друга околност била је важна за његову будућност, а то је било када је велепоседник Бајше, Ђорђе Зако, дошао у Беч са супругом и ћерком Маријом (Мајом). Они су, преко тетке Јелене, били у сродству са Стратимировићем, тако да је Маја била његова рођака из другог колена. Стратимировић је тада био под утицајем љубавних романа и заљубио се у Мају. Дао је „пар цванцика“ портиру и без дозволе је напустио Академију да би посетио Мају у хотелу. Изјавио јој је љубав и обећао да ће је оженили после академије. Она је рекла да ће га чекати. Због тога је кажњен и провео је три дана у затвору на „хлебу и води“. Одатле јој је написао једно љубавно писмо у коме је своју казну описао као „мрачну тамницу“ коју радо подноси због љубави.¹⁶ Након завршене академије Стратимировић је добио чин потпоручника. Његова мајка није доживела да га види у официрској униформи, два месеца пре тога умрла је од упале плућа. Пошто је био одличан ученик, могао је да бира место службе. Одабрао је коњичку регименту у Ломбардији, где је служио као коњички поручник. Претходно је искористио одмор и посетио Кулпин. Он и брат Теодор су поседовали имање од 400 јутара, које је било у закупу њихове тетке Јелене, што му је обезбеђивало преко 200 гулдена месечно. Тако је он био један од најимућнијих официра у регименти, што му је омогућавало лагодан живот. Неки други извори, међутим, говоре да је Стратимировић у то време живео веома расипно, те да је трошио „више него што му је имовина дозвољавала“.¹⁷

По завршетку одмора вратио се у регименту у Милано, где је био веома омиљен, управо због имања које је поседовао.¹⁸ Током тог периода био је нераздвајан пријатељ са коњичким капетаном, сином саксонске принцезе, који је био љубитељ спиритизма. На маневрима су спавали у истом кревету и Стратимировић пише да је овај ноћу, при пуном месецу, често разговарао са неким невидљивим. Капетан му је после објашњавао да је то била његова покојна мајка. У то време била је популарна френологија – учење по којем се на основу облика лобање могао упознати нечији карактер. Њих двојица су проучавали литературу на ту тему и правили моделе лобања од гипса. Вежбали су се на војницима из њиховог ескадрона. Сећа се лица војника који су долазили у њихову собу, при чему је један са свих страна опипавао своју лобању,

¹⁵ Исто, 15-16.

¹⁶ Исто, 16-17.

¹⁷ Исто, 18; *Oestereich, Ungarn und die Woiwodina, von einem Saxo-Magyaren*, Wien 1850, 40.

¹⁸ Stratimirović, *Was ich erlebte*, 19-20.

док је други уносио податке. Радо су долазили пошто је свако добијао по боцу доброг вина, али су се ипак после исмејавали њиховој склоности. Стратимировић је био фаталиста, због чега су га другови задиркивали. Међутим, то је постао још више након што му је једна Ромкиња из длана прорекла да ће заповедати над многим људима. Једном приликом, док су прелазили преко неког моста, пријатељ му је рекао: „Дакле, драги мој Ђорђе, ти би се сигурно удавио када би пао у ову воду“. Стратимировић је на то отпасао своју сабљу и, пре него што га је ико могао спречити, скочио са моста. Срећом, водена струја га је бацила на пешчану обалу. Онако мокар, узвикнуо је запрепашћеном пријатељу: „Види, ипак се нисам удавио!“ Стратимировић пише да је тада био обузет суочавањем са опасностима. Између осталог, вежбао је тако што би, јашући на коњу, овог пропињао на задње ноге и потом обарао на земљу. Он сам би одмах устајао и са уздама у рукама стајао поред коња који би још лежао. Због тога му је претпостављени забрњио да једно време јаше. О том периоду његовог живота Капер пише да је тамо чинио и „неке глупости“, у које се упустио због узаврелих страсти и вере да му „никаква несрећа не може на пут стати“.¹⁹

Стратимировић није могао да одоли женској лепоти и често се заљубљивао. У том смислу помиње и једну епизоду са ћерком генерала Маине, Евелин, тада седамнаестогодишњом девојком. Њена мајка је била кумче митрополита Стефана, што се код Срба сматрало крвним сродством. Они су живели у Бреши, а Стратимировићева јединица је била стационирана у близини. Било је то време његовог највећег ангажовања у војсци, када је имао мало времена за одмор. Пошто није могао да добије одмор, а хтео је пошто-пото да види Евелин, често је по неколико часова јахао до њихове куће како би присуствовао кућним позоришним представама и чајанкама. Касно се враћао, а устајао је у шест сати ујутру, па је спавао само неколико часова. Евелин се касније сретно удала и спријатељила са Стратимировићевом сестром Софијом, а њих двоје поново су се срели после много година у Бечу, када је он већ био други пут ожењен.²⁰

По јакој зими 1843. године, преко Тирола, Стратимировић се вратио у Беч, а одатле у Кулпин. Тамо нису биле његове сестре, које су обично зиму проводиле са тетком Јеленом у њеној кући у Новом Саду. Кренуо је за њима, али ни тамо није нашао никога. Нови Сад је тада био скоро апсолутно српски град, са Србином Камбером као градоначелником. Стратимировић пише како је са коњем прескакао ланац којим је у

¹⁹ Sigfrid Kapper, *Die Serbische Bewegung in Südungarn*, Berlin 1851, 1996, 86.

²⁰ Исто, 23.

време одржавања седница био ограђен простор испред Магистрата. Због тога се градски капетан жалио команданту Петроварадина, на шта га је овај умирио речима да то ипак не ремети седнице Магистрата. Командант је добро познавао Стратимировића, па му је насамо рекао да убудуће то не ради док трају седнице.²¹

Ускоро су се тетка Јелена, Софија и породица Зако, са Мајом, вратили у Нови Сад. Стратимировић их је свакодневно посећивао, али су Ђорђе и Маја крили своју љубав од својих родитеља. Дом породице Зако посећивао је и један пуковник и командант регименте, који је такође претендовао на Мајину руку. У томе је имао подршку њених родитеља. Маја је то одлучно одбила и мајци рекла да ће бити само Стратимировићева. Тада је тетка Јелена забранила Стратимировићу да долази у њену кућу како би их раздвојила. Ипак, они су се и даље тајно састајали у Бајши.²²

За вереме тих путовања у Бајшу догодио се један случај који је довео до двобоја. Из Кулпина Стратимировић је јахао до Куле и тамо, у друштву познаника и официра чекао вече како би се упутио ка Бајши. Међу њима је био и један поручник који се бавио продајом коња официрима, од којег је Стратимировић на поверење купио једног лепог али не и поузданог коња. Следећег дана, након дужег јахања, био је уверен да је скупо платио једно обично кљусе. Када је хтео да га врати, овај је почео да галами и прети. Стратимировић је тада скинуо узде са коња и пустио га да оде, после чега је поручник од капетана затражио дозволу за двобој. Он се одиграо у једном винограду код Врбаса, при чему је Стратимировић, у краћој борби, тешко повредио противника, који се после тога дуго опорављао.

Стратимировић је сваког другог дана јахао за Бајшу, где је посредством слуге Аврама имао уговорен састанак са Мајом. У Бајшу је долазио тајно, плаћајући да остане анониман. Састајали су се у шумици поред њене куће, али су повремено и шатали путем поред шуме. Једном таквом приликом угледали су Мајиног оца како им иде у сусрет, али пошто је овај био кратковид, није их препознао. Маја је брзо умакла у шуму, а он је скочио у поток и поквасио се до појаса. Њен отац је помислио да је то пас упао у воду и почео да грди баштована што је пса пустио у башту. Када је то испричао својој супрузи, она је посумњала да је то био пас. Убрзо их је затекла заједно како седе на клупи и маштају о будућности. Од тада Маја није смела да излази без пратње мајке. Такође, закупцима обе крчме било је забрањено да угосте Стратимировића. Од тада је он остављао коња у једној чарди и, преобучен у сељака, само ноћу долазио у село.

²¹ Исто, 24-25.

²² Исто, 25.

Решетке на прозору њене собе омогућавале су само да јој пољуби руку и преда писмо. Ова путовања су нарушила његово, иначе добро, здравље. У зиму 1843. године Маја је одлучила да побегне са њим. У воску је направио отисак кључа, затим га израдио и помоћу њега је Маја изашла из куће. Села је у припремљен четворопрег, а пред вратима, на опште изненађење, дочекао их је њен омиљени брат Петар и пожелео им срећан пут. Љутити отац је ангажовао жупанијске пандуре да врате одбегли пар, али су ови успели да им побегну. Због овога је Стратимировић био присиљен да напусти војну службу.²³

Пошто кулпински свештеник није хтео да их венча, нашли су другог, у Пивницама, који их је венчао у његовој кући. Овај свештеник је због тога касније кажњен од новог карловачког митрополита, Јосифа Рајачића. Стратимировић пише да Рајачић није волео њихову породицу, јер је митрополит Стефан имао примедби на његов начин живота док је овај био епископ у Далмацији. Рајачић није одобравао то што се Стратимировић, као официр, оженио без дозволе старешине. Брак је прогласио неважећим и у Кулпин послао комисију која је захтевала да Стратимировић врати родитељима особу са којом живи у „конкубинату“. Стратимировић каже да су „господа духовници напустили његову кућу брже него што су дошли“, јер је Маја на њих нахушкала псе. Дуготрајни процес који је након тога започео пред Угарском дворском канцеларијом за Стратимировића се повољно завршио, само са укором. Стратимировић сматра да је овај догађај био узрок каснијег Рајачићевог непријатељског држања према њему. После венчања напустио је војну службу и посветио се свом имању.²⁴

Њихов медени месец био је обележен Стратимировићевим здравственим проблемима, насталим због претходних напрезања. Маја га је неговала. Нестручност лекара још више је погоршала његово стање. Тек је професор Шкода, који је дошао из Беча да га прегледа, установио праву дијагнозу. Новосадски лекари су тврдили да је у питању била урођена срчана мана. У време болести Стратимировић се поново посветио спиритизму. Наиме, док је трајао један напад, у сну му се појавио деда Петровић, којег је веома волео. Овај га је тешио речима: „Ја сам ноћас умро, али ти ћеш живети још дуго!“ Неколико часова потом стигла је вест о изненадној дединој смрти. После вишенедељног опоравка у Мехадији, Стратимировић је потпуно оздравио. Помирио се са Мајином породицом, па су касније сваке године неколико летњих недеља заједно проводили у Бајши. Зими су боравили у једном изнајмљеном стану у Новом Саду,

²³ *Die Grenzgebote, Zeitschrift für Politik und Literatur*, 8. Jahrgang, I Semester, II Band, Leipzig 1849, 164.

²⁴ Stratimirović, *Was ich erlebte*, 28-30.

преко пута куће породице Зако, у којој је живео његов зет Пишта са породицом. Оно што им је кварило срећу била је околност да је све троје њихове деце умрло убрзо по рођењу.²⁵

Маја је била слабог здравља, али упркос томе хтела је да буде у близини свог супруга док је он био ангажован у сукобу са Мађарима. Зато је, већ озбиљно болесна, дошла у код њега у Тител. У Тителу је боравила у једној гостионици, страхујући за његов живот. Када је Стратимировић једно вече, почетком августа 1848. године, дошао у Тител, она је већ била на самртној постељи. Није могла да говори и само је додир њене руке био знак да га препознаје. Како сам каже, неизмерна туга због овог великог губитка могла је бити превладана само живим осећајем дужности. Хиљаде људи који су му веровали и наде које је српски народ полагао у њега гонили су га да се несмањеном енергијом и надаље посвети Покрету.²⁶

Други пут се оженио 1854. године Албином, ћерком царског официра Јосипа Бека из Беча. Кум на венчању био му је српски кнез Михаило Обреновић, који се тада налазио у изгнанству, а венчао га је, у грчкој православној цркви у Бечу, владика бачки Платон Атанацковић. Са њом је имао доста деце, од којих су преживели ћерка Љубица и синови Милош, Ђорђе и Милан. Током 1849. године Ђорђе Стратимировић је имао још једну породичну трагедију, у фебруару је умрла његова сестра Софија. Она се до краја свог живота бринула за њега, саветујући му да се не жртвује превише за народно добро. Софија је после смрти њихове мајке прешла у Нови Сад код тетке Јелене. Нови Сад је тада био богат друштвеним животом, јавни и кућни балови и концерти били су свакодневни. Софија је и сама радо читала и свирала клавир. На тим забавама Софија је упознала коњичког капетана Александра фон Пихлера. Били су заљубљени једно у друго, али његова мајка је захтевала да Софија пређе у католичку веру, што је ова одбила. Та околност је додатно нарушила њено здравље и довела до њене преране смрти, у 24. години живота. Пихлер се никада није женио.²⁷

После слома Српског покрета Стратимировић је наставио службу у аустријској војсци, а пензионисан је 1859. године у звању генералмајора. У међувремену је био у неколико дипломатских мисија. Био је посланик у Угарском сабору и учесник на српским црквено-народним саборима. После 1877. године са породицом се преселио у Беч, где је живео до краја живота. После смрти сина Ивана, 1907. године, његово

²⁵ Исто, 29-30.

²⁶ Stratimirović, *Was ich erlebte*, 44.

²⁷ Stratimirović, *Was ich erlebte*, 77-78.

здравствено стање се нагло погоршало. Како пише његов син Ђорђе, после Иванове смрти био је врло ћутљив и жалостан, „и тек који пут би ми рекао: боле ме срце за Иваном“. Почетком септембра 1908. године пао је у кревет, говорећи: „Не жалим умрети, доста сам се најивио, свачега сам у животу имао" и, алудирајући на народну песму, додавао, „наљубио сам се лепих жена, најахао сам се добрих коња, наносио сам се светлог оружја“. У то време често се сећао својих ратних дана 1848–1849. године. Крајем године, 15. децембра, након рентгенског снимања, заспао је и више се није пробудио. Узрок смрти били су лимфо-сарком и болест бешике. Сахрањен је 17. децембра на Централном гробљу (српско одељење) у Бечу, након обреда у српској цркви Светог Саве. Жеља му је била да буде пренесен на гробље у Сремским Карловцима, где је отпочела његова јавна служба. Такође, за своје вечно коначиште помињао је и манастир Савина у Боки Которској. На његовом надгробном споменику су урезани стихови:

*„Српство, породицу љубећ' више свега,
Живот им посвети до последњег даха;
Жарка љубав наша, вечно пратећ' Њега,
Дати никад неће забраву маха!“²⁸*

²⁸ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 123-127.

Између револуције и Српског народног покрета – војни и политички успон Ђорђа Стратимировића

1.1 Почетак револуције у Европи

Тешка економска ситуација у годинама уочи револуције, изазвана општом финансијском кризом и неродним годинама, погодила је велики број европских земаља, изазвавши социјалне побуне међу становништвом. Тако је у Ирској дошло до устанка, у Енглеској је оживела агитација чартиста, у Француској су, под паролом „хлеба за два суа“, пљачкане прехранбене продавнице и магацини хране, док је у немачким градовима дошло до побуне под паролом „хлеба и кромпира“.²⁹ Прва варница која је бачена у „европско буре барута“ појавила се у италијанским градовима и на Сицилији крајем 1847. и почетком 1848. године. Под притиском ових покрета, италијански владари су обећавали и спроводили реформе. У Сардинској краљевини је заведен парламентарни систем и донет устав. Он је прогласио једнакост свих грађана пред законом, увео опште опорезивање и успоставио грађанске слободе.³⁰ Ова варница ипак није била довољна да запали Европу. То су учинили тек догађаји у Француској, колевци грађанских револуција, који су наступили непосредно после италијанских. Повод за револуцију у Француској 1848. године била је забрана једног политичког банкета у организацији националне гарде. И поред противљења актуелних власти, колебања међу официрима националне гарде и лошег времена, на Трг Конкорд, певајући *Марсељезу*, 22. фебруара пристигла је огромна маса народа. Дошло је до сукоба народа и националне гарде, у којем су пале и прве жртве. Већ следећег дана припадници националне гарде масовно прилазе народу, уз паролу: „Живела република!“ Када је истог дана војска пуцала на демонстранте, убивши и ранивши више десетина људи, демонстрације су се претвориле у оружани устанак. Револуција,

²⁹ Чедомир Попов, Славко Гавриловић, *Европска револуција и Српски покрет 1848-1849*, Београд/Нови Сад 1997, 23.

³⁰ Čedomir Popov, *Građanska Evropa (1770-1871), druga knjiga – Politička istorija Evrope*, Novi Sad, 1989, 229-230.

започета у Паризу, убрзо се проширила и на друге европске државе. Најпре се пренела на суседне немачке државе. У Бадену је устанак избио 27. фебруара, затим у Виртембергу, да би 2. марта револуција стигла до Баварске. У Немачкој су се на устанак дигли и сељаци. Они су нападали властелинска имања, захтевајући укидање феудалних односа и поделу земље. У Пруској је краљ 2. априла, под притиском народа, пристао на сазивање Уједињене скупштине (Landtag). Она је требала да припреми изборе за нову скупштину, са циљем доношења устава. Из Немачке пламен револуције се пренео на Аустрију. До немира у Бечу дошло је 6. марта. Иза тамошњих догађаја стајала је студентска омладина. Она је 12. марта објавила своје захтеве према властима, које је кнез Метерних одбацио. Зато су 13. марта у Бечу избиле велике демонстрације свих слојева становништва. Основни захтев том приликом био је доношење устава и смена Метерниха. И овде су власти извеле војску против демонстраната, што је довело до убиства око 50 људи. Након тога Метерних је поднео оставку и отишао из Беча. Пропао је и покушај генерала Виндишгреца да сломи демонстрације. Двор је потом попустио.³¹ Образована је нова либерална влада, проглашена је слобода штампе и, у најскорије време, обећан устав. Из Беча револуција се шири и у друге крајеве Хабзбуршке монархије.³²

Како се револуција ширила на исток и југ Европе, поред економско-социјалног, све више је добијала и национални карактер. Један од разлога за то налазио се у одлукама Бечког конгреса. Велике силе су тада поделиле Европу у складу са сопственим интересима, не обазујући се на мале народе, који су тако остали у подручју различитих интересних сфера. То је и пре догађаја из 1848. године доводило до отвореног незадовољства и устанака појединих народа, као што је био устанак у Пољској 1830. године. И тада је била присутна суревњивост између великих сила, које су се међусобно плашиле јачања противника, па су њихове владе посредством својих дипломатских представништава помно пратиле сваке промене на терену, нарочито у кризним подручјима. Насупрот њима, мали народи, често разједињени државним границама, нису имали своја посланства на европским дворевима и нису увек били у могућности да стекну увид у истинску политику и намере великих сила, од којих су

³¹ Robert A. Kann, *A History of Habsburg Empire 1526-1918*, London 1974, 198-217; Ален Џ. П. Тејлор, *Хабзбуршка монархија 1806-1918*, Београд, 2003, 67-81; Žak Godšo, *Revolucije 1848*, стр. 192, 198.

³² Попов, Гавриловић, *Европска револуција и Српски покрет 1848-1849*, 35.

животно зависили, тако да су се често руководили тренутним приликама, окрећући се час на једну, час на другу страну.³³

Тако је добар део Европе веома брзо био преплављен револуционарним таласом. Скоро свуда су преовлађивали општи револуционарни захтеви. Ипак, већ према томе о ком делу европске територије се радило, револуција је имала одређене особености. То је нарочито био случај у вишенационалним државама и народима који су живели у различитим државама. Пошто је у питању био грађански покрет, у први план су истицани захтеви за демократизацијом и реформама, које су имале за циљ укидање апсолутизма и остатака феудализма. На свим странама се говорило о индивидуалним слободама, правној и имовинској равноправности и, уопште, истицана су сва „природна права“ човека. Свуда су истицана права на индивидуалне слободе, захтеви за правном и имовинском равноправношћу и сва „природна права“ човека. На свим језицима су узвикиване пароле „Живела слобода“, „Слобода и братство“. У овим покретима, насупрот владарским династијама, племству и војсци, у првим редовима је стајала грађанска класа, поникла из народа. Њени представници су били буржоазија и интелигенција, којима се придружио и добар део либералног племства. У земљама са израженим феудалним системом, а то су биле скоро све земље осим Француске, значајну масу у редовима револуционара представљало је сељаштво. Оно је истакло свој захтев за решавање аграрног питања. За разлику од претходних револуција, у току 1848. године са својим захтевима јавио се још један друштвени фактор – раднички покрет. У већини држава (опет осим Француске) грађанска класа је била носилац националне свести, те су са економским и политичким захтевима ишли и они национални. Ово је нарочито било изражено код народа који још нису имали своју јединствену државу. То се првенствено односило на Немце, Италијане, Мађаре, као и на припаднике словенских народа који су живели под туђинском влашћу.³⁴

Процес суштинског преображаја друштва, започет још Француском револуцијом 1789. године, у већем делу Европе довршен је 1848. године. Такође, највећи европски народи су у току саме револуције, а и пар деценија након ње, створили своје грађанске и националне државе. У том периоду је настављен тренд нетолеранције према припадницима других, такође обесправљених, народа, започет 1848. године. Тада су се са великом жестином Немци сукобили са Пољацима,

³³ Дака Поповић, *Српски покрет у Војводини и Буна 1848-1849*, Нови Сад 2009, 27-28.

³⁴ Čedomir Popov, *Evropske revolucionarne inicijative na tlu današnje Vojvodine 1848-1849, Zbornik Vojvodina osamsto četrdeset osma*, Novi Sad, 2005, 12-13.

Аустријанци са Италијанима и Чесима, а Мађари са Србима, свим средствима онемогућавајући и гушећи њихове националне покрете. Тако су почетни политички циљеви и револуционарни захтеви брзо стављени у други план, уступајући место отвореним националним сукобима, са циљем успостављања доминације над мањинским народима.³⁵ То је уједно довело до рушења почетних барикада између реформских и конзервативних снага и до стварања коалиција заснованих на националним интересима. То је било највише изражено у вишенационалним државама каква је била и Хабзбуршка монархија.

Одмах на почетку револуције у Хабзбуршкој монархији, између осталих, активирано је старо питање односа Угарске и централне власти. Пошто је као најважније истакнуто решавање националног питања, учешће у револуционарним догађајима у Угарској узели су скоро сви слојеви становништва. Озваничена је идеја о мађарској „политичкој нацији“, са мађарским језиком као службеним у целој Угарској.³⁶ Ипак, у првој фази револуције, док су истицани и политички и економски захтеви, у Хабзбуршкој монархији је дошло до масовних, међусобно неповезаних, сељачких побуна. Оне су укључивале сеоско становништво свих народа у Угарској, а биле су уперене против локалне властеле. Страхујући од већих социјалних немира, представници мађарског либералног племства настојали су да код мађарског народа скрену пажњу са социјалног на национално питање. У Чешкој, Словенији и Хрватској такође долази до народних побуна. И у овим земљама доминирају социјални и национални захтеви. На народној скупштини, 11. марта, Чеси захтевају уједињење Чешке, Моравске и Шлезије, те равноправност Чеха и Немаца.³⁷ У Љубљани су 16. марта избиле велике демонстрације у којима грађанство поставља политичке и социјалне захтеве. На више места словеначки сељаци нападају племићке и манастирске поседе, захтевајући поделу земље.³⁸

Као одговор на одлуке заједничког сабора о увођењу мађарског језика, фебруара 1848. године ствара се први хрватски национални програм. На великој народној скупштини, 25. марта, Хрвати су исказали своја „захтијевање народа“ у 30 тачака, тражећи исте привилегије које имају и Мађари. То су: право на национални сабор, владу одговорну овом сабору, народни језик у војсци, управи, дипломатији и просвети... Затим уједињење свих хрватских земаља (Хрватске, Славоније, Војне

³⁵ Steven Beller, *A Concise History of Austria*, 128-132.

³⁶ Robert A. Kann, *A History*, 315-318; Zoltan Đere, *Mađarski i srpski nacionalni preporod*, 428-432.

³⁷ Ален Џ. П. Тејлор, *Хабзбуршка монархија*, 77-81.

³⁸ Čedomir Popov, *Грађанска Европа*, 235-236.

крајине, Далмације и Ријеке) и савез са војвођанским Србима.³⁹ У већини случајева Бечки двор, који се и сам нашао под ударом револуције и заплашен масовношћу народних покрета, декларативно је прихватао народне захтеве као оправдане. Међутим, испуњавани су само они који нису задирали у државно и друштвено уређење, а најчешће су се тицали језичке равноправности у сфери школства и државне управе. Испуњење већине других захтева остало је само на обећањима. Попустљива политика Бечког двора, у прво време нарочито изражена према мађарским захтевима, осим нестабилном ситуацијом у самој Аустрији била је условљена и неизвесном ситуацијом на италијанском ратишту. Тек победама маршала Радецког, захваљујући граничарској војсци, положај Двора битно се побољшао и он тада отворено улази у сукоб са Мађарима.⁴⁰

Срби у Хабзбуршкој монархији такође су били захваћени револуционарним таласом који је почетком 1848. године запљуснуо већи део Европе. Догађаји у Паризу и Бечу одјекнули су и међу српским становништвом у Пешти, Новом Саду, Земуну, Панчеву, Великом Бечкереку итд. Још 12. марта 1848. године српска пештанска омладина се окупила поводом комеморације Сими Милутиновићу. Говор Јана Колара претворио је овај скуп у политичку манифестацију. Јован Суботић је 16. марта штампао песму *Чујте, Срби, на се одзовите!*⁴¹ У наредним данима окупили су се представници српских општина у Текелијануму, где су, 18. марта, изнета „Захтијевања српског народа у 17 тачака“, која су убрзо поднета цару и краљу.⁴² У Новом Саду је тих дана деловала Српска читаоница, на челу са митрополитом Рајачићем, као почасним председником, и Јованом Хаџи Светићем, као духовним вођом. Предавања и забаве које је она организовала у очима власти су деловала као свесловенска пропаганда.⁴³ Стратимировић је 21. марта издао проглас који почиње речима „Слобода кружи светом“. Основана је национална гарда у граду. У Панчеву је 22. марта, након

³⁹ Милорад Екмечић, *Револуција, балкански покрети и интереси Русије 1848-1849, Зборник радова научног скупа Српски покрет у револуцији 1848-1849*, Реферати и саопштења са научног скупа у Београду и Сремским Карловцима од 15. до 17. септембра 1998, САНУ, огранак у Новом Саду, и Архив Војводине Нови Сад, Нови Сад, 2000, 47, 54.

⁴⁰ Славко Гавриловић, *Срем пре и у току Српског народног покрета 1848-1849*, Београд–Ваљево 1997, 97-98.

⁴¹ *Живот дра Јована Суботића (Автобиографија)*, други део, Пролеће, Нови Сад, 2009, 83; Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, књ. 3, Нови Сад, 1963, 213.

⁴² Božidar Kovaček, *Srbi u Pešti marta 1848, Zbornik Vojvodina 1848*, Novi Sad, 2005, 94-95.

⁴³ Дака Поповић, *Војвођански градови у Буни 1848-49, Нови Сад у 1848/9-ој год.*, Зборник за друштвене науке МС, 6, Нови Сад, 1954, 5.

упада у Магистрат, збачена стара и постављена нова власт. У Срему је дошло до спонтаних побуна сељака и граничара.⁴⁴

Утицај догађаја у Француској на Србе у јужној Угарској огледа се у песмама и прогласима који су тих дана кружили међу Србима. Бранко Радичевић је написао песму: *Ој, Паризе, ти срце Франције / Ој, Францијо, срце света цела / Твоја слава свр' неба се вије... Та срце си младо ми понела.*⁴⁵ У прогласу Главног одбора, од 12. маја 1848. године, „јуначки“ српски народ се позива да се ослободи, просвети и уради све оно што су Французи урадили за три дана током фебруара исте године. Да не буду „једни робови, а други господари“. Пред српски народ се поставља питање да ли је разумео „позив овог важног времена“.⁴⁶

На искључив став нових мађарских власти, у стварима националне политике, попут других немађарских народа у Угарској и Срби су брзо реаговали. Пошто нису успели да од њих добију гаранције за своје умерене захтеве, окренули су се другим видовима борбе и потражили савезнике. Нашли су их на самом Бечком двору, али и у Кнежевини Србији. Ово изнуђено окретање Бечком двору, као антиреволуционарном фактору, превенствено у односу на мађарску револуцију, довело је до неких погрешних сагледавања Српског покрета. Тако су Срби у Угарској третирани као противници револуције и њених тековина. Срби су, у ствари, супротстваљајући се мађарској националној политици утемељеној на револуционарном законодавству, започели борбу за своју националну еманципацију на два колосека. У првим данима и недељама отпор је био најизраженији у национално мешовитим срединама. У њима долази до, мање-више, стихијских побуна, оличених у појединачним и групним сукобима, демонстрацијама уз истицање националних симбола и уништавање званичне администрације. На другој страни, српска интелигенција ради на формулисању националног програма којим би се одбраниле раније привилегије и обезбедила шира административно-територијална аутономија Срба у Хабзбуршкој монархији. Када је, одлукама Мајске скупштине, тај посао био завршен, околности су условиле да Српски покрет добије форму војног сукоба. Без обзира на извесне разлике у приступу остваривања националних права међу српским првацима, у оружану борбу против Мађара ступају сви слојеви српског становништва у јужној Угарској. Тако је и српска

⁴⁴ Радослав Перовић, *Грађа за историју Српског покрета у Војводини 1848-1849*, серија 1, књ. I, Српска академија наука - Историјски институт, Београд, 1952, 10; Реља Жељски, *Русија и Српски национални покрет у Револуцији 1848-1849*, *Зборник радова Српски народни покрет 1848-1849*, Бешка, 2008, 59-60.

⁴⁵ Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, књ. 3, 213.

⁴⁶ Василије Ђ. Крестић, *Леци на српском језику (1848-1849)*, САНУ, огранак у Новом Саду и Архив Војводине Нови Сад, Нови Сад, 1998, 103-106.

револуција, попут осталих, добила класично револуционарно обележје – оружану борбу. Ова борба је током времена пролазила кроз различите фазе и одвијала се са променљивим исходима, већ према томе ко је водио војску и за које (и чије) циљеве се она борила, а најактивнији и најуспешнији у том виду борбе били су граничари и добровољци из Србије. Још једна карактеристика свих револуција нашла је место у покрету Срба у Угарској – стварање нове „народне“ власти. Уместо омражених магистрата и жупанијских органа власти, приступило се стварању народних одбора. Још у марту 1848. су укинута магистрати у Панчеву и Земуну, а почетком априла и у Сремским Карловцима. Много касније, након установљења Главног одбора, организовано се спроводи формирање народне власти на нижим нивоима. Као и у другим револуцијама, и у српској је временом дошло до неслагања по питањима стратегије, темпа, суштинских промена, насупрот формалним. Иза ових концепција су стајале одређене личности различитих темперамената, доби старости и порекла, што је сукобу давало и личну ноту. У Српском покрету најзначајни сукоб ове врсте је онај између патријарха Рајачића и „вожда“, Ђорђа Стратимировића.⁴⁷ Због тога се мора истаћи да је фактор српско-српских сукоба и пре и током српског покрета био од пресудног значаја за решавање тзв. српског питања у Монархији. Јединство које је константно било разграђивано сујетама, нереалним тежњама и уплитањем државне-дворске политике, пресудно је утицало на ограничавање високих домета Српског покрета.

Европске силе су од раније биле заинтересоване за прилике унутар Хабзбуршке монархије и на Балканском полуострву. Избијањем мађарске револуције активирана су важна европска питања, чије би решавање, у том тренутку, могло довести до њиховог међусобног ратног сукоба. Стога су, свако са становишта својих интереса, пажљиво пратили збивања међу словенским народима током 1848/49. године. Тако је руски цар 26. марта издао прокламацију у којој се изјаснио да се противи нарушавању равнотеже у Европи, Русија је у почетку била неутрална према европским покретима 1848. године, све док у питање није дошао опстанак Хабзбуршке монархије. Пошто је Русија имала међународно признато право заштите над Србима у Турској, један од њених циљева је био да умири покрете балканских народа и не дозволи избијање револуције у Османлијском царству, тј. да се национално питање не решава револуционарним путем. Са своје стране, Срби у јужној Угарској су у више наврата апеловали на Русију

⁴⁷ Čedomir Popov, *Evropske revolucionarne inicijative na tlu današnje Vojvodine 1848-1849*, 17-19.

и тражили заштиту, односно исти статус који су, у односу на Русију, имали Срби у Турској. Иако противник револуције и било каквих промена у сфери њених интереса, Русија је ипак у појединим случајевима стајала на страну Срба у јужној Угарској. То је био случај и када је руски конзул у Београду, Данилевски, протествовао код аустријског цара због непомињања Војводства Србије у октроисаном уставу од 4. марта 1849.⁴⁸ Међутим, Русија је одбацила идеју Ђорђа Стратимировића о удруживању Јужних Словена у борби против Турске. Један од руских дипломата, након разговора са Стратимировићем у Оломуцу, почетком 1849, у помало подсмешљивом тону га је окарактерисао као „младу, ватрену и неискусну главу“, који је „маштао о подвизима Словена и њиховој самосталности – о освајању Константинопоља...“.⁴⁹ Велика Британија је само формално подржавала мађарску револуцију, јер је, у суштини, била за очување Монархије и за status quo у том делу света. И Русија и Велика Британија су страховале од ширења француског утицаја у региону.⁵⁰ Француска влада је, такође, имала своје агенте који су је редовно обавештавали о приликама у јужној Угарској. Француски дипломата А. Фабр се, на свом путу из Париза за Београд, где је требало да замени француског конзула Лимперанија, у Карловцима сусрео са патријархом Рајачићем. Његов претходник, Лимперани, и раније је извештавао Француску владу о овдашњим догађајима. Француска је била заинтересована да се очува Турска и да се спречи или умањи утицај Русије на Јужне Словене. Лимперанији је говорио: „Морална помоћ Словенима је неопходна да би их спречили да падну у руке Русији“. Стога је Француска, у суштини, имала негативан став према Српском покрету 1848/49. године. Са друге стране, о Мађарима Фабр је говорио: „Мађари не разумеју слободу на начин достојан ње, јер они мешају убиство са хероизмом и знају више за љуту мржњу него за плодне и племените аспирације“. Суштински интерес Француске био је да преко својих агената испослуже помирење Срба и Мађара („баците свим тим Словенима усклике слободе и једнакости, зовите их вашом браћом, а не вашим поданицима, говорите им о части, а не о послушности“). Тако би се умањио утицај Русије на Словене и истовремено ослабила Аустрија. Она би остала без подршке Словена, нарочито Срба и Хрвата, који су представљали важан фактор у њеној војсци.⁵¹ У немачким државама је

⁴⁸ Милорад Екмечић, *Револуција 1848, балкански покрети и интереси Русије*, 42, 52-53, 61.

⁴⁹ Милорад Екмечић, *Револуција 1848. и Балкан*, Нови Сад, 2000, 131; Дака Поповић, *Српски покрет у Војводини и Буна 1848-1849*, 40.

⁵⁰ Милорад Екмечић, *Револуција 1848, балкански покрети и интереси Русије*, 42.

⁵¹ Симона Белег-Мисирлић, *Француски дипломати код Срба у 1848*, Српски књижевни гласник, књ. XVI, бр. 3, Београд, 1929, 134-135; др Војислав Ј. Вучковић, *Рад француских представника у Србији 1848-49. на измирењу Јужних Словена са Мађарима*, Зборник за друштвене науке Матице српске, св. 13-14, Нови

почетком маја 1848. године конституисан Франкфуртски парламент. Он је био прва свенемачка народна скупштина, тековина немачке револуције, установљен са циљем стварања јединствене немачке државе. У њему су били представници свих немачких држава, укључујући и Пруску и Аустрију. Иако ова идеја није заживела због противљења Аустрије и Пруске, неке мере парламента изазвале су забринутост у редовима Српског покрета. Између осталог, радило се о преговорима Мађара и Немаца о стварању савеза Угарске и Немачке, као одбрани од панславизма. Поводом одлука Франкфуртског парламента и угрожености Словена, патријарх Рајачић је маја 1849. године писао руском цару.⁵²

Кнежевина Србија је мартовске догађаје у Аустрији дочекала као вазална држава у саставу Турске, при чему су њен положај гарантовале велике силе, на првом месту Русија. Нити њима нити властима у Србији није одговарало нарушавање постојећег стања. Какав су став српске власти имале према овим збивањима огледа се у речима Илије Гарашанина, министра унутрашњих послова, из једног прогласа од 30. марта, упућеног окружним начелницима. Помиње „знамените и сасвим изненадне промене у Европи за ово кратко време“, при чему Правитељство треба да обрати пажњу на ове догађаје „и да се стара да народ србски у садашњем мирном стању одржи“.⁵³ Нескривена помоћ Кнежевине Србије Српском покрету у периоду 1848-49. године била је манифестација политике Илије Гарашанина изражена у програму *Начертаније* из 1844. године. Турска влада је у почетку толерисала овакву политику и прелазак добровољаца у подручја захваћена устанком против Мађара. Међутим, када су се почетком 1849. године Мађари отворено сукобили са Аустријом, она је, под утицајем француске и енглеске дипломатије, захтевала да се сви добровољци врате у Кнежевину Србију. Гушење мађарске револуције руском војном интервенцијом Турској је добро дошло, јер су тада спласле и тензије између Срба у Турској и турске власти.⁵⁴

Сад, 1956, 149-156; Arpad Lebl, *Revolucionarni pokret u Vojvodini 1848-1849*, Matica srpska, Novi Sad, 1960, 55; Љубомирка Кркљуш, *Француски дипломати о српском покрету 1848-1849*, Зборник радова, Правни факултет у Новим Саду, XLI (2007), Нови Сад, 2008, 152-153.

⁵² Екмечић, *Револуција балкански покрети и интереси Русије*, 49-53.

⁵³ Гргур Јакшић, *Преписка Илије Гарашанина 1839-1849*, књ. I, Српска академија наука, Београд, 1950, 140.

⁵⁴ Владимир Стојанчевић, *Турска према политици Кнежевине Србије у помагању Српског народног покрета у Војводини 1848-49*, Реферати и саопштења са научног скупа у Београду и Сремским Карловцима од 15. до 17. септембра 1998, САНУ, огранак у Новом Саду, и Архив Војводине Нови Сад, Нови Сад, 2000, 86-87.

Иако се може закључити да су у Револуцији 1848. године победу однеле реакционарне снаге, она је, дугорочно посматрајући, европском друштву донела значајне промене, отварајући му нове перспективе. Основни политички захтев – успостављање либералног политичког система – није остварен. Чак и тамо где је успостављен парламентаризам и донет устав, то није значило победу демократије. Међутим, на пољу друштвених односа и грађанских права дошло до значајног помака. Скоро у свим земљама Европе (осим Русије и Турске) укинута су феудални односи, иако то није у потпуности значило и решење аграрног питања. У вишенационалним заједницама и код разједињених народа покренуто је национално питање. Оно ће у наредном периоду резултирати распадом апсолутних монархија и стварањем нових европских држава и преуређењем постојећих.

У целини посматрајући, Српски покрет у јужној Угарској имао је двојак карактер. Са једне стране, посматрајући из угла револуционарних кретања у Европи, Мађари су били носиоци тог новог антифеудалног и грађанског духа у Хабзбуршкој монархији. У том смислу, у једном свом делу српски покрет је био у служби реакционарне политике Бечког двора. Ипак, у првој фази покрет је у великој мери имао и револуционарни карактер када је у питању био однос према представницима феудалног друштва и цркве. На другој страни, била је то борба за очување и проширење националних права у Угарској, која је мађарска револуција, мање или више отворено, доводила у питање. Борбу против угњетавања, која је започета 1848/1849. године, Срби су наставили и у наредном периоду, у духу новог времена које је наступило после револуције и са новим људима.

1.2 У знаку националног препорода – српско-мађарски односи пре и на почетку револуционарних дешавања

До средине XVIII века српски народ је од Бечког двора добио читав низ привилегија којима су Срби на територији Хабзбуршке монархије, поред других повластица, добили слободу вероисповести и били признати као народ (*Natio Serbica*, *Natio Rascianica*). Међутим, привилегије нису доносиле Србима и њихову посебну националну територију, иако су они, на основу сопственог тумачења ових повластица, захтевали и ово право. У време централизације аустријске државе, половином XVIII века, српске привилегије су сужаване и сведене на црквено-школске, уместо ранијих народно-црквених. На Темишварском сабору 1790. године постављен је захтев за посебном српском територијом и сопственим органима власти у оквиру Хабзбуршке монархије. На неки начин, овај захтев је и остварен на подручјима Војне границе у којима су Срби чинили већину становништва. Известан вид самоуправе Срби су имали и у слободним краљевским градовима, попут Новог Сада, Великог Бечкерека, Вршца, Сомбора и Темишвара, као и у Великокикиндском и Потиском диштрикту. Михајло Полит Десанчић чак пише да су се Срби у овим градовима, због бројности и доброг имовинског стања, сматрали „као неки господари према несрбима“. У другим деловима Угарске Срби су се налазили у оквиру жупанијског система, где је пресудан утицај имало угарско племство. Угарско племство је имало ниподаштавајући став према српским привилегијама, третирајући Србе као *Provinciale hungaricum*. На захтев Срба да равноправно учествују на Диети 1790. године одговорено им је да они, као „такозвани народ“, немају „политичку егзистенцију“. У наредним годинама Србима у Угарској призната је грађанска равноправност, али не и национална. Законом од 1791. Срби су постали равноправни држављани Мађарске, са правом на уживање старих царских привилегија. Имали су аутономију у верским и просветним стварима тзв.

персоналне аутономије. На државном сабору доносиле су се одлуке за све Србе у Угарској, како верске природе тако и оне политичке.⁵⁵

Темишварски сабор, у прегледу идеја српских елита у Монархији, заузима важно место. Покушај да се затражи дефинисање посебне територије у Банату чинио је идеју која ће касније у Револуцији 1848/1849. бити рефлексција Српске Војводине, баш као и на Благовештенском сабору 1861. године. Иако захтев у тадашњим околностима није био реалан, он је служио као мотив да се и у каснијем периоду покуша са остварењем идеје о територији која би, по својој суштини, значила ограничену државност за Србе у Монархији. Примера ради, *Молбе и жалбе* (*gravamina et postulata*), о којима се толико расправљало, коначно су добиле свој облик и форму.⁵⁶ Цару је 14. септембра 1790. упућен *Елаборат* који је Сабор донео и у коме су на јасан и прегледан начин владару предочени сви проблеми Срба у монархији. Све молбе и жалбе су у скраћеној форми упућене преко комесара у Беч. На првом месту жалба је везана за погрдне називе којима су називани Срби у монархији, као што су *шизматик* и *рац*. Није било омогућено слободно исповедање вере, које је било дозвољено по царском патенту о верској толеранцији.⁵⁷ Даље се наводи како српски народ жели да темишварски Банат постане посебна територија општинских права и самосталне управе, са свим надлежностима одобреним од самог цара. По тврђењу писаца елабората, Срби су вапили за отварањем школа, јер ће на тај начин боље образовати своје свештенике. (Тражено је оснивање Богословије у Сремским Карловцима, за више од 120 ученика.)

⁵⁵ Михајло Полит Десанчић, *Како сам провео свој век – Успомене*, Београд, 1925, 12; Јован Савковић, *Борба Срба Војвођана за своју територијалну и политичку самосталност*, Зборник Матице српске, серија друштвених наука, 3, Нови Сад, 1952, 21-39; Славко Гавриловић, *Политичка борба за српску Војводину у Аустријској царевини 1848-1849*, Зборник радова научног скупа Српски покрет у револуцији 1848-1849, Реферати и саопштења са научног скупа у Београду и Сремским Карловцима од 15. до 17. септембра 1998, САНУ, огранак у Новом Саду, и Архив Војводине Нови Сад, Нови Сад, 2000, 7-9; Slavko Gavrilović, *Srpski nacionalni program i politička borba za Srpsku Vojvodinu u Austrijskoj carevini 1848-1849*, Zbornik Vojvodina 1848, Novi Sad, 2005, 22-25; Zoltan Đere, *Ciljevi Srpskog pokreta u Vojvodini*, Zbornik Vojvodina 1848, Novi Sad, 2005, 57.

⁵⁶ Елаборат је кренуо од почетне анализе положаја Срба у монархији од времена цара Леополда. Истиче се како српски народ верно служи и поштује дом Хабзбурга. У времену пре сеобе српски деспоти су представљали бедем одбране од Турака, а народ није плаћао десетак католичкој цркви, што је озакоњено у *Корпус јурис Хунгарие*. Срби су привилегије добили од цара, а не од Угарске дворске канцеларије, па је стога Угарски сабор изразио своје незадовољство њиховим положајем. Елаборат је у својим захтевима подељен на три посебна одељка или разреда. Први одељак чине захтеви да народ и свештенство буду заштићени од вређања; друго, да се размотре поједине одредбе *Регуламената* из 1779, и треће да се реше проблеми који се односе на поједине општине.

⁵⁷ Захтеви првог одељка садржали су укупно 20 тачака; сем поменутих, још и захтеве да манастири добију посебне повеље, да се православни и католички свештеници изједначе по својим правима, да се у школама за православне у употребу уведе ћирилица, да се поправи положај Срба који се налазе под угарским жупанијским системом, да се спрече напади унијата на православне, затим да Срби не морају да славе католичке празнике, а нарочити нагласка је стављен на захтев да Срби могу равноправно да учествују у градским и магистратским службама и функцијама.

Молили су такође и за стипендије и могућност школовања на вишим школама. Тражено је даље да се у светлу општег напретка отвори и једна штампарија за Србе, јер ће се на тај начин мање књига увозити из Русије. Уз митрополита мора постојати институција Конзисторије и цивилна контрола црквених послова у духу реформи цара Јозефа.⁵⁸ Конкретне примедбе на *Регуламент* из 1779. односиле су се на потврду власништва над Даљским спахилуком, затим да се дозволи способним обудовелим свештеницима да постану епископи, да се број посланика ограничи на 75, односно да се не позивају представници племства, и на крају да се смање таксе на епископска и свештеничка звања. Са друге стране, официри су се жалили јер морају и да ратују и да обрађују земљу за своје више официре, што је нарочито дошло до изражаја у Банској крајини, због чега су чак затражили да пређу под ингеренцију Дворског ратног савета. Работе су трајале чак до 18 дана годишње. Даље, мора се смањити порез на слабију земљу и дозволити женидба официрима ћеркама других официра.⁵⁹ Са друге стране, Срби из Баната (који је 1779. инкорпориран у угарски жупанијски систем) су писали о томе како их угарски феудалци прогоне и како је угарско судство неподношљиво. У Бачкој су проблеми били у вези са нагласком на чињеницу да се српска села расељавају у корист немачких и мађарских насељеника, уз молбу да коначно могу бити примани у државну, на првом месту градску службу. Затражено је и стварање крунских и коморских округа (диштриката) од развојачених насеља у Срему, Бачкој и Поморишју. Сабор је свечано затворен 22. септембра 1790. године.

Темишварски сабор представљао је у националном смислу почетак важног процеса. Нарастајућа грађанска класа је подигла свој глас, романтичарски занос је захватио не само Мађаре, већ и Србе. Идеја о засебној територији доживела је своју глорификацију пар деценија касније. Свештеничке размирице чиниле су окосницу проблема српске цркве у Монархији. Сукоб са угарским племством око Дијете био је суштинско-правни проблем. У националном погледу, крај 18. и почетак 19. века код Срба је довео до великих промена. Најпре аустро-турски рат 1788–1791, затим ера Наполеонових ратова 1792–1815, Српска револуција 1804–1815, Илирске провинције од 1809, велике миграције, погроми и страдања створили су нову климу у развоју

⁵⁸ В. Гавриловић, *Темишварски сабор*, Нови Сад, 2005, 231-232.

⁵⁹ Њихове жалбе су спадале у тзв. трећи одељак. Велики део жалбе се односио и на чињеницу да су порези на имовину и звања српских народних официра били огромни. Настојатељи манастира из Митрополије предали су у оквиру трећег разреда своје захтеве. Војловички монаси су захтевали повећавање земљишног поседа, Бођани да купе село или да им се дарује село Бођани, исти је случај и са манастиром Грабовац. Свештеници су тражили дозволу да повећају таксе на венчања, као и повећавање прихода.

политичке идеје код Срба у Монархији. Митрополит Стратимировић није био по страни када су српски устаници 1804. кренули у стварање државе. Он је године 1804. преко проте Андреја Атанасијевића предао руском цару Александру свој знаменити *Мемоар*. Епископ бачки Јован Јовановић даровао је устаницима први топ. Од Цетиња и Дечана до Карловаца помањала се идеја да се обнови некадашња држава. Софроније Јовановић, Арсеније Гаговић и митрополит Стратимировић учествовали су у националној акцији за рушење османске власти над Србима.⁶⁰ Митрополит је на почетку устанка био на запаженом месту, што се тиче угледа међу самим устаничким вођама. Присне везе и контакте је одржавао са Јаковом и Матејом Ненадовићем, те Божом Грујовићем. Лично је сматрао војска Карађорђа незаменљивом личношћу. Са друге стране, устаници су ценили углед, знање и савете духовног поглавара из Сремских Карловаца. У другој фази устанка Стратимировићев утицај је знатно опао, а он сам је био забринут и резервисан због стања у Србији.⁶¹ Одушевљење пречана српским устанком, међутим, није спласло у моментима када Стратимировић губи своју

⁶⁰ Стратимировићев план само је један од више планова о обнови српске државности који су настали током 18. века. Већ смо поменули национални програм патријарха Арсенија Јовановића Шакабенте. Немац Волдемар Шметау и Србин у руској служби Давид Неранцић такође су имали својих планова о начину на који треба обновити српску државу. Владика Василије Петровић Његош је године 1782. говорио о држави која обухвата Србију, Бугарску, Босну, Горњу Албанију, Далмацију, Карловачки Банат и Славонију. Сава Текелија је писао о обнови српске државности. Током неколико година (1798–1802) интересовао се за прилике у Србији и путовао за Београд, а по избијању устанак нацртао је карту Србије. Текелија је током 1804. у потпуности осмислио план. Србија је, по његовом мишљењу, само део простора на коме живе Срби, јер српског народа има и у областима Бугарске, Босне, Далмације, Црне Горе, Албаније и Македоније. Граница државе би ишла од Јадранског до Црног мора, тако да се лако могла супротставити Русији и Аустрији. Србе на тај начин уједињује национализам, који као претпоставку има релативизовање верског фанатизма. Архимандрит Арсеније Гаговић је током 1803. у Петрограду изложио своје виђење обновљене српске државе. Херцеговина и Србија желе под руски скиптар, после чега долази заједница кроз славено-српско царство. Митрополит Стефан Стратимировић је тврдио да нема народа под капом небеском који је приврженији Русији од Срба. На простору од Влашке до Јадранског мора и деловима Угарске, Хрватске и Славоније мора се створити српска држава под заштитом Русије. На челу државе би се налазио владар из круга руских великих кнежева, а питање односа са портом решавало би се на нивоу плаћања данка. Митрополит је на крају плана питао да ли ће Русија спасити Србију од турског тиранства. Епископ бачки Јован Јовановић такође је имао своју визију и план ослобођења Срба, а истицао је приврженост Срба према Русији и вечиту захвалност за случај рата Русије против Турске. План је имао неколико тачака, а српски владар је морао бити неки од руских великих кнежева (симболички Константин Немањић), а акција се завршавала руским освајањем Цариграда. Вид. Радош Љушић, *Српска државност 19. века*, Београд 2008, 16-24.

⁶¹ Митрополит је неким устаничким вођама од самог почетка изгледао као попустљив, опрезан, а опет њему су неке од устаничких вођа изгледале без смисла за државничке акције. Нарочито се мислило на уздржано држање Стратимировића приликом Тицанове и Крушичке буне. Када су сукоби међу вођама почели узимати маха, митрополит је решио да се не меша у унутрашње прилике. Међутим, када је 1813. Србија преживела пораз и погроме, Митрополит је у мери колико је могао збрињавао српске избеглице на територији Монархије, а сам Карађорђе је једно време провео у манастиру Фенеку (додуше, под присмотром аустријских власти). Видети: Славко Гавриловић, *Војводина и Србија у време Првог српског устанка*, Нови Сад, 2004; Славко Гавриловић, *Аустријска царевина и устаничка Србија 1804-1815*, у: *Европа и српска револуција 1804-1815*, Нови Сад, 2004, 109-221; Славко Гавриловић, *Митрополит Стратимировић и Српски устанак*, у: *О Србима Хабзбуршке монархије*, Београд 2010, 288-314.

позицију код устаника. Доситеј Обрадовић и Лукијан Мушички су узбуђено певали песме о „Србији која васкрсава.“

У самој Монархији српско грађанство кренуло је такође у препород, али у културном и просветном смислу. Српске трговачке заједнице од Карловаца, Митровице, Земуна, до Трста и Беча помагале су српску просвету, штампана су дела Доситеја, Вука, Соларића, Вићентија Ракића. Иако су још у време Марије Терезије и Јозефа II Срби имали релативно развијено школство, у погледу основних школа, гимназије се почињу оснивати после Темишварског сабора. Уз помоћ митрополита Стратимировића најпре је основана Карловачка гимназија 1791, затим Новосадска 1810, као и учитељска школа у Сент Андреји 1812 (премештена у Сомбор 1816). Културни и политички развој Срба био је све интензивнији. Стефан Стратимировић се нашао у апсурдној ситуацији. Лично се залагао за описмењавање становништва и виши ниво образовања свештенства, јер је и сам студирао права у Будиму и припадао кругу рационалиста-јозефениста 18. века, али као конзервативац је сматрао да се мора чувати ћирилица, култ православља и ослонац на Русију. Сматрао је да су због германизације државне школе опасне, тако да се борио за већу улогу својих клерикалних школа у односу на државне школе и гимназије.

Крај 18. века донео је и одређена померања у градовима који су словили за културна жаришта Срба на територији Монархије. Најпре је то место изгубио Беч. Велике тешкоће у националном раду Срба у Бечу су биле узрок овој појави.⁶² Године

⁶² На првом месту морамо поменути огромну улогу ћирилских штампарија у Бечу. Почетак српске модерне штампе везан за Курцбекову штампарију. Што се штампе тиче *Сербскија новини* Маркидеса Пуља излазиле су 1791-1792, *Славеносербскија вјадомости* Стефана Новаковића 1792-1794, *Новине Србске* Димитрија Давидовића 1813-1822. Цензура је била непремостива препрека. Казне и збрале просто су уништиле српско издаваштво. Прве српске новине изашле су 3. марта 1791. у Бечу. Покретачи првих српских новина били су Грци, Публије и Георгије Маркидес Пуљо. По занимању су били штампари, пословни људи, способни, са везама у грчком националном покрету и песником Ригом од Фере. Они су прво основали лист на грчком који је почео да излази два и по месеца пре српских новина. Нешто раније марта 1788. Димитрије Теохардис, такође Грк из Беча, поднео је молбу за издавање новина. Браћа Маркидес свој захтев су упутили 14. јуна 1788. Одговора није било. Свој захтев поново су обновили 13. јануара 1789, да би пар дана касније захтев поднео поново и Теохардис. У то време ситуација у Европи, била је изузетно закомпликована избијањем Француске револуције 1789. Цар Јозеф II је умро 1790. Наследио га је брат Леополд II. Аустрија је у то време водила рат са Турском 1788-1791, који је у српској историографији познат и као Кочина крајина. Унутрашње прилике у Монархији биле су нестабилне, неуспех Јозефових реформи, довео је до великих проблема. Мађарско племство показало се као озбиљан противник двора. Цар је вешто одлучио да интересима мађарских племића супротстави интерес других народа у Угарској. Излазећи Србима у сусрет цар је потписао и декрет о издавању српских новина 15. децембра 1790. Препоруку за издавање новина цару је дао комесар генерал Шмитфелд уз констатацију, да новине браће Пуљо морају бити под цензуром, али и да је убеђен да ће због околности новине пре или касније бити укинуте. Независно од браће Пуљо, у Новом Саду млади књижевник Емануел Јанковић, одлучио је 1790. да отвори штампарију и издаје српске новине. Штампарију је купио у Лајпцигу и уредно поднео молбу за покретање новина. Власт је била против тога

1796, када је Стефан Новаковић продао своју штампарију и право издавања српских књига Универзитету у Будиму, српска интелигенција је ново средиште нашла у престоници Угарске. Пешта је такође привлачила као магнет српске трговце из Новог Сада, Вуковара, Земуна, Панчева и Осијека. Пешта је почела да окупља језгро српских ђака и студената, а нарочито су популарни били право и медицина. Све већи значај имао је и Нови Сад. Српска гимназија и интелектуални круг окупљен око ње ширили су свој утицај великом брзином. Павле Шафарик, Милован Видаковић, Георгије Магарашевић и Јован Хаџић Светић била су имена која су уливала респект. Две штампарије (Јанковићева и Каулицијева), мноштво читаоница и књижара, све више су ширили глас о Новом Саду као о културној престоници Срба у Монархији.

Један од момената који се мора истаћи свакако је покретање *Летописа* 1825–1826, као и оснивање Матице српске године 1826. Новосадски професор Георгије

да се ћирилне књиге и новине издају ван Беча, далеко од цензуре, сматрајући да Нови Сад већ тада може постати културно и национално средиште Срба у монархији. Јанковићу се супротставио и Јозеф Курцбек⁶², бечки штампар, који је имао привилегију да штампа, српске и румунске књиге. Сам Курцбек је имао жељу да штампа српске новине, али је сматрано да поред новина на мађарском, латинском, француском и немачком, нема потребе да Јанковић добије дозволу за штампу, јер ће народ навести на криве закључке, завадити свештенство и народ и створити ситуацију погубну по душевни мир поданика монархије. Како се власт определила за браћу Пуљо, они су 3. марта 1791, почели да издају лист *Сербскија посведневнија новини*, којима су од петнаестог броја променили назив у *Сербскија новини*. Новине су излазиле два пута недељно уторком и петком. По мишљењу власти новине је требало штампати славеносрпским језиком, који није био по жељи, српских црквених кругова. Једно време да би изашли у сусрет српском свештенству, штампали су лист црквеним словима, али нису било доследни па су новине излазиле и једним и другим језиком. Сербскија новини су излазиле на осмини табака, текстови су били на два ступца, а странице и са и без пагинације. Насловна страна била је са сликом витеза са шлемом и перјаницом, који у десној руци држи мач у левој штит, на којем је српски крст са четири оцила. Затим ту су биле и заставе, топови, добоши, тако да је слика морала да прикаже Србе као храбар и ратнички народ са националном свешћу. У време аустро-турског рата доносиле су вести са бојног поља, а доста вести било је посвећено и склапању мира као и преговорима Аустрије, Русије и Турске. Писало се и о положају Срба у Србији после склапања мира о српским избеглицама у Аустрији и др. Пишући о Француској револуцији браћа Маркидес истицали су интерес Двора и Хабзбурга. Одмах су устали против републике, залагали се за монархију и истицали интерес за судбину француског краља и краљице. *Сербскија новини* залагале су се за подизање српских школа. Новине су велику похвалу изрекле Димитрију Анастасијевићу Сабову, који је прилогом од 20000 форинти био оснивач Карловачке гимназије. Треба нагласити да су у први план увек истицане заслуге Хабзбурга и Аустрије за српски народ као и чињеница да су Срби привржени Двору. Са дужним поштовањем писало се и о српском свештенству. Стране вести преузимање су из немачких новина, а домаће су углавном писали свештеници и учитељи. Велику муку браћа Маркидес су имали због малог броја претплатника. Поред те чињенице они су децембра 1791. затражили од Илирске дворске канцеларије да им продужи дозволу за рад. Канцеларија је већ тада тражила мишљење од поменутог Курцбека, што је браћи Маркидес знатно отежало положај. Курцбек је водио преговоре са дворским агентом Стефаном Новаковићем о продаји штампарије, а о листу браће Маркидес Пуљо је изнео мишљење да је слаб, без интересантних чланака и да образовани Срби раје читају мађарске и немачке новине. Након тога што је Новаковић купио штампарију од Курцбека, проблеми за браћу Пуљо су постали још већи. Убрзо после тога 28. децембра 1792. Новаковић је објавио први број Славеносрпскија вједомости, тако да су *Сербскија новини* биле обустављене. Вероватно је да су новине укинуте не због малог броја претплатника већ из разлога што су власти у Бечу и митрополит Стефан Стратимировић имале више поверења у Новаковића него у браћу Маркидес Пуљо. Вид. Василије Ђ. Крстић, *Историја српске штампе у Угарској 1791-1914*, Нови Сад 1980, 13-48.

Магарашевић покренуо је поменути *Летопис* како би окупио српску интелигенцију, али се већ на почетку суочио са оскудицом новца, тако да се чинило да ће морати обуставити издавање часописа. У том моменту су српски трговци из Пеште, предвођени Јосифом Миловуком (из Трпиње код Вуковара), основали Матицу српску, као друштво за издавање часописа. Први председник Матице српске био је Јован Хаџић Светић. На самом почетку је израђен у *Статут* Матице. У рад се укључио и Сава Текелија, који је 1838. завештао велика средства за издржавање сиромашних ученика. Тако је настао знаменити Текелијанум. Матица је брзо постала институција од најширег културног, националног и просветног значаја.⁶³ На свом почетку Матица

⁶³ Види: Живан Милисавец, *Историја Матице српске књ.1, 1826-1864*, Нови Сад 1986. Професор Новосадске гимназије Георгије Магарашевић био је надахнут и подстакнут да покрене књижевни часопис. Подршку и помоћ дао му је тадашњи директор и чувени слависта Павел Јозеф Шафарик. Он лично је утицао да часопис превазиђе видокруг српског народа и окрене се словенском свету и науци. Већ од првог броја песник Лукијан Мушички, као и правник Јован Хаџић потврђују свесловенску оријентацију. Убрзо после тога Новосадски магистрат крајем новембра 1824. доноси одлуку о забрани часописа на предлог митрополита Стефана Стратимировића, по чијем мишљењу има грешака са становишта цркве. Нарочито је наглашено да је штампан србски, грађанском ћирилицом и редуковањем неких традиционалних црквенословенских гласова, а посебно тзв дебелог јер. Часопис излази до данас, с прекидом 1835-36, када је Матичин рад био угашен и 1848-49, због ратног стања, као и у време Првог и Другог светског рата. Летопис је пролазио кроз разне периоде, од научног до књижевног часописа. Готово да нема ниједног од водећих писаца српске књижевности да није био сарадник Летописа. Приликом оснивања тадашњи танак слој читалачке публике није могао да одржи часопис. Издавач Константин Каулици запао је у озбиљне финансијске проблеме, а у помоћ су прискочили и угледни Срби из Пеште и Будима, тадашњих важних средишта српског народа. Њих седморица састало се у кући Јована Деметровића 24. јануара/5. фебруара 1826, са намером да преузму часопис. Са сутрашњим даном датирано је *Објављеније на Летопис Србски за годину 1826*, који ће се штампати старањем ове групе љубитеља српске књижевности. Наредни састанак је одржан 31. јануара/12. фебруара, када је одлучено да се формира друштво. Дана 2. фебруара/12. фебруара Јован Хаџић је прочитао концепт правила, када је договорено да *Основ* у потпуности преписан потпишу за два дана и положе чланске улоге. Тако су и учинили 4. фебруара/ 16 фебруара трговци Гаврило Бозитовац, Јован Деметровић, Јосиф Миловук (који је покренуо акцију), Петар Рајић, Андрија Розимировић, Георгије Станковић и адвокат Јован Хаџић, који ће бити и први председник. Сви поменути потписали су се у круг да нико не буде ни први ни последњи изјављујући : *Ми доле потписани добровољно се слажемо и установљавамо једно Друштво као једно тело које равним и једним јединим духом за ползу и славу народну дише. Повод к заведенију овога друштва јесте једина љубов и ревност к обштемуду благу , а намереније јест распрострањеније књижевства и просвеитенија народа србскога то јест да се књиге рукописне на свет издају и распрострањавају и то сад и одсад и без престанка за свагда*. Хаџић је убацио и једну нетачност да Матица Србска почиње од дана Светог Саве првог просветитеља србског, године 1826, 14 јануара. Убрзо после оснивања почела је акција прикупљања и других чланова, да би се исте године уписало још тринаест. Углавном су то били трговци: Јован Кнежевић из Осека, Константин Константиновић из Беча, Григориј Костић из Новог Сада, Михаило Шевић из Темишвара, Симеон Шићар из Беча, Михаило Јовановић из Пеште, Георгије Кузмановић из Пеште, Радован Георгијевић из Темишвара и Јован Стојановић из Темишвара, као и свештеник Јован Костић из Новог Сада. Исте године се уписао и знаменити архимандрит манастира Крупе Герасим Зелић. Чланови су постали и кнез Милош Обреновић са улогом од 200 ф сребра и његов брат Јеврем. Матица је нове чланове уписивала у кругове, одмах иза првог у коме су била имена оснивача. Први сукоб догодио се између две водеће личности у Матици, Хаџића и Миловука. Хаџић је желео да одмах наметне свој ауторитет и своју личност. Као једини интелектуалац међу оснивачима, желео је да политику Матице узме у своје руке. Као председник Матице имао је право да одлучује које ће се књиге штампати, а које не. Миловук такође амбициозан, али са визијом да Матица треба да буде фонд за штампање Летописа и књига убрзо се осетио запостављеним и потиснутим. Најзначајније питање њуковог размимоилажења, била је чињеница

јесте била против делатности Вука Стефановића Караџића, али су Георгије Магарашевић, Теодор Павловић и Јован Суботић допринели у великој мери помирењу српског просветитеља и ове по значају незаменљиве српске институције. Национални, културни и политички развитак Срба помогле су и читаонице које су окупљале ђаке и студенте на локалном нивоу. Прва читаоница те врсте основана је у Иригу 1842. После ње је основана српска читаоница у Новом саду 1844/1845, у којој је велик утицај имао Јован Хацић. Читањем добрих књига, новина и часописа развија се друштвено, духовно и хумано, написао је Хацић. Широм јужне Угарске осниване су читаонице, а издвајамо: Сомбор, Велику Кикинду, Карловце, као и нека друга мања места. Мању али значајну улогу имале су и позоришне трупе које су изводиле представе на српском језику. Јоаким Вујић је започео да се бави овим послом још 1813. Временом су нарочито организовани и балови који су имали национално обележје, а који су увек завршавани сакупљањем прилога за Матицу српску и читаонице.⁶⁴

Хабзбуршка монархија је у XIX веку преживела неколико озбиљних политичких потреса и промена. У току неколико деценија, од Бечког конгреса 1814, када је заузела једно од водећих места међу европским силама, па све до краја века, када је сведена на ранг слабије европске силе, трајала је њена спољашња и унутрашња криза. Још од 1790. национални покрет Мађара представљао је фактор који је уздрмао темеље царевине. Оснивање националних и културних институција, покретање дневних листова, отварање читаоница и школа био је знак да Мађари својим напредовањем морају неминовно да потисну друге народе са којима су били у блиском контакту. Појам *мађаризације* није везан само и искључиво за период после Нагодбе 1867. његове корене морамо тражити раније. Денационализација коју је спроводила државна власт, нарочито од 1830. до 1832. код Срба се огледала у потпуном потискивању народног језика из цркве и школе, уз наметање мађарског језика у свакодневној употреби. Намера је била да се створи јединствена, централизована, јака угарска држава. Насупрот аустријском делу царевине, где је племство било махом

да је Миловук био присталица и поштовалац Вукове реформе, док се Хацић у то време већ почео разилазити са Вуком по питању правописа. Миловук се лагано окретао Вуку, а Хацић Магарашевићу и владици Гедону Петровићу, као и митрополиту Стратимировићу. Тако се десило да на седници од 3/16. маја 1826. долази до расцепа међу члановима. Миловук се повукао из Матице прецртавши свој потпис у кругу оснивача. За његовим примером кренуо је тада и његов шурак Гаврило Бозитовац. По напуштању Матице Миловук, није предузимао ништа против ње, окренуо се Вуку, коме је усмерио све своје издавачке способности, а по броју издатих књига успешно се такмичио са Матицом.

⁶⁴ Славко Гавриловић, *Из историје културног препорода Срба у Хабзбуршкој монархији прве половине XIX века*, у: О Србима Хабзбуршке монархије, Београд, 2010, 238-250.

космополитско и где нису на такав начин преовладале идеје о немачкој државности, средње племство у угарском делу јасно развија тезу о мађарском политичком народу.⁶⁵

Притисак да се уведе мађарски језик у српској средини почео је првобитно покушајима у црквеној организацији, односно притисцима у епархијама Карловачке митрополије, како би се уместо славеносербског наметнуо мађарски језик. Први забележен предлог о увођењу мађарског језика забележен је 1832. године. Будимском епископу Стефану Станковићу је наложено да се на територији његове епархије потисне славеносербски. Неколико предлога уследило је у истој епархији и у току 1833–1834. Слични захтеви стизали су и митрополиту Стратимировићу. На Угарском сабору је било захтева да се почне са увођењем црквених књига на мађарском језику. У време митрополита Рајачића 1842–1843. из темишварске епархије су стизале вести о наметању другачијег начина вођења црквених књига од устаљеног. Реалан проблем представљала је чињеница да су и свештеници морали знати мађарски, а врхунац је податак из 1847. године, када је угарски палатин упутио примедбу Рајачићу да води преписку на мађарском а не латинском језику.⁶⁶ Ништа мање озбиљно стање није било ни у српским школама. У Новосадској гимназији постепено се повећавао број часова

⁶⁵ На заседању Диете 1790–1791. почела је постепена афирмација мађарског језика. Законским чланком 16, одређено је оснивање катедре за мађарски језик у гимназијама, академијама и Универзитетима. Затим је године 1805, законским чланком бр. 4, донета одлука да се писма Мађарске дворске канцеларије и државног сабора пишу паралелно на мађарском и латинском. Законским чланком бр. 8 из 1830. прописано је да сваки чиновник сем у Хрватској мора знати мађарски. Закони који су за сврху имали постепену мађаризацију доношени су од 1832. Од 1. јануара 1834. адвокатуром су се могла бавити само лица која знају мађарски језик. Не дуго затим је у дело спороведен предлог да се закони доносе на мађарском, а парнице на Краљевској табли такође се могу водити само на истом. Чланом 6 закона из 1840. латински језик се мењао мађарским. Исте године уведено је правило да се у немађарским општинама, у року од три године црквене књиге морају водити на мађарском (члан 6, тачка 7). Законом из 1844. (члан 2, тачка 3), донета је одлука да се посланици на Угарском сабору могу служити искључиво мађарским језиком. Са друге стране мађарски политичари су заседање сабора 1832-1836, сматрали за реформско. Једна од основних идеја потекла је од грофа Миклоша Вешелењија. Према његовој идеји Мађари се налазе у мору Словена и Румуна тако да је неопходно ојачати сопствени политички положај и формирати нову политичку елиту. Што се тиче увођења мађарског језика, сматрало се да је латински језик застарео и да не постоји могућност његове даље употребе, као и да је потребно школовати људе и спремити их за нове изазове. Мађарски као језик је од тог момента био у служби законодавства, владиних послова и нарочито школства. Закон о језику 1844. штитио је Мађаре од немачких чиновника. Немачки је остао језик кореспонденције са царским властима. Што се тиче Хрватског сабора овим законом из 1844. дозвољен је прелазни период од шест година, како би се употреба латинског заменила мађарским. Примера ради број становника Мађарске по Статистици из 1842-1843. био следећи: Мађари 4 800 000 (38%), Румуни 2 200 000 (17, 7%), Словаци 1 700 000 (13%), Немаца 1 270 000 (9, 8%), Срба 1 250 000 (9,7%) и Хрвата 900 000 (7%). (Moritz Csáky, *Römisch-katolische Kirche in Ungarn, Die Habsburger Monarchie 1848-1918*, Band IV, Wien 1985, 282-283; Robert A. Kann, *A History of the Habsburg empire 1526-1918*, University of California press 606-607; *Закони Унгарије установљени на Сабору 1840*, Будим 1845; *Законски чланови унгарског државног сабора године 1843-1844*, Будим 1845; Славко Гавриловић, *Срби у Угарској и питање мађаризације у првој половини XIX века*, ЈИЧ, XXXIII, Београд 1976, 89-90; Дејан Микавица, *Михаило Полит Десанчић, вођа српских либерала у Аустроугарској*, Нови Сад 2007, 24; Zoltan Đere, *Mađarski i srpski nacionalni preporod*, Novi Sad 2009, 208-210)

⁶⁶ Славко Гавриловић, *Питање мађаризације*, 92-93.

мађарског језика, а 1846/1847. године постао је предмет на коме се морала изводити настава (раније су то били намачки и латински).⁶⁷

Право стање ствари можемо сагледати из Кошутовог говора децембра 1847. године на Угарском сабору, када је изјавио да се под мађарском круном Светог Стефана ниједан народ неће признати сем мађарског.⁶⁸ Остала је упамћена и Рајачићева беседа на Угарском сабору 1843. о запостављености Срба, као и о наметању на првом месту мађарског, али и немачког језика.⁶⁹

Срби у Угарској су имали своје културне институције, као и неколико листова који су излазили у периоду 1790–1848. Време националног препорода није заобилазило Монархију. Поред чврстих стега Метерниховог система, ера националних револуција и буђења националне свести куцала је и на врата Дома Хабзбурга. Штампа је, у сваком случају, била међу главним весницима националне буре. Познати добротвор Сава Текелија је 1838. основао Текелијанум за помагање и стипендирање сиромашних ђака и студената. Прва српска читаоница основана је 1842. у Иригу. У периоду 1838–1848. у Пешти су излазиле *Сербске народне новине*, које је издавао и уређивао Теодор Павловић.⁷⁰ Од значајних имена која ће одредити и водити српску политичку сцену у Монархији издвајају се припадници ђачке и студентске омладине, која се све више окупљала око поменутих националних институција. По први пут се тада чуло за Светозара Милетића, Јована Ђорђевића, Јована Суботића и Јакова Игњатовића, који ће пар година касније постати сиболи за елиту Срба пречана.⁷¹

⁶⁷ Исто, 95.

⁶⁸ Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања, Историја Срба у новом веку 1492-1992*, Београд 2007, 237-238.

⁶⁹ Славко Гавриловић, *Срби у Хабзбуршкој монархији од краја XVIII до средине XIX века, Историја српског народа V-2*, Београд 1994, 39.

⁷⁰ Мађарски национални препород почео је приближно исто када и српски. Међу реформаторима језика истиче се Ференц Казинци, учесник завере Игњата Мартиновића. Као основа узет је говор подунавског дела Угарске. Делимично је заступљен и део говорног подручја горње Тисе. Синтезом ова два говора настао је данашњи мађарски. Прво стално глумачко друштво основано је 1790. у Пешти, док је прво стално позориште основано 1837. под називом Пештанско мађарско позориште (од 1840. Национално позориште). Почетком штампе у Угарској се сматра када је 1705. почео са излажењем лист *Mercurius Veridicus ex Hungaria*. Први стални лист био је *Pressburger Zeitung* основан 1764, а први лист на мађарском, *Magyar Hirmondo*, који је почео да излази 1780. Не дуго затим излази и *Magyar Kurir*. Модерна штампа у данашњем смислу речи почиње тридесетих година 19. века. Кругови блиски грофу Сечењију покрећу 1832. лист *Jelenkor*. Чуvene новине под уредништвом Лајоша Кошута *Pesti Hirlap*, крећу са излажењем 1841. Први мађарски дневни лист био је *Budapesti Hirado* из 1848. (Петер Рокаи, Золтан Ђере, Тибор Пал, Александар Касаш, *Историја Мађара*, 407-412.)

⁷¹ Ђачка друштва имала су велику улогу у формирању либералних и националних идеја. Најстарија српска друштва основана су 1826. у Грацу и Кежмарку. У Пожуну је своје студије на протестантском лицеју 1844. почео Светозар Милетић. Српски ђаци из Пожуна и Пеште су 1847. почели да издају алманах под називом Славјанка. Главни уредник је био Светозар Милетић, а цензор Јован Суботић. Већ тада је генерал Храбовски, командант славонско-сремске регименте сматрао да је Милетић сумњив, па је полиција у Пожуну добила наређење да га прати. На Видовдан 1847. у Београду је основа Дружина

Крајем XVIII и почетком XIX века Будим и Пешта постали су средиште српске интелигенције и богатих српских трговаца. Ту је из Беча пренета српска штампарија, основана је Матица српска, установљени листови *Српске народне новине* и *Српски лист*. Тако су се међу Србима у Угарској, са једне стране, стекле повољне околности за наставак борбе за учвршћивање постојећих и стицање нових привилегија, а са друге, били су угрожени растућим мађарским национализмом, који је претио мађаризацијом српских институција.⁷²

У револуционарну 1848. годину Срби у Угарској су ушли са тежњом да сачувају своју националност на бази поменутих привилегија. Међутим, оквири у којима би се та тежња реализовала разликовали су се већ према томе у којим крајевима Угарске су Срби живели и којем друштвеном слоју су припадали. Срби далеко од матице, тј. они у Будимској и Темишварској епархији, били су умеренији у својим очекивањима, нарочито када се радило о посебној српској територији. Истоветан став су имали и српско племство, грађанство и део интелектуалаца. Њихови типични представници су били Сава Текелија и, касније, Јаков Игњатовић. За ове друштвене слојеве је било важније не реметити односе са Мађарима и сачувати постојеће привилегије. Било је и схватања која су ишла у правцу остварења посебне српске територије, али само уз сагласност Мађара. И официри, нарочито високи, као одани цареви војници, нису били спремни да жртвују своје положаје зарад неизвесне политике сукобљавања са Двором. Неки од њих су, попут Јована (Јаноша) Дамјанића, када је дошло до оружаног сукоба, пришли Мађарима.⁷³

младежи српске. Међу оснивачима се нашао Јеврем Грујић, а међу члановима Јован Ристић и Владимир Јовановић. Током лета 1847. Милетић се повезао и са поменутом групом либерала у Србији. Значај њихових веза био је велики у наступајућим бурним догађајим везаним за не само Револуцију 1848-49, већ и готово наредне три деценије. (О делатности Светозара Милетића у Револуцији 1848-49 (видети: Славко Гавриловић, *Светозар Милетић од еминенс-ђака до националног револуционара*, Зборник Матице српске за историју, бр. 54, Нови Сад 1996, 87-106)

⁷² Гавриловић, *Политичка борба за српску Војводину у Аустријској царевини 1848-1849*, 9; Gavrilović, *Srpski nacionalni program i politička borba za Srpsku Vojvodinu u Austrijskoj carevini 1848-1849*, 24.

⁷³ Игњатовић је позивајући се на 1848. напомињао Мађарима да је један од највећих војсковођа мађарске војске био Јован Дамјанић, за кога је касније била везана реченица *да Раце треба искоренити, а да би себе као последњег Раца на крају убио*. (Име Јована Дамјанића, мађарског генерала из 1848-49, неретко је кориштено као симбол у међусобним оптужбама између српских и мађарских политичких елита. Школован у аустријској Војној академији у Винер Нојштату, Дамјанић је после почетка Револуције прешао у табор мађарске војске где се истакао јунаштвом, пожртвованошћу и оданошћу Влади. Често је учествовао у борбама против Срба, а нанео је и војсци Покрета највећи пораз у ратовању код Перлеза. Мађари су га сматрали једним од својих најспособнијих генерала, који је и међу војницима уживао велику популарност.) Међутим, у овом ставу Игњатовића било је доста недоследности јер је током 1848, док је био ангажован за *Вестник*, доста критички писао о Мађарима, често их називајући и погрдним именима, нарочито када је у питању њихов однос према народностима у рату. Он је осуђивао мађарску агресију, фанатичну пропаганду Мађара и увреде које су владајући кругови у Пешти упутили Србима називајући их канибалима. Кошута је оптуживао за нетрпељивост и угњетачку политику,

Слично је било и са појединим представницима српског племства. Шураци Ђорђа Стратимировића, браћа Зако, као племићи и декларисани мађарони, били су отворени противници овакве идеје и током српско-мађарских сукоба борили су се на мађарској страни. Сасвим супротан случај је био са граничарима и нижим официрима. Омладина је у већој мери била под страним (немачким и мађарским) утицајем. Учили су и говорили немачки и мађарски, похађали њихове школе, читали књиге на тим језицима. Изузетак је била студентска омладина на школовању у Пешти, Пожуну и другим већим градовима. Она је била под утицајем модерних европских схватања и илирских и пансловенских идеја. Као најрадикалнија, недвосмислено, али помало идеалистички, не уважавајући реалне опште друштвено-политичке околности, била је за посебну српску територију у оквиру Хабзбуршке монархије.⁷⁴

Став већине српских сељака и „простог народа“ је био да се „Војводина не може ни јести ни пити, али ће се на њој моћи дубље орати... У Провинцијалу неће имати спахије; у Граници неће имати военог ерара као спахију; пашњака имаће колико хоће“. Сељачко становништво Угарске, дакле, није у први план износило националне већ социјалне и антифеудалне захтеве. Тако су, на пример, сремски сељаци на манастирским поседима одмах иступили против црквених привилегија. На другој страни, црква и њен представник Рајачић суштински су били против грађанских реформи и ускраћивања црквених привилегија, али су подржавали националне захтеве.⁷⁵

Територија на којој су живели Срби у јужној Угарској није била јединствена. У основи, она се делила на Војну границу и тзв. Провинцијал, подучје цивилне власти. Границу су чиниле: Петроварадинска регимента, са седиштем у Митровици, Немачко-банатска регимента, са седиштем у Панчеву, Српско-банатска регимента, са седиштем у Белој Цркви и Тителски шајкашки батаљон, са седиштем у Тителу. Ту су били и војни комунитети, којих је било 12, међу којима и Петроварадин, Карловци, Земун, Панчево, Бела Црква и др. Војна граница је у целости била подређена аустријској

поредио Мађаре са Турцима и позивао Србе на оружје да се Мађари подсети српске војничке руке коју памте од Ракоцијевог времена (Јаков Игњатовић, *Мемоари*, књ. 2, Нови Сад – Приштина 1988, 30–34; Јаков Игњатовић, *Публицистички списи*, књ. 1, Нови Сад 1989, 78–118, Славко Гавриловић, *Јован Дамјанић*, у: *Српски биографски речник*, књ. 3, Нови Сад 2008, 72–73; Славко Гавриловић, *Грађа о Србима у Угарској и Кнежевини Србији 1838–1849*, Глас САНУ 12, Београд 2002, 112–171).

⁷⁴ Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, књ. 3, 195–199; Zoltan Đere, *Ciljevi Srpskog pokreta u Vojvodini*, 58.

⁷⁵ Јаков Игњатовић, *Мемоари* (I), Нови Сад–Приштина 1989, 161; Ђерђ Шпира, *На прагу братоубилачког рата, Развој националних покрета у Угарској у доба револуције 1848, Срби и Мађари у Револуцији 1848-1849. године*, САНУ, Научни скупови, књ. XVI, Одељење језика и књижевности, књ. 3, Београд 1983, 22-23.

влади или Дворском ратном савету. Најмање територијално-административне јединице у оквиру Војне границе биле су месне општине. Једна или више општина образовале су једну компанију. Један батаљон је чинило 12 компанија. Изузетак је био шајкашки, састављен само од шест компанија. Постојале су и бригаде, које су биле изнад батаљона и војних комунитета. Седишта бригада су били Земун и Панчево. Бригаде су биле одређене дивизијским командама, при чему су бригаде и дивизије представљале искључиво војну власт. На нижим нивоима, војна и цивилна власт биле су обједињене и укључивале су разне гране управе: полицијску, политичку, финансијску, судску, верску, здравствену, школску и др. Основна управна јединица у Граници је била општина, на челу са председником и општинским одбором. Општине су биле подређене команди компаније, на челу са капетаном. Војни комунитети су били градска насеља, ослобођена војне службе, у којима су живели грађани, занатлије и трговци. Носиоци власти у комунитетима су били магистрати, а градоначелници су углавном били из редова официра, најчешће капетана. Били су под влашћу Генералне команде, која је уједно била и највиши орган власти у Граници, на челу са генералом. Судску власт су представљали војни органи, са Дворским ратним саветом као највишом инстанцом. Провинцијал су чиније жупаније (Торонталска, Крашовска, Бачко-бодрошка и Сремска) и слободни краљевски градови, независни од жупанијских власти. Жупанија је била основна административно-територијална јединица, на челу са жупаном. У оквиру жупанија постојале су општине, на челу са председником. Поред Границе и Провинцијала, постојали су и крунски дистрикти: Потиски или Бечајски и Великококиндски. Они су основани после развојачења Потиско-поморишке границе, 1751, односно 1774. године. Сачували су неке раније војничке привилегије и били у бољем положају од становника Провинцијала. Срби скоро да и нису учествовали у вршењу власти – ни у Граници, ни у Провинцијалу, ни у дистриктима. Било их је мало и у жупанијама, а скоро никога од Срба у Сабору. То је углавном било резервисано за Немце и Мађаре, док су Срби углавном били нижи чиновници, свештеници, војници и адвокати.⁷⁶

У Пешти је револуција избила 15. марта. Тада је револуционарна омладина у Пешти саставила национални програм у 12 тачака. Општи захтеви Мађари били су: укидање феудалних односа, успостављање грађанских слобода и равноправност. Тих дана у Бечу је боравила делегација мађарског сабора, те је под притиском актуелних

⁷⁶ Љубомирка Кркљуш, *Средишњи органи власти у српској Војводици 1848-1849*, Нови Сад 2013, 16-20; Arpad Lebl, *Revolucionarni pokret u Vojvodini 1848-1849*, 12-13.

догађаја 17. марта цар именовao грофа Баћанија за председника мађарске владе. Значајну улогу у овој влади имао је министар финансија Лајош Кошут. Мере нове владе су наговештавале успостављање једнакости становништва и укидање сталешких привилегија.⁷⁷ Мартовски догађаји су наишли на повољан одзив код целокупног становништва Угарске. Кошутове присталице у жупанијама преузимале су власт преко нижих жупанијских чиновника. Широм земље су се организовали скупови подршке председнику нове владе, грофу Лајошу Баћанију, као и Лајошу Кошуту. Ситуација је била донекле другачија у Војној граници, где није постојала жупанијска организација. Војска је тамо само настојала да обезбеди ред и мир.⁷⁸ Слично је било и код немађарских народа у Угарској. Они су масовно изражавали симпатије за реформе, које су ишле у правцу утемељења грађанског друштва и ликвидације феудалних односа.

Срби у Пешти су спремно дочекали избијање револуције 15. марта. У Пешту су пристизали ђаци из Беча и Пожуна, украшени српском тробојком. Сви су изговарали речи: „слобода“, „једнакост“, „братство“, али све чешће се могла чути реч „народност“.⁷⁹ Седиште српске омладине било је у Текелијануму. Неколико стотина људи „Србаља, Пештанаца и Будимаца“ и осталих, из око 65 српских општина* (300–400 људи), „најсветију своју народну дужност тим испуњавајући“, окупило се у Текелијануму од 17. до 19. марта. На првој седници била је и делегација Мађара, који су говорили у прилог сарадње Срба и Мађара у покрету. Поздрављена је мађарска револуција и изражена лојалност новим властима. Сутрадан су Срби под мађарском заставом на копљу обојеном српском тробојком дошли пред Музеј на митинг Мађара. На њему је говорио и Јаков Игњатовић. Другог дана, после дискусије, уобличени су захтеви у 17 тачака, названи *Захтеваније српског народа*. Они су садржавали признавање мађарске народности и мађарски дипломатски језик, али су укључивали и признавање српске народности и српског језика као службеног. Захтевано је право на одржавање годишњег црквенонародног сабора, који би временом требало да прерасте у народни сабор, затим право да се при остваривању својих послова Срби могу обраћати

⁷⁷ Tibor Pal, *Lajoš Košut u Revoluciji 1848/49. godine, s posebnim osvrtom na politiku prema narodnostima, Zbornik Vojvodina 1848*, Novi Sad 2005 75; Милан Петров, *Ђорђе Стратимировић 1848-1849. године*, Зборник Матице српске за историју 59-60, Нови Сад 1999, 17; Дејан Микавица, *Српска војводина у Хабсбуршкој монархији 1690-1920*, Нови Сад 2005, 23; Петер Рокаи, Золтан Ђере, Тибор Пал, Александар Касаш, *Историја Мађара*, 439.

⁷⁸ Душан Ј. Поповић, *Војвођански градови у Буну 1848-49, Нови Сад у 1848-9-ој год.*, 5-6.

⁷⁹ Јаков Игњатовић, *Мемоари* (I), 122.

Према разним изворима било их је од 47 до 83. Золтан Ђере говори о око 50 општина. (Ђере, *Ciljevi Srpskog pokreta u Vojvodini*, 59)

директно владару, слобода и равноправност вере, гаранције заштите од уније, место за високе црквене достојанственике у Горњем дому Сабора, реорганизација Границе на основи „слободе и националне самосталности“ и црквено-школску аутономију. Трећег дана основан је одбор који је требало да ове захтеве поднесе цару. Захтевања завршавају речима: „Мађарима братску љубов!“⁸⁰

После овог догађаја мађарска штампа се све више окреће против Срба, сматрајући ове захтеве неприхватљивим. Новине су писале оно што ће касније Кошут рећи српској делегацији 9. априла. Јавља се чак и отворено антисрпско расположење, при чему, по речима Семереа, није гарантована сигурност члановима ове текелијанумске скупштине.⁸¹ Зато је група Срба, међу којима је био и Ђорђе Стратимировић, дала изјаву у мађарском листу *Хирлан*, у којој су изразили лојалност новој мађарској влади и одбацили сепаратизам. Повлачећи се пред том несигурношћу, претила је опасност да Срби прихвате и много мање захтеве од претходних. Ипак, већ тада се центар покрета из Пеште премешта у Нови Сад и касније Сремске Карловце.⁸²

После стицања вести о избијању револуције на скупу у Новом Саду, одржаном 21. марта, и сам Ђорђе Стратимировић се појавио окићен кокардом у мађарским националним бојама. Он је задовољство револуцијом изразио и једним прогласом у коме истиче да је „слобода подигла своје олтаре и у нашој земљи“. „Све препреке слободи су одстрањене, можемо се несметано борити за највиша добра човека и грађанина.“ Слобода „код нас“ има још један значај, а то је „унутрашње уједињење разних народа“. У том случају су „свака народност и црква у држави зајемчене, могу,

⁸⁰ *Дјејанија народа српскога и патријарха Јосифа Рајачића лета господњег 1848-1849*, Архив Српске академије наука и уметности у Београду, III, бр. 117, стр. 2801-2808; József Thim, *A Magyarországi 1848-49-iki szerb fölkelés története, II, Budapest*, 1930, 26-31; Перовић, *Грађа*, I, 3-8; *Проглас са одлукама донетим на заседању Срба окупљених у Пешти*, Библиотека Матице српске, Нови Сад, РОГ Ср IV 115.1, инв. бр. 99559; *Новине Читалишта београдског*, 12, Београд, 12/24. III 1848, 12; РОМС, М. 4.771, Ђорђе Радак, *Успомене написане од једног сад живећег саучасника у народном Српском покрету, у години 1848ој*; Музеј Војводине, Збирка Револуција 1848/49, инв. бр. АРХ 27, Захтевања српског народа; Дејан Микавица, *Српска војводина у Хабсбуршкој монархији 1690-1920*, 23-24.

⁸¹ Лајош Кошут је у својој политичкој идеологији полазио од тезе да сви народи који живе на територији Мађарске могу бити само део политичког народа. Део мађарске политичке елите коју је предводио гроф Иштван Сечењи, био је мишљења да се не може спроводити отворена мађаризација, да се мора постепено извести друштвена трансформација, а немађарима дати сва грађанска права, све то у уверењу да ће се побољшањем економских односа смањити њихова жеља за стицањем колективних права. Овакву опцију су подржавали и Лајош Баћањи и Ференц Кошут. Ипак, већину су чинили либерално-реформисти предвођени Кошутом. Они су сматрали да се друштво мора преобразити на основама француске и америчке револуције. Били су мишљења, да ако се у случају осигурањ грађанских права за све народе у држави губи било каква основа за инсистирање на колективним правима. Општа колективна права за све народе у Угарској су једноставно била немогућа, сматрао је Кошут.

⁸² Ковачек, *Srbi u Pešti marta 1848*, 96-97; Василије Крестић, *Срби у Угарској 1790-1918*, Нови Сад 2013, 78-79.

дакле, Мађар, Србин и Немац један другом братски пружити руку за неупоредиви савез“.⁸³

Слично је било и у другим местима насељеним српским становништвом. Срби су носили и мађарске заставе и китили се мађарским кокардама, верујући да револуција неће искључити национално питање, а још мање угрозити национална права. У Војној граници је, додуше, било мање плодно тло за прихватање револуционарних промена. Становништво Границе се налазило под командом царских официра, који су стриктно извршавали наредбе виших власти и исту послушност очекивали од обичних граничара. Они су „на дати миг“ морали да упере своје оружје против означеног непријатеља. Ипак, ситуација је била знатно другачија у тзв. војним комунитетима. У њима је постојала „несрећна мешавина цивилне бирикратије и војничке бесне господштине“, које су њихови грађани и раније покушавали да се ослободе и стекну статус слободних краљевских градова.⁸⁴

У Панчеву се 22. марта, у 8 часова, пред градском кућом окупило неколико стотина људи. Они су продрли у Магистрат, сменили власт и прогласили издвајање Панчева из Војне границе, те присаједињење Угарској. На скупштини су усвојили закључци локалне и опште природе, који су презентовани у 19 тачака. Међутим, убрзо након војне интервенције приморани су на враћање под војну управу.⁸⁵ Истог дана када и Панчеву, у Земуну су започели вишедневни немири. Ношена је мађарска застава, уз истицање захтева истоветних панчевачким. У извештајима локалних власти помињу се „напити људи“, „олош“, али свакако у великом броју, јер су локалне патроле избегавале сукоб са њима. Продрли су и у Градску кућу, са захтевом да се Земун припоји Угарској. У наредним данима број „немирних становника“ достигао је пет-шест хиљада. И у Земун је упућена војска ради смиривања ситуације.⁸⁶

У Карловцима је „јавни мир поремећен“ 2. априла, када се гомила народа, снабдевена моткама и батинама, прошетала улицама са заставама и запаљеним бакљама и „грозном лармом“, уз претње појединим личностима. Придружило им се и 200–300 сељака из Бачке, који су овде боравили радећи у виноградима.⁸⁷ Према извештају команданта Шајкашког батаљона Белера, упућеног Храбовском од 2. априла, у Шајкашкој је све до тада било мирно. Тада су, услед новосадских прогласа, неке чете

⁸³ Перовић, *Грађа*, I, 10-11; Шпира, *На прагу братоубилачког рата*, 3-5.

⁸⁴ Sigfrid Karper, *Die Serbische Bewegung in Südungarn*, Berlin 1851, 51.

⁸⁵ Радослав Перовић, *Грађа*, I, 13-15.

⁸⁶ Lazar Čelap, *Zemun u Srpskom pokretu 1848-1849*, Matica srpska, Novi Sad 1960, 4-7; Lebl, *Revolucionarni pokret u Vojvodini 1848-1849*, 41.

⁸⁷ Радослав Перовић, *Грађа*, I, 89.

почеле да испостављају своје захтеве, при чему се касније испоставило да су иза овога стајали локални свештеници.⁸⁸

У Шајкашкој је 4. априла 1848. одржана скупштина представника свих општина. Са ње је послата једна депутација у Беч, са захтевима везаним за црквена питања и реорганизацију Границе. У Вуковару се жупанијска скупштина преобразила у општу народну скупштину. Том приликом су истицани захтеви за укидање феудалних односа, вођена је расправа о припадности Срема, а од свега је одлучено да се у јавне послове уведе народни језик.⁸⁹ Командант митровачких граничара, пуковник Дане Растић, известио је министра војске, грофа Занинија, о стању у Граници. Пише да су они нездовољни све већим опеређењима и злоупотребама, да им се ускраћују права, да су команданти странци, али су верни цару, и траже само гаранцију за њихова права и права народности.⁹⁰ Описујући прилике у вишенационалном Сентомашу, марта и априла 1848. године, Голубски помиње почетно одушевљење народа проглашавањем равноправности и укидањем племићких привилегија. У знак подршке новој мађарској влади, на јавним зградама су истакнуте мађарске заставе. Народ се окупио испред католичке и православне цркве, где су држани ватрени говори.⁹¹

У време доношења реформских закона у Пожуну су боравили митрополит Јосиф Рајачић и Јован Хацић. У складу са сугестијом мађарских власти, митрополит се из Пожуна 18. марта писмом обратио Србима у Угарској. Помиње да је цар свим својим весним народима подарио нова права, слободе и милости, које ће ускоро детаљно обнародовати по свом повратку. Успут, док он не донесе „радосне ове гласове“, поручује народу да „никаквим другим гласоношама“ не верују и да „свакога рода бунције и смутљивце од себе одбијете“, „јер ће вас у зло и у напаст увући“. Позива народ на послушност властима и господарима, јер „наш православни народ свагда и у свако време славно се одликовао у верности и привержености према пресветлога дома аустријског у покорности прама сваке своје и мирске и духовне власти“. Епископима је ставио у дужност да се преко локалног свештенства обавештавају о „мирном или немирном стању“ и да у појединим случајевима одмах реагују. Ово писмо није наишло на повољан одзив код народа, који је у актуелним догађајима видео прилику да побољша свој социјални положај. Тако је у неким сремским местима дошло до сељачких побуна. У Крушедолу и Нерадину народ је

⁸⁸ Исто, 83, 96-97.

⁸⁹ Љубомирка Кркљуш, *Средишњи органи власти у српској Војводици 1848-1849*, 27.

⁹⁰ Дака Поповић, *Српски покрет у Војводини и Буна 1848-1849*, 55-56.

⁹¹ Новак Голубски, *Успомене из народног живота 1848. и 1849. године*, Сремски Карловци 1998, 14-16.

напао карловачког пароха када је почео да чита Рајачићево писмо. У самим Карловцима збачен је карловачки градоначелник Јосиф Матић, који се противио народном захтеву за поделом манастирске земље.⁹²

Убрзо је постало јасно да је мађарска револуција национално питање оставила по страни, а све њене позитивне тековине су полако губиле на значају, посматрајући их из угла немађарских народа. Влада, односно реформистички настројено угарско племство, житељима Мађарске су нудили само грађанске, али не и националне слободе. Није било предвиђено право на самоопредељење немађарских народа. Мађари су хтели да у току револуције Угарску претворе у националну државу. Сматрали су да ће грађанским и либералним реформама приволети и друге народа за тај свој циљ. Страхујући од сепаратизма и цепања Мађарске, били су спремни на веће уступке једино Хрватима, признајући им аутономију и покрајинску скупштину (Сабор), на челу са баном.⁹³ Уз демагошке иницијативе, попут обећања смањења пореза, смањивање броја регрута, укидање цензуре („неће више бити жандара“) ишле су и мере које су указивале на стварне намере нових мађарских власти. Тако је већ 17. марта у новосадски Магистрат стигло обавештење да је од сада овај по надлештвом мађарских власти. У државну управу је као званични језик уведен мађарски, осим у Хрватској, где је само у локалној самоуправи дозвољен и хрватски језик. Наређено је и да се црквене књиге преведу на мађарски како би се „мађарски народ раширио и ојачао“.⁹⁴

Што се тиче ситуације у Хрватској, наговештаван је сарадња са представницима хрватске политичке елите. Ипак, револуционарно врење ће искристалисати и супротности између српске и хрватске политике у кратком року. На самом почетку ових договора у Бечу се митрополит срео и са представницима хрватског покрета: Људевитом Гајем, Иваном Кукуљевићем и Врањичанијем. Хрвати су били за прекид сваке сарадње са Мађарима, што је било у извесној несагласности с њиховим националним програмом.⁹⁵ На позив Људевита Гаја да се стави на чело целог српско-

⁹² Thim, *A Magyarországi 1848-49-iki szerb fölkelés története*, III, Budapest 1935, 885-886; Радослав Перовић, *Грађа*, I, 89-90; Дака Поповић, *Војвођански градови у Буни 1848-49*, Нови Сад у 1848-9-ој год., 5-6; Душан Ј Поповић, *Срби у Војводини*, књ. 3, 212.

⁹³ Tibor Pal, *Lajoš Košut u Revoluciji 1848/49. godine, s posebnim osvrtom na politiku prema narodnostima, Zbornik Vojvodina 1848*, Novi Sad 2005, 75.

⁹⁴ Душан Ј Поповић, *Срби у Војводини*, књ. 3, 211.

⁹⁵ Хрватска „Народна скупштина“ је усвојила (25 март) *Народна захтевања* у 30 тачака којим се истиче првенствено верност „славенског народа“ хабзбуршкој династији, остајање Троједне краљевине у оквиру Угарске, самосталност према Пешти, сједињење Хрватске са Славонијом и Далмацијом, самостална влада одговорна Хрватском сабору који више не би био сталешки, повратак „хрватских“ граничара из Италије. (Ivo Goldstein, *Hrvatska povijest*, књ. 21, Zagreb 2008, 250-251; Славко Гавриловић, *Срби у Хрватској и Славонији у народном покрету 1848-1849*, 9; Дејан Микавица, *Безнадежни савез, српско-*

хрватског покрета, Рајачић је одговорио да о томе не може да се изјасни пре Сабора у Карловцима. У Бечу је преовладало мишљење да Срби морају да нађу споразум са Мађарима, а са друге стране Кошут није дозвољавао ни помисао о српској национално-политичкој индивидуалности у Угарској. Српска либерална омладина није о свему мислила једнако као и српски митрополит. Све више је подржавана идеја Хрвата о потпуном раскиду са Мађарима. У поздраву хрватској омладини по први пут налазимо имена Светозара Милетића и тада већ познатог књижевника Ђуре Даничића. Ђорђе Радак је такође иступао као заговорник слоге Срба и Хрвата. Хрватско-славонски Срби у исто време, већ од марта месеца 1848, недовољно обазриво прихватају програм хрватског националног покрета, доживљавају га као „општенародни“ и непоколебљиво га бране већ од марта 1848. године, уважавајући његова основна начела уколико су се односила на укидање кметства, увођење народног, односно „материњског славенског“ језика, понекад и у оном делу који се односио на укидање Војне границе и исказивању, за разлику од једног дела Хрвата, беспоговорне привржености и неограниченог поверења барону Јосипу Јелачићу, који је именован од стране Двора (23. марта) за бана хрватске, такозване Троједне краљевине, по препоруци мађарских магната, клеро-конзервативног барона Фрање Кулмера, а у складу са опредељењем Бечког двора и надвојводе Лудвига Хабзбуршког и у споразуму са Људевитом Гајем, који је ово опредељење вешто претворио у аklamациони израз народне воље, на такозваној Великој скупштини Народне странке⁹⁶ (25. марта 1848) у Загребу. У Вуковару су интензивирани немири око питања припадности Срема такозваној Троједници или Мађарској. Јустин Михаиловић поново се оглашава тврдећи да је битно језичко, а не верско питање. Велики Бечкерек, Вршац, Ириг, Шид, Рума, Панчево и Земун су износили захтеве из којих се јасно видело да нема повртака на старо.

Са друге стране, у циљу придобијања румунског становништва у Банату и Ердељу и њиховог одвајања Срба, Мађари су објавили *Позив* Румунима, обећавајући им ослобађање од кулука и право на државну службу, као и чиновницима на свим положајима. Оптужују Србе да су до тада румунском народу наметали своје свештенике и свој језик, а румунском свештенству се нуде веће плате. Тако Румуни

хрватски односи и војвођанско питање, 297-299; Дејан Микавица, *Српска политика у Хрватској и Славонији*, рукопис)

⁹⁶ Назив „Народна странка“ се одомаћио за илирце од 1841. године, а за мађароне Хрватско вугерска странка (Хрватско угарска странка) односно „вугерско-хорватска странка“. Од забране илирског имена (1843), Илирска странка се прозвала Народном странком. Иако је Хрватско – вугерска странка оцењивана у литератури научних претензија као „натражњачка“ у погледу националне политике, програм илираца, заснован на лозинци „Двор је иза нас (Aula est pro nobis!)“

убрзо започињу процес одвајања од Карловачке митрополије и стварање независне румунске цркве.⁹⁷

Оно што је почело као социјално-економски покрет, у наредним данима петворило се у општи национални покрет Срба у Угарској, а питање њиховог положаја у оквиру Угарске постало је Гордијев чвор, који се могао решити само „мачем“. У Новом Саду се у пропагирању револуционарних идеја истицао млади студент права Ђорђе Стратимировић. У поменутој Стратимировићевој краткој биографији пише да је он први пут јавно наступао на скуповима у Новом Саду током априлских немира, а на учешће у овим догађајима подстакао га је прота Стаматовић. Он је 21. марта установио један градски одбор, сачињен од Срба и Немаца, који је Новосађанима упутио проглас. Одбор је иницирао и стварање народне гарде, зарад чувања мира и поретка. Новосађани су позвани да 22. марта изађу пред Магистрат и изаберу депутацију која ће се обратити главнокомандујућем у Петроварадину, Храбовском, са молбом за додељивање 600 пушака за потребе народне гарде.⁹⁸

Командант Петроварадинске тврђаве, генерал Јанош Храбовски, 26. марта писао је Дворском ратном савету да су се „пештански нереди распрострали на све стране Мађарске“. И у Новом Саду су „узрујани духови, ларма, вика и дивљачко беснило такозваних патриота“. Помиње народну скупштину од 21. марта, на којој је решено да се оснује народна гарда. Сутрадан је код њега дошао вођа такозваних патриота, Ђорђе Стратимировић („раније официр код ројских хусара“), на челу једне депутације. Говорећи да само наоружано грађанство може да спречи анархију, пљачку и паљевине, молили су га да им испостави 600 пушака за народну гарду. Наводно, добили су вести да стотине наоружаних сељака хоће да дођу у Нови Сад ради пљачке. Храбовски им је то и обећао, али уз писмену молбу и гаранције. Међутим, како каже, после се више нису појавили. Извештај завршава речима да не може веровати „лудом и бедном комешању узбуђене омладине“. Касније, 8. априла, он поново пише о ситуацији у Новом Саду. Говори да народ масовно испољава симпатије за Србију, при чему „трабуњају о неком српском краљевству, састављеном од Србије, Босне и једног дела овоземних грчконесједињених јурисдикција“.⁹⁹

⁹⁷ Дака Поповић, *Српски покрет у Војводини и Буна 1848-1849*, 45; Славко Гавриловић, *Срби у Револуцији*, 54-55.

⁹⁸ *Die Grenzgeboden*, 164; Радослав Перовић, *Грађа*, I, 10; Дака Поповић, *Војвођански градови у Буни 1848-49*, Нови Сад у 1848-9-ој год., 6.

⁹⁹ Радослав Перовић, *Грађа*, I, 39, 104; Љубомирка Кркљуш, *Средишњи органи власти*, 24-25.

У међувремену сазнало се да је нова угарска власт одбила петицију пештанских и будимских Срба, те је у Новом Саду 27. марта састављено *Представленије србског-новосадског обшчества*. У питању је петиција слична оној будимских и пештанских Срба, само су захтеви дати у опширнијој, прецизнијој и донекле умеренијој форми. Представка је у 16 тачака садржавала српске захтеве, попут: законско признавање српске народности и употреба српског језика у српским световним и црквеним пословима; слободу вероисповести и равноправност са другим хришћанским вероисповестима; спречавање унијаћења и повратак на тај начин насилно одузетих цркава; независност у црквеним и школским пословима; право на одржавање народног сабора сваког 1/13. септембра у Новом Саду, без претходне дозволе виших власти; што скорије сазивање овог сабора, који би имао право да бира не само архиепископе и епископе, већ и врховног надзорника српских школа; да и Срби из Далмације буду заступљени на српском народном сабору; да српски архиепископ добије место у угарском Сабору, као што га имају римокатолички архиепископи; да се у Војној граници граничарима омогући право својине над земљом, те да се она у политичком погледу изједначи са другим земљама Угарске, а да Срби граничари сами бирају своје офицере. Том приликом су новосадски посланици на Сабору у Пожуну, Јован Хаџић и Павле Хергер, поднели извештај новосадском Магистрату о раду Сабора. О стању у Новом Саду тих дана и о петицији био је обавештен и Стеван Книћанин путем писма Матије Бана.¹⁰⁰

Током априла скупштине народа у многим местима такође износе своје захтеве у којима се, поред општих, појављују и појединачни, који се односе на друштвене и економске прилике у конкретној средини. Што се тиче општих захтева српског народа, од којих ће неки касније бити формулисани на Мајској скупштини, карактеристични су они изнети у прокламацији карловачке општине после седнице православне општине од 14. априла у 16 тачака. Међу њима су: израда устава за Троједну краљевину на темељу грађанских слобода и народности (проглашење народне независности, једнако заступање на Сабору, без разлике на сталеж и веру, слобода говора, вере, школе...); једнакост пред судом; влада одговорна Сабору; једнако распоређивање терета без разлике на сталеж; укидање работе (и у Војној граници); право избора војводе

¹⁰⁰ *Проглас са захтевима новосадске српске општине*, Библиотека Матице српске, Нови Сад, РОМС, 118.1, инв. бр. 99625; Радослав Перовић, *Грађа*, I, 45-48, 72-73; Дака Поповић, *Војвођански градови у Буни 1848-49*, Нови Сад у 1848-9-ој год., 8-10; Музеј Војводине, инв. бр. АРХ 5, *Проглас новосадских Срба од 15. марта 1848*; Милан Петров, *Ђорђе Стратимировић 1848-1849. године*, Зборник Матице српске за историју 59-60, Нови Сад 1999, 18.

(деспота) из војног сталежа; Српско војводство (Деспотовина) са Сремом, Банатом (и Кикиндски диштрикт), Бачком (Бечејски диштрикт и Шајкашки батаљон) и Барањом; право да се Срби називају својим именом, а не „Грци несједињени“; војвода мора бити Србин православне вере, изабран од народа; да се бан у Сабору бира без обзира на вероисповест и да он председава Сабором, а војвода би био потпредседник; да се половина будуће владе Троједне краљевине састоји од представника православне вере; да се српски народни конгрес одржава сваке године и да њиме председава војвода, а потпредседник да буде карловачки митрополит; да се у Карловцима установи српски семинар, академија, препарандија, школска депутација, матица.¹⁰¹

Поводом Новосадске петиције у Пожун је отишла дванаесточлана делегација на челу са са новосадским судијом Александром Костићем. У делегацији је био и Ђорђе Стратимировић. Поред њих двојице, ту су били и градски начелник Јован Камбер, трговац Јован Полит, занатлија Гавра К. Поповић – Котур, земљорадник Јаша Грбић, прота Павле Стаматовић, свештеник Матеј Костић, племић Перче Михајловић и други. Тамо су стигли 8. априла. У то време Сабор у Пожуну је по убрзаном поступку доносио тзв. *Априлске законе*, који су у основи требали да измене политичко уређење Угарске. Када су се чланови новосадске депутације појавили на Сабору, Кошут их је представио, а сви поздравили. Александар Костић се том приликом појавио у мађарској ношњи и одржао краћи говор на мађарском језику. „Изволите нас примити у ваше братско наручје као синове исте домовине; а ми дајемо свето обећање да ћемо, ми Срби, од сада живети и умирати једино за Мађарску и само за Мађаре“. Стратимировић пише да је Костићев говор „хладно примљен“ у Скупштини. Ипак, посланици су прихватили наводе из *Петиције* и делегатима је, између осталог, речено да и Срби „уживају слободу коју су они задобили“. Кошут је изјавио да су захтеви из *Петиције* „великим делом остварени досадашњим радом Сабора“. Када су излазили из сале, опет су били бурно поздрављени са „ељен“. У свом говору, реагујући на српске захтеве, Кошут их је у суштини одбацио, односно, прихватио их је само декларативно.¹⁰²

Зато је делегација сутрадан, 9. априла, посетила палатина Стефана и председника владе Баћањија. Том приликом је Стратимировић, најрадикалији члан делегације, тражио да се врате старе српске привилегије које су поништене новим

¹⁰¹ РОМС, М. 4.771, Радак, *Успомене*.

¹⁰² РОМС, М. 5.871, Радак, *Успомене*; Дака Поповић, *Војвођански градови у Буни 1848-49*, Нови Сад у 1848-9-ој год., 11-13; Ђерђ Шпира, *На прагу братоубилачког рата*, 13; Милан Петров, *Лајош Кошут и Срби револуционарне 1848-1849. године*, Зборник Матице српске за историју, 61-62, Нови Сад 2000, 75; Горан Васин, *Национално-политичка борба Срба у Угарској 1848-1884*, Истраживања, 22, Нови Сад 2010, 315.

законима. Обојица су обећали испуњење српских жеља, захтевајући стрпљење и под условом да нису у супротности са мађарским интересима. Стратимировић се сећао „попустљивог смешка“ палатина Стефана, који је, када је рат већ био у жеку, а Стратимировић на челу српске војске, за њега једном рекао: „Служио сам шта се у овом младом Србину крије, он никада није напустио Пожун!“. Затим је делегација поново отишла до Кошута како би им појаснио наводе из свог говора на Сабору. Он их је примио као делегацију верног „мађарског града“ Новог Сада. Приликом разговора у Кошутовом стану, Стратимировић је отворено захтевао повратак српских привилегија и самоуправу за српски народ. Кошут им је рекао да, иако у име 12 хиљада новосадских становника траже равноправност са „племенитим мађарским народом“, да ће им мађарски народ одобрити да са њима уживају сва грађанска права и слободу. Затим је неко из делегације поменуо израз „српски народ“, на шта је Кошут тражио да му се објасни шта се подразумева под српским народом. Стратимировић је одговорио: „Племе које има свој језик, обичаје, навике, и сам се о свом напретку брине, а има и толико свести да то очува“. На то је Кошут оштро одговорио да у Мађарској постоји само један политички народ – Мађари, и да сви становници Мађарске припадају мађарском политичком народу. Ако би Срби добили статус народа, онда би могли да траже и своју посебну владу и да морају да се задовоље грађанским правима као и сви становници Мађарске, уз школску и верску аутономију. Према Стратимировићевом сећању, осим њега и Полита, остали чланови српске делегације су се „најежили“ од ових Кошутових речи. Са српске стране је помирљиво поменуто да не мора увек да буде тако и наведен је пример Немаца. Кошут је отворено одговорио: „Под светом мађарском круном ја никада, али никада нећу да признам другу нацију и националност до ли мађарску. Знам да има људи и народа који говоре другим језиком, али више од једне нације овде нема“. Када је Стратимировић рекао да ће признање својих народних права потражити на другом месту, Кошут је изрекао познате речи да су то речи једног издајника и „онда само мач може да решава!“ („У том случају одлучиће мач!“) Стратимировић пише да је он одговорио следећим речима: „Онда, екселенцијо, ако дакле хоћете рат, имаћете га!“¹⁰³

О дијалогу Стратимировића и Кошута писао је и Михајло Полит Десанчић, наводећи речи његовог оца Јована, који је присуствовао том догађају. Он каже да је

¹⁰³ РОМС, М. 5.871, Радак, *Успомене*; *Pester Lloyd, Morgenblatt*, 17. VI 1911, 142; Ђерђ Шпира, *На прагу братоубилачког рата*, 13-14; Славко Гавриловић, *Срби у Револуцији*, 54-55; Славко Гаврловић, *Српски национални програм*, 28-30; Дејан Микавица, *Српско питање на Угарском сабору*, 68, 73, 74.

Кошут био веома предусретљив, јер када је Јован ставио примедбу на то што се Срби називају Раци, он је одговорио: „Ја то нисам знао, да назив Рац вређа“ и обећао да ће издати циркулар да се тај назив убудуће избаци из употребе. По њему, разговор између Кошута и Стратимировића вођен је на немачком језику. Кошут је рекао: „Срби су грађани Угарске као и други грађани“. На то је Стратимировић одговорио да „Срби су по својим царским привилегијама свагда били признавани као нација, те су, као нација, пролевали своју крв за Угарску“. Тада је Кошут рекао „да у Угарској може бити само једна нација, а то је Мађарска нација. Ако се жели што друго, то се противи државним појмовима“. „Ми Срби у признању да смо нација, да смо народ, налазимо јемство за осигурање наше српске народности“, одговорио му је Стратимировић. То је наљутило Кошута. „То не може бити. Ако ви не признајете Мађаре као једини народ који представља Угарску, онда ћемо укрстити своје мачеве.“ („Dan werden wir unsere Degen kreuzen.“) Стратимировић је одмахнуо и додао: „Србин никад није био кукавица.“ („Der Serbe war nie feig dazu.“) Полит Десанчић пише да је Стратимировића од даљег заостравања са Кошутом одговорио његов отац, плашећи се да их све не похапсе.¹⁰⁴

После тога депутација се паробродом 14. априла вратила у Нови Сад, где је свечано дочекана. Народ је већ био обавештен о тамошњим догађајима и нарочито је бурно поздрављао Ђорђа Стратимировића. Ђорђе Радак у својим *Успоменама* пише да новосадска делегација по повратку у Нови Сад ни сама није знала „шта ће даље да отпочне, док је српска омладина, искупљена у Н. Саду, није упутила на даљи рад“. Наиме, како би сазнала „шта се све у управи расклиманом и безглавом Бечу догађа“, појунска омладина је својевремено послала два своја представника у Беч. Када су се ови вратили и известили о томе шта су чули и видели, решено је да сви пођу својим кућама и дознају расположење и жеље српског народа. После тога би требало да се са свих страна у Новом Саду скупе изасланици и да те народне жеље „оживотворе“. Према Радаку, у прво време код Срба није било ни „правог правца“ ни правих људи за овакве догађаје. Дешавало се да је народ устајао против својих непосредних старешина, сматрајући њих кривцем за своје тешко стање. Он каже да је то потрајало све до Новосадске скупштине 20. априла, која је целом Покрету дала правац.¹⁰⁵

Тако је 19. априла, на иницијативу омладине, у Новом Саду одржан скуп, уз присуство људи из Бачке, Баната и Срема. Највише је било младих интелектуалаца.

¹⁰⁴ Михаило Полит Десанчић, *Како је то било у нас Срба у Буни године 1848*, Нови Сад 1996, 64-65.

¹⁰⁵ РОМС, М. 5.873 и М. 4.771, Радак, *Успомене*; Дака Поповић, *Војвођански градови у Буни 1848-49, Нови Сад у 1848-9-ој год.*, 13-14.

Окупили су се у гостионици „Код зеленог венца“ и позвали чланове пожунске депутације да сутра, у порти Саборне цркве, саопште окупљеном народу резултате своје посете и преговора са Мађарима. Депутација је 20. априла у црквеној порти, на скупу организованом за ту прилику, изашла пред народ. У име депутације, о њеном раду у Пожуну је реферисао Костић. Рекао је да Србима није дозвољено одржавање народног сабора већ само црквеног конгреса, и то са одређеним делокругом, као и да нису признате старе српске царске привилегије. То ствара потпуно нову политичку ситуацију за Србе, који треба да се одреде према њој. Други говорници су истицали намере нове владе да помађари Србе, уводећи мађарски језик у црквену администрацију. Ови говори су ражестили окупљен народ који је кренуо да пали црквене књиге вођене на мађарском језику. У Саборној цркви им је прота Павле Стаматовић то и дозволио, док је парох Алмашке цркве Ђорђе Вуковић одбио, те је назван мађароном. Уз повике „Живела Србија, Хрватска и Славонија“, народ је стигао пред Градску кућу. Договорено је да се поподне оде у Карловце како би се код митрополита издејствовало заказивање Народног сабора. Велико мноштво народа, на челу са Александром Костићем, са српским заставама и уз песму, прешли су Дунав и преко Петроварадина се упутили у Карловце.¹⁰⁶

Извештач мађарске владе, Франц Ланг, обавештавао је угарску владу о ситуацији у Новом Саду. Између осталог, помиње и једну прокламацију коју је Димитрије Марковић донео из Србије и показао је Ђорђу Стратимировићу. Такође, 19. априла јавио је Храбовском да у Новом Саду влада „вреће“ код Срба, који под утицајем јаке пропаганде хоће да се отцепе од Угарске и припоје Хрватској.¹⁰⁷ Сутрадан, 20. априла, новосадска српска општина поднела је захтев мађарској влади да се укине преки суд. У Новом Саду је 26. априла извршена обнова Магистрата и градских органа власти. У нови Магистрат и Градско представништво су ушли скоро све Срби.¹⁰⁸

Новине далматинско-хрватске-славонске 11. маја доносе вест о великом народном збору „под ведрим небом“, одржаном 26. априла, на коме су проглашени последњи саборски закони. Говорили су Павле Хергер, на мађарском језику, а потом Јован Хацић, на српском. Истакнути су народни захтеви везани за испашу, шуме,

¹⁰⁶ РОМС, М. 5.873, *Новине Читалишта београдског*, 16/28. IV 1848, 17; Дака Поповић, *Војвођански градови у Буни 1848-49, Нови Сад у 1848-9-ој год.*, 14-15.

¹⁰⁷ Дака Поповић, *Српски покрет у Војводини и Буна 1848-1849*, 47, 55; Славко Гавриловић, *Срби у Револуцији*, 58.

¹⁰⁸ Дака Поповић, *Војвођански градови у Буни 1848-49, Нови Сад у 1848-9-ој год*, 18; Љубомирка Кркљуш, *Средишњи органи власти*, 31-32.

риболов, ритове, касапнице итд. Одређено је и да се обави рестаурација Магистрата, заказана за 3. мај. Народна гарда је запосела страже уместо дотадашњих пандура, а нарочито је апострофирана улога Александра Костића, Радета и Ђорђа Стратимировића, Каулица, Бугарског, Грујића и других при „проглашењу закона и организацији опћинских заједничких права“, због чега су поздрављени са „живио“.¹⁰⁹

У извештају градском магистрату од 28. априла новосадска полиција пише о манифестацијама у Новом Саду током 27. априла. Градом је прошла гомила народа „илирске народности“ из Земуна, Карловаца и околних места, пешке и на коњима, са заставама и музиком кроз тврђаву је ушла у Нови Сад. После једног сата кренули су назад истим путем. Пред Београдском капијом „један Илирац“ је одржао говор о привилегијама и о „још једној скупштини“, позивајући народ на јединство. Затим су отишли у Карловце.¹¹⁰

Рајачић, који се тек вратио из Пожуна са Сабора, није са радошћу дочекао вести о догађајима у Новом Саду и захтевима „занесених синова“ за народним сабором. Узнемирило га је и паљење матичних књига. Карловци су у то време били пуни придошлица из других крајева, са заставама и музиком, који су очекивали да чују какве је вести митрополит донео из Пожуна. На Велики четвртак, 19. априла, за ручком Рајачић је био „невесео и туробан“. Одмах након тога зачула се галама окупљеног народа који је похрлио у његов двор, тражећи одржавање народне скупштине. На челу депутације која је из Новог Сада дошла у Карловце био је прота Стаматовић. Ово комешање народа је трајало до шест часова увече. Рајачић је био принуђен да сиђе међу народ и обрати му се. Рекао је да су власти дозволиле одржавање конгреса, али још није одређен тачан термин, те моли народ да се стрпи највише шест недеља док не стигну даља упутства. Овим одговором народ није био задовољан и зачули су се повици „Нећемо конгрес, ’оћемо велику народну скупштину у Новом Саду, што пре да се сазове“. Пошто је Костић умирио галаму у народу, успео је да убеди Рајачића да се скупштина сазове одмах после ускршњих празника, што је он невољно прихватио. Капер пише да је један свештеник донео Рајачићу календар и овај је показао на датум 1. мај. Од тада, у том правцу је започела убрзана активност. После повратка из Карловаца одржан је један састанак у Новом Саду, на коме је договорено да се сви оду

¹⁰⁹ *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, Zagreb, 11. V 1848, 46.

¹¹⁰ Радослав Перовић, *Грађа*, I, 184-185.

у своја места и обавесте народ шта је договорено у погледу сазивања Народне скупштине.¹¹¹

Почетно народно одушевљење мађарском револуцијом нагло је спласнуло и у другим српским срединама након што је обелодањена мађарска национална политика. Започео је интензиван пропагандни рад у свим местима где су живели Срби. То је имало за последицу раст незадовољства међу српским становништвом. По свим крајевима су кружили леци упућени свим народима, у којима се позивају и на оружје у борби за слободу и против спахија. Већ током априла долази до локалних чарки два народа, које ће се убрзо претворити у истребљујући рат. Са првим међусобним војним сукобима класична револуционарна обележја покрета прелазе у други план, а у први долази одбрана националних права по цену сукоба са револуционарним идејама у Угарској.

Срби Сентомашани кренули су ка цркви тражећи да им се предају матичне књиге вођене на мађарском језику, које су поцепали на комадиће, као и мађарску заставу скинуту са црквеног торња.¹¹² У Старом Бечеју је још 9. априла дошло до великих немира када су страдале мађарске и јеврејске куће, али и јавне зграде.¹¹³ Немири су се поновили у Старом Бечеју, али и у Меленцима 24. априла. Управник државних добара Тан јавља Баћањију да се „српска или илирска пропаганда... шири као метиљ међу народом ових доњих крајева наше отаџбине“. Јавно се спаљују матичне књиге на мађарском језику и истиче „илирска“ застава. Циљ ових акција је „потпуни сепаратизам“. Старобечејски поштар се жалио на велики број писама и новина које долазе из Загреба, Београда, Новог Сада Карловаца.¹¹⁴

Највећи немири су избили у Кикинди, где се народ побунио на Ускрс 25. априла. Немире је организовао студент Ђорђе Радак, који је после јутрења у цркви саопштио народу вести о преговорима у Пожуну и договору у Карловцима. Тада је дошло до паљења и цепања матичних књига на мађарском језику и скидања мађарске заставе са јавних и црквених зграда. Уследила је и провала у Магистрат. У наредним данима је дошло и до оружаног сукоба између хусара и народа. Војска је убила тројицу младића, док је на другој страни убијено неколико градских функционера. Позван је и

¹¹¹ РОМС, М. 5.873; Дејан Микавица, *Српска Војводина у Хабзбуршкој монархији 1690-1920*.

¹¹² Новак Голубски, *Успомене из народног живота 1848. и 1849. године*, 18-19.

¹¹³ Душан Ј Поповић, *Срби у Војводини*, књ. 3, 224.

¹¹⁴ Радослав Перовић, *Грађа*, I, 153; Лазар Ракић, *Стари Бечеј револуционарне 1848-1849*, ЗМСИ, бр 16, Нови Сад 1977, 82-88. Видети и: Лазар Ракић, *Надаљ револуционарне 1848-1849 године*, ЗМСД, бр 41, Нови Сад 1965; Љубомирка Кркљуш, *Средишњи органи власти*, 34-38.

Рајачић да примири побуну, која се у Кикинди отимала контроли.¹¹⁵ Рајачић је локалном проти веома замерио што је занемарио његову ранију препоруку да одржава мир у својој парохији и што је својим пасивним ставом допустио оваква дешавања у Кикинди. Истовремено се обратио и темишварском владици да овај утиче на смиривање побуне у Кикинди, а о томе извештава и министра Етвеша.¹¹⁶

Када је 7. маја упућено писмо цара војним командантима на југу монархије о подвргавању Војне границе мађарским властима, тј. мађарском надлежном министарству, нагло су се погоршале прилике и у Граници. Граничари су одбили да се подвргну овој наредби.¹¹⁷ Због све већих и учесталијих немира на југу државе, нарочито после немира у Кикинди, априла 1848. године, у намери да спрече даље ширење српског покрета, мађарске власти су се одлучиле на нови корак. Председник мађарске владе Лајош Баћањи је 26. априла известио Чарнојевића да је постављен за ванредног и опуномоћеног царског комесара у побуњеним крајевима. Он је требало да оде у Кикинду и уз помоћ две чете, које је требало ускоро да тамо пристигну, оствари мир и поредак, личну и имовинску безбедност.¹¹⁸ Следећег дана, 27. априла, објављен је декрет мађарске власти о именовану Чарнојевића за краљевског комесара у јужним жупанијама. Њему је стављено у налог да у Торонталској, Тамишкој, Крашовској и Арадској жупанији, краљевским градовима Новом Саду, Сомбору, Араду, Темишвару и у Шајкашкој области установи преке судове како и где он сматра да треба, те да их „упути на брзи поступак“. Они се односе на случајеве насилних побуна, на хушкање и подстицање на буну против државе и поретка, крађе, паљевине, убиства.¹¹⁹

Институција владиног повереника је била извршни орган, установљен као посредник између мађарске владе и локалних органа власти. Циљ овог тела је био да се дође до потребних и конкретних података о приликама у крајевима захваћеним српском побуном. Зато је за повереника и именован гроф Петар Чарнојевић, српског порекла, јер је сматран за потомка патријарха Арсенија III, иако не директни. Петар Чарнојевић, велики жупан Тамишке жупаније, био је, са становишта нове мађарске владе, најпогоднија особа за функцију владиног повереника, са циљем да испита

¹¹⁵ РОМС, М. 5.873 и 4.771, Радослав Перовић, *Грађа*, I, 154, 156-157, 158; J. Subbotić, *Authentische Darstellung der Ursachen der Entstehung, Entwicklung und Führungsart des Krieges zwischen den Serben und Magyaren im Jahre 1848*, Agram, 1849, 12-13.

¹¹⁶ Радослав Перовић, *Грађа*, I, 160-162.

¹¹⁷ Исто, 223.

¹¹⁸ Исто, 163-164.

¹¹⁹ Исто, 171.

расположење српског становништва у јужној Угарској, које ће влада, ако су утемељене у законима, прихватити.¹²⁰

Чарнојевић је већ 30. априла 1848. издао штампани проглас у коме је осудио побуну и изразио жаљење што су у њој учествовали Срби, којима и сам припада. Опомиње их да ће тамо где побуна избије установити преки суд.¹²¹ Бертлан Семере је 23. маја препоручио Чарнојевићу мере које треба да предузме у циљу гушења српске побуне: испитати случајеве паљења матичних књига и скрнављења мађарске заставе, те казнити починиоце; пронаћи и казнити чланове тајних хушкачких друштава у Карловцима; спречити изношење штампаног материјала из штампарија без претходног одобрења, као и уношење књига и новина из иностранства; пошто се оружје тајно преноси на лажама и сплавовима, извршити њихов претрес и покупити оружје од дела становништва; пошто су на „незаконитој“ скупштини учествовала и странци, и то под оружјем, спречити њихов даљи улазак и упозорити српску владу на овакве њене пропусте; прогласити незаконитом скупштину у Карловцима, као и све њене закључке, те забранити употребу звања патријарха и војводе.¹²² Ипак, повучени потези више нису могли бити анулирани. Српска национална и државотворна идеја ускоро је добила обличје које ће постати препознатљив симбол борбе у годинама и деценијама које предстоје – Српска Војводина.

¹²⁰ Аладар Урбан, *Баћањева влада, српски национални покрет и јужноугарски владини повереници лета 1848*, САНУ, Научни скупови, књ. XVI, Одељење језика и књижевности, књ. 3, Београд 1983, 82; Peter Ištvan Varšanji, *Kraljevski poverenik za južne krajeve (Metarmofozna pokušaja Petra Čarnojevića da postigne izmirenje)*, Vojvodina - osamstočetrdesetosma, Novi Sad 2005, 113-114.

¹²¹ *Србске новине*, Београд, 30. IV 1848, 35.

¹²² Радослав Перовић, *Грађа*, I, 317-318.

1.3 Мајска скупштина

Једна од српских привилегија у Хабзбуршкој монархији је било право на одржавање црквенонародног сабора. У захтевима пештанских Срба, а и у каснијим захтевима новим мађарским властима, тражено је право на одржавање оваквог сабора, са тенденцијом његовог прерастања у једну општенонародну скупштину. На Сабору у Пожуну, 17. марта, Јован Хацић, као посланик Новог Сада, и митрополит Рајачић затражили су од Беча сазивање народне скупштине. Мађарска влада, међутим, није дозволила одржавање народног сабора, већ је током 26. априла одредила да се свесрпски црквенонародни конгрес одржи 27. маја. Одбијен је и српски захтев да се при Министарству просвете образује одељење за „српске ствари“. Рајачић је 30. априла упутио допис свештенству о избору депутата за овај конгрес. Требало је да буде изабрано укупно стотину делегата из целе Карловачке дијецезе (25 из реда свештенства, 25 из војничког реда и 50 из грађанског сталежа).¹²³

У том смислу, Рајачић је одмах после Ускрса поднео молбу палатину Стефану за сазив народне скупштине у Сремским Карловцима за 13. мај, али је овај дозволио само одржавање црквеног конгреса за 27. мај, поставивши за државног комесара на конгресу Петра Чарнојевића. Тиме је прекршено старо правило да државног комесара поставља Беч, што је био уступак аустријских власти Мађарима у циљу њиховог смиривања.¹²⁴

Дане уочи и после Ускрса обележили су немири у многим војвођанским местима, као и агитација за заказану народну скупштину у Новом Саду 1/13. маја. Јаков Игњатовић, који је крајем априла боравио у Новом Саду, пише да „народ кипти“, по граду се шетају наоружани Србијанци и сељаци у сремском оделу, а свуда се чује „Устај, устај, Србине, устај на оружје!“ У народу круже београдске новине, које су „ужасно успаљивале народ за Војводину“. Свуда се спроводи „ужасна агитација против Мађара“. Трибина је била једно буре, на којем су се смењивали говорници.

¹²³ Радослав Перовић, *Грађа*, I, 195; Коста Петровић, *Како су бирани народни посланици за Мајску и Септембарску скупштину 1848*, Нови Сад 1954, 39; Љубомирка Кркљуш, *Средишњи органи власти у српској Војводини 1848-1849*, 44; Душан Ј Поповић, *Срби у Војводини*, књ. 3, 221, 229.

¹²⁴ Радослав Перовић, *Грађа*, I, 167-168; Дака Поповић, *Војвођански градови у Буни 1848-49, Нови Сад у 1848-9-ој год.*, 23.

Међу њима је најгласнији београдски професор Илија Захаријевић, који је Игњатовића спасао од беса масе незадовољне његовим говором.¹²⁵

Митрополит Рајачић је 21. априла послао окружницу епископима, у којој од њих тражи да се обрате нижем свештенству како би се у свакој општини изабрало по неколико „знатнијих“ људи за учешће у Скупштини 1. маја. То су они који имају поверење народа, познају прилике и потребе, имају искуство у решавању тешкоћа. Такође, саветовао је да се црквене књиге воде на српском језику, а оне вођене на мађарском да се не пале.¹²⁶ Изабрани депутати су морали дан раније да дођу код митрополита на саветовање.¹²⁷ У току тог процеса Ђорђе Стратимировић је 8. маја изабран у Кули.¹²⁸ Сви изабрани посланици су били Срби, јер су Румуни из Вршачке и Темишварске епархије одбили да учествују у раду Скупштине.¹²⁹ Истог дана, 21. априла, Рајачић је писмом обавестио Етвеша, министра просвете и вере, о заказаним изборима за Народну скупштину и са жаљењем је констатовао да су неке матичне књиге на мађарском језику спаљене. „Најпонижније“ му ставља до знања да ће увек тачно бити обавештен о томе шта се овде дешава.¹³⁰

У штампаном прогласу бирачима, пре ових избора, Стратимировић је такође саветовао српски народ какве људе треба бирати за предстојећу скупштину у Новом Саду. У прогласу, наглашавајући значај тренутка у коме живе, он каже да Срби, поред осталог, треба да одбране и „независност наше народности“, језик и „славно српско име“. „Свети жар“ који се појавио треба да се сачува и претвори у „бурни огањ“ који ће прожети цео народ, а не само „пророке истине“. Изабрани треба да буде „уман, слободан, независан – привржен закону, правди и поретку“, а пре свега „Србљин мора бити од главе до пете“. „Мора желети побољшање стања рода свога“. „Не лармације или блебетуша“. У „њиовим рукама лежи будућност и срећа целог српског народа“. Граничарима поручује да се не базирају превише на звање кандидата, већ „изаберите ма и најмањег и најмлађег, само ако је за то способан и те части достојан“.¹³¹

Све до самог почетка скупштине није било свима потпуно јасно где ће се она одржати – у Новом Саду или у Карловцима. У Карловцима су се још 11. маја на улици

¹²⁵ Јаков Игњатовић, *Мемоари* (1), 148-149.

¹²⁶ Радослав Перовић, *Грађа*, I, 145-146.

¹²⁷ Исто, 170-171.

¹²⁸ Stratimirović, *Was ich erlebte*, 33.

¹²⁹ Коста Петровић, *Како су бирани народни посланици за Мајску и Септембарску скупштину 1848*, 40.

¹³⁰ Радослав Перовић, *Грађа*, I, 146.

¹³¹ Библиотека Матице српске, Нови Сад, РОгСр IV 32.1, инв. бр. 99553; *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, 13. V 1848, 47; Thim, II, 132-133; Василије Ћ Крстић, *Леци на српском језику (1848-1849)*, 52-53.

депутирци препирали где треба да се држи скупштина и кога треба изабрати за војводу. Било је предлога да то буду Јовић, Шупљикац, па и кнез Милош Обреновић, јер „новаца имаде, а прави је Србин“. Сутрадан су сви били код Рајачића да га убеди да се скупштина ипак одржи у Карловцима. Рајачић је чак и тада покушавао да је одгоди до понедељка због противљења мађарске владе. Тек када је, 12. маја, митрополит послао једну делегацију код Чарнојевића, који је тих дана боравио у Новом Саду, са молбом да се укине преки суд и да се дозволи одржавање скупштине у Новом Саду, а овај то одбио, одлучено је да се скупштина одржи у Сремским Карловцима. Ипак, чак и 13. маја делегати су почели да пристижу и у Нови Сад и у Карловце.¹³² Рајачић, описујући ове догађаје, каже да „чим је до ушију српског народа продрла вест да су закључцима овог земаљског сабора одузета наша национална права и привилегије, највећи број српских општина одржао је своје саборе, саставио петиције и упутио депутације у Карловце, снажно захтевајући народни сабор“. Пошто се „у оно време народу није смело ништа одбити, јер се за то могло платити животом, ја сам био приморан да 1/13. маја у Карловцима сазовем једну такву скупштину“, забележио је Рајачић.¹³³

„Првог маја осване дан никад лепши. Стече се невиђено мноштво света у Карловце. Нико није унапред ни помислити могао да ће се толико људство искупити.“¹³⁴ Слично су писале и *Српске новине*: „Још у 9 сати ујутру почела се сакупљати велика множина народа са свих страна“.¹³⁵

Према Каперу, већ дан уочи скупштине мноштво народа „ројило се уским улицама веома старог и неугледног војног комунитета“. Поред посланика, и сви други су хтели да буду сведоци сутрашњег догађаја. Били су ту и Шајкаши у својим светлоплавим униформама, који су упркос строгој забрани официра прешли Дунав и дошли у Карловце. Затим војници Петроварадинске, Немачко-банатске и Илирско-банатске регменте, у плавим уграским панталонама и браон граничарским јакнама, сремски сељаци у свечаној ношњи, као и грађани са народним обележјима и заставицама. На скупштину су са свих страна дошли и адвокати, лекари, трговци, омладина и по који велепоседник и граничарски официр.

Карловци нису били спремни да приме и сместе све који су тог дошли на скупштину. Изасланци су били помешани са народом, те се најпре није знало ко треба

¹³² Thim, II, 194-195, 221-222; Радослав Перовић, *Грађа*, I, 246-247, 268-269; Душан Ј Поповић, *Срби у Војводини*, књ. 3, 230-231; Славко Гавриловић, *Срби у Револуцији*, 60.

¹³³ *Описаније живота Патријарха Јосифа Рајачића*, Нови Сад, 2011, 33.

¹³⁴ Јован Суботић, *Успомене, други део*, „Пролеће“, Нови Сад, 2009, 86.

¹³⁵ *Српске новине*, 3. V 1848, 37.

да присуствује скупштини. Сви су хтели да учествују у њеном раду. Дан пре заседања у месту је било толико народа да су многи преноћили под ведрим небом. Људи су шетали по улицама тражећи смештај по кућама, шупама и сењацима. Дошло је и око две хиљаде гостију из Србије, међу којима и прота Матеја Ненадовић, затим нешто Црногораца и осморо из Хрватске. Они из западнијих крајева (Далмације, Лике итд.) нису могли да стигну на време. Било је и нешто Чеха, Пољака, Румуна и Руса. Од 710 општина, у свим епархијама, на скупштину у Карловцима пристигли су депутати из само 175. Нису дошли ни неки високи црквени достојанственици који су били против овог заседања. Такав је био темишварски епископ. На скупштину је дошао и један број студената са београдског Лицеја. Међу њима су били Јеврем Грујић и Јован Ристић. Многи су били обучени у народне ношње и са фесом на глави. Према проценама, на дан заседања у Карловцима се сакупило између 10 и 15 хиљада људи. Извори наводе различите податке о броју присутних. Лист *Вестник* помиње шест хиљада, карловачки градоначелник Штајгер 10 хиљада (15. маја), Стратимировић преко 20 хиљада, а Петар Радовановић у писму Стевану Стефановићу Тенки помиње две-три хиљаде људи.¹³⁶

Народни посланици и обичан народ су по кућама, али и по јавним местима, држала саветовања „како ћеду и на који начин предузето народно дјело своје одпочети, и којим путем ћеду корачати да би срећније и праведне жеље своје постићи могли“. Од говорника су се истицали Илија Захаријевић и Димитрије Матић.¹³⁷ Илија Захаријевић у писму Стефану Стефановићу Тенки од 20. маја пише о нејединству које је у то време постојало међу носиоцима покрета. Истиче своју улогу у доношењу коначних одлука, јер „...да мене није било, било би јошт у очи 1. маја крви, и чини ми се као што је у Француској 1790. било... митрополит би био збачен, за војводу би се три дана инатили, и разишли би се без ичега, а окрвављени братинским крви... многи Шупљикца пре моје молбе примити нису хтели.“¹³⁸

Најпре је одржана конференција у Митрополијском двору. Расправљало се о томе како ће се радити на скупштини. Истовремено и омладина је имала своју конференцију, на којој је било речи о избору војводе. Затим је, око 9 часова, у Саборној цркви одржана литургија – призивање Светог Духа „да српски народ слогом утврди“. У цркви и у порти је било много света. На свечаној литургији Рајачић је изрекао своју

¹³⁶ Радослав Перовић, *Грађа*, I, 262, 274; Stratimirović, *Was ich erlebte*, 33; Душан Ј Поповић, *Срби у Војводини*, књ 3, 232- 233, 235; Љубомирка Кркљуш, *Средишњи органи власти у српској Војводини 1848-1849*, 45.

¹³⁷ РОМС, М. 5.871, Ђорђе Радак, *Успомене*.

¹³⁸ Thim, II, 259-260; Дејан Микавица, *Српско питање на Угарском сабору*, 75.

беседу. Започео ју је речима „Народни на западу европејском родивши се покрет допрео је већ и до нашег благословеног и милога народа и отечества. Сви народи траже своја природна, одбачена, изгубљена или отета права...“. Пита: „У који ред народа спада српски народ?“ „Хоће ли га благодатно сунце обште европејске слободе огрејати?“ и констатује да хоће, јер му је цар Фердинанд обећао слободе, једнакост свих народности и веросиповести и једнакост у политичким правима. Подсетио је присутне на стару славу и Немањиће, Светог Саву, Душана, Лазара, Обилића, Југовиће, Арсенија III.¹³⁹

Након литургије митрополит Рајачић се вратио у свој двор. Тада се на један пешчани брежуљак попео Ђорђе Стратимировић и предложио да се изабере једна депутација која би званично позвала митрополита да руководи радом скупштине. То буде и учињено, и он се појави међу народом, заједно са свештенством. После митрополитове опаске да здање које се зида на песку није тврдо, стао је испред ходника своје келије. Јован Хацић је тада, преносећи жеље Новосађана, предложио да се скупштина ипак одржи у Новом Саду, али је народ одбио његов предлог. Аутор текста у београдским *Српским новинама* пише о „сузама радости у многим слушатељима“ на помен сени цара Душана и кнеза Лазара, који гледају „хоћемо ли сложни бити“. Протосинђел Сергије Каћански је, тумачећи српске привилегије, доказао да Срби после смрти патријарха Арсенија IV Јовановића имају право на свог патријарха. Када је постављено питање „по чијем сте наговору и позиву прешли у ове равнице“ „па где је патријарх“ и „ко га је заменио“, народ је повикао: „Ми хоћемо патријарха!“, те извикао Рајачића за патријарха. Затим су изнете оригиналне привилегије, у црвеној кадифи и повезане са великим печатом у кутији. Њих је читао синђел Никанор Грујић. Било је речи да је Србима укинута право на српског деспота или војводе и постављено питање „ко је предводио хиљаде и хиљаде наше наоружане браће и откуд пређе к нама 40.000 наших породица и пренесе овамо сву тековину?!“ Констатовано је да је то био војвода. „Па где је војвода?“ Народ је поново повикао: „Војводу!“. Онда је Рајачић упитао народ да ли жели војводу из народа или из реда војске. Сви су повикали да хоће војводу из реда војске. Рајачић је тада почео да набраја, поменувши Јована Живановића, пензионисаног фелдмаршал-лајтнанта из Граца, барона Јовића, пензионисаног генерал-мајора из Бечеја, пуковника Живковића,

¹³⁹ *Говор епископа Јосифа Рајачића на Мајској скупштини*, Библиотека Матице српске, Нови Сад, РОгСр IV 64.1, инв. бр. 9963; Радослав Перовић, *Грађа*, I, 255-256; *Српске новине*, 3. V 1848, 37; Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 317; Душан Ј Поповић, *Срби у Војводини*, књ 3, 235-236, 242.

генерала Тодоровића, пуковника Мамулу, пуковника Будисављевића, али када је поменуо Стевана Шупљикца, пуковника у Огулиском пуку, сви одушевљено повикаше да су за њега. Иначе, на овај положај су потајно претендовали и личности попут кнеза Милоша и кнеза Михаила, затим Тома Вучић Перишић, Ђорђе Стратимировић, па и Петар Чарнојевић. Након тога су уследили пуцњи из пушака и звоњава звона. У цркви је одржано благодарење под старим српским барјацима. Одређена је и једна депутација да позове војводу да ступи на дужност, као и комисија од 30 чланова, подељена у шест одсека, са задатком да формулише народне захтеве како би се они предали цару.¹⁴⁰

У недељу скупштина није радила. Са радом је настављено у понедељак, 3/15. маја. Тада су у десет тачака донете одлуке о проглашењу Српског Војводства, изабран је и одбор који ће уместо скупштине управљати овом територијом и да организује отпор Мађарима итд. Неки од учесника, као Јован Хацић, нису су слагали са овим одлукама, те су поднели оставке и напустили скупштину. Одлуке Мајске скупштине нарочито су забринуле делегате из северних крајева Угарске, у којима су Мађари чинили већину. Током и после Мајске скупштине објављено је више прогласа народу у којима се наводе разлози за њено одржавање и саопштавају њени закључци. У току скупштине народу је упућен проглас следеће садржине: *„Народе! Са помоћу великога Бога скупили смо се, као што нисмо од сто година, и учинили смо дјело, какво од сто година не учинисмо. Улисмо привилегијама живот и дасмо писмену дух. Данас оживи наново достојанство патријарха српског; данас изабрасмо војводу српског – као што нам цареви право за проливену крв срца нашег заслужено даше. Први пут појависмо се данас као народ, од како смо као такви пре сто година појављивати се престали... Ми што иштемо, што тражимо, тражићемо путем правце и закона. Правда је најисилнији помоћник, а ми ту на нашој страни имамо... тражимо само своје, а нећемо да дирамо у туђе“*.¹⁴¹

У прогласу са свим закључцима Мајске скупштине каже се да је она сазвана по општенародној жељи, а себе је конституисала као Српски народни сабор. У даљем тексту се опширно, тачку по тачку, наводе закључци Мајске скупштине:

1. Враћено је достојанство српском црквеном и световном поглавару, и једнодушно су изабрани српски патријарх и српски војвода;

¹⁴⁰ *Српске новине*, 3. V 1848, 37; Stratimirović, *Was ich erlebte*, 33; Јаков Игњатовић, Мемоари (I), 152-153; Subbotić, *Authentische Darstellung der Ursachen der Entstehung*, 15-16; Видети: Василије Ђ Крестић, *Срби у Угарској*, 98-106.

¹⁴¹ Музеј Војводине, инв. бр. АРХ 7, *Проглас српском народу са Скупштине у Карловцима 1. маја 1848.*

2. Српски народ је проглашен политички слободним и независним, под аустријским домом и угарском круном;

3. Срем са Границом, Барања, Бачка са Бечејским дистриктом и Шајкашким батаљоном, те Банат са Границом и Кикиндским дистриктом проглашавају се за Српску Војводину;

4. Проглашен је политички савез Српске Војводине са Троједном краљевином Хрватске, Славоније и Далмације, на темељу слободе, једнакости, с тим да се услови савеза темељно израде и спроведу у живот;

5. Скупштина је именовала Одбор, дајући му пуну власт да у име народа изради устав;

6. Упућена је молба владару да влашкој народности, у духу слободе, обезбеди народну самосталност;

7. Отказана је скупштина заказана за 15/27. мај;

8. Одлучено је да Одбор, уз сагласност патријарха, из народне касе подигне потребну суму новца и да положи рачун о његовом трошењу Скупштини;

9. Именован је један одбор чији је задатак да ове жеље поднесе на увид цару и Хрватском сабору;

10. Образоваће се одбор који ће на позив чешке браће ићи у Праг и тамо заступати српске интересе.¹⁴²

Један проглас даје образложење њених одлука са историјског становишта. У њему се говори о нетолеранцији нових мађарских власти према српском народу. Мађари хоће независност од Аустрије, али „друге народности пред очима његовима не има“. Српски народ од цара и краља само тражи своја историјска права, јер су и они његови синови, као и Мађари. Они су на његов позив дошли у ове крајеве са својим патријархом и војводом да се боре против непријатеља хришћанства. Зато српски народ мора имати свог војводу и своју територију. У ове крајеве су се Срби населили током турских освајања, док су они били пусти. Они су тада бранили ове крајеве од Турака, док су се Мађари повукли у унутрашњост. У том смислу се помињу Павле Бакић и Бранковићи. Касније су Срби имали најважнију улогу у ослобађању Баната, Бачке, Барање и Срема. Тако, када Срби траже своју територију и војводу, не траже их од Мађара, јер то и није било њихово, већ турско. Они то траже од цара под којим су те

¹⁴² *Закључци Мајске скупштине одржане у Сремским Карловцима маја 1848. године*, Библиотека Матице српске, Нови Сад, РОГ Ср IV 14.1, инв. бр. 99630; Дејан Микавица, Владан Гавриловић, Горан Васин, *Знаменита документа за историју српског народа 1538-1918*, Нови Сад 2007, 241-244.

земље повратили од Турака. Мађарима се поставља питање зашто, када то право већ не дају Србима у Угарској, онда то исто ускрате Кнежевини Србији, јер се угарски краљ назива и краљем Србије, Раме итд.¹⁴³ Сам Рајачић је већ 1/13. маја упутио окружницу свим епископима у којој их је обавестио о току и о дотадашњим закључцима Мајске скупштине, односно о његовом избору за патријарха и избору Стефана Шупљикца за српског војводу.¹⁴⁴

Посебно је важно додати и закључке српског црквено-народног Благовештенског сабора из 1861. године, када су поновљени захтеви за посебном српском територијом на просторима Хабзбуршке монархије.

Закључења Благовештенског сабора 6/18. априла 1861.¹⁴⁵

„I. Област она у којој Срби по већини живе, има се признати као област србска у краљевини Угарској, односително у троједној краљевини Хрватској, Славонији и Далмацији под називом *Војводовина Србска*.

У област ту по прикљученом аутентичном нацртању ./.. спада:

1. *Цели провинцијални Срем*, т.ј. румски, илочки и вуковарски срез (процес).
2. *Доња Бачка* са овим пограничним местима, која још у војводовину спадају: почињући од Дунава: Сонта, Сомбор, Стари и Нови Сивац, Кула, Стари и Нови Врбас, Сентомаш, Мохол.
3. *Банат* са следећим пограничним местима, која још у војводовину спадају: почињући од Мориша: манастир Ходош, Нови Бодрог, Нова Винга, Фенлак, Секусић, Нађфала, Варјаш, Кетфел, Кнез, Перјамош, Србски Сентпетер, Старо Бешеново, Врбица, Црна Бара, Мокрин, Велика Кикинда, Мали Оросин, Клара, Кеча, Ченеј, Немет, Мали Бечкерек, Мехала, Темишвар са предградијама, Фрајдорф, Утвињ, Романски Сент Михаљ, Дињаш, Србски Сентмартон, Иванда, Чебза, Чаково, Мацедонија и Гад, Ђир, Толвадија, Сока, Дента, манастир Сентђурађ, Берекуца, Коморски Сентђурађ, Омор, Брешће, Дежанфалва, Мали Жам, Велико и Мало Средиште, Месић, Јабука, Војводинце, Суботица, Подпорањ, Влајковац.

¹⁴³ Јаков Живановић, *Историјско образложење захтева са Мајске скупштине*, Библиотека Матице српске, Нови Сад, РОгСр IV 117.1, инв. бр. 83069

¹⁴⁴ Радослав Перовић, *Грађа*, I, 261.

¹⁴⁵ Због великог значаја ових закључака за српску политику у Угарској у периоду 1860–1869, сматрали смо да их морамо навести у целости. Ови ставови постали су *вјерују* либерала и Милетићеве странке и често понављани захтев на Угарском и Хрватском сабору, те их због прегледности и лакше анализе дајемо редом како су читани по параграфима и одељцима.

У банатски предел војводине србске, спада све што између гореназначени погранични места, војене границе, Тисе и Мориша лежи.

Петроварадинска, немачко-банатска и србско-банатска регимента, и тителски батаљон са дотичним слободним милитарским комунитетима имају се као саставни део војводовине србске сматрати.

II. Војводовина србска има своју самосталну унутрашњу администрацију, која ће непосредно зависити од средоточног правитељства (за сада од дворске канцеларије угарске, а односително на Срем од дворске дикастерије троједне краљевина Хрватске, Славоније и Далмације).

Администрација војводовине има добити и задржати народну србску организацију.

На челу политичне администрације војводивине стоји изабрани војвода србски са саветом војводским као друга инстанција у политично-административним делима.

Савет војводски има поглавито Србима православно-источне вере, а по сразмерију иноплеменог житељства војводовине и индивидуама други народности попуњен бити.

Место, у коме ће војвода србски са саветом војводским стално пребивати, определиће сабор за избор војводе србског скупљени, а устројство савета војводског областна скупштина војводовине са одобрењем Његовог ц. кр. Величаштва.

III. Слободан избор војводе србског, као политичног поглавара војводовине. Војводу србског бира из народа србског православно-источне вере обшти сабор свију Срба у Угарској, Хрватској, Славонији, Далмацији, и у целој војеној граници живећи. У избору војводе србског учествоваће из узрока тога, што је војвода србски уједно и политични поглавар војводовине србске, и то јединствено, ако и докле предпоменуто качество војводе србског постојало буде, сразмерно и иноплеменици у војводовини србској живећи, без разлике вероисповедања законом досад примљени.

Представништво народно на изборној скупштини и начин бирања војводе србског определиће са одобрењем Његовог ц. кр. Велич. Патријарх србски у споразумљењу са неколико чланова овог сабора провизорно, а дефинитивно први за избор војводе србског сазвани сабор.

Право потврђења изабраног војводе србског пристоји Њег. ц. кр. Величанству.

Достојанство војводе не може дуже од шест месеци упразњено бити; – у течају тог времена има патријарх србски или патријаршески местозаступник са дозвољењем Њег. ц. кр. Велич. Народни сабор за избор војводе србског сазвати.

Војвода србски може само због доказане кривице свргнут, или због немоћи од изборног сабора припознате или на своје захтевање у стање мира постављен бити.

Војвода србски има глас и столицу у горњој табли дијете угарске, и да буде Баро Регни у реду одма за таверником. – На сабору троједне краљевина Хрватске, Славоније и Далмације има војвода србски глас и столицу одма за баном.

Војвода србски је редовни председатељ областне скупштине војводовине србске, – као и главни заповедник народне страже (гарде) у војводовини, ако се ова уведе.

Војвода србски примаће плату његовом достојанству сходну из државне касе, коју ће Његово ц. кр. Велич. определити.

IV. Војводовина србска извршује своју аутономију у областној скупштини својој, која ће се по потреби периодично држати, и које ће се делокруг на следећућа простирати:

1. У областним интересима доносити са одобрењем Њег. ц. кр. Велич. статута, која обштем закону није противна.
2. Обнародовати законе земаљске.
3. Контролирати политичну администрацију војводовине, и у том обзиру представљења на Његово Величанство, или предлоге на законодавство чинити.
4. Данак за војводовину опредељени порезати на поједине срезове, утицај узимати на купљење и предавање данка.
5. Предрачун трошкова који нису за областне цели нужни определити, те трошкове порезати, и начин купљења и рачунодавања одредити.
6. Контигент рекрута, који на војводовину спада, репартирати.
7. Закључења доносити у свима делима, која се на благостање и потребе војводовине србске односе и тим подобна.

Представништво народно за областну скупштину војводовине србске определиће са одобрењем Његовог ц. кр. Величаштва патријарх србски у споразумљењу са неколико чланова овог сабора провизорно, а дефинитивно прва областна скупштина војводовине србске.

V. Војводовина србска има једно обште земаљско законодавство у смотрењу предела бачки и банатски са краљевином Угарском, – а у смотрењу Срема са троједном краљевином Хрватском, Славонијом и Далмацијом.

При законодавству краљевине Угарске биће војводовина колективно представљена чрез посланике, које ће областна скупштина непосредно бирати, числом оним и за време оно, које обшти закон опредељује.

Представници ови представљају народ србски као такови, и по себи се разуме, да они онај исти репрезентативни карактер, и она иста права имају, као и остали посланици при законодавству.

Представници Срема као саставног дела војводовине србске при сабору троједне краљевине Хрватске, Славоније и Далмације определиће се дотичним законом троједне краљевине.

VI. У војводовини србској је језик званичног деловодства код политични и судејски власти, и код скупштина језик србски са кирилицом и то како у унутрашњој служби, тако и у одношењу са вишим властима, и обратно.

У одношењу са ванобластним координираним властима има се набљудавати узајамност.

Власти су дужне наредбе своје, које на местне обштине непосредно управљају, у оном језику издавати, који је у дотичној обштини деловодни.

Свакој местној обштини оставља се слободан избор деловодног језика у својим обштинским делима.

Сваком је слободно прошења и тужбе на власти ма у ком језику подносити, и при скупштинама ма којим језиком служити се, који се у кругу дотичне власти, или у пределу, из кога је скупштина сазвана, говори.

VII. У војводовини србској неће се за досадашње жупаније постављати особити велики жупани, но војвода има на челу целе областне администрације у војводовини србској бити, и у појединим деловима војводовине уједно и сва она права упражњавати, која великим жупанима пристоје.

Областна скупштина војводовине србске има власт, са одобрењем Њ. ц. кр. Величества целу унутрашњу нижу политично-административну и судијску

организацију војводовине србске одредити, и у будуће престројавати, како потребе наше изискивале буду.

VIII. У војводовини србској установиће се особени апелациони суд, као друга инстанција за судијска дела целе војводовине.

Као апелациони суд, тако и првостепени судови у војводовини србској имају се попунити поглавито Србима православно-источне цркве, а по саразмерију иноплеменог житељства војводовине и индивидуама други народности.

IX. Трећа судијска инстанција биће у смотрењу предела бачки и банатски у војводовину србску спадајући при врховном суду угарском (сада септевирату), а односително на Срем при врховном суду троједне краљевине Хрватске, Славоније и Далмације.

X. При свакој највишој како политично-административној, тако и судијској инстанцији имају увек у смотрењу пределе бачки и банатски на војводовину србску спадајући по два, а у смотрењу Срема по један референт са решавајућим гласом и са нужним персоналом из Срба православно-источне вере, и то односително на струку политично-административну на предлог војводе србског намештени бити.

XI. Достоинство патријарха србског скопчано је неразлучно са митрополијом карловачком, и не може се више укидати.

Патријарх србски има глас и столицу у горњој табли законодавног сабора унгарског одма после примаса Унгарије, а на сабору Троједне краљевине Хрватске, Славоније и Далмације пред архиепископом загребачким. – Епископи православно-источне вере имају глас и столицу на сабору Унгарије и односително на сабору троједне краљевине међу дијецезалним епископима римске вере по реду освећења.

XII. Спољашњи знаци српско-народног политичног живота у војводовини србској јесу грб и застава србска.

Грб војводовине србске састоји се из белог крста на пољу црвеном са четири плаветна оцила.

Застава србска са бојама црвеном, плаветном и белом има се у целој војводовини србској поред царске, и у пределима бачким и банатским на војводовину србску спадајућим и поред угарске заставе при званичним свечаностима обвезателно употребљавати.

XIII. Патрон војводовине србске јесте св. Сава. О том србском празнику имају се иноверни житељи војводовине србске од свију они послова уздржати, од који се Срби православно-источне вере о празнику св. Стефана краља угарског уздржавати морају.

XIV. Када се у војеној граници система војене укине, но које се само са сагласијем обштенародног сабора Срба православно-источне вере из Унгарије, Хрватске, Славоније и Далмације и целе војене границе учинити може, – и ако се без укинућа системе војене у граници војеној уставне институције заведу, онда да се сва ова опредељења и на садашњу петроварадинску, немачко-банатску, србско-банатску регименту и на тителски батаљон са дотичним слободним милитарним комунитетима, као на саставне части србске војводовине распростра, – и число представника војводовине србске при сабору угарском а односително на Срем при сабору троједне краљевине Хрватске, Славоније и Далмације као и число званичника србски при средоточним надлежателствама сарамерно умножи.

XV. Све што се тиче дела црквено-народни, односећи се на цркву, манастире, клир, фундације, воспитање, школе и тима подобна заведенија и установљења у кругу војводовине србске и изван ове народу србском припадајући, то да се остави подпуно право народу србском и његовим црквеним и светским органима, како у смотрењу устројства, тако и управљања и располагања и контролисања без утицаја државног управитељства и законодавства, осим једног врховног надзиратељства.

Даља опредељења у овом смотрењу задржавају се обштенародном србском сабору.

XVI. Сва предидућа опредељења од дотичног земаљског законодавства примљена сачињаваће уговор, од кога ни једна страна без саизвољења друге одступити не може.

Уговор тај као основни (фундаментални) закон редовном законодавству земаљском неподлежи, нити се може највишим решењама, или закључењем законодавства променити, укинути, суспендирати, или против смисла речи толковати.

Прочитано и примљено у седници србско-народног сабора у Карловци Сремски дана 6/18. априла 1861. држаној.¹⁴⁶

Анализом и једних и других тачака захтевања Срба са територије Хабзбуршке монархије, баш као и идејама Темишварског сабора из 1790, потврђује се идеја државотворности, идеја континуитета борбе за очување озакоњених привилегија и пуне националне и демократске политике пречанских Срба. Истрајно и упорно ова идеја, оличена и отелотворена у мисли Српске Војводине, била је инспирација и позив на политичку борбу најпре генерацији револуционарне 1848–1849, а затим милетићевцима, томићевцима и либералима, све до коначног уједињења 1918. године.

Како је закључцима Мајске скупштине било и предвиђено, једна депутација, на челу са Јосифом Рајачићем, упутила се у Инзбрук, где се цар Фердинанд склонио пред бечком револуцијом. У приватној аудијенцији цар је 7. јуна примио српску делегацију, али у присуству представника мађарске владе, принца Естерхазија. Цар је тада изјавио да не може да прихвати изборе и одлуке „незаконитог скупа које су у Карловцима донесени од мојих поданика грчконесједињене вере, скупа србијанским дошљацима“. Упутио их је на мађарску владу. Рајачић о том пише: „Највиши одговор који је српска депутација добила под мађарским утицајем био је узнемирујући. Његово величанство, цар и краљ српски, није се, као иначе, удостојио да својом неограниченом моћи потврди постулате утемељене на премилостивим *Привилегијама*, већ нас је на мађарском језику упутио на Пешту, као што нас је највиша царска аустријска влада упутила на непријатељску Скупштину.“ На другој страни, мајка будућег цара, надвојвоткиња Софија, дочекала је делегацију са тракама у коси српских националних боја. Чули су и речи утехе надвојводе Франца: „Ви видите у каквим се околностима ми овде налазимо; сада не можемо да помогнемо ни себи ни вама; помозите сами себи и, такође, помозите и нама“, као и „ходите даље почетним путем, јер он води к спасењу нашем и вашем“. Повереник српске владе, Јелесије Вукајловић, писао је тада Тенки из Марктхаузена да је делегација примљена хладно и да је цар „већ одговор на артији имао скројен“. „Код херцог Франц Карла говорио је слово Г. Пејчић тако важно да је

¹⁴⁶ АСАНУК, Сабори, *Закључења Српског црквено-народног сабора 1861*; Василије Крестић, Радош Љушић, *Програми и статуту српских политичких странака до 1918*, Београд 1991, 21–29; *Србски дневник*, бр. 30, 13. април 1861.

Карл и Софија плакао, и доста обећао. Јован, стриц царев, Србе је јошт боље примио и руково се са једним граничаром, рекавши: „Вама, браћо, предстоји лепа будућност“.¹⁴⁷

Мајска скупштина и њени закључци имали су великог одјека и у другим државама и међу другим народима. Као и све друго што се дешавало северно од Саве и Дунава, и закључци Мајске скупштине заузимали су значајно место у београдској штампи. “Данашњи дан за нас Србе и у Унгарију и у цјелој Монархији Аустријској као и у Србији и ма гди у свету живећи један од најрадоснијих и најважнијих дана у цјелој повјесници Србској, јербо је данас славни Народ Србски у Унгарији и при својој у Сремским Карловцима држаној и из више хиљада понајвише посланика народни и многи други одважни и ревносни родољуба состојећој се собрањи, – старо и првобитно достојанство Патријарха нашег..., као и високу чест војводе Србског ...једнодушним согласијем и благородним одушевљењем воспоставио, и натраг повратио“.¹⁴⁸ На дан одржавања Скупштине из Корушке је стигао поздрав „за славну господу и браћу српску“ поводом предстојећег сабора (радило се о отказаној скупштини предвиђеној за 15. мај).¹⁴⁹ Сам чин сазивања скупштине није био у складу са важећим угарским законима. Према њима, то право је припадало само мађарској влади, те је мађарска власт одржавање Мајске скупштине сматрала незаконитим чином, чак и велеиздајом. Установљење посебне власти и образовање посебне територије је било директно у супротности са уставом и јединством државе. На закључке Мајске скупштине брзо је реаговао владин комесар Петар Чарнојевић. Он је 16. маја из Новог Сада упутио писмо Рајачићу, у којем га оптужује за одржавање ове „незаконите“ скупштине. Тај чин, према њему, допринео је „раздражењу духова“. Он нарушава целокупност државе и распирује мржњу међу народима. Предвиђа да ће све то имати веома штетне последице за српски народ.¹⁵⁰

Министар Семере је 23. маја 1848. наложио Чарнојевићу да Скупштину и њене одлуке прогласи незаконитом и препоручује му да предузме енергичније мере против Српског покрета.¹⁵¹ На другој страни, Рајачић је палатина Стефана 17. маја обавестио о одлукама Скупштине и о отказивању црквеног конгреса. У помирљивом тону Рајачић пише о разлозима за одржавање скупштине у Карловцима, а не у Новом Саду, и

¹⁴⁷ *Описаније живота Патријарха Јосифа Рајачића*, 35; Thim, II, 452-453; Дака Поповић, *Српски покрет у Војводини и Буна 1848-1849*, 121; Миховил Томандл, *Улога д-ра Константина Пеичића у Српском покрету 1848-1849. године*, Зборник Матице српске за друштвене науке, 18, Нови Сад, 1957, 65.

¹⁴⁸ *Новине Читалишта београдског*, 10/22. V 1848, 20; *Србске новине*, 5/17. V 1848, 41.

¹⁴⁹ Радослав Перовић, *Грађа*, I, 262-263; *Србске новине*, 27. VII/8. VIII 1848, 69.

¹⁵⁰ Радослав Перовић, *Грађа*, I, 276.

¹⁵¹ Исто, 317-318.

подсећа палатина на српске заслуге и привилегије, које су одлукама Скупштине сада само реализоване.¹⁵²

У наредном периоду владин комесар је започео са извршавањем својих овлашћења. О његовим запажањима и акцијама у то време сведочи његов дневник. Између осталог, у њему је записао да је на основу заплених новина и преписке, 8. маја, „са сигурношћу“ утврдио да су центри побуне новосадска и карловачка православна општина, новосадски Читалачки клуб и уредништво *Београдских новина*. Једанаестог маја обавестио је Министарство унутрашњих послова да се српска побуна због раширености не може угушити силом. Међу главним агитаторима помиње и Ђорђа Стратимировића. Каже да су приведени, прекорени и опоменути да престану са узбуђивањем народа. Седамнаестог маја записује да се у шајкашком округу свуда на торњевима виде илирске (српске) заставе, при чему становници траже смањење терета и испуњавање својих захтева. Тридесетог маја Одбор за мир Новог Сада јавља да је Ђорђе Стратимировић у Новом Саду наручио изливање 40 хиљада метака за потребе Српског националног фонда, као и да је Одбор забранио ливцу да обави тај посао.¹⁵³

Чарнојевић помиње Стратимировића и 7. јуна, када у писму Семереу говори о отвореној побуни Петроварадинске и Панчевачке регименте, Шајкашког батаљона и Сремске жупаније. „Од прекључе гомила народа од више хиљада, наоружана ручним оружјем и косама, чека наређење за напад од Карловачког одбора, чији је председник Ђорђе Стратимировић“. Цитира и наводе из прогласа Главног одбора, и каже: „Таквим измишљотинама се заводи народ, а прави циљ је насилно извођење намераваног отцепљења и заузеће целе Бачке, Баната и Барање“. У Тителу је сасвим отказана послушност официрима, а и у Земуну је такође дошло до побуне.¹⁵⁴

Каква је била ситуација у Новом Саду тих дана пишу новине. После вести да је 6. јуна три хиљаде људи из Карловаца прешло код Ковиља у Шајкашку, где су им се придружили и многи шајкаши, те да су 7. јуна заузели Римске шанчеве, у Новом Саду се „није могло разазнати ко је у већој сметњи“ војска у Петроварадину, она у Новом Саду или новосадски грађани. Страхујући од напада на град, „настане трка и страх по граду, дућани се позатворе, сва војска ступи под оружје“. Немци и Мађари са пртљагом и децом почели су да се склањају у Петроварадин. Тада се и Храбовски вратио из

¹⁵² Исто, 282-283; Гордана Петковић, *Патријарх Јосиф Рајачић*, 93-94.

¹⁵³ Золтан Ђере, *Дневник краљевског комесара Петра Чарнојевића из 1848. године*, Зборник МС за историју, 61-62, Нови Сад 2000, 250-253.

¹⁵⁴ Радослав Перовић, *Грађа*, I, 383.

Заграда.¹⁵⁵ Петар Чарнојевић је сматрао да Срби треба да нађу своје место у општој револуцији и да сукоб са Мађарима, који такође учествују у овим догађајима, не иде у прилог њиховим циљевима. Иако су Срби за Чарнојевића говорили да „у његовим венама тече помађарена, а не племенита крв“, Ђорђе Стратимировић је у почетку имао разумевање за рад Петра Чарнојевића. Покушавајући да се оправда, Чарнојевић је 9. јуна издао проглас у коме каже „...да ја овамо нисам ни за чију љубав, ни за чију корист и ползу, него само за љубов најмилијег ми рода, за корист и ползу народа Србског“. Тврди да преки судови у Бечеју и Кикинди нису кажњавали по националној основи. „Ниједан човек није осуђен зато што је кренуо у одбрану своје нације и националности“, већ због силовања, пљачке и паљења.¹⁵⁶

Почетни успеси српских устаника, масовност и одлучност да истрају у својим захтевима, као и претња од Хрвата и бана Јелачића, навели су Мађаре да ублаже став према Србима. Током 18. и 19. јуна започела је преписка, при чему се Стратимировић интересовао колико су озбиљне Чарнојевићеве намере да преговара. Чарнојевић и Храбовски су позвали Главни одбор у Нови Сад на директне преговоре.¹⁵⁷ Јован Станимировић касније се сећао да су посредством Чарнојевићевог секретара, адвоката Јована Хацића, успостављени контакти између мађарске владе и Срба. У том смислу, Хацић је упутио једно писмо Ђорђу Стратимировићу. Он је то пренео Главном одбору, који је одредио једну депутацију да саслуша Чарнојевићеве предлоге. Договорено је да се преговори одрже на Шанчевима 21. јуна. У делегацији је био и Ђорђе Стратимировић. Тада је дошло до једне свађе између „врховног војвода“ и команданта логора, која је веома индикативна за Стратимировићеве односе са појединим српским официрима у наредном периоду. Наиме, Стратимировић је на договорено место дошао заједно са још неким члановима Главног одбора, као и са „јатом оне наше новосадске омладине која још своје бјеле рукавице није била скинула да се народнога посла прихвати“. Појава ове омладине разљутила је команданта логора, Зарију Јовановића Чичу, који је приговорио Стратимировићу да се овде „неће театар играти, већ о озбиљним стварима радити“. Његове речи су увредиле Стратимировића, те је Чичи, као врховни командант, замерио што није извршио његову наредбу и поставио шатор „и банду поставио“. Чича му је мирно одговорио да је овде он командант и да сам одлучује. „Као председатељ Главног одбора и подвојвода“, Стратимировић га је

¹⁵⁵ *Saborske novine*, Zagreb, 20. VI 1848, 7.

¹⁵⁶ Varšanji, *Kraljevski poverenik za južne krajeve*, 115, 118; Василије Ђ. Крстић, *Срби у Угарској*, 114-116.

¹⁵⁷ Варшањи, *Документи владиног повереника Петра Чарнојевића о покушају помирења Срба и Мађара* 1848. године, 204.

поново опоменуо, али је Чича остао при своме, што је овог „доведе у највећу јарост“, те се одмах упути војсци на Шанчеве. У међувремену на капији новосадско-жабаљског друма окупило се око две хиљаде људи да чују резултате преговора. Стратимировић је ушао међу њих и бесно рекао „Шајкаши, ја сам од народа изабран за председатеља главног одбора, а од овога за подвојводу нашег – и ја сам до данас увјек мојој заклетви вјеран био; зато очекујем од вас сваку послушност! Хоћете ли ме, дакле, слушати?“ Народ се сагласио, те се Стратимировић пожалио на Чичину непослушност, тражећи да се он веже. „Та ми овдје ништа рђаво не радимо. Ја мислим да је боље да примимо од Мацара, кад нам лијепо дају, него да се с њима бијемо“. На ове његове речи Станимировић, који се очигледно тада није слагао са Стратимировићем, прекинуо га је, страхујући за Чичу, „а јошт више за народну ствар“. Повикао је: „Браћо, ово је бунтовник, ово је издајница!“ Ако је Чича нешто и скривио, о томе треба да одлучи Војни савет, а мир са Мађарима је добар ако је частан и користан народу. Све време његовог говора Стратимировић му је упадао у реч. „Знате ли ви да сам ја председатељ Главног одбора?“, „ја сам и подвојвода“. Станимировић му је одговорио да је он само привремени предвотитељ и то одмах докаже овереном прокламацијом. Стратимировић је затим у највећем бесу отишао. Касније је свом телохранитељу Вулу Црногорцу наредио да Станимировића живог или мртвог ухапси и доведе код њега. За то време у четворопрегу су стигли Чарнојевић и Хацић.¹⁵⁸

Преговори су започели дугачком беседом Јована Хацића, са циљем да захтеве Мајске скупштине усмерио ка мађарској влади, како би, у том случају, Чарнојевић све то после и испунио. Чарнојевић је том приликом рекао: „Све вам можемо дати: патријарха, војводу и име војводства, и народни црквено-школски сабор – само не собствени територијум; јер би онда била држава у држави – које бити не може“. Наставио је, ако им неко више од тога обећава, да му не верују, јер ће их преварити. „Прошлост нека вам учитељ буде... Не будите туђе оруђе против наше и ваше слободе, кад ми и ви једног непријатеља имамо.“ Са српске стране су говорили прота Папић, Пера Цвејић и поручник Никовић, а у име Главног одбора Александар Стојачковић. Сви су понављали да морају да чакају долазак депутације из Инсбрука. Чарнојевић је тада љутито рекао: „Па шта сте ме бадава звали – зар нисте сами к мени долазили?“ Ђорђе Стратимировић је после војницима на Шанчевима поднео извештај, у којем је са одушевљењем рекао да обе стране желе „да све при старом остане, док се цару послана

¹⁵⁸ Српске новине, 21. IV/3. V - 24. IV/6. V 1848, 45-46.

депутација са одговором не врати“. Ипак, народу је препоручио да остане веран својим војничким дужностима. Мислећи да је закључен мир и славећи, неки војници су почели да пуцају из пушака, те је том приликом чак и убијена једна особа.¹⁵⁹

О преговорима са Чарнојевићем Тенку је известио изасланик српске владе који је овде боравио под псеудонимом Јован Николић. Он пише: „Јуче [21. јун – п. а.] је депутација одбора, на позив Чарнојевића, била у Новом Саду, те с њиме преговора мира и чинила... дошавши весели отуд као да су све добили... казали су народу у великој гомили овде скупљеном да су се они собственим очима код Чарнојевића уверили да је царски потпис истинит и да их је цар предао Мађарима“. На то је било повика да се окрену Србији и Русији, и да се Вучић изабере за војводу. Стратимировић је са своје стране том приликом предложио да се без одлагања крене на Банат и да се ослободи. На то све је реаговао Нужан, који је смирио ситуацију, тражећи да се Срби окрену Хрватима и да признају бана за свог старешину.¹⁶⁰

Дакле, мађарска влада је нудила читав низ уступака на социјалном плану и обећање о установљењу цивилне структуре у Војној граници, али не и посебну територију, самосталну српску владу и званични језик. Као подршку споразуму, Чарнојевић је покушао да заустави предстојећу мађарску војну акцију, а од команданта Славонске војне границе је затражио оригинал манифеста упућеног граничарима, јер они нису веровали Стратимировићевом дупликату.¹⁶¹

Штампа је још писала да је Стратимировић више пута ишао код Чарнојевића у Петроварадин, али се нису договорили о примирју. Стратимировић је говорио да он лично не може да склопи никакво примирје, већ да мора да поступа по жељи народа, који више не пристаје ни на никакво примирје.¹⁶² Адвокат Сава Живановић пише да је у саставу једне депутације, у којој су били и браћа Стратимировић, Сурдучки, Живановић, Александровић и још два граничара, ишао у Нови Сад код Чарнојевића. Том приликом су му рекли да неће одустати од својих захтева све док се патријарх не врати из Инсбрука. Чарнојевић се на то разљутио, сматрајући да га само заваравашу, и хтео да их све повеша. „На то му је дрзновени Стратимировић одговорио да он то не

¹⁵⁹ Исто, 26. IV/8. V 1848, 47.

¹⁶⁰ Jozsef Thim, II, 447-448.

¹⁶¹ Varšanji, *Kraljevski poverenik za južne krajeve*, 120; Петер Иштван Варшањи, *Документи владиног повереника Петра Чарнојевића о покушају помирења Срба и Мађара 1848. године*, Зборник Срби и Мађари у револуцији, Београд 1983, 204

¹⁶² *Новине Читалишта београдског*, 26. VI/8. VII 1848, 27.

може учинити, нити ми њега пуштамо из себе докле он нас мирно не отпусти“. Тако је и било.¹⁶³

Резултат ових преговора је споразум о прекиду ватре на десет дана. Споразум су 24. јуна потписали Петар Чарнојевић и генерал Храбовски са мађарске стране, и Ђорђе Стратимировић, Петар Јовановић, Василије Василијевић, Александар Стојачковић Карамата, Димитрије Костић, Стефан Александровић, Танасије Поповић Коларовић, Стефан Ристић, Јаков Гершић, Јосиф Јовановић, Јаков Живановић, Петар Стојшић, Димитрије Матић, Илија Захаријевић и народни секретар Јован Станковић са српске стране. Главне тачке примирја су биле: Главни одбор и сви пододбори остају у непромењеном стању и могу обављати своје послове све док се патријарх не врати из Инсбрука; војници сакупљени у логорима у Карловцима и на Римским шанчевима могу ту да остану или да се врате својим кућама; Шајкаши и остали граничари треба да се врате у „пређашњи мир и поредак“; за све то време Главном одбору, пододборима, војсци и народу у логорима гарантована је потпуна лична и имовинска безбедност, док је српска страна то исто гарантовала и Мађарима. На крају, обе стране су се обавезале да то примирје одмах обнародују у једној прокламацији, што је Главни одбор и учинио истог дана. У том прогласу, који је као „председатељ“ потписао Ђорђе Стратимировић, истиче се праведна борба Срба који нису могли да остану по страни од догађаја у западној Европи и Аустрији. Они не намеравају да прекораче „границе покорности“ нити да траже обе слободе које воде у анархију, али неће ни да их „хидра безначалија прогута“. Са своје стране, Чарнојевић је објавио летак у коме, између осталог, пише да је учињен „први корак к приближенију“. Српски одбор се изјаснио да жели „мир и поредак“ и да се врати „узајамно поверење између народа и житеља разне вере и језика под једном круном у Унгарској живећи“. Следећег дана, 25. јуна, Чарнојевић је издао пропусницу (*Salvus conductus*) којом је све војне и цивилне власти обавезао да, док траје примирје, „господина Ђорђа Стратимировића слободно пропуштају“ у било који део Бачке и не праве му никакве сметње.¹⁶⁴ Међутим, примирје је било тешко одржати у условима који су тада владали. Главни одбор се 8. јула жалио Чарнојевићу да су два његова члана, Радак и Милетић, ухапшени од стране регуларне војске и одведени у непознатом правцу, што је противно мировном споразуму од 24. јуна.¹⁶⁵

¹⁶³ *Застава*, Нови Сад, 9. IX 1894, 140, *Грађа за историју Српског покрета 1848. године*.

¹⁶⁴ Варшањи, *Документи владиног повереника Петра Чарнојевића о покушају помирења Срба и Мађара 1848. године*, 204.

¹⁶⁵ *Прилози за повесницу српског народног покрета г. 1848*, Летопис Матице српске за 1866, књ. 111, Нови Сад 1867, 142-143.

Стратимировић описује један догађај који се десио непосредно после потписивања споразума о примирју. Пошто су били расписани избори за мађарски парламенат, Мађари су покушали да их спроведу и у Новом Саду. Срби су пошто-пото хтели да спрече њихово одвијање, због чега је 26. јуна дошло до међусобног сукоба, па и крвопролића. По граду су никле барикаде. Храбовски је био спреман да пошаље војску против Срба, а Шајкаши су са Римских шанчева обећали помоћ Србима. Ипак, како би спречио даље ширење сукоба, Храбовски је поново позвао Стратимировића у Нови Сад, гарантујући му безбедност. На Текији су га сачекали хусари и спровели у тврђаву. Стратимировић пише да су се неки од њих договарали да га убију и тако угуше српски устанак. Безуспешно им се успротивио њихов старешина, када је наишла једна већа војна пешадијска патрола. Пошто је знао мађарски језик и чуо шта му спремају, Стратимировић је позвао официра ове патроле и обавестио га о својој ситуацији. Тако је уз њихову пратњу стигао до Храбовског. Договорили су се да обојица одустану од слања својих војски у Нови Сад, а Стратимировић да покуша да умири Новосађане.¹⁶⁶

Отишао је у Нови Сад и сутрадан позвао Србе на пијацу, где их је убедио да одустану од свих протеста, под условом да мађарски комесари Павле Шомшић и Чарнојевић напусте Нови Сад, што су ови и прихватили. Затим је отишао до мађарских барикада, рачунајући на углед који је имао код новосадских Мађара. Са њим је ишао и његов пријатељ, мађарски капетан Александар Пихлер, као гарант његове сигурности. После краћег разговора на мађарском језику, добивши гаранције да их Срби неће нападати, Мађари су се мирно разишли.¹⁶⁷ На повратку у Карловце хтео је да Храбовског лично извести о резултату његове мисије. Пред његовим станом га је напала гомила војника регименте Дон Мигуел. Видећи то, Храбовски затвори капију и спречи војнике да уђу, што је ове још више разбеснело. Једна њихова депутација је тражила од Храбовског да га не пушта у Карловце, већ да га ухапси и пошаље у Пешту. Овај је то одбио, уверавајући Стратимировића да ће пре погинути, него погазити своју реч. Позвао је своје официре, који су са исуканим сабљама запретили осталим војницима и спровели га до карловачких предстража.¹⁶⁸

Реагујући на склопљено примирје, члан Главног одбора, Димитрије Матић, писао је министру српске владе Стефану Стефановићу Тенки да је оно наишло на

¹⁶⁶ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 19-20.

¹⁶⁷ Исто, 40.

¹⁶⁸ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 20-21.

негодовање код овдашњег народа. „Вика је јака са свију страна, а нарочито од народа против Стратимировића“. Говори да се у све крајеве Војводине шаљу комесари да припремају народ на рат, чим примирје истекне.¹⁶⁹ Кошут је ово примирје схватио као прилику да се добије на времену и боље припреми акција против Срба. У свом говору у Сабору 11. јула он је одао признање Чарнојевићу, јер је то било „добро за земљу, док не ојача довољно да може да се попут 'орла' оборимо на њих и унишtimo разбојничке банде“.¹⁷⁰

Након истека договореног примирја борбе су обновљене и Чарнојевић је убрзо смењен. Он очигледно није могао да одговори задатку који му је поверен, јер није располагао ни војном силом нити дипломатским способностима. На другој страни су били побуњени и добро обучени граничари, као и снажно антимађарско расположење народа, који је стао иза одлука Мајске скупштине. Такође, отварање границе према Србији омогућило је прилив добровољаца који су убрзо својом бројношћу и храброшћу постали значајан фактор у предстојећим догађајима.¹⁷¹

Министар просвете Етвеш је 3. јуна обавестио Рајачића да проглашава незаконитим и неважећим његов избор за патријарха. Одбија се његова молба за одлагање скупштине у Темишвару и наређује да у најкраћем времену, за 15. јун (по старом календару) закаже ту скупштину.¹⁷² Мађарске власти су након Мајске скупштине предузеле оштрије мере у циљу сузбијања српске побуне. Палатин Стефан је Храбовском 15. маја наредио да у градовима његовог генералата успостави ратно стање. Да се снабде оружјем и храном, обрати пажњу на дошљаке и не пушта веће групе кроз Петроварадин. Убрзо је уз Чарнојевића за комесара постављен и радикалнији Сава Вуковић, такође Србин. О значају и последицама одлука Мајске скупштине Ђорђе Стратимировић у својим *Успоменама* пише: „Наша Мајска скупштина, против забране мађарске владе од патријарха Рајачића у Карловце сазвана, била је по назорима те владе револуционаран акт. Неизбежна консеквенција закључака те скупштине – успостављење Српске Војводине, избор патријарха и војводе – беше рат с Мађарима. Тај се могаше само избећи ако или српски народ од тих закључака, одушевљено примљених, одустане, или ако мађарска влада попусти. При окрутности и шовинизму већ нашој новосадској Депутацији у Пожуну од мађарске владе показаном

¹⁶⁹ Радослав Перовић, *Грађа*, I, 446.

¹⁷⁰ Варшањи, *Документи владиног повереника Петра Чарнојевића о покушају помирења Срба и Мађара 1848. године*, 205.

¹⁷¹ Аладар Урбан, *Баћањева влада, српски национални покрет и јужноугарски владини повереници лета 1848*, 82.

¹⁷² Исто, 366-367.

и од Кошута оштро наглашеном начелу да мађарска влада и парламенат само један народ у држави признају, и то мађарски – ниједан од нас вођа покрета није се могао попуштању од Мађара надати. Али ниједан српски родољуб, коме су света православна вера и љубав к народу српском душу и срце проникли, ниједан коме је српски образ неповредљив био, није ни помислити могао и смео да ће српски народ од својих оправданих потраживања за осигурање своје народности одступити“.¹⁷³

Иако је пре Мајске скупштине у српском народу било снага које су биле против отвореног сукоба са новим мађарским властима, као што су били Јован Хаџић, Јаков Игњатовић, Теодор Павловић, па и сам Рајачић, сматрајући да то штети и једнима и другима, након ње надвладала је струја на челу са Стратимировићем, која је по цену рата испоставила Мађарима своје захтеве. Такође, иако су одлуке скупштине очигледно унапред биле припремљене, а она окупила народ углавном из Новог Сада, Карловаца и околних места, Мајска скупштина је одиграла улогу праве народне скупштине српског народа, за разлику од ранијих црквено-народних сабора.

¹⁷³ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 11.

1.4 Стварање народне власти и учешће Ђорђа Стратимировића –

Главни одбор

Једна од тежњи народа испољена током арпилских и мајских побуна била је укидање старих органа власти на свим нивоима – од сеоских до жупанијских, од грађанских до војничких. У том периоду на њиховој мети су се нашли месни кнезови, бележници, касири, пандури и други представници властелинских и државних власти. Они су замењивани људима који су уживали народно поверење, углавном учитељима и локалним свештеницима. Према речима Ђорђа Стратимировића, они су били „јемство народне слободе“. Овај процес, осим што је у великој мери био спонтан, обављен је релативно брзо. Тако су за кратко време у многим срединама захваћеним Покретом укинута старе власти.¹⁷⁴ Међутим, није се остало само на рушењу феудалне власти, већ се са истим ентузијазмом и енергијом приступило стварању нових органа власти. Капер пише да „свака варош, свака општина начини узбуну, уништавајући пре свега ограничене магистрате и установљавајући их по општем избору“. И у Војној граници „иступише сасвим из граничарске везе“. Пошто су укинули магистрате које је поставио Дворски ратни савет, изабрали су нове, попут оних у слободним крљевским градовима. То је учињено у Панчеву и у Земуну. У писму Виндишгрецу од 30. новембра 1848, настојећи да отклони сваку сумњу Беча да је код Срба реч о револуцији, Рајачић пише колико је муке имао да „одржи стари поредак и старе форме“. То би можда и успело да су официри остали са народом. Међутим, догађаји у марту и мају, као и „општа заслепљеност слободом“, довели до тога да су се „неки наметнули гомили“ и повели ствари у другом правцу. Зато је било стотину пута теже водити администрацију него раније и он само Богу захваљује што није наступила потпуна анархија, јер народ и овде хоће да буде заступљен у власти.¹⁷⁵

После паузе у недељу, 2/14. маја, Мајска скупштина је наставила са радом наредног дана. Поред одлуке о проглашавању Српског Војводства, најважнији закључак тог дана је био избор једног одбора, који је уместо скупштине требало да управља овом територијом и организује отпор Мађарима.

¹⁷⁴ Славко Гавриловић, *Срем пре и у току Српског народног покрета 1848-1849*, 227; Васа Богданов, *Устанак Срба у Војводини и Мађарска револуција 1848. и 1849*, Суботица 1929, 61-62.

¹⁷⁵ *Прилози за повесницу српског народног покрета г. 1848*, Летопис Матице српске за 1867, 1868. и 1869, године, књ. 112, Нови Сад 1871, 440; Љубомирка Кркљуш, *Средишњи органи власти*, 59-60.

О избору чланова Главног одбора, о његовој сврси постоји неколико аутентичних сведочења самих учесника у доношењу ове одлуке. Рајачић у својој аутобиографији пише: „На српској националној скупштини изабран је један одбор који се бринуо о народним стварима и чувао права и привилегије до ступања на дужност изабраног војводе. Скупштина је мене именовала за председника овог одбора. Када сам приметио да је у одбор изабрано више усијаних глава, нисам хтео да прихватим ову, у тадашњим околностима, крајње тешку службу. Ипак, узалуд сам се опирао овом тешком бремену. Постојала су два разлога зашто сам морао да се покорим: 1. Овај одбор, који је требало да делује у име народа, био је састављен од врло хетерогених елемената, те је мојим ауторитетом одржаван у законским оквирима; 2. Да не би усијане главе однеле превагу над разборитим делом одбора и да њиховим поступцима наше добре ствари не би дошле у опасност или биле потпуно упропашћене.“¹⁷⁶

Према сећању Јакова Игњатовића, избор овог Одбора текао је потпуно механично. „Један је препоручивао имена, личности, а други то одмах прихватише“. Тако је дошао ред и на њега. Изабран је, иако се лично није слагао са „целом ствари“. Прешао је преко тога ћутке, као и многи други. Неки од изабраних су остали, а већина је отишла. Сутрадан је од једног, такође одборника, чуо да је све то било инсценирано.¹⁷⁷ У наредним данима је настављено конституисање Главног одбора, који је, према Каперу, да би добио на важности, узео име Главни одбор за привремено управљање војводства српског. На првој седници Главног одбора, одржаној 16. маја, под председништвом патријарха Рајачића, донето је више одлука у том правцу. На молбу 45 граничарских скупштинара Српско-банатске регименте у Одбор су ушли и Захаријевић, Милетић и Димитрије Матић. Тако је Одбор са 45 порастао на 48 чланова. Установљен је и „постојани пододбор“, мање тело које је требало стално да заседа, са задатком да претресе она питања која ће се касније разматрати на седници Главног одбора. Лист *Вестник* Константина Богдановића постао је званични орган Главног одбора, а у Карловцима је требало што пре основати штампарију. Такође, ту су и одлуке да једна депутација треба да оде у Беч и цару пренесе жеље српског народа, да се одреди посланство за Свесловенски конгрес у Прагу, да се отказује народни сабор за 15/27. мај.¹⁷⁸

¹⁷⁶ *Описаније живота патријарха Јосифа Рајачића*, 36; Видети и: Јован Савковић, *Патријарх Јосиф Рајачић у српском покрету 1848-1849*; Јован Радонић, *Аутобиографија патријарха Јосифа Рајачића*.

¹⁷⁷ Јаков Игњатовић, *Мемоари* (I), 154-155.

¹⁷⁸ *Вестник*, Карловци, 13/25. V 1848, бр. 15; Thim, II, 237; Перовић, *Грађа*, I, 272-273.

Документ *Устројеније Одбора народа србског*, нека врста пословника, у 56 тачака регулисао је организацију и рад Главног одбора. Према њему, сагласно закључцима Мајске скупштине, председник Одбора је патријарх Рајачић, кога у његовом одсуству замењује председник пододбора. Сваки од 48 чланова могли су, у случају потребе, због њихових приватних ствари бити замењивани другим заступницима на сваких 15 или 8 дана. Пошто трошкови заступника падају на терет општина из којих долазе, пожељно је да они буду из богатијих општина. За доношење одлука потребно је присуство две трећине свих чланова. Одлуке се доносе већином гласова, а у случају једнаког броја гласова пресуђује глас председника. Одлуке Одбора ће се објављивати у листу *Вестник*. Седнице Одбора се одржавају свакодневно, од 7 до 12 и од 15 до 20 сати, а према потреби и у свако време. Чланови су дужни да редовно присуствују седницама, а у случају неоправданог одсуства (три пута) или кашњења (шест пута) предвиђено је искључивање из Одбора. Записник са заседања води секретар, а потписују га сви присутни чланови.¹⁷⁹

Главни одбор је од гломазног и хетерогеног органа власти убрзо сведен на ефикасније извршно тело са војним, политичким, судским, финансијско-економским и просветим ресорима. Зато је већ на првој седници он практично сведен на тело од 15 чланова – пододбор или стални („перманентни“) одбор. У то тело је изабрано 15 лица из разних крајева (Загреб, Петриња, Осиек, Митровица, Ириг, Земун, Панчево, Сента, Нови Сад итд). Пошто се Главни одбор није састајао у пуном саставу, пододбор се почео сматрати Главним одбором. Његов председник је био Ђорђе Стратимировић, који је на то место изабран 17. маја. Поред њега, чланови су били и Станковић, Костић, Стојаковић, Милетић, Игњатовић. Сви чланови су положили заклетву да ће бити верни цару и да ће бранити народна права. Пододбор ће деловати само до потврђења и доласка војводе.¹⁸⁰

Првом седницом Главног одбора председавао је патријарх Рајачић, кога је, како он сам каже, Скупштина изабрала на тај положај, док му је заменик, према његовим речима, био Ђорђе Стратимировић, „који се сам наметнуо“. Такође, то потврђује и један документ, *Устројенија I Одбора народа српског*, где стоји да се, закључком

¹⁷⁹ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 7, бр. 1649; Љубомирка Кркљуш, *Средишњи органи власти*, 60.

Напомена: овај документ је недатиран, али се у једној вести из Карловаца наводи да „дана 6. 7. и 8. маја ништа се није могло важно свршити, осим што је устав за одбор сачињен“ (*Србске новине*, 11/23. V 1848, 47)

¹⁸⁰ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 7, бр. 1696; *Србске новине*, 11/23. V 1848, 47; Lebl, *Revolucionarni pokret u Vojvodini 1848-1849*, 65; Кркљуш, *Средишњи органи власти у српској Војводини 1848-1849*, 61.

Скупштине од 3. маја, новоизабрани патријарх Јосиф Рајачић сматра за председника Народног одбора.¹⁸¹

Међутим, према другим подацима, председник Главног одбора је већ од почетка био Ђорђе Стратимировић. Према Јовану Радонићу, Стратимировић је већ на Мајској скупштини 15. маја изабран на тај положај.¹⁸² Јован Суботић пише да је на састанку одржаном 16. маја Ђорђе Стратимировић најпре Суботићу понудио да буде председник. Суботић је то одбио, правдајући се да већ заступа пештанску општину, која је „у чељусти Мађара“, што може имати лоше последице за Покрет. На то је Стратимировић онда брзо рекао: „Е, кад не можете ви, а оно ћу ја“. Према Суботићу, то је касније узроковало и друге „важне моменте“.¹⁸³ И сам Стратимировић каже да је он изабран на чело „комитета“ који се руководио „осећањем народа“.¹⁸⁴ Стратимировић је највероватније преузео улогу председника Главног одбора у првим данима након Мајске скупштине. Лист *Вестник* 18. маја саопштава да је Ђорђе Стратимировић потврђен за председника Главног одбора, након што је на првој седници изабран. Исти лист 11. јуна пише да је Главни одбор због болести патријарха остао без председника, те је на тај положај изабрао Ђорђа Стратимировића.¹⁸⁵ По другом извору, он је то постао 18. маја, када је Рајачић поднео оставку на то место због тога што је Главни одбор водио Покрет у правцу оружане борбе.¹⁸⁶

Непосредно по формирању, чланство Главног одбора почело је да се осипа. У његовом саставу су била лица из удаљених крајева, ван територије која је обухватала Војводину, из Будима, Пеште, Осијека, који објективно нису могли да учествују у његовом раду. Такође, после победе Стратимировићеве струје, конзервативнији чланови Главног одбора су се дистанцирали од даљег учешћа у његовом раду. Тако је у наредном периоду прогласе Главног одбора потписивало од 10 до 15 лица.¹⁸⁷

Ђорђе Радак говори да се Главни одбор никада није ни састао у пуном саставу, нити је претресао рад пододбора. „Многи су звани, али мало их је изабрани“, многи су се и разишли после „карловачке катастрофе“. Међу онима који су постојано

¹⁸¹ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 7, бр. 1694; *Описаније живота патријарха Јосифа Рајачића*, 36.

¹⁸² Јован Радонић, *Слике из историје и књижевности*, Београд 1938, 239.

¹⁸³ Јован Суботић, *Успомене*, „Пролеће“, 87.

¹⁸⁴ Stratimirović, *Was ich erlebte*, 33

¹⁸⁵ Љубомирка Кркљуш, *Средишњи органи власти у српској Војводини 1848-1849*, 61.

¹⁸⁶ РОМС, М. 5.872, Јован Савковић, *Патријарх Јосиф Рајачић у Српском покрету 1848-1849*, Прилози за политичку, културну и привредну историју Војводине, Зборник државних архива Војводине, Нови Сад 1954, 16.

¹⁸⁷ Љубомирка Кркљуш, *Средишњи органи власти у српској Војводини 1848-1849*, 65-66.

учествовали у његовом раду помиње и Ђорђа Стратимировића.¹⁸⁸ На другом месту, међутим, Радак пише да је Стратимировић ретко и мало учествовао у раду Одбора, пошто је више времена „мутио по народу и кортешовао за себе да би се пошто-пото натурао народу за поглавицу и првака“. Према њему, за то време Одбором је руководио и старао се о безбедности Карловаца бивши новосадски градоначелник Александар Костић.¹⁸⁹

Илија Захаријевић 22. маја пише Стефану Стефановићу Тенки да је „Одбор од 51 лица спао на осам, и зато смо од ономад расписали да се што пре сакупи“. Говори о тешкоћама са новцем и моли за помоћ.¹⁹⁰ Јован Суботић и Јаков Игњатовић нису имали најбоље мишљење о многим члановима Главног одбора. „У Главном одбору није било ниједног од наших главнијих људи, све само скоро млади људи и тако рећи бескућници.“¹⁹¹ Игњатовић каже да је у Одбору било и „питомијих“, али „било их је који би баш и ма каквом француском конвенту на част служили“. Такав је био Стратимировић, млад, ванредне енергије и иницијативе. „Станковић је био одговарајући му жесток извршитељ“, Александар Костић, бележник из Новог Сада, „стајао је као најжешћи од жестоких“.¹⁹²

Стратимировић пише да је после одласка патријарха у Инзбрук добио „одрешене руке“. Тако је Главни одбор допунио са неколико истакнутих чланова. Међу њима истиче свог „верног присталицу“ и „одушевљеног патриоту“ Јована Станковића, одличног говорика и агитатора. Он је редиговао највећи број прогласа Главног одбора и потписивао официрске дипломе које је Стратимировић издавао.¹⁹³ По повратку из Инзбрука Рајачић пише да је у Главном одбору затекао донекле другачију ситуацију. Он је пре одласка оставио четрдесетак људи који су требали да слушају налоге народа и његове примедбе изложе на наредном сабору. Многи чланови су се разишли, а на њихово место су се „увукли“ други људи. Они су „у неко правитељство под именом главног одбора себе претворили“. „Нађем у сваком мјесту гдје окружне, а гдје поместне одборе – власти које је народ себи изабрао, које је слушао и заповједи њиове зачудо тачно испуњавао.“ Међу члановима Главног одбора је било млађих, говорљивијих, али и старијих који себе сматрају најпапетнијим. Они су „о једном предмету више часова прели се тако да су ретко који у једној седници савершити

¹⁸⁸ РОМС, М. 5.871, Радак, *Успомене*.

¹⁸⁹ Исто, М. 5.872, Радак, *Успомене*.

¹⁹⁰ Радослав Перовић, *Грађа*, I, 313-314.

¹⁹¹ Јован Суботић, *Успомене*, Пролеће, 89.

¹⁹² Јаков Игњатовић, *Мемоари* (I), 159.

могли“. Послови су се гомилали, а решавање су одлагана. Самољубље им није допуштало да раде колегијално.¹⁹⁴

Тада је дошло до застоја у раду Главног одбора. Разлог за то је била патријархова разочараност резултатима које је постигла делегација коју је он предводио код цара. Он „више дана није се из свог двора никуда мако“, нити са неким разговарао. Зато је омладина, окупљена у Карловцима, незадовољана дотадашњим радом Главног одбора, са којим су „до расула скоро дошли“, изабрала трочлану депутацију и посетила патријарха. Он им је саопштио одговор аустријских власти и замолио их да га пусте да размисли о даљим корацима.¹⁹⁵ Главни одбор је требало да буде извршна власт на територији Војводства, али је у добром делу био пре репрезентативна него стварна власт. Није имао јасно ограничену територију над којом је имао надлежност, није имао стално седиште, па ни сталног председника. Према Игњатовићу, Главни одбор је одмах преузео ингеренције извршне власти, што је био „акт револуције“. Развио је живу активност. На све стране се шаљу прокламације револуционарног садржаја са позивима на устанак, „опомиње се сваки на покорност“ и извршење одборских одлука.¹⁹⁶

Увиђајући неминовност оружаног сукоба са Мађарима, Главни одбор је покушао да на своју страну привуче припаданике других немађарских народа или их бар задржи у позицији неутралности. Зато је већ са прве седнице упућен проглас „народу влашком“, који је тада већ увелико био у процесу дистанцирања од Српског покрета. У прогласу румунски народ поздрављају они којима је до сада забрањивано да се називају народом. У вези са друштвеним и политичким положајем, успостављају се паралеле између српског и румунског народа. „Није ваше опредељење робство, него слобода; није ваше опредељење подложност, него једнакост!“. Такође, саопштавају им закључке Мајске скупштине и позивају: „Покажите да сте и ви дозрели за слободу, једнакост и братство, да сте и ви вредни народом бити, славним влашким народом“.¹⁹⁷

И у наредном периоду Одбор се у неколико наврата обраћао припадницима других народа, имајући у виду њихову бројност. Дана 22. маја упућена су два прогласа, од којих је први штампан на латиници и обраћао се Словенима „римске цркве“, позивајући их на јединство и слогу. Други је упућен Мађарима. Словенима, „који смо

¹⁹⁴ *Проглас патријарха Јосифа Рајачића*, Библиотека Матице српске, Нови Сад, РОгСр IV 113.1, инв. бр. 831450, и РОгСр IV 112.1 инв. бр. 831448; Василије Ђ Крестић, *Леци на српском језику (1848-1849)*, 322-329.

¹⁹⁵ РОМС, М 5.874, Радак, *Успомене*.

¹⁹⁶ Јаков Игњатовић, *Мемоари* (I), 158.

¹⁹⁷ Thim, II, 244-247; Радослав Перовић, *Грађа*, I, 279-281; Василије Ђ Крестић, *Срби у Угарској*, 121-123.

сви једног отца синови“, објашњава се разлог борбе, тумаче се одлуке Мајске скупштине, а помиње се и уједињење Словена, без обзира на веру. Мађарима се објављује да Срби само желе своја права, а не да наруше и угрозе туђа. Зато не треба да брину, већ „пужите нам руку за остварење човечне идеје – слобода, братство, једнакост“. Стратимировић се једним писмом 27. маја обратио и словачком евангелистичком свештенику Самуелу Боровском, говорећи о духу словенске узајамности и апелујући на свесловенску одговорност „Светоплуковог народа“. Ипак, писмо није наишло на очекивани одговор.¹⁹⁸

Ђорђе Стратимировић се обратио и немачком народу. У једном позиву Немцима, од 22. маја, упућеном „нашој немачкој браћи“, он каже да је српска нације принуђена да своја национална права и слободу брани са оружјем у рукама, да заувек осигура своју религију, обичаје, језик и националност од уништења од стране нове мађарске власти. Српска нација поштује сваку нацију, религију, језик и обичаје, живот и имовину сваког појединца. Срби се не боре против своје немачке сабраће, нити угрожавају њихове светиње, религију, националност и обичаје, њихов живот и имање које су муком стекли, што је страно и непримерено српском националном карактеру. Зато, браћо Немци, пред Богом и народом дајемо најватреније уверавање да српска нација и њихова оружана сила нема непријатељских намера према вама, немачкој браћи. Све ово и добробит пред нападима заједничког непријатеља гарантује вам и наш цар Фердинанд I.¹⁹⁹

Друга седница Главног одбора одржана је 17. маја. На њој је најважнија тачка било разматрање дописа који је Чарнојевић упутио Рајачићу, прекоревачујући га што је одржао скупштину.²⁰⁰ Сутрадан, на трећој седници, Главни одбор је због болести патријарха за председника изабрао Ђорђа Стратимировића. Постављено је канцеларијско особље, са утврђеном платом. Установљен је печат Одбора, који се састојао од српског грба, без натписа. Констатовано је да је потребно да „главније општине“ изаберу два-три способна човека како би „одбор саставити ускорило“. То је био почетак стварања локалних органа народне власти.²⁰¹

¹⁹⁸ Thim, II, 271-272; Радослав Перовић, *Грађа*, I, 311-312, 312-313; *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, 3. VI 1848, 56; Милан Крајчовић, *Српско-словачки односи у Револуцији 1848-1849*, Зборник Матице српске за историју, 59-60, Нови Сад 1999, 13-14.

¹⁹⁹ Franz Wilhelm, *Rumaer Dokumentation 1745/1945*, band I, Stuttgart 1990, 396-397.

²⁰⁰ *Вестник*, 23. V/4. VI 1848, 17; Радослав Перовић, *Грађа*, I, 276-277.

²⁰¹ *Србске новине*, 11/23. V 1848, 47; *Проглас Главног народног одбора свим општинама и позив да оснују општинске одборе*, Библиотека Матице српске, Нови Сад, РОгСр IV 68.1, инв. бр. 171416; Радослав Перовић, *Грађа*, I, 284.

На својој седници од 22. маја Главни одбор се прогласио за привремену владу до доласка војводе. Решено је, такође, да се издају прокламације о догађајима и ставовима покрета на словачком, немачком, мађарском и српском језику.²⁰² На наредној седници, 23. маја, закључено је да општински одбори помогну Покрет новцем и да наоружају народ, да се *Вестник* шаље бесплатно општинама, да се народ позове да не иде на Темишварски сабор, да овлашћена лица израде нацрт савеза са Троједном краљевином и да се једном прокламацијом народ обавести о тренутном стању.²⁰³

Како је Стратимировић видео ове прве дане рада Главног одбора описао је у својим *Успоменама*. „При оваком стању ствари није се дало отклонити да се у Главном одбору две странке не образују: конзервативна, која по жељи патријарха све крајне мере отклонити жељаше, и партија акције. Ова, видећи да је рат с Мађарима неизбежан, нашла је за нужно да српски народ за тај рат спреми и наоружа. Вођа те партије био сам ја. После дужег препирања у Главном одбору моја странка победи. Мирољубиви чланови оставише Карловце. – Главни одбор мене је за свога председника изабрао био. Први акт под мојим председништом бијаше да се Главни одбор за привремену владу Војводине прогласи, да се српски грб као званични печат усвоји, и да из Новог Сада *Вестник*, као званични орган привремене владе, прими. Једном прокламацијом позове се српски народ у провинцијалу и у граници Бачке, Баната и Срема да постојећим политичним и војеним властима послушност откаже, да пододборе по свим варошима и селима образује, који ће само од карловачкога Главног одбора упуства и заповести примати. Даље се нареди да ти пододбори свуда народну војску устроје и оружају како би на позив Главног одбора готова била да у акцију ступи.“

Генерал Храбовски је, половином јуна, писао цару Фердинанду да је Главни одбор за Србе и за све православне попут пророчиштва у Делфима. Оно што Главни одбор нареди, одмах се спроводи у дело, што је веома нарушило ред и дисциплину у Шајкашком батаљону и Петроварадинској регименти. Храбовски се жали како се у тим подручјима занемарију његове прокламације и да тамошње становништво мисли да се он, као Мађар, продао Мађарима.²⁰⁴ Прокламације су биле најчешћи вид комуникације Главног одбора са народом. Само 24. маја, после седнице Главног одбора, издато је

²⁰² *Србске новине*, 14/28. V 1848, 48; Радослав Перовић, *Грађа*, I, 311.

²⁰³ Исто, 316; Видети: Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 42-44, *passim*, Стратимировић изразито истиче своју улогу у свим дешавањима везаним за Главни одбор, али исто тако све неправилности или евентуалне нејасноће и проблеме пребацује на друге чланове Одбора циљући при томе или људе од поверења Јосифа Рајачића или њега лично.

²⁰⁴ Thim, II, 414-416.

неколико прогласа, од којих је један штампан у 10 хиљада примерака.²⁰⁵ Поводом вести да Мађари долазе у Нови Сад, тог дана су прогласом позвани војници из Земуна и Панчева, као и сав остали српски и словенски народ. У другом прогласу Главни одбор тражи помоћ за свој рад и захтева од народа да се повинује заповестима народних власти. Оба је потписао „председатељ“ Главног одбора Ђорђе Стратимировић. Трећи је „милом роду србском“ упутио Јован Живановић, позивајући га да се одазове позиву Главног одбора.²⁰⁶

Одлука о стварању окружних одбора, са треће седнице, убрзо је спроведена у дело. Тако је овај процес организовано и плански кренуо одозго, из једног центра и ишао према локалу. Одвијао се релативно брзо, јер су стари органи власти били омрзнути код народа, те се морало приступити новим, које ће бирати сам народ.²⁰⁷ Ако се изузму персоналне промене у органима власти у појединим местима, током спонтаних и бурних збивања у марту и априлу, као што је то био случај у Земуну и Панчеву, изградња нових органа народне власти започела је после Мајске скупштине.

Први окружни одбор основан је у Митровици 22. маја. Сутрадан је из Земуна стигао извештај Главном одбору о оснивању месног одбора. Тамо је, према препоруци Главног одбора, тог дана изабрано једаннаест лица која ће извршавати његове налоге. Затим је и из Панчева 24. маја стигло обавештење да је установљен панчевачки одбор „опредељен вољом Србаља“. Царске власти су у Шајкашкој изгубиле сваки ауторитет, а уместо њих је власт преузео Шајкашки окружни одбор, са седиштем у Тителу.²⁰⁸ Крајем маја почињу да се образују месни одбори (пододбори) у јужном Банату, Срему и у Шајкашкој, док их у крајевима које су контролисали Мађари није било. Старимировић пише да је Главни одбор позвао српски народ да откаже послушност постојећим војним и политичким властима. Он је, како је револуција узимала маха, у Срем и у Бачку послао многобројне студенте како би народ подигли на устанак и радили на формирању нове власт, што је имало великог успеха. Запажа да су месни одбори успешно формирану у Граници, констатујући да су граничари навикли на послушност и дисциплину. Зато лако прихватају нову власт, без обзира коју ју је

²⁰⁵ *Србске новине*, 14/28. V 1848, 48; Радослав Перовић, *Грађа*, I, 323-325.

²⁰⁶ Библиотека Матице српске, Нови Сад, РОГСр IV 2.1, инв. бр. 99626 - и РОГСр IV 26.1, инв. бр. 99627; Радослав Перовић, *Грађа*, I, 321-322, 323-325, 326-228; Музеј Војводине, инв. бр. АРХ 24, *Проглас Главног одбора српском народу*.

²⁰⁷ Славко Гавриловић, *Срем пре и у току Српског народног покрета 1848-1849*, 227.

²⁰⁸ Радослав Перовић, *Грађа*, I, 316-317, 332; Јаков Добановачки Госпођинчанин, *Успомене из народног покрета 1848. и 1849. године*, Нови Сад, 1895, 13; Ћелар, *Zemun и Srpskom pokretu 1848-1849*, 29-30; Љубомирка Кркљуш, *Средишњи органи власти у српској Војводини 1848-1849*, 153.

поставио. Наупрот њима, са тим у вези, нешто је тежа била ситуација у Провинцијалу, где су били навикнути на већи степен аутономије.²⁰⁹

Главни одбор је 4. августа објавио проглас у коме се српски народ позива „да се без губитка времена свуда у смислу протокола оvdје прикљученог Пододбора, гдје јошт не постоје, и окружни одбори устроје“. Да се сви покоравају овој власти, јер она произилази из народа и из израз је народне воље.²¹⁰ Органи народне власти су нешто касније успостављени и у Банату. Како би се и тамо ојачао ауторитет народне власти, Стратимировић је једним прогласом од 24. јула свим становницима објавио да се укидају граничарске власти, тј. Генерална команда, региментске и комапанијске команде, магистрати и жупаније, а „будући да без власти бити не можете“, установљују се месни органи власти – одбори, са језиком средине. Оно што месни народни одбори не буду могли да изврше, решаваће виши органи, односно Окружни одбор у Панчеву и Главни одбор у Карловцима. У том правцу ће ићи и комуникација са месним народним одборима. Њима, у року од 12 сати, сви становници морају да предају своје оружје.²¹¹ У Белој Цркви је тек по уласку аустро-српског копуса, 21. јануара 1849. године, установљен Окружни народни одбор, састављен искључиво од Срба.²¹² Када је Книћанин ушао у Бечкерек, 28. јануара 1849, у месту је укинута Магистрат и установљен Окружни и Месни градски одбор.²¹³

У писму Константину Богдановићу Рајачић почетком 1849. године пише како, после панчевачке и вршачке битке, путује по Банату и уводи народну власт („народно правленије“). У том послу је ишао од Панчева, преко Вршца и Бечкереча до Темишвара. „Сутра полазим у Хацфелд, Кикинду, Бечеј и потом у Бачку, да народно правленије уводим“.²¹⁴ Један изасланик српске владе 22. јуна писао је Стефану Стефановићу Тенки о приликама у Покрету и каже како „пододбори јошт не знају ни свој круг дјелатности... А ко ће да им га назначи кад ни Главни одбор никако није устројен... и зато сам ја у оним скупштинама гди сам говорио укратко назначио круг дјелатности пододбора... да је сва власт у рукама народом изабраних пододбора који опет непосредствено стоји над Главним одбором карловачким“. Извештавајући о

²⁰⁹ Stratimirović, *Was ich erlebte*, 43.

²¹⁰ Thim, II, 594-595.

²¹¹ Библиотека Матице српске, Нови Сад, РОГСр IV 33.1, инв. бр. 854521; Василије Ђ Крестић, *Леци на српском језику (1848-1849)*, 174-178.

²¹² Светолик Суботић, *Бела Црква у догађајима 1848-1849*, Зборник за друштвене науке Матице српске, св. 27, Нови Сад 1960, 111.

²¹³ Љубомирка Кркљуш, *Средишњи органи власти у српској Војводици 1848-1849*, 159.

²¹⁴ РОМС, М. 10.104, Писмо Рајачића Константину Богдановићу у Беч.

првим данима рада Главног одбора *Српске новине* пишу да се одбор сада „највише занима примањем депутација“ разних месних одбора по Бачкој и Банату, које обавештава о својим закључцима и даје им упутства за даљи рад. Поред тога, Стратимировић ради на стварању српске војске.²¹⁵

И у наредном периоду окружни одбори су давали налоге у местима у свом подручју да по истом принципу оснивају месне одборе. Тако су током јуна и јула 1848. године замењени или паралисани сви стари органи власти на подручју под контролом Српског покрета. Пуковник Растић у извештају петроварадинској команди 9. јула пише из Митровице како у Граници влада велика анархија. У свим општинама су успостављени „сигурносни одбори“, који су подређени Главном одбору у Карловцима. Овом одбору се ипак може захвалити што сада има много мање убистава и других злодела него иначе. Правосуђе, администрација и све друге службе су престале са радом, нема закона и ниједна власт не може више ништа да нареди, јер нико неће да слуша. Слично пише и 3. августа. „У свим селима су образовани одбори, који се углавном састоје од свештеника, учитеља и трговаца и, иначе, од најгорег локалног олоша.“²¹⁶ Изгледа да је „најгоре“ стање по том питању у Срему било у Јаску. Тамо су представници жупанијских власти малтретирани и терани да напусте службу. Према извештајима, они су присталице Ђорђа Стратимировића јер помињу његове речи да не треба плаћати порезе и да треба слушати само њега. Стога се тражи да се у село упуте војска како би завела ред и казнила подстрекаче немира.²¹⁷ И Мајерхофер је 27. августа писао да су се војне и административне власти распале у Петроварадинској регименти, Немачко-банатској регименти, и у Шајкашкој, а уместо њих су успостављени народни одбори.²¹⁸

Нови органи народне власти наилазили су на противљење старих цивилних и војних власти. Народни одбори су негде, а нарочито у Срему, постојали паралелно са жупанијским органима. У Срему је ово питање регулисано 3. августа на заједничком састанку представника Главног одбора и чиновника Сремске жупаније. Договорено је да се у сваком месту устроји пододбор који ће извршавати одлуке окружног одбора. У Руми и у Вуковару су установљена два велика суда, којима су председавали

²¹⁵ *Српске новине*, 21. V/2. VI 1848, 50.

²¹⁶ Thim, II, 517-518, 591-592.

²¹⁷ Славко Гавриловић, *Срем пре и у току Српског народног покрета 1848-1849*, 320.

²¹⁸ Thim, II, 638-645.

поджупани, а уз које су били и чланови постављени од стране Главног одбора. Војне ствари су биле искључиво надлежност Главног, односно окружног одбора.²¹⁹

У Граници проблеми су настали тек када су органи нове власти почели да задиру у делокруг војних власти. О томе је 1. јуна петроварадински Магистрат писао Генералној команди, тражећи од ње инструкције за поступање у односу са Главним одбором. Он примећује да се против легалности Карловачког одбора нема шта приговорити, али треба протестовати против његовог мешања у делокруг војних власти.²²⁰ Заменик команданта Петроварадинске регименте, Халавања, 30. маја је писао Генералној команди о постојању „неке скупштине под именом Српски одбор, који ради на томе да и пуковске општине образују одборе и ступе у везу са Главним одбором“. Пошто је и у Митровици створен један такав одбор, он га је одмах ставио под свој надзор. Такође, у чете где су формиран слични одбори послао је по једног човека од поверења тамошњих општина, како би њиховом раду дали „одговарајући правац“ и сачували га од „страног утицаја“.²²¹ Слично је било и у Немачко-банатској регименти, о чему је 6. јуна командант Панчева, генерал Лужетић, известио команду регименте. Он је дозволио оснивање одбора само ако би у њему били умерени људи „који уживају добар глас“ и уколико то ни најмање не штети „преузвишенм престолу“.²²²

Када је Стратимировић укинуо Магистрат у Панчеву, његово особље је одбило да се потчини окружном одбору, јер су заклетву положили цару и поднели су оставке. Тиме су многе службе остале упражњене. Због тога је Стратимировић тражио помоћ од Главног одбора како би у Панчеву и у целом округу спречио нереде и анархију, што је претило ако се настави са блокадом власти. Главни одбор му је 30. јула саветовао да покуша да придобије старе чиновнике, обећавајући им исте плате као и раније или, ако то не успе, да их једноставно замени новим људима.²²³ Стварање народних одбора на свим нивоима, као органа народне власти, представљало је револуционарну тековину. Иван Кукуљевић је у том смислу изјавио да су Срби „срушивши ... све досадање својим намјерам напроотивне административне форме устројили ново стање државно онако како су околности собом доносиле и гениј народа изискивао“.²²⁴

²¹⁹ Исто, 592-593.

²²⁰ Радослав Перовић, *Грађа*, I, 360.

²²¹ Исто, 350.

²²² Исто, 377.

²²³ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 1, бр. 177.

²²⁴ Vaso Bogdanov, *Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848/49*, Zagreb 1949, 133.

У локалне одборе су улазили представници разних слојева становништва. Јаков Игњатовић каже да су имали упориште у простом народу и средњем сталежу.²²⁵ Међу члановима одбора било је свештеника, учитеља, трговаца, занатлија, војника и сељака. Стратимировић пише да су бирани не они најбогатији, него они који су били омиљени у народу.²²⁶ Највећи утицај на рад одбора извршили су свештенство, интелигенција (учитељи) и трговци. Чланови су бирани на локалним скупштинама, постављани су или се сами наметали. Понекад би пресудну улогу у оснивању месних одбора или при избору његових појединих чланова имао Главни одбор. Тако је Главни одбор 28. јула сменио председника месног одбора у селу Јазак, јер је овај вређао Главни одбор, или нешто касније, када се сазнало да у селу Шашици не постоји одбор, наредио је митровачком одбору да га установи.²²⁷

Месни одбори су доносили свој правилник о раду, тј. дужностима и обавезама чланова одбора, али и свих мештана. На пример, између осталог, одбор у Купинову је заседао два пута недељно, а предмети су морали да буди решени у року од четири дана; у месту су успостављене страже и патроле; председник одбора је водио рачуна да се све заповести извршавају и предмети решавају; чланови одбора су морали да редовно долазе на седнице, јер би иначе били разрешени, а одлуке су доносили по својој савести; установљене су у казне разне прекшаје – новчане и телесне.²²⁸

После повратка патријарха из Инзбрука, према речима Ђорђа Радака, Главни одбор је „вегетирао“. Како не би дошло до „расула“, на седници од 31. јула. Главни одбор је одлучио да власт („диктатура“) преда патријарху. Ова одлука је и публикована 2. августа, са образложењем да је у условима рата са Мађарима и у одсуству војводе потребно да постоји један ауторитет, „глава којој ће сваки покоравати се“. Тако је Рајачић постао „привремени управитељ“, са правом да сазива пленарне седнице Главног одбора. Главни одбор је поделио на одељења, постављао њихово особље и путем њихових извештаја надзирао њихов рад. Убрзо су образована следећа одељења: дипломатско, политичко, судско, полицијско и финансијско-економско.²²⁹

²²⁵ Игњатовић, *Мемоари* (I), 161; Љубомирка Кркљуш, *Средишњи органи власти у српској Војводовини 1848-1849*, 153.

²²⁶ Stratimirović, *Was ich erlebte*, 43.

²²⁷ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 2, бр. 67; Љубомирка Кркљуш, *Средишњи органи власти у српској Војводовини 1848-1849*, 154.

²²⁸ Радослав Перовић, *Грађа*, I, 468-470.

²²⁹ *Описаније живота Патријарха Јосифа Рајачића*, 39; Јован Радонић, *Аутобиографија патријарха Јосифа Рајачића*, 43-44.

Рајачић је писао да су сви чланови Главног одбора мислили да је њихово мишљење најважније и нико није хтео да попусти. Тако се Главни одбор „губио у целодневним расправама о неважним стварима, а оно што би на крају закључио, то су већ следећег часа знали Храбовски и Мађари“. Тадашњу ситуацију описао је следећим речима. „Вратио сам се из Инсбрука у ову збрку. Тешко је било бити паметан. Неколико дана сам покушавао да са Одбором утаначим текуће послове, али како расправама није било краја, ништа се није могло обавити. Пошто се Одбор у мојој одсутности упустио у отворену борбу са мађарском владом, ми тренутно немамо владу, већ смо препуштени сами себи. Одбор више не може да влада на овај начин и, у садашњим околностима, када већ није раније, било би нужно установити једну јаку и чврсту власт. То треба обавити што пре или се морамо предати на милост и немилост Мађарима. Стога је последњи час да се сва власт преда у руке јединоме Богу, цару и особи преданој народу. Уколико би они, сви заједно, мени указали ово поверење и привремено ми, до доласка војводе, доделили ову власт, ја сам био спреман да се жртвујем за нашег премилостивог цара и наш народ. У супротном, одлучио сам да своју председничку службу вратим и препустим се осами у неком манастиру. Када сам изнео своје мишљење и своју намеру дао на знање Одбору, иступили су његови искусни и разборити чланови и клечећи ме заклели, са сузама у очима, да одустанем од своје намере и да не напустим ову народну ствар и ствар највишег Престола. Молећи ме да прихватим ово тешко бреме, увидели су да је било неопходно да се сва власт повери једној особи, и да она није могла да буде предата у боље руке од мојих.“²³⁰

Реорганизација Главног одбора имала је за последицу повећање броја службеника, а тиме и трошкова. Сви запослени су примали надокнаду за свој рад, према предлогу одлуке о платама од 17. августа, који је одобрен од стране Главног одбора 23. августа.²³¹ Убрзо се на седници финансијског одељења од 15. септембра увидело да су ови расходи за плате превелики и да је у том делу требало да се учине неке уштеде. Предложено је да се извесни канцеларијски послови обједине у делатност једне особе.²³² Нова реорганизација Главног одбора наступила је после Септембраске скупштине, на основу њених одлука. Први корак у том правцу учињен је на седници Одбора од 23. октобра, под председништвом Ђорђа Стратимировића. Како би се ускладио рад свих органа власти и отклонили неспоразуми, патријарху и војводи су

²³⁰ *Описаније живота Патријарха Јосифа Рајачића*, 36-37.

²³¹ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 11, св. IV, бр. 8.

²³² АСАНУК, СНП, 1848, кут. 2, бр. 112.

придодата по два члана Главног одбора који ће све њихове налоге „против-подписивати“.²³³

Пошто је патријарх после Септембарске скупштине напустио Карловце и отишао у Земун, Главни одбор се нашао у незавидној ситуацији, јер је био принуђен да се бави важним војним и административним питањима у одсуству „привременог народног управитеља“. Зато је на седници Главног одбора од 27. октобра донета одлука да се патријарх позове у Карловце. У ту сврху одређена је депутација у којој су били Ђорђе Стратимировић и секретар Јован Станковић, који су требали да пренесу патријарху овакав став Главног одбора, уз захтев да се он организује у складу са закључцима Скупштине.²³⁴

Посао реорганизације Главног одбора обављен је на седници од 1. новембра, а урадили су га патријарх и војвода, уз помоћ неколико чланова Главног одбора. Према новом устројству, председник Правитељства или Главног одбора и управитељи народа били су патријарх и војвода, док је потпредседник био Ђорђе Стратимировић. Одбор се састојао од седам чланова, сваки са одређеним ресором (дипломатски, политички, финансијско-економски, полицијски, санитетски, црквени и просветни), уз три чиновника при војном одељењу. Поред Главног одбора, постојали су и Народно правосуђе и Народно финансијално-економическо прављење. Шупљикац, међутим, није прихватио учешће у власти, тако да су уз патријарха постављени неки чланови Главног одбора, међу којима су били Константин Богдановић и Јован Суботић.²³⁵ Још једна реорганизација Главог одбора, односно, „устројство правитељства“ обављено је уредбом које је донета у Кикинди 16. фебруара 1849. године. Према њој, „управитељ Војводовине“ или председник Главог одбора био је патријарх Јосиф Рајачић, док су потпредседници били Јосиф Рудић, Василије Фогараши и Срећко Михајловић. Главни одбор је имао шет ресора: црквено, просветно, дипломатско, политичко, финансијско-економско и правосудно, у оквиру којег су били Врховни суд и финансијско-економско одељење.²³⁶

²³³ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 11, св. III, Седница Главног одбора од 23. октобра.

²³⁴ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 11, св. III, Седница Главног одбора од 27. октобра.

²³⁵ Музеј Војводине, инв. бр. АРХ 9, Објава о организацији Главног одбора; АСАНУК, СНП, 1848, кут. 7, бр. 2006, записник са заседања Главног одбора од 1. новембра; Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 40; *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, 14. IX 1848, 126; Љубомирка Кркљуш, *Средишњи органи власти у српској Војводовини 1848-1849*, 108.

²³⁶ АСАНУК, СНП, 1849, кут. 2, бр. 898; АСАНУБ, *Дјејанија*, III, стр. 2707-1709; [Thim](#), III, 457-460; *Напредак*, Карловци, 11/23. II 1849, 9.

После тога, 20. фебруара, донет је и акт о организацији и надлежности народних одбора. Утврђен је број чланова, који морају да буду родољуби и угледни људи. При ступању на дужност полажу заклетву цару, српској влади и српском народу. Имали су одређене ингеренције судске власти, одржавали су ред и мир на свом подручју, а администрацију су водили на српском језику, као и на румунском и немачком у крајевима где су живели ови народи.²³⁷

Ђорђе Стратимировић се вратио у органе власти када је одлуком владе и патријарха 1. априла именован за потпредседника Главног одбора. Наиме, због многих послова које је требало обавити и који нису трпили кашњење, како је наведено, патријарх „предлаже Совјету да би нужно било јошт једног подпредседатеља наименовати, за којег Г. Ђорђе Стратимировића, који је и пре при Главном одбору у Карловци бившег Председателство водио, представља“.²³⁸ У том својству Стратимировић је у име владе Војводине, а у одсуству патријарха, у Великом Бечкереку 4. априла објавио ванредно стање.²³⁹

Главни одбор је обављао и судску власт на територији која је била под контролом Српског покрета. За то је углавном било задужено Одељење правосуђа. Такође, за политичке прекршаје, као што су издаја, шпијунажа и слично, ту функцију је имало и Политичко одељење. На локалу су судске одлуке у њиховој надлежности доносили месни органи власти.²⁴⁰ Након што је званично признато звање српског патријарха и српског војводе, одлучено је да се приступи изради устава за Војводину, чије се царско признање очекивало. Између осталог, рад на њему и процедура његовог доношења били су уперени против Стратимировићевих предлога за сазивање народне скупштине и избора новог војводе. Почетком 1849. године патријарх пише Богдановићу да је позвао и једну комисију за израду устава, али му две ствари сметају – „буна“ Стратимировићева и упорност Генералне команде и Темишварског ратног савета.²⁴¹ Комисија је формирана 16. јануара 1849. године, а њени чланови, међу којима је и Стратимировић, позвани су да 24. јануара дођу у Земун.²⁴²

²³⁷ Thim, III, 415-417.

²³⁸ Исто, 602-603

²³⁹ Исто, 619-620

²⁴⁰ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 2, бр. 94; [Thim](#), III, 301-303

²⁴¹ РОМС, М. 10.104, Писмо Рајачића Константину Богдановићу у Беч

²⁴² АСАНУК, СНП 1849, кут. 2, бр. 826; [Thim](#), III, 310-311; Љубомирка Кркљуш, *Уставно питање у Војводини за време Српског покрета 1848-1849. године*, Реферати и саопштења са научног скупа у Београду и Сремским Карловцима од 15. до 17. септембра 1998, САНУ огранак у Новом Саду и Архив Војводине Нови Сад, Нови Сад, 2000, 97

О уставу се расправљало још 23. јануара на седници Главног одбора, и том приликом је Александар Костић поднео један предлог устава за Војводину. У комисију за преглед овог предлога уврштен је и Стратимировић. Међутим, тада су обавештени да се у Земуну већ налази комисија која ради на пројекту устава.²⁴³ У то време су постојале несугласице између Главног одбора и патријарха, између осталог и због тога што је патријарх сам именовao комисију, без консултација са Главним одбором. Стога је патријарх 26. јануара јавио Главном одбору да ће доћи у Карловце због рада на доношењу устава.²⁴⁴

Пошто су постојали проблеми са окупљањем комисије, патријарх је 16. фебруара поновио позив и заказао састанак Уставотворне комисије за 27. фебруар у Великој Кикинди. У том позиву Стратимировић је под бројем један насловљен као „вицепредседатељ средоточног правитељства Војводине Србске“.²⁴⁵ До састанка комисије је дошло, али тек 4. марта у згради жупаније у Великом Бечкерекy. Међу документима потребним за рад комисије био је пројекат устава Ђорђа Стратимировића. Стратимировићева идеја је ишла у правцу стварања једне велике словенске државе у оквиру Аустрије – „славјанско-лотарингска држава“. У њу би, након отцепљења од Турске, ушла и Србија. То је била позадина његове иницијативе да се за српског војводу евентуално изабере српски кнез. Његове идеје о „краљевству Србском у царству Аустријском“ нису наишле на добар пријем у Србији, а Стратимировић је окарактерисан као „фантаста“.²⁴⁶

Комисија је наставила са радом све више се осипајући, тако да је завршни документ 20. марта, од првобитних двадесет једног, потписало само деветоро чланова. Међу потписницима је био и Ђорђе Стратимировић, који је активно учествовао у његовом доношењу. Предлог устава који је сачинила ова комисија садржавао је 154 параграфа и имао 15 поглавља: „О земљи“, „О одношењу Војводства Србије к средоточној власти“, „О одношењу Војводства к другим државама царевине“, „О круни“, „О војводи“, „О правима различни народа у Војводству“, „О законотворној власти“, „О извршителној власти“, „О судској власти“, „О цркви и вјери“, „О војсци“, „О економији народној“, „О Обштинама“, „О основним правима државни грађанина

²⁴³ Љубомирка Кркљуш, *Уставно питање у Војводини за време Српског покрета 1848-1849. године*.

²⁴⁴ АСАНУК, СНП, 1849, кут. 16, бр. 8; Љубомирка Кркљуш, *Уставно питање у Војводини за време Српског покрета*, 97 (опширније и са Уставним нацртима видети и монографију, и касније у тексту дисертације анализу самих пројеката).

²⁴⁵ АСАНУК, СНП, 1849, кут. 2, 826.

²⁴⁶ *Прилози за повесницу српског народног покрета г. 1848*, *Летопис*, књ. 111, 193-194; Љубомирка Кркљуш, *Уставно питање у Војводини за време Српског покрета*, 99, 100, 104

Војводства“ и „О измени Устава“. Стратимировић је све време активно учествовао у раду комисије, приликом чега су разматрана и нека решења из његовог предлога. Ипак, поједина ограничења су била у супротности са његовим плановима и идејама. На пример, војвода је морао да буде старији од 30 година, што је њега искључивало као кандидата за тај положај. Такође је морао да буде држављанин Војводине, што је одбацивало његову идеју у српском кнезу као војводи.²⁴⁷

²⁴⁷ *Србске новине*, 25. III/6. IV и 29. III/10. IV 1849, 25 и 26; Опширније и исцрпно видети: Љубомирка Кркљуш, *Средишњи органи власти*, 106-111, 151-170.

1.5 Формирање српске народне војске и припреме за оружани сукоб са Мађарима

Један од првих задатака новоустановљених органа народне власти на Мајској скупштини био је припрема за организовање народне војске, како би се пружио отпор Мађарима. Прилике које су владале на подручју захваћеном Српским покретом указивале су на хитност овакве акције, јер су мађарске власти започеле припреме за оружану борбу против српских устаника. Храбовски је 8. априла намеравао да флотилу из Земуна приближи Карловцима и Новом Саду, и смести је у Тител, али је одустао на молбу београдског паше, који је страховао од устанка у Србији. Исти разлог је навео и када је угарска влада од њега тражила да се све шајке са топовима пошаљу из Титела у Пешту. Истовремено, Светозар Милетић је започео агитовање по Шајкашкој да се не иде на италијански фронт и оставе куће небрањене.²⁴⁸

У писму војним командантима на југу Монархије од 7. маја цар каже да „...сва мађарска војска која се налази у земљи добијаће убудуће све заповести и наредбе преко мог, односног мађарског министарства“. Ово се односило и на Војну границу.²⁴⁹ Палатин Стефан и министар Семере су 15. маја наредили генералу Храбовском, команданту Петроварадинске тврђаве, да се сви градови под његовом командом ставе у стање ратне приправности и да се снабдеју са довољно хране и муниције. Да би се спречио прилив потенцијалних војника преко границе са Србијом, као помоћ устаницима, наређено је да не треба пуштати сумњива лица, а већ унето оружје да се заплени. Такође, било је потребно обавестити београдског пашу о „непријатељском покрету“ и против Турске, затим ухапсити сва сумњива лица о она окривљена због прекршаја, те забранити стране листове.²⁵⁰

Увиђајући каква опасност за државу представља побуна граничара, генерал Храбовски је 20. маја писао цару, молећи га да пролонгира потчињавање Границе мађарској влади. „При владајућем огорчењу овоземног словенског становништва против мађарства, при, нарочито у Војној граници, јасно и отворено израженој намери да ни у ком случају неће да буду потчињени мађарском министарству“, Храбовски страхује да би се „узбуђење граничарског становништва могло повећати“. Пише да се

²⁴⁸ Дака Поповић, *Српски покрет у Војводини и Буна 1848-1849*, 47, 51-53.

²⁴⁹ Радослав Перовић, *Грађа*, I, 223.

²⁵⁰ Исто, 271-272.

ова вест брзо пронела међу граничарима и они се распитују да ли је то тачно како би могли да „своју браћу“ из Италије позову натраг ради одбране своје домовине. Храбовски страхује чак и од грађанског рата у том случају.²⁵¹

У склопу ширих припрема за сламање српског устанка министар Семере је 10. јуна писао жупанима јужних жупанија да се припремају за војне мере против устаника, јер „отаџбина је у опасности“. Треба спровести наоружавање немачког и мађарског становништва у тим крајевима, и то бесплатно, те их увежбати да се њиме користе. Охрабривати их и подстицати на слогу и, „по сваку цену“ за овај циљ придобити и Румуне.²⁵² О ситуацији у Војној граници Храбовски је 10. јуна поново писао цару. Каже да се цео крај налази у “потпуном устанку“. Са претеривањем помиње 30 хиљада Србијанаца, који су спремни да помогну овдашњим устаницима, ако затреба, као и присуство 40 хиљада наоружаних људи код Римских шанчева. Међу њима су Шајкаши, војници Петроварадинске регименте, сремски сељаци, “сви са царском заставом“ и „све је одушевљено Вашим величанством“. Сличан број наоружаних људи је и у Карловцима.²⁵³

И генерал Пире је из Темишвара 11. јуна упутио проглас Србима, војницима и народу војних комунитета и Границе у Банату да не подлежу утицају „Народног одбора“. Подсећа их на њихову заклету дужност и тражи да „одбију натраг незване госте с њиховим заводљивим саветима“, те да стану уз своје команданте, офицере и магистрате.²⁵⁴ Како би умирио граничаре, 10. јуна цар је објавио манифест „на моје граничаре“. Том приликом им је саопштио своју одлуку о стављању Границе под управу мађарског министарства и обећао им награду за њихове заслуге. Гарантује им народност, веру и језик, уставне слободе, и налаже мађарској влади да саслуша њихове жеље. Пошто је бан Јелачић смењен, граничари треба да се безусловно повинују наредбама генерала Храбовског.

Међутим, још пре тога, 8. јуна, цар Фердинанд је упутио писмо министру војске Лајошу Месарошу, у коме га обавештава о стављању Војне границе под непосредну власт његовог министарства. Он тим поводом треба да извести све своје генералне команданте да ће од тада све заповести примати од овог министарства, а не, као до

²⁵¹ Исто, 304-305.

²⁵² Исто, 394-395.

²⁵³ Исто, 393-394.

²⁵⁴ Исто, 396-397; Видети : Василије Ђ. Крестић, *Срби у Угарској*, 124-126.

тада, од Дворског ратног савета. Тиме је био отворен пут ка оружаном сукобу Срба и Мађара.²⁵⁵

Истог дана Месарош је из Будимпеште наредио Храбовском да предузме акцију против Карловачког логора. Мере против српских устаника су биле следеће: распуштање логора у Карловцима, забрана учешћа војницима у Покрету, успостављање мира на дотичној територији, скидање илирских застава у Новом Саду, Карловцима и Земуну, забрана уласка Срба и Словена са оружјем у земљу, без дозволе мађарског министарства, не одобрити никакву народну скупштину. Уколико пак „вароши не би хтеле да се умире“, треба употребити силу, али уз претходан договор са комесаром Петром Чарнојевићем.²⁵⁶ Када је тамешки вицежупан Сава Вуковић, иначе Србин, заменио Чарнојевића на месту владиног комесара, уследило је активније организовање Мађара у циљу сузбијања српског устанка. Улицама српских насеља почела је да крстари мађарска народна гарда, хапсила је и малтретирала све оне за које су сматрали да помажу Покрет. Успостављају се стални мађарски војнички логори у жупанијама и градовима (Сомбор, Кикинда, Темишвар итд). Од Футога до Шајкашке постављен је кордон, са циљем да се спречи комуникација међу Србима у овим крајевима.²⁵⁷

У процесу стварања српске војске неопходно је било да се на страну Покрета привуку и граничари. „Али строга дисциплина Војене границе још је пречила да, поред свег одушевљења српских граничара, устанак општим постане“. Припајање Војне границе је изазвало велико незадовољство војника и дела официра, и имало је за последицу слабљење ауторитета царске власти, јер их је ова препустила Мађарима. Граничари су запретили да ће се повући са италијанског ратишта и вратити се да бране своје домове. Главни одбор, на челу са Ђорђем Стратимировићем, искористио је царску одлуку о припајању Границе Мађарској и прогласима позвао граничаре, али и сав српски и словенски народ у Угарској, да се придруже Српском покрету.²⁵⁸

Са заседања Главног одбора 24. маја упућен је опширан позив Србима и словенским народима, потписан од председника Ђорђа Стратимировића, да новцем и оружјем помажу покрет, као и да ступају у војску како се не би десило „да једни буду робови, а други господари“. Изводи закључак да ће Срби „оно што је њиово, праведно њиово... до последње капи крви бранити“. „Ми нећемо туђе, нећемо никог да

²⁵⁵ Радослав Перовић, *Грађа*, 384-385.

²⁵⁶ Исто, 385.

²⁵⁷ Капер, *Српски покрет у Угарској*, 90-91.

²⁵⁸ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 12.

нападамо... хоћемо само своје да бранимо“. Више нема повратка на старо. „Сад је време да народ сам себи помогне..., јер је ово највећа светиња за коју се сада ради“. У том смислу, проглас подсећа на славне претке Лазара и Јакшиће, Косово и Милоша Обилића. Проглас не заборавља ни цара и краља, који је, као и цео српски народ, у опасности и треба га бранити. Од народа се тражи да колико год може Покрет помогне новцем и оружјем, јер је „наш Народни фонд слаб и нејак“.²⁵⁹

Главни одбор се и током јуна бавио масовнијим привлачењем граничара у редове Покрета, јер многи од њих су још увек били покорни и послушни својим регуларним официрима. Шајкашима је 3. јуна упућен проглас да је „пресудни час већ куцнуо!“. Мађари марширају на Нови Сад, а катане из Осијека на Карловце. Шајкаши се позивају да их не дочекају скрштених руку и да не трпе, већ да устану на оружје. Треба да изаберу неког од поверења за „предводитеља“, да узму топове и одмах крену за Нови Сад.²⁶⁰ Дописник загребачких *Саборских новина* из Новог Сада описује догађаје у граду тих дана и каже да је 3. јуна градском Магистрату стигла наредба да припреми смештај за 1.500 војника, који ће стићи за који дан. Када су то чули, Карловчани су се „разљутили“ и послали гласнике на све стране да опомињу српски народ на ову опасност и да сакупљају војску. Сутрадан се у Карловцима скупило осам хиљада људи из целог Срема. У одсуству војводе, они су 5. јуна изабрали Ђорђа Стратимировића за њиховог намесника, а он је положио заклетву и повео војску.²⁶¹

Тих дана је мађарска војска дошла у Нови Сад, али су њени команданти обавештавали народ да су дошли да га бране од напада са стране. Такође, препоручује се Србима у Карловцима и на Јарку да не нападају војне магацине и тврђаву, јер ће у супротном бити бомбардован Нови Сад. Зато је сутрадан, 4. јуна, уследио нови проглас Главног одбора свим народним одборима да дођу у Карловце, јер Мађари долазе да „нашу браћу у Новом Саду вешају“, „да у Карловце продру, оvdје народну касу и привилегије ваше узму и однесу, ваш Главни одбор побију“. Треба да понесу „шта ко има и може“ од оружја и да бране цара, кога Мађари намеравају да збаци са престола, као и српске привилегије и народну касу. Од истог дана датира и следећа прокламација Стратимировића и Јована Станковића, насловљена *У име народа српског*. Упућена је свим слојевима друштва – свештенству, племству, војсци и грађанима у Хрватској, Славонији, Срему, Банату, Бачкој, Барањи и Угарској. Сви они се обавештавају да је

²⁵⁹ Библиотека Матице српске, Нови Сад, РОГСр IV 26.1, инв. бр. 99627; Радослав Перовић, *Грађа*, I, 323-325; Василије Ђ Крестић, *Леци на српском језику (1848-1849)*, 103-106.

²⁶⁰ Thim, II, 331.

²⁶¹ *Saborske novine*, 20. VI 1848, 7.

српски народ закључцима Мајске скупштине само „извадио привилегије своје из сандука“, које му је дао цар и краљ. Срби признају цара и краља Фердинанда за господара. Од њега примају заповести, посредством Српског војводства, односно до доласка војводе и устројства Војводине, од Главног одбора српског народа. Свако ко се овоме противи, сматра се непријатељем целог народа. Нико, осим Бога, неће узети Србима ова права, која је „мачем и пушком задобио“. Српски народ опуномоћава Главни одбор да позове цео народ под оружје. И цар и његова војска су против Мађара и оних који су уз њих. Прокламацију треба објавити у свим црквама, на свим јавним местима и у окружним и месним одборима, а ко то не учини, сматраће се непријатељем цара и његове династије. Прогласе сличне садржине Главни одбор је 5. јуна упутио Шајкашима у Земуну, као и српским официрима и подофицирима, са захтевом да се ставе на чело српске народне војске.²⁶²

И у Банату је одлука о припајању Границе довела до противљења граничара. Представници панчевачке општине су се 6. јуна обратили цару тражећи да се она поништи, јер је донета без сагласности народа. Говорили су да су Мађари српски непријатељи и да хоће да их поробе. Баш када је „просвећена Европа свима народима дозволила слободан глас“, они су испружили своје „похлепне руке на Војну границу“. Чак су изразили сумњу да је ова одлука била царева воља, те је не признају. Од Немачко-банатског пука затражено је да наоружа народ, јер су у опасности, и народ и цар.²⁶³ План Главног одбора је био да се за Покрет евентуално придобије и Храбовски, као главнокомандујући у Граници. Зато је 10. јуна код њега отишла једна делегација да затражи заштиту од мађарских напада, али и да увиди каква је ситуација у његовом табору у случају сукоба. Дочекани су хладно и ниподаштавајуће. Питали су га да ли је он генерал мађарске владе или царски. Храбовски је одговорио да је „покоран“ и цару и мађарској влади. На очекивање делегације да ће заштити српски народ, Храбовски је одговорио „о српскоме народу каквом ја не знам ништа“. Тражио је од њих да му на карти покажу где је Србија, а затим рекао „преко Саве има Србија и ко хоће да је Србин нека иде тамо“.²⁶⁴

Огорчен оним што је делегација чула и доживела у Петроварадину, Главни одбор је истог дана издао једну прокламацију у којој се српски народ позива на оружје.

²⁶² Проглас генерала Ђорђа Стратимировића са заседања Главног одбора; *Србске новине*, 25. V/6. VI 1848, 51; Thim, II, 332, 334-337; Радослав Перовић, *Грађа*, I, 369-370, 370, 371-372; Василије Ђ. Крестић, *Леци на српском језику (1848-1849)*, 118-121.

²⁶³ Душан Ј Поповић, *Срби у Војводини*, књ. 3, 257.

²⁶⁴ Капер, *Српски покрет*, 92-93.

Пошто је „Војна граница новоименованом мађарском министарству издана и подложена... и цар и краљ наш Фердинанд беснилом Мађара из Беча у Тиролску премештен и светли престол Његов у опасности, а под овим иначе обезбеђена српска народност мађарскоме угњетењу тако изложена“, сви способни мушкарци са оружјем и муницијом, на челу са изабраним старешинама, позивају се да дођу у Карловце, Перлез или Римске шанчеве. Такође, треба да поведу што више коња, кола и топова. Како би ублажили српско незадовољство, сутрадан су у Карловце дошла два генералова официра тражећи да Главни одбор поново пошаље једну депутацију генералу. Главни одбор је то одбио рекавши да је тужба против генерала, због увреда нанетих српском народу приликом састанка, већ послата у Беч. У тој тужби Главни одбор моли Двор да смени Храбовског.²⁶⁵ Главни одбор се 19. јуна новим прогласом обратио „славном официрском кору и војницима ц. к. аустриске војске“. У њему се помињу српске привилегије, непоштовање српских права на њима заснованих од стране Мађара, као и напад на Карловце „за време Божје службе, без ратне објаве“. Истиче се борба српског народа за одбрану престола на ратиштима широм Европе. Срби неће допустити да их поробе без борбе. Бориће се и браниће се макар и “морали умрети под мачем и бајонетом“. Проглас сличне садржине уследио је и 22. јуна, у којем је Главни одбор позвао официре, подофицире и војнике Петроварадинске регименте, који се налазе у Хрватској, да хитно дођу и помогну у борби против Мађара.²⁶⁶

Какав је био одговор граничара и народа на ове позиве описују и извештаји мађарских војних команданата. Генерал Пире је 6. јуна писао министру војске у Темишвару да су у ноћи 4/5. јуна све општине дигнуте на узбуну и позване да са оружјем пођу ка Новом Саду и Карловцима, због вести да се Мађари приближавају. У томе истиче и велику улогу локалног свештенства. Потпуковник Молинари 7. маја извештава Славонско-сремску генералну команду да су и Шајкаши из Тителске чете подлегли пропаганди Главног одбора, те се побунили и пришли „добровољачком одреду Захарија Јовановића“. У Митровици официри нису хтели да примају наредбе од бана Јелачића, већ су од Стратимировића захтевали да издвоји њихов батаљон.²⁶⁷

О критичној ситуацији у јужним областима Петар Чарнојевић пише Лајошу Баћанију 9. јуна, и „са жалошћу“ констатује да „побуњени Шајкаши, петроварадински граничари и Сремци“ нису могли да буду „враћени на редовну покорност“, иако је он

²⁶⁵ Перовић, *Грађа*, I, 389-390; *Saborske novine*, 20. VI 1848, 7.

²⁶⁶ Перовић, *Грађа*, I, 424-425, 432-433; Василије Ђ Крестић, *Срби у Угарској*, 126.

²⁶⁷ Перовић, *Грађа*, I, 381, 382-383; Славко Гавриловић, *Срем пре и у току Српског народног покрета 1848-1849*, 194.

употребио „свако мирољубиво средство које сам могао да смислим“. Помиње да у Карловцима, између Новог Сада и Будисаве, поред Римских шанчева има 16 хиљада људи са осам топова, које су узели из Титела, а помоћ им стиже из Хрватске и Србије.²⁶⁸ У писму генералу Пиреу од 12. јуна Месарош за побуну у банатској граници, поред агитација Главног одбора, оптужује и официре. Иако су „добро знали да су узроци побуне лажни, иако су лако могли да утишају војнике који су под њима, ипак, на штету наше државе и Његовог величанства, нису их утишали, него су под изговором да су били принуђени још потпомагали побуну“.²⁶⁹ Било је разних покушаја да се спречи или одложи приступање граничара Покрету. Тако су сремски граничари, након што су дуже време чекали дозволу својих команданата да оду у логор у Карловцима, добили заповест да најпре оду у Земун, па оданде у Карловце. Тамо их је дочекала нова одлука војних власти да остану неколико дана у Земуну, док најпре не положише заклетву цару и краљу. Тада је један нижи официр иступио и рекао: „Господине, ми смо заклетву на верност цару и краљу један пут положили; него ја вас сад питам: докле ћете нам очи заслепљивати, и зашто да ми у Карловце не идемо?“ Када је капетан рекао да је стигла нова заповест, којој се морају повиновати, официр је извукао сабљу и командовао својим војницима да упере пушке у капетана, након чега су га везаног одвели Главном одбору у Карловце.²⁷⁰

Крајем маја и у првој половини јуна 1848. године уследило је интензивнији рад на прикупљању војно способних људи из целе Војводине, како би се они ставили на располагање Главном одбору у Карловцима, те послали у разне војне логоре. Земунска општина је 25. маја послала 50 људи. Из Митровице је 6. јуна пристигло 15 „бранитеља“, а истог дана су стигли и мештани Баранде. Општина Петровачић ставила је своје људе на располагање 9. јуна, а сутрадан је новоселски одбор послао 100 људи у Перлез. Дракулић јавља да је 8. јуна у перлешком логору сакупио две хиљаде војника, и са њима успоставио кордон дуж Тисе, а оберлајтнант Блануша и капетан Стефановић су 15. јуна установили свој „стан“ у Чуругу, са 100 Србијанаца и 115 граничара из Петроварадинске регименте. Половином јуна Димитрије Станимировић је у перлешки логор довео више стотина наоружаних људи. Са њима су пристизале и заробљене царинске, општинске и државне касе, са извесним сумама новца.²⁷¹

²⁶⁸ Радослав Перовић, *Грађа*, I, 386-387.

²⁶⁹ Исто, 399.

²⁷⁰ *Новине читалишта Београдског*, 26. V/7. VI 1848, 17.

²⁷¹ Мирко Митровић, *Протокол архиве Стратимировића и Книћанина као извор за Револуцију 1848-1849*, Зборник Матице српске за историју, 32, Нови Сад 1985, 165-166.

Уопште, одзив народа да приступи Покрету био је велик. Одазвали су се многи, нарочито сељаци из Срема, што је додатно попунило бројчано стање српске војске у логорима у Карловцима и на Римским шанчевима. „Позив на оружје муњевито је пројурio по земљи. Народ је свугде био приправан. Казнене мађарске колоне, које су разоружавале, биле су свуда принуђене да се бране оружјем. У многим местима чекао се само миг, па да у гомилама крену у Карловце.“

Акцијом Главног одбора, на челу са Стратимировићем, за кратко време је окупљена знатна војна сила од око 15 хиљада војника и 40 топова. Топове за потребе војске лио је звоноливац из Новог Сада, Петровић, а његова радионица је била смештена у близини дворске баште. После сукоба у Карловцима покрету је са делом шајкашке флотиле пришао и шајкашки капетан Сурдучки, ставивши се на располагање Главном одбору. Потом је Стратимировић око себе, у оквиру свог „главног стана“, почео да окупља офицере. Ађутант му је био Никола Петровић, ордонанс офицери су били поручници Манојло Тодоровић, Д. Милошевић и Грујић. Секретар и писари су били: Стефановић, Милинковић, Јовановић, Предраговић и Добрић. Његову телесну стражу су чинили наредник Тодор Петровић, каплар Илија Малетић и 20 граничара из Саса.²⁷²

Ђорђе Стратимировић у *Успоменама* пише да се српски народ „радо и родољубиво одазвао нашем позиву“. Под команду Главног одбора ставиле су се оружане чете које су се сакупиле у логорима у Карловцима, у почетку под Стратимировићевом командом, затим, у Банату код Перлеза, под командом поручника Дракулића, и у Шајкашком батаљону, на Римским шанчевима, под поручником Заријом Јовановићем Чичом. Последњу двојицу је Главни одбор унапредио у народне пуковнике. У тим местима се започело са формирањем војничких логора. Рајачић говори да су се на вест о нападу на Карловце сви Срби наоружали онолико добро колико су могли – ловачким пушкама, пиштољима, копљима, косама, вилама, тољагама – и пожурили, и то: Сремци у Карловце и Черевеић, Бачвани у Сентомаш, Шајкаши на Римски шанац, Банаћани у Перлез, Алибунар и Врачев Гај, шајкашка флотила у Карловце. Из Кнежевине Србије су, такође, овамо прешле гомиле наоружаних људи и распоредили се у горе наведене логоре.²⁷³

²⁷² Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 17, 210; *Наше доба, Лист за политику, просвету и привреду*, Нови Сад 1889, 95, *Догађаји за Српског покрета у Угарској 1848. и 1849. год. од Стевана Сурдучког ц. к. потпуковника*; Душан Ј Поповић, *Срби у Војводини*, 3, 248.

²⁷³ *Описаније живота Патријарха Јосифа Рајачића*, 36-39.

Београдска штампа је доносила вести о одзиву Срба за ступање у војску. *Српске новине* су писале да „на позив председатеља одбора долазе из Срема многи наоружани људи. Из три-четири села има их већ преко 300“. Нешто касније, 2. јуна, објавиле су да Ђорђе Стратимировић устројава и обучава нову редовну војску, састављену од добровољаца, „који гомилама са сви страна долазе“. Већ постоје две дивизије добро наоружаних и снабдених војника. Такође, Главни одбор планира да изда прокламацију у којој ће сав српски народ позвати на оружје. У извештају из Карловаца од 18. јуна пише да су позатварани сви путеви из Срема ка Петроварадину, мостови порушени и на њима постављене бусије „тако да само птица прелетети може“. У Карловачком табору има 20 хиљада људи, са добровољцима и муницијом. „Данас су из Земунa дошла два топа, а сутра чекамо из Митровице све што их тамо има. Многи официри и свештеници из Срема, Бачке и Баната, који неће с народом да се држе, находе се овдје у тамници везани.“²⁷⁴

Српски официри су се у почетку устезали да се прикључе Покрету, позивајући се на верност цару. Сам Сурдучки није био одушевљен тадашњим приликама у Земуну и устегао се да оде у Карловце. „У Земуну није за нас Шајкаше најповољнија служба била. Земунски житељи су истерали магистратлије и наименовали нов магистрат. Генералу опонирају, нас Шајкаше попреко гледе, не само да то Србљи раде, него и други грађани вароши“.²⁷⁵ Добановачки се такође сећа да, пошто се царски официри нису одмах прикључили Покрету, на челу појединих војних јединица испрва су били народни официри. Њих је било највише, а именовао их је патријарх из редова нижих граничарских официра, док су виши официри бивали унапређени. Тако су, на пример, ц. к. капетани Стеван Сурдучки и Дамјан Давидовац постали народни пуковници. Народни пуковник је био и Зарија Јовановић Чича. Ови народни официри, осим сабљи, нису имали одговарајуће униформе, већ били у грађанском оделу или у униформама и са чиновима царске војске, док су обични војници имали своје уобичајено сељачко одело. Царски официри су почели да се активније укључују тек по избору Стевана Шупљикца за војног заповедника. Он каже да су, крајем јуна, сви четни официри у Граници добили наређење да оду на Јарак (Римске шанчеве). Добановачком је то лично одговарало, јер у Граници ионако више нису добијали плату, пошто ни народ није плаћао порезе држави. Што се тиче плате, каже да је она исплаћивана из Карловачког

²⁷⁴ *Српске новине*, 18/30. V, 21. V/2. VI и 8/20. VI 1848, 49, 50 и 55.

²⁷⁵ *Наше доба*, 95, *Догађаји за Српског покрета у Угарској 1848. и 1849. год. од Стевана Сурдучког ц. к. потпуковника*.

народног фонда, а он је у почетку имао плату 5 форинти месечно, која је после доласка војводе повећана.²⁷⁶

На челу српске војске у стварању био је Ђорђе Стратимировић. Пошто је од почетка сматрао да се српски захтеви могу остварити само уз помоћ оружја, Стратимировић је тражио да се изабере врховни командант српске војске. Шупљикац је био у Италији и није „могао или није хтео“ да дође. Старији официри су одбили тај положај, страхујући да ће бити проглашени бунтовницима и оптужени за издају. Зато су се окренули ка Србији и место врховног команданта понудили Вучићу, код кога је лично отишао Стратимировић. Али и он је одбио. Тако је уочи напада на Карловце, 8. јуна, командант војске, мимо своје воље, како сам каже, постао Стратимировић. Избор Стратимировића у Угарској је недвосмислено схваћено као објава рата Мађарима.²⁷⁷

Слично говори и у својим *Успоменама*: „Главни је одбор желио, да у одсуству изабраног војводе, нађе привременог главног заповедника српској војсци. Обратисмо се на више њих српских штапсо-фицира, као на пуковника Растића, потпуковника Халавању и др., да се те команде приме – сви они тај позив одбише. Предстојећи нападај принуди Главни одбор да војсци и оружаном народу главног заповедника наименује. Он ту одговорну и тешку задаћу мени, своме председнику, понуди. Ја у овом судбоносном тренутку ту понуду не одбијем. Главни је одбор држао за нужно да мене војсци и народу као главног предводитеља представи и мене под заклетву узме. На ту целу кренем се ја и цели Главни одбор на ледину код карловачке паробродске станице. Ту је била упарађена војска и сакупљено више хиљада народа из Срема, из Варадинске регименте и из Шајкашког батаљона. Ту се закунем да ћу верно права и светиње српске бранити и свесно дужности мога положаја испуњавати. Ту потпишем и заклетни реверс, који Главни одбор прими и у народну архиву склони. Тако се нађох да одбрану Карловаца против генерала Храбовског у своје руке узмем.“²⁷⁸

У првим месецима Главни одбор је давао налоге Стратимировићу, коме су сви остали команданти слали извештаје, а он њима заповести у складу са одлукама Главног одбора. Он је слао ратни материјал, новац и људе тамо где је сматрао да је потребно и организовао одбрану положаја. Један проглас Главног одбора од 25. маја наводи да власт у „војеној струци засад има г. председатељ Одбора, Ђорђе Стратимировић, а у

²⁷⁶ Добановачки, *Успомене*, 9, 14-16.

²⁷⁷ РОМС, инв. бр. 13.754, Писмо Стратимировића од 7. марта 1880. Видети: Љубомирка Кркљуш, *Средишњи органи власти*, 75.

²⁷⁸ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 14. (изразито субјективан исказ самог Стратимировића); Јован Суботић, *Автобиографија*, 107.

том га помаже само Одбор, а постараће се и да се изабере једна особа задужена за одбрану и довести војску у ред“.²⁷⁹

Један други проглас Главног одбора, од 10. јуна, између осталог, објављује да је 8. јуна у логору у Карловцима Главни одбор изабрао Стратимировића за „предводитеља народне војске“ до доласка војводе. Он је, на ливади код паробродске станице, положио заклетву пред пет хиљада војника.²⁸⁰ И Добановачки у својим *Успоменама* пише да је до доласка Шупљикца Стратимировић важио као „привремени врховни вожд народне војске“.²⁸¹ Према Стратимировићу, када се Рајачић вратио из Инсбрука, он је из обзира према војводи Шупљикцу добио звање „привремени предводителј војске“.²⁸²

У то време Стратимировић се потписивао као „народни вожд“, а себе је називао „народним генералом“. Противници су му замерали што је узео овакво звање, сматрајући да је то претерано. Он сам каже да га је Главни одбор назвао „врховним вождом, и то остаде“. Кнез Александар му је послао своју генералску униформу, сашивену по руском кроју, затим сабљу, као и два Карађорђева пиштоља, окована златом.²⁸³ Радак пише да се он „са својим пришипетљама обезобразио, да је дао себи начинити генералску униформу, са троуглим генералским шеширом и белом перјаницом, и тако се показивао и парадирало пред простом светином“. Уз себе је увек имао неколико „до зуба наоружани сержана, који су црне власнате велике калпаке на глави носили“. Такође, израдио је и печат са натписом „Ђорђе Стратимировић врховни вожд народа српског“. Када је једном Стратимировић послао писмо Главном одбору, запечаћено овим печатом, према Радаку, чланови Одбора су се запрепастили. Сам Радак је то осудио и оштро напао Стратимировића, предлажући Главном одбору да забрани употребу овог печата и титуле врховног војда, што је и усвојено. После тога он више није користио печат и титулу, али је, „мира ради“, Одбор толерисао генералску униформу, тим пре што га војни команданти нису признавали за генерала нити га слушали.²⁸⁴

Сматрајући себе јединим заповедником војске, Стратимировић је 28. јула писао Главном одбору, тражећи да му се преда све оружје, јер „у свим уредно управљајућим

²⁷⁹ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 3, бр. 10/1; Радослав Перовић, *Грађа*, I, 334-335.

²⁸⁰ Василије Ђ Крестић, *Леци на српском језику (1848-1849)*, 128.

²⁸¹ Добановачки, *Успомене*, 15; Љубомирка Кркљуш, *Средишњи органи власти*, 76-78.

²⁸² РОМС, инв. бр. 13.754, Писмо Стратимировића од 7. марта 1880.

²⁸³ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 14; Полит Десанчић, *Како је то било у нас Срба у Буни године 1848*, 170.

²⁸⁴ РОМС, М. 5.872, Радак, *Успомене*.

се државама војена власт са оружјем у оружницама налазећим се управља“. Он ће „као врховна војена власт најбоље знати коме и какво оружје дати треба“. Главни одбор је ово одбио и за себе задржао право располагања оружјем.²⁸⁵

Неко време је и у војсци владала неизвесност ко је врховни војни командант, Главни одбор или Стратимировић. Тако се Сурдучки 29. јула жалио Главном одбору да му је Стратимировић наредио да се у сваком службеном делу обраћа само њему и само од њега прима налоге и упутства. Сурдучки пише да њему није познато какву власт има Стратимировић, ограничену или неограничену, али сматра да би двовлашће било „убитачно“ у овим временима. Стога ће се он, док не добије одговор, руководити само наредбама Главног одбора. Главни одбор је одлучио да не одговори на ово писмо док се не врати патријарх, а 28. јула је упутио окружницу свим командантима у којој се каже да се они најпре обрате Стратимировићу, који ће потом добити даља упутства од Главног одбора.²⁸⁶

Са своје стране, Стратимировић 31. јула пише Главном одбору у Карловцима и патријарху да, иако је он често говорио да Одбор не треба да се меша у војне ствари, он то и даље чини. Зато моли Главни одбор да ради одржавања његовог ауторитета јави свим командантима да само од њега примају упутства.²⁸⁷ На крају, 6. септембра, Стратимировић се пред патријархом и неколико чланова Главног одбора обавезао да ће у свему уважавати Главни одбор, али га ипак моли да свим командантима нареди да се њему безусловно повинују, као врховном војводи. Такође, моли Главни одбор да изда једну прокламацију која ће га пред народом представити као врховног војводу.²⁸⁸

Главни одбор се бавио и лозинкама. У једном свом акту од 5. јуна саветује да се лозинке утврђују на што краће време – на 24 сата, јер много је људи и тешко је сачувати тајну. Сваки дан у 5 сати поподне треба да се састану председник Војног савета и председник Главног одбора (Стратимировић) да изабере лозинку и саопште је команданту логора у Карловцима.²⁸⁹ Постојало је још једно тело које је имало овлашћења у командовању војском – Војни савет. Након што се Главни Одбор „уверио о нeredу у војинству овде бавећем се“, на седници у Карловцима од 17. јуна 1848. године једногласно је одлучено да се образује Војни савет. Његови задаци и организација прецизирани су у 18 тачака. Његов главни задатак је да одврати сваки

²⁸⁵ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 1, бр. 171, 172.

²⁸⁶ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 7, бр. 1888 и кут. 1, бр. 161.

²⁸⁷ Мирко Митровић, *Протокол архиве Стратимировића и Книћанина*, 177.

²⁸⁸ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 6, бр. 705/III

²⁸⁹ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 3, бр. 270.

напад на српски народ и да спроведе све неопходне мере за безбедност народа. У ту сврху на располагању има војску, а како ће се она употребити, зависиће од Војног савета. Ако се ради о одбрамбеним акцијама, онда је његов рад самосталан, док код офанзивних операција Војни савет треба да ради у сагласности са Главним одбором. Он треба да се брине и о дисциплини у војсци и да прима извештаје од команданата разних војски о расположењу српског народа. Самостално поставља старешине до чина мајора и издаје им дипломе, док је за доделу виших звања задужен Главни одбор. Такође, у надлежности Војног савета су казне, попут укора, затвора или протеривања из војске, док ће за крупније прекршаје Војни савет установити Војни суд, при чему ће Савет, у сагласности са Главним одбором, имати право да смањи казну. Војни савет се састоји од председника, седам чланова и једног секретара, са неопходним персоналом. Одлуке се доносе већином гласова, при чему свако располаже само са једним гласом. Војни савет ће одредити једног или два своја члана да буду уз главног предводитеља, који неће ништа моћи да започне и уради без њиховог пристанка. Стављена му је на располагање и војна полиција. Чланови Војног савета могу да буду и чланови Главног одбора, али без права гласа о војним питањима које је Савет поднео на разматрање Главном одбору.²⁹⁰

Истог дана, 17. јуна, Војни савет је одржао своју прву седницу. На првом заседању, између осталог, било је речи о начину попуњавања војних јединица. То питање је покренуто због жалби да због дуготрајног боравка у карловачком логору поједнина домаћинства пропадају. Стога је одлучено да се из куће где су тројица одраслих мушкарца позове један, а где су четворица позову двојица, и то на једну недељу. Они са сбом треба да понесу и храну. Главни одбор је прихватио овај предлог Војног савета.²⁹¹

Делатност Војног савета је финансирана од стране Главног одбора, а он је био дужан да пажљиво располаже са добијеним средствима и о томе сваке недеље подноси извештај. Убрзо по оснивању Војног савета Главни одбор је, 18. јуна, одредио сто форинти у сребру „за многостручне потребе“ војне канцеларије.²⁹² Састав Војног савета се временом мењао, а чланове је именовао Главни одбор на предлог самог Савета, као и сам Војни савет. У Војном савету су били: Петар Стојшић, председник, и чланови: мајор Милојевић, капетан Давидовац, поручник Костић, те Блануша, Мита

²⁹⁰ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 3, бр. 39 и 10/II

²⁹¹ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 11, св. III и кут. 3, бр. 4 и 37.

²⁹² АСАНУК, СНП, 1848, кут. 3, бр. 36.

Миланковић, Иванић итд. Секретар је био Захаријевић, а 4. јула члан је постао и добровољац из Србије, Димитрије Љотић. Стефан Сурдучки је члан Војног савета постао 23. августа, чиме га је патријарх разрешио команде у Бачкој и Шајкашком батаљону и послао у Карловце. Стратимировићу је наредио да за новог команданта постави Бигу.²⁹³

Војни савет је 18. јуна наредио свим командантима да га свака 24 сата обавештавају о положајима и стању војске, пошто је „јуче“ Главни одбор поставио врховно војно „управитељство“.²⁹⁴ На седници Војног савета од 29. јуна поново је издата наредба командантима логора у Јарку и Перлезу, Зарији Јовановићу и Дракулићу, да организују војску, доставе број и чинове војних службеника. Са исте седнице упућена је и једна жалба Главном одбору. Војни савет се жали да је, као тело, слабо „уважен“ и моли га да по свим логорима и у „целом народу“ објави његово постојање.²⁹⁵

У то време су на цени нарочито били обучени официри, медицинско особље, и уопште људи обучени за ратовања, затим тобције и други људи вични пословима око поправке топова, израде лафета или изградње утврђења. У том смислу, подбор из Војке је 10. јуна препоручио каплара Трифуна Живина ради увежбавања народних војника, док је Стратимировић 3. августа капетану артиљерије Јуришићу наложио да пошаље своје артиљерце како би помогли при постављању два топа.²⁹⁶

Такође, у одговору на Стратимировићев захтев за слање одговарајућих официра, Главни одбор му 4. септембра јавља да таквих нема, већ да он од постојећих подофицира изабере оне за које мисли да су способни и који су се истакли у биткама, те да их произведе у офицере, и то поднесе патријарху на потврђење.²⁹⁷ Главни одбор је 29. јуна предложио Војном савету да се у сваком војном логору установе лекари, хирурзи и инжењери, којих нема, а неопходни су. Тако, на пример, топови бескорисно стоје без лафета. У том правцу, Главни одбор препоручује доктора Васића и инжењера Јована Бугарског, са прописаним платама за њихову службу. Истог дана, по захтеву, Војни савет шаље 150 пушчаних цеви, уз налог да окружни одбор ангажује пушкаре

²⁹³ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 3, бр. 7/II и бр. 224 и кут. 11, св. IV, П-47, Писмо патријарха Ђорђу Стратимировићу.

²⁹⁴ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 3, бр. 14.

²⁹⁵ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 3, бр. 155, 165 и 169.

²⁹⁶ Мирко Митровић, *Протокол архиве Стратимировића и Книћанина*, 165, 167.

²⁹⁷ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 6, бр. 681/I

који, због хитности овог посла, а услед недостатка оружја, треба одмах да прекину све послове и посвете се овом.²⁹⁸

Доктор Васић је од Војног савета тражио да се набаве хируршки инструменти, и јавља да се постарао да неколико хирурга и доктора приволи да ступе у војну службу. Препоручује Војном савету да их што пре уведе у дужност. Истог дана Војни савет је прихватио и др Веселиновића за војног лекара.²⁹⁹ Међу специјалистима за поједине војне струке било је и странаца. Тако је чиновник француског конзулата у Београду, Тавернијер, 2. августа послао машинисту, Пољака Андрију Борштиновића, да оправи топове. Из истог разлога, Стратимировић 3. августа препоручује да се полицајац Франц Биберт ослободи патроле, јер што пре треба да се посвети прављењу лафета.³⁰⁰

Војни савет према свом „устројенију“ имао право да унапређује официре до чина капетана. Сва виша звања су била у надлежности Главног одбора. На предлог Војног савета, Главни одбор је на седници од 3. јула унапредио капетана Стевана Сурдучког у пуковника и главнокомандујућег у Шајкашком батаљону и целој Бачкој, затим капетана Дамјана Давидовца у пуковника и команданта шајкашке флотиле, кадете Василија Јовановића и Јована Зорића у лајтнанте (потпоручнике), капларе Филипа Маринковића, Саву Станковића и још осам каплара у потпоручнике, лајтнанте Петра Костића и Саву Бланушу у капетане, као и Јована Хацића, Јакова Добановачког, Танасија Ћурчића у потпоручнике, те Јована Лацка у потпоручника при карловачкој војној команди. Они су произведени у штапске и више официре, и одређена им је прописана плата коју имају ц. к. пуковници, капетани и потпоручници. Након тога Главни одбор је препоручио Војном савету да што пре обнародује и спроведе овај указ.³⁰¹ Унапређења су се обављала и на предлоге самих заинтересованих лица. Тако је Главни одбор на својој седници од 2. августа 1848. године услишио молбу Светозара Недељковића из Каменице и после његових седам година службовања у Леополдовој регименти, као кадета, унапредио га у чин привременог потпоручника, што ставља Војном савету на извршење у склопу предстојећег преуређења војске.³⁰²

И сам Стратимировић је често предлагао поједине официре за виши чин, као што је био случај 4. јуна, када „налази за нужно“ да, пошто су потпоручници Јован Хацић и Атанасије Ћурчић отишли у логор на Јарку (Римски шанчеви), на њихово

²⁹⁸ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 3, бр. 166 и 167.

²⁹⁹ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 11, св. III/3, Седница Војног савета од 2. јула и кут. 3, бр. 213.

³⁰⁰ Мирко Митровић, *Протокол архиве Стратимировића и Книћанина*, 167.

³⁰¹ АСАНУК, СНП, 1848, бр. 215.

³⁰² АСАНУК, СНП, 1848, кут. 4, бр. 673.

место за чин потпоручника предложи Димитрија Нинковића и Димитрија Бановца, за које треба послати декрет о наименовању.³⁰³

Дотични официр би, након именовања, добијао диплому следеће садржине: „Народ српски, средством потписаног Главног одбора његовог, уважава примјерно родољубије, приверженост, вјерност Вашу према општенародном благополучију и благостанију Српства, способност, ревност и точност у отправљању Вам повјерених дужности, и поставља Вас, господине *Милошу Недељковићу* за помоћника четрнаесте компаније с производством у чин поручика, надајући се да ћете и ово повјереније, којим Вас народ српски удостојава, совршено оправдати, и тако заклетву Вашу, коју сте му на исто званије положили, потпуно одержати, тиме свију права и преимушчества, обезбјеђења Вашег издержанија, и награде коју ће народ српски вјернима синовима својима признати, достојним показати се.“³⁰⁴

Војни савет одлучивао је и о бројном стању војника у појединим логорима, о њиховом распореду, према потребама и ситуацији, затим о смештају војске, њеној исхрани, о опреми за војнике и другим текућим пословима.³⁰⁵ Такође, Војни савет је био задужен и да решава конкретне проблеме на терену, као када се радило о отказивању послушности локалним војним заповедницима. Тако је 9. јула месни одбор у Прхову јавио Војном савету да су војници трећег батаљона одбили да се врате у Карловце како би заменили тамошње страже. Тражи се од Војног савета да пошаље једну комисију како би спречила даље ширење анархије у овом месту.³⁰⁶

Иако је Војни савет скоро у свим пословима био подређен Главном одбору, било је доста неспоразума у вези са одређивањем његове надлежности. Зато се он 10. јула обратио Главном одбору да изради упутство о његовом делокругу. Поставља се питања: „Шта је и како је Војног савета право звање и одређеније?“, како да се убудуће уредније манипулише и издаје муниција; да ли Војни савет има некакву власт према војним преступницима и др.³⁰⁷ После реорганизације Главног одбора Војни савет је постепено губио своја овлашћења, да би крајем јула 1848. године био и сасвим укинут. Све више ингеренција у том погледу преузима сам патријарх. Ипак, помиње се и даље, иако је његову улогу преузело Политичко одељење. Теофил Димић у својим успоменама пише да је Војни савет, чији је и сам био члан, укинут после доласка

³⁰³ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 3, бр. 219.

³⁰⁴ Стратимировић, *Успомене*, 183.

³⁰⁵ Љубомирка Кркљуш, *Средишњи органи власти у српској Војводици 1848-1849*, 186.

³⁰⁶ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 3, бр. 314.

³⁰⁷ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 11, св. II; Радослав Перовић, *Грађа*, I, 480.

војводе Шупљика и Септембарске скупштине.³⁰⁸ Поред званичног Војног савета, постојао је и Тајни војни савет, као војни орган. Он је установљен од стране Главног одбора 23. јула. Бавио се искључиво војним плановима, војним операцијама и обједињењем војних акција.³⁰⁹ Један од задатака народне власти је био да брине о попуњавању војних јединица и замени војника.

Главни одбор је 21. јуна упутио штампани проглас паросима свих вероисповести да на основу домовних протокола сачине спискове породица, како би се утврдио број лица способних за оружје.³¹⁰ Касније, 13. јула, начињена су нова правила о регрутовању, „Кључ за народне војнике“. По њема, јединци иду кући, нарочито у време пољских радова, осим у посебним случајевим ако то прилике захтевају; онда их половина остаје у логору четири дана, па се смењују са другом половином. Са два сина – један у кући, други у логору; од тројице, двојица у војсци; четворице, двојица; петорице, тројица; шесторице, тројица; осморице и деветорице по четворица.³¹¹

Војне јединице су попуњаване и добровољцима из Србије. Српска влада је на почетку сукоба са Мађарима дозволила сваком ко хоће да пређе Саву и Дунав и да помогне браћи. После напада на Карловце аустријски поданици су јавно прелазили у Србију, као и бећари у Аустрију, уз аргументацију српске владе да Србија нема људи да их спречи, а Аустрија није успоставила границу.³¹² Стратимировић је још 22. маја писао кнезу Александру, молећи га за помоћ, као и Книћанину да по том питању утиче код кнеза.³¹³ Гарашанин 9. јуна јавља Стојану Симићу да је сагласан са слањем помоћи Србима у виду добровољачких јединица. У том правцу ће издати тајну заповест окружним начелницима.³¹⁴ Омладинци из Карловаца су 9. јула позвали своје вршњаке из целог српства да приступе новоствореној омладинској чети. Они треба да дођу са оружјем или без њега, и помогну браћи у борби.³¹⁵ Поред Срба, међу добровољцима је било и Црногораца, Херцеговаца и Бугара.³¹⁶

Пештанске новине доносе вест да 25. јула кроз Митровицу пролази 360 Србијанаца и одлазе за Карловце. Тамошњи Комитет им је обезбедио седмодневну плату од једног златног дуката. Такође, за окупљену војску у Карловцима свакодневно

³⁰⁸ РОМС, М 6.179, Теофил Димић, *Мој животопис*.

³⁰⁹ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 11, св. III/2.

³¹⁰ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 1, Проглас Главног одбора.

³¹¹ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 4, бр. 534.

³¹² Драгољуб М Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 44.

³¹³ Исто, 58.

³¹⁴ Гргур Јакшић, *Преписка Илије Гарашанина 1839-1849*, 170-173.

³¹⁵ Thim, II, 518-519; Радослав Перовић, *Грађа*, I, 476.

³¹⁶ Драгослав Страњковић, *Србија Пијемонт јужних Словена 1842-1853*, Београд 1932, 23.

је потребно 30 до 36 фунти меса, док су за хлеб ангажовани пекари из Карловаца, као и они из Руме, Ирига, Бешке и других околних места.³¹⁷

У извештају Ж. Бастиду о разговору са Петронијевићем, од 16. јуна, француски конзул у Београду Матје Лемперани забележио је да „одавде свакодневно полазе наоружане банде“.³¹⁸ Међу онима који су прешли биле су и старешине осталих добровољаца. Ту је било и утицајних људи, начелника округа, председника и чланова суда, па и чиновника саме владе: Стеван Петровић Книћанин, Милутин Петровић, брат хајдук-Вељка, Стеван Петровић, синовац хајдук-Вељка, Богдан Ђорђевић, начелник ћупријске нахије, капетан Сима Ђорђевић, начелник алексиначке нахије, Радован Петровић, начелник крушевачке нахије, прота Матеја Ненадовић, капетан Павле Гудовић из ваљевске нахије и многи други.³¹⁹

Понашање појединих добровољаца често није било примерено и изазивало је негодовање становништва. Због непримереног понашања појединих добровољаца Стратимировић је 30. јуна наложио земунском одбору да под стражом испрати назад у Србију све оне Србијанце који су правили неред. И међу осталом војском било је случајева недисциплине, непослушности командантима, неизвршавању заповести, дезертерства и сл. Српска војска је углавном била сачињена од граничара и обичних сељака. И једни и други су имали своје породице и своја имања од којих су живели, те је дуго одсуствовање претило њиховој егзистенцији. Они су, додуше, после извесног времена били замењивани новим људима, али је било случајева да замене нису обављане редовно. У таквим приликама дешавало се да војници без дозволе својих команданата напусте војни логор и врате се кућама. Било је и оних који су напуштали своје јединице из других разлога, а често због пљачке.

Војни савет је 28. јуна писао како са свих страна долазе гласови о бекству војника због недоласка замене, и зато даје налог мајору Јелачићу да војне старешине, под претњом казне, спрече бекство из војске кућама, те да их врате ако побегну.³²⁰

Председник Главног одбора Ђорђе Стратимировић 1. јула наређује Војном савету да сви пописани војници морају непрестано да буду у свом месту и да се не смеју удаљавати, а све под претњом строге казне.³²¹ Главном одбору је 25. августа стигао допис из Саса, у коме се наводи да је више мештана без дозволе напустило

³¹⁷ *Pester Zeitung*, Pest, 9. VIII 1848, 743.

³¹⁸ Радослав Перовић, *Грађа*, I, 409-410.

³¹⁹ Страњковић, *Србија Пијемонт јужних Словена* 1842-1853, 21-22.

³²⁰ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 3, бр. 137.

³²¹ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 3, бр. 194.

бачки логор и своје положаје, те отишло кућама. Правдајући се од ових оптужби, они су тврдили да су били послати само у Карловце, и то на недељу дана, одакле су требали одмах да се врате у логор. Међутим, пошто нису имали одећу, били су принуђени да се врате кућама, тим пре што им није стигла никаква замена, како им је било обећано. Извињавају се и траже опроштај, што је Главни одбор прихватио и казнио их строгим укором.³²²

Један од најважнијих законских аката којим су прописане казне за разне прекршаје био је *Војени закон*. Њега је донео Главни одбор на заседању од 18. јула, са циљем да се обезбеди православна вера, име, језик и народност, као и лична и имовинска сигурност сваког Србина. Закон је имао 24 члана, који се углавном односе на разне војне прекршаје, за које се одређују казне у распону од затворске до смртне. Смртна казна се одређивала за намерно убиство, разбојништво, отмицу, паљење и убијање жена и деце на туђој територији. Такође и за противљење команданту са оружјем у руци, као и за команданта ако напусти војску или је преда непријатељу, за деловање против српске народности, за одавање лозинке и војне тајне, за прелазак на страну непријатеља итд. Тамница од 10 до 20 година предвиђена је за хуљење православне вере. Затворска казна је одређена и за напуштање војног логора, али ако је тиме отворен пут непријатељу, онда и казна смрти. Ту су затворске казне за непослушност према старешинама, за клевету, за убиство разоружаног непријатеља, за задржавање курира или ако се он сам непотребно задржи (у том случају некада и смртна казна). Законом је проглашена општа војна обавеза. Према њему, сваки грађанин, „без разлике достојанства и чина, звања или стана“ је војник. Такође, и без обзира на веру и народност.³²³

Прекршиоци *Војног закона* кажњавани су често драконским казнама. Тако је Стратимировић 23. јуна заповедио команданту логора у Перлезу, Дракулићу, да смрћу казни оне војнике који су побегли са страже. Нешто касније, 12. јула, Стратимировић је наредио Дракулићу да испита и казни све оне војнике који су у пољу оставили рањеног друга. И сам Дракулић је био предмет кажњавања од стране Стратимировића. Он је 20. јула кажњен због „несходног и безобразног вршење његових налога“. Поводом пљачки „родољубивих лица“ у новосадском атару, међу којима је било и имање његових рођака, таста Ђорђа Заке и његове супруге, Стратимировић је 30. јула упутио један

³²² АСАНУК, СНП, 1848, кут. 3. бр. 94.

³²³ РОМС, М. 4.683, *Закон војени; Застава*, 1. IV 1894, 52; Видети: Љубомирка Кркљуш, *Средишњи органи власти*, 181-194.

циркулар у коме је препоручио да се свако ко пљачка поштене становнике најстроже казни.³²⁴

Под удар *Војног закона* дошао је и сам Стратимировић. Патријарх Рајачић је у писму Книћанину, од 24. септембра, оптужио Стратимировића да је напуштајући Карловце без дозволе и успут подбуњујући народ против власти прекршио *Војни закон*.³²⁵ Један од првих војних логора је био онај у Карловцима. Према извештају команданта логора, капетана Костића, од 31. маја 1848. године, бројно стање у логору је било следеће: у граничарском „стану“ има 968 момака; у „стану Србијанаца“ 133 људи са 10 буљубаша, плус 178 граничара са 5 официра; на Банстољу 158 људи са 110 пушака и 500 фишека за пушке; карловачких ландвера има 500. На свим позицијама око Карловаца постоји један топ од шест фунти, лоциран на брегу више граничарског стана; код Србијанаца има једна хаубица од 7 фунти и два топа од 12 фунти; на друму на позицији Шабац бр. 3 је једна градска гвоздена „шиба“ од 6 фунти; на шајкама је један 18 фунташки топ и један од 12 фунти, затим једна хаубица од 7 и једна од 10 фунти, 16 топова од 3 фунте и 5 од једне фунте. Укупно је било 25 комада топовског оружја. Уз њих иду један „оберштером“, капетан, 9 официра и 263 шајкаша. Постоје и две полушајке и једна мала шајка, а све су отишле на Тису. Топови су добро снабдевени муницијом и грудобранима. Војници не иду у варош из логора да пијанче и скитају, већ обављају своје дужности у логору, увежбавају се у оружју. Реално бројно стање је нешто мање, јер су 138 сержана са 4 официра и једном хаубицом од 6 фунти и једним топом од 3 фунте отишли на Иришки друм, а са њима и 30 граничара са двојицом официра, као пратња. Тамо је отишао и тобцијски официр са 12 тобција. У магацину је смештена муниција за пушке и топове. Из Митровице је придобило 185 војника који су још у вароши.³²⁶

У настанку војног логора на Јарку (Римски шанчеви) пише Јаков Добановачки, савременик тих догађаја. Он каже да је 6. јуна Зарија Јовановић Чича из Карловаца прешао у Шајкашку и подигао шајкаше на устанак. Стационарао се на Јарку, а из Титела је донео неколико топова. Поред њега, командант у „Великом јарку“ био је и Стеван Сурдучки. Тамо су подигли колибе и на важнијим местима поставили топове, међу којима је био и један велики, од 18 фунти. Он је постављен на путу према

³²⁴ Мирко Митровић, *Протокол архиве Стратимировића и Книћанина као извор за Револуцију 1848-1849*, 166, 171, 174, 177.

³²⁵ РОМС, инв. бр. 13.751, Писмо патријарха Рајачића Книћанину од 12/24. септембра 1848.

³²⁶ АСАНУК, СНП, 1848, бр. 1981.

Темерину. Војници су били груписани према селима из којих су долазили. У Шајкашкој је свако село војском покривало свој атар.³²⁷

О стању логора на Римским шанчевима (Јарку) уочи предстојећих великих борби против Мађара сведочи писмо Стевана Сурдучког упућено Војном савету крајем јуна. У њему се каже да „по целом том опкопу, тј. јарку, који се од Дунава до Тисе на 4 немачке миље пружа“ има 1.718 људи, од којих само 929 са оружјем, и то „само утолико да се зове с пушком бити“. Са тим се никако не могу одбранити од непријатеља, док се о неком походу не може ни помислити. Војничких пушака је врло мало, а оне су у рукама младих и неискусних људи. Прелази преко јарка још нису утврђени, а држи их недовољан број људи. У Чурушком атару у дужини од 2.200 хвата има много прелаза где уопште никога нема. Од надаљског пута до Границе има 325 људи који чувају прелазе, од којих њих 174 имају пушке. На целој линији Шанчева има само два топа на жабаљаком друму, два на јарачком, један на госпођиначком, два близу Границе код Фелдвара, један у стану Јовановића, све заједно са 193 шајкаша и до 30 добро наоружаних граничара Петроварадинске регименте и исто толико Србијанаца. Топови су у јако лошем стању, тако да би у неко друго време били неупотребљиви. Војници који имају ловачке пушке малог калибра користе олово за пиштољ, али ни њега немају. Неопходно је још пет топова, као и обавити закопавање прелаза, што је већ наредио. Војска је необучена, нема довољно официра, па закључује да се овако „неуређене“ војске не би прихватио ни најбољи војсковођа.³²⁸

Нешто касније, реагујући на упозорење Војног савета командантима војних логора, Јовановићу и Дракулићу, који им је 30. јуна пребацио да не извршавају његов налог о свакодневном извештавању, командант логора на Јарку, Зарија Јовановић, 1. јула пише о стању овог логора. Војска у логору је тако распоређена да је свака општина организована у посебна одељења, са својим командантом. Он за сада не може да устроји редовну војску, јер би то захтевало повећане трошкове за плате војним чиновницима. Располаже са преко две хиљаде војника. Нема тачан број, јер „једни одлазе, други долазе“. Ту су и 130 Србијанаца, поред оних за које је чуо да су му послати јуче из Перлеза. Под његовом командом су и осам топова, и то: два код Чуруга, на ушћу Јарка, један код Госпођинаца према Темерину, а два су према селу Јарак, где има непријатељске војске. Поред тога, два топа су постављена на шанац од новосадског друма, а један у средини логора. Топови су у добром стању. Сваки војник

³²⁷ Добановачки, *Успомене*, 8-9.

³²⁸ АСАНУК, СМП, 1848, бр. 159.

стајаће војске има од пет до десет фишека муниције. Поред тога, има муниције и у резерви. Само трећина војске има пушке, док остали поседују исправљене косе, виле и слично. Морал војске је на високом нивоу („одушевљена у највећем степену“). До сада није било већих сукоба са непријатељем. Он није у стању да редовно шаље извештаје, јер не може да држи канцеларију под ведрим небом.³²⁹

За разлику од Мађара, српска војска није имала коњицу. Тај недостатак надокнађивала је употребом кола. О томе Стратимировић пише: „Хоћу овде да споменем како сам настојавао да колико-толико доскочим нашем недостатку кавалерије. Формирао сам две колске колоне, свака од десеторо кола, друга је колона педесет корака иза предње била. Кочијаши беху извежбани да са добро уврстаним колима, као да су кола какви стројеви коњаника, у најбржем темпу напред крену и непријатељску кавалерију нападну. На сваким колима било је по четири момка са пушкама, који пуцаху на непријатеља пре судара. Са признања достојном вештином вршаху те колске колоне свој задатак. У одстојању од сто корака пак стану оштро јурити. Хусари не сачекаше судар, већ се окренуше и повукоше са бојишта.“ Колски превоз се успешно користио и у другим случајевима, као што је остваривање брже комуникације између појединих логора и пренос хране и војне опреме. „Ако је ваљало извршити рацију против каквог салаша или према међи њихова обранбенога котара, кад је требало провући се кроз линију мађарскога кордона да би се са удаљеним српским опћинама свеза прихватила или успоставила, или пиће и храна реквирирали, при промени логора ствари брзо преносити, при сретним испадима плен довући, или – што особито нагласити треба – при каквом боју са неколико топова и неколико стотина момака на непријатеља с бока или с леђа насрнути – онда беху та небројена кола (форшпони) што се у свима српским таборима нахођаху и која на војнички начин устројена бијаху, од неоцењене вредности.“ У војсци су постојали тзв. спрежници или форшпонције, који су увежбавали употребу кола у војне сврхе.³³⁰

Велики проблем за Главни одбор приликом организовања војске био је недостатак финансијских средстава за издржавање људи у логорима. Требало је хранити велики број људи и истовремено набављати оружје и муницију.

Скептичан према могућностима Срба да се одупру Мађарима, Јаков Игњатовић се питао како обезбедити неопходну логистику. „Треба оружја, треба хране, треба новаца. Оружје стоји у војеним депоима, а ових команда неће се карловачком Одбору

³²⁹ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 3, бр. 191 и 177.

³³⁰ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 318-319.

повиновати. Ко ће дати хране? Но, то би већ могло бити путем реквизиције, но ко ће реквизирати и од кога? Откуд новаца? Из народних фондова, а у готовости што се налази, то је мало; главно, пак, утерати се не може, па и да се утера, све је то мало.“ Од Захаријевића је сазнао како ће се доћи до новца и хране. У почетку ће бити довољно оно из народне касе, а после ће се разрезати порез на народ. „Народ ће давати храну – мало граха, пасуља, сочива, па и хлеба“.³³¹

Снабдевање војних логора у првим данима постојања било је у рукама самих мештана околних села, чији су се мушки припаданици у почетку већином и налазили у логорима. Међутим, са приливом нових војника овај терет је постао претежак за њих. Народу је ово тешко падало, јер је и сам оскудно живео. Пољопривреда је била отежана у ратним условима, а летина неизвесна. Доласком Србијанаца требало је и за њих обезбедити стан и храну. У писму Стратимировићу од 20. јула његов ађутант, Тодоровић, тражи новац и јавља како људи у логору „псују и руже“ свог команданта јер немају хране и не добијају плату. Зато су се команде логора обраћале за помоћ у храни и новцу и другим народним одборима, на ширем подручју.³³² Са заседања Главног одбора од 4. јуна упућен је позив једном српском манастиру за помоћ у храни за српску војску. Потребно је брашно или пшеница у зрну, маст, јечам и друго. Српски народ је увек помагао манастире и није му циљ да их сада одштети, јер ће им то бити надокнађено. У одговору игуман наводи да је сутрадан послато 120 „ране“, 5 акова вина и један аков ракије.³³³

Стратимировић је од манастира Раванице у Врднику 9. јуна тражио 20 акова вина, 5 акова ракије, као и помоћ у брашну, житу, кукурузу, јечму, овсу, сену, рогатој марви, овцама, јагањцима, свињама и другим производима. Помоћ је требало послати у Карловце, јер војска нема других извора снабдевања. Истог дана упућен је сличан допис манастиру Велика Ремета, одакле је пристигло 5 акова вина, 2 акова ракије, два цака кукуруза, два и по мерова зоби.³³⁴

Из Великих Радица је 19. јуна Главном одбору јављено да је у месту за потребе одбране сакупљено 150 ока брашна, али, такође, моле да се њихово људство замени док се не обаве пољопривредни и други кућни послови.³³⁵ Потреба за

³³¹ Јаков Игњатовић, *Мемоари* (I), 161-162.

³³² АСАНУК, СНП, 1848, кут 7, 2006/II; Василије Крестић, *Српски војни логор код Перлеза*, Зборник за друштвене науке, св. 29, Матица српска, Нови Сад 1961, 29-30.

³³³ АСАНУК, СНП, 1848-1849, Varia.

³³⁴ АСАНУК, СНП, 1848-1849, Varia: *Бранково коло*, 28. II 1914, Димитрије Руварац, *Прилози за повесницу српског народног покрета*, стр. 123.

³³⁵ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 3, бр. 42/I и II

снабдевањем војске храном је била стална, те је Главни одбор 7. јула поново упутио апел православним општинама, одборима и пододборима да отворе своје магацине и пошаљу храну у Карловце како би се она искористила за потребе војске.³³⁶

Слично је било и са оружјем, муницијом, алатом и другом војном опремом. Такви захтеви су најчешће упућивани Војном савету. Војни савет 7. јула одговара Стратимировићу, који је од њега тражио један топ, да не зна ни где су ни колико топова има у Карловцима, јер је са њима без знања Војног савета располагао мајор Јелачић. Што се тиче његовог захтева за колицима, ашовима и људима, то ће бити извршено.³³⁷ Из Земуна 20. јула траже од Војног савета да им се исплати новац за одређену количину барута која је стигла из Београда, уз напомену да је тамо барут све скупљи због веће потражње.³³⁸ Из Сентомашког логора 23. јула јављају да су добили 500 војника који имају мало муниције. Пошто се непријатељ припрема за напад на Сентомаш, намеравају да га истерају са његових утврђених положаја (Бечеј, Фекетић, Врбас и Кер), стога требају више хиљада разне муниције.³³⁹ Војни савет 24. јула тражи да се из Тителског арсенала у Карловце допреми оружје за потребе провинцијалне, нерегуларне војске, која оскудева у војничкој опреми.³⁴⁰ Тако из карловачког логора 30. јула моле за неопходан алат ради опремања шанца.³⁴¹ Из белоцркванског логора јављају да немају довољно „дебане“, те Војни савет наређује Окружном одбору у Панчеву да им помогне.³⁴² Недостатак оружја покушано је да се надокнади тражењем помоћи и са других страна. Стратимировић је 4. септембра предложио Главном одбору да се оружје тражи од Србије и Славонске регименте.³⁴³

Храна, оружје и остале потрештине за војску набављали су се и принудним путем или отимањем од непријатеља. Једна од највећих заплена ратног материјала догодила се после сукоба Храбовског са припадницима логора у Карловцима. Тада је Стратимировић упао у тителски арсенал и запленио за потребе Покрета 80 топова, две хуљаде пушака и доста топовске и пушчане муниције.³⁴⁴

³³⁶ Радослав Перовић, Грађа, I, 467-468.

³³⁷ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 3, бр. 288.

³³⁸ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 4, бр. 518.

³³⁹ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 4, бр. 550.

³⁴⁰ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 4, бр. 563.

³⁴¹ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 3, бр. 179/1

³⁴² АСАНУК, СНП, 1848, кут. 3, бр. 179/II

³⁴³ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 6, бр. 656/III

³⁴⁴ Стратимировић, *Успомене*, 17; *Die Magyarische Revolution, Kurzgefasste Schilderung der jüngsten Zeitereignisse in Ungarn und Siebenbürgen, von einem Augenzeugen*, Pest 1850, 31.

Рајачић о снабдевању војске пише следеће: „Исто тако, од како су се у поменутих логорима појавили Срби добровољци, у свим кућама се сваки дан пекао хлеб, товарио на припремљена кола и носио у поменуте логоре. Од имућнијих Срба и сремских манастира, путем владиних комесара за реквизицију, у логоре су лиферована говеда, овце, свиње, као и манастирско вино и ракија. Али када су залихе у народу и у манастирима потрошене, ставио сам комесарима на располагање сопствене резерве хране, дрва и стоке. Употребљена је готовина разних народних фондова, задужбина, црквених и општинских благајни, а када су сви ови извори исцрпени, морало се искорачити у правцу стварања неке врсте националних хартија од вредности. Муниција, барут и олово морали су да се плаћају у готовом новцу Краљевине Србије и Румуније, а топовска ђулад су купована у банатским рудницима. Када су ови рудници дошли под власт побуњеника, ковање и обликовање топовских ђулади, од различитог гвожђа и према задатим калупима, препустио сам нашим ковачима. Топове смо морали да одузмемо од ц. к. војних власти, нешто милом а нешто и силом, зато што су они наш отпор тада још посматрали као антицарски. Када је настала већа потреба за топовима, одлучио сам да преузем звона са наших цркава и да их, уз додатак бакра, који је добављан од разних кућних казана, претопим у топове од шест фунти, што у Карловцима што у Панчеву. Ове топове смо у јануару 1849. године разменили за царске из Темишвара, тако да они леже ту до данашњег дана.“³⁴⁵

³⁴⁵ *Описаније живота Патријарха Јосифа Рајачића*, 40-41.

1.6 Борбе код Сремских Карловаца 12. јуна 1848. године

Уочи Мајске скупштине српско-мађарски односи су већ били погоршани до те мере да је њихов међусобни сукоб био скоро изванредан. У прилог таквом развоју ситуације ишле су и одлуке мађарске владе и Двора, које српском становништву нису стављале други избор, осим да пристану на губитак својих националних права у јединственој Угарској или да се оружјем у руци боре за њихово очување.³⁴⁶ Један од преломних тренутака у том смислу било је потчињавање Војне границе новој мађарској влади. Далекосежних последица ове одлуке био је свестан и сам командант Петроварадинске тврђаве, генерал Храбовски, који је добро познавао ситуацију на терену. Сматрао је да је она преурањена, те је саветовао цару да се са овом одлуком причека, док се „крајње раздражено расположење не стиша“ и Срби граничари не увере да њиховој цркви и нацији не прети никаква опасност. „Ја имам морално убеђење да би изненадним безуветним потчињавањем војне Границе под кр. Угарско министарство историска верност и оданост храброг граничарског народа према преузвишеном царском дому могла бити пољуљана у својим темељима, да би веза покорности много олабавила и да би се грађански рат са свим својим несрећним последицама могао изазвати“.³⁴⁷

Међу граничарима у Банату царска одлука такође је наишла на лош одјек. У атмосфери све извеснијег војног сукоба са Мађарима широм Границе упућивани су прогласи, у којима се од граничара тражило да са шајкама и топовима похитају у Карловце и бране цара, своју цркву и народност, угрожену од мађарске владе. У извештају генерала Пиреа упућеном мађарском министру војном Лазару Месарошу стоји: „Најбоље расположење влада у народу за Њ. величанство, али народ неће ништа да зна за мађарско министарство нити за икакав његов утицај на судбину Границе, него хоће да се надирању тога елемента одупре до последњег човека...“³⁴⁸

³⁴⁶ Дејан Микавица, *Српска Војводина у Хабзбуршкој монархији*, 24-25.

³⁴⁷ Перовић, *Грађа*, I, 304-305.

³⁴⁸ Перовић, *Грађа*, I, 381.

Граничари су се окупили у Панчеву 6. јуна и упутили представку владару ради поништења исте.³⁴⁹ Они су тврдили да се царском одлуком они бацају у ропство и да ће мађарска влада угрозити њихову православну веру и нацију, о чему сведочи положај Срба у угарском Провинцијалу током последњих деценија.³⁵⁰ На скуповима је јавно изражавана сумња да је у питању слободна царева воља и говорило се да се уређивање односа у Граници може спровести само у споразуму са њеним представницима, а дотле се неће признати „надмоћ мађарског народа“ у целој Краљевини, него ће се свим средствима борити за очување својих народних привилегија „на основу новог принципа једнакости, слободе и братства“.³⁵¹

Храбовски је 10. јуна поднео извештај цару о „устанку“ који је избио међу граничарима, као и о могућим мерама за његово спречавање. „Цео овдашњи крај налази се у потпуном устанку, при чему су 30.000 Србијанаца спремни да својој овдашњој браћи дођу у помоћ у случају да се овима оружаном силом од мене запрети. Стога је цео крај у страху и трепету. Пред Новим Садам, у тзв. Римском шанцу стоји већ 40.000 наоружаних људи, већином граничара Шајкашког батаљона и Петроварадинске регименте, с више стотина наоружаних сељака из Срема, сви с царском заставом. Исти, ако не и већи број наоружаних људи из овдашњих, као и банатских регименти, такође с царским заставама сакупљени су у Карловцима и око њега. Ја бих, додуше, имао трупа да те логоре нападнем, али су се баш од стране ових трупа чули гласови да би оне свакако одбиле да нападну своју браћу у оружју, ваљане граничаре. Ја сам покушао сва средства за умирење која су ми стајала на расположењу, али су моји кораци остали без успеха пошто они хоће да стоје искључиво под заповестима В.(ашег) В.(еличанства) као и Ц. Кр. Министарства, а о мађарском министарству неће ништа да знају. Ја се овде налазим, додуше, у потпуно одбрамбеном положају, чиме могу одбити сваки против тврђаве предузети подухват, али сам желео да граничарски народ умирим, пошто се сада, после одласка људи, у Граници налазе само старци, жене и деца; пољски радови заостају, свака војна веза, дисциплина и субординација су уништени и тиме је положај граничарског народа постао страховит.“³⁵²

Неуспех делегације која је отишла код Храбовског да затражи заштиту Срба, његово осорно понашање том приликом и царски манифест од 10. јуна убрзали су

³⁴⁹ Перовић, *Грађа*, I, 379-380.

³⁵⁰ Славко Гавриловић, *Срби у Хабзбуршкој монархији (1792-1849)*, Нови Сад, 1994, 82.

³⁵¹ исто, 83; Василије Ђ Крестић, *Срби у Угарској 1790-1918*, 128-129, 131.

³⁵² Перовић, *Грађа*, I, 393-394.

припреме за оружани сукоб. Истовремено је уследила и наредба из Будимпеште, упућена Храбовском, да уништи Карловачки логор и похвата или растера чланове Главног одбора. Иако се на основу претходног извештаја цару може закључити да је Храбовски покушао да се извуче из оружаног сукоба, после ове заповести мађарске владе он није имао куд већ да јој се покори. Он је послао Главном одбору ултиматум и претњу да ће, ако се не разиђу и даљи рад не прекину, напасти Карловце оружаном силом.³⁵³

Будући да су се Карловци налазили у непосредној опасности, неки чланови Главног одбора пренели су главну касу и оригиналне привилегије у Министарство финансија у Београду, где су их депоновали.³⁵⁴ Главни одбор је 11. јуна известио Храбовског о најновијим догађајима који прете да се измакну свакој контроли. Наводи се „шта је сакупљени народ Њ.(еговом) В.(еличанству), нашем премилостивом цару и краљу Фердинанду, у погледу свога садашњег става према превишем Ц. Кр. Престолу, постојећем мађарском министарству и В.(ашој) Е.(кселенцији) преко једног курира директно Њ. величанству послао нека благоизволи В. Е. из овде приложеног верног преписа видети. Подписани народ, који овде под победничким заставама Њ. В. очекује највишу одлуку, осетио се у највишем Ц. Кр. државном интересу, као веран поданик Њ. Ц. Кр. В., дужан да В. Е. овим најсвечаније изјави да он под оружјем не стоји против него за преузвишену срећу свог цара и краља Фердинанда и његова престола; стога сваки захват В. Е. против српског народа биће сматран да не долази од Њ. В. и Ц. кр. држава, чији су највернији поданици Срби били, јесу и увек ће остати, него да долази једино од В. Е. као појединачног лица које одбацује добро цара Фердинанда и његове преузвишене државе.“³⁵⁵

Истовремено, у Карловцима се већ 11. јуна знало да ће сутрадан Храбовски напасти на Карловце. Поменутом преписком куповало се не само време, већ право на одбрану, иако су жеље бечког двора и мађарске владе према Србима биле истоветне – војном силом угушити „устанак“ или „буну“.³⁵⁶ У својим *Успоменама* Ђорђе Стратимировић, који је претходно већ преузео дужност врховног команданта народне војске, пише да је Главни одбор „презreo“ претњу да ће Карловци бити нападнути и одлучио да пружи отпор предстојећем нападу. Стратимировић је за припрему напада,

³⁵³ Thim, II, 380-382; Перовић, *Грађа*, 385; Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 13.

³⁵⁴ Душан Ј Поповић, *Срби у Војводини*, књ. 3, 21.

³⁵⁵ Радослав Перовић, *Грађа*, 395-396.

³⁵⁶ Дејан Микавица, *Српско питање на Угарском сабору*, 82-83.

на „први дан наших Духова“, дознао од једног царског официра, његовог старог друга.³⁵⁷

Карловци су тада већ увелико представљали политичко и војно седиште српског народа и један од симбола Српске Војводине. Имали су непуних 1.000 домаћинстава, од којих 2/5 беху мали кућерци, најразличитијих типова градње. Понеке куће биле су старе и 150 до 200 година. На плацу испред Гимназије биле су три куће на спрат, покривене даском. Између православне и римокатоличке цркве се налазила основна школа, а преко пута ње Магистрат. Поред Саборне цркве је била зграда Патријаршијског двора. На пијаци, којом је доминирала чесма, стално је било распоређено око 30 таљига, спремних да оду на бојиште. Сама варош је тада имала нешто преко 5.000 становника, али у данима проглашења Српске војводине у њима је боравило и до 20.000 људи. Када су отпочели сукоби са Мађарима, формиран је у Карловцима Главни војни стан српске резервне војвођанске војске. Основана је главна болница, магацин за муницију, а неко време био је у Карловцима и Главни штаб оперативне војске. Главни војни стан налазио се у учионицама старе зграде Карловачке гимназије. Била је то дуга приземна зграда некадашње Латинске школе митрополита Ненадовића. Пошто у време ратних дешавања Гимназија није радила, било је у њој довољно простора за рад новоформираног Војводства. У подруму ове зграде био је извесно време смештен магацин за топовску муницију и барут, али касније је он пренет у Доњи крај – Швапску улицу и смештен у Капели мира.³⁵⁸

Почетком јуна 1848. године Главни одбор у Карловцима располагао је са два батаљона Сремаца, 150 граничара, једним дивизионом „Карловачког грађанског војинства“, који је био под командом Карловчанина Стефана Милутиновића, те гардом под командом карловачког трговца Димитрија Коларовића. Гарду је оформио председник Главног народног одбора Ђорђе Стратимировић од омладинаца, ђака и интелектуалаца који су се још од почетка Скупштине задржали у Карловцима и ставили на располагање Главном одбору.³⁵⁹

Према једном ратном извештају, може се стећи увид у стање и опрему српске војске уочи напада генерала Храбовског на Карловце 12. јуна 1848. године. Оружје којим је српска војвођанска војска била наоружана састојало се од пушака, сабљи, копаља, пиштоља и топова. Пушака је било углавном две врсте: „шоце“ на кремен и

³⁵⁷ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 13-14.

³⁵⁸ Коста Петровић, *Карловци у 1848/49 години*, Зборник Матице српске, серија друштвених наука, 3, Нови Сад, 1952, 110-13.

³⁵⁹ Павле Васић, *Уметничка топографија Сремских Карловаца*, Нови Сад 1978, 46.

перкусион пушке, тзв. „каписларе“. Поред тога, поједини одреди наше војске били су наоружани пушкама разних врста које су биле сакупљене од људи по целој Војводини. Добровољци из Србије били су наоружани, осим пушкама, још пиштољима и „јатаганима“. Граничари су на својим пушкама имали бајонет. Домет свих ових пушака био је релативно кратак, од 80 до 200 метара. Већи део војничких пушака нађен је у тителском арсеналу, а одређени број заплешен је од регименте пука у Сремској Митровици, Панчеву и Рачи. Само из тителског арсенала Ђорђе Стратимировић је запленио 2.000 пушака. Било је војника наоружаних копљима, а приликом одбране Карловаца 12. јуна забележено је да су поједини Срби користили и обичне батине. Копља су од старог гвожђа израђивали ковачи у Тителу и Земуну. Топове којима је била наоружана српска војска већим делом је, такође, запленио Ђорђе Стратимировић из тителског арсенала, а нешто топова било је саливено у Карловцима и Панчеву. Неколико топова узето је са тврђавице Раче. Поред топова од 3, 6, 12 и 18 фунти, било је неколико и хаубица. Народ, занатлије, колари, ковачи, ременари и ужари ставили су се свом снагом, срцем, знањем и вештинама на располагање Главном одбору. Српска војска имала је и своју флотилу, која је бројала 12 бојних бродова и један пароброд, а у њен састав потпадало је и пионирско одељење за грађење мостова.³⁶⁰

Главни народни одбор апеловао је на родољубиво грађанство да приложи рубље и чарапе за војску, јер су неки одреди били веома лоше обучени. Ипак, у списима Главног одбора налазимо један помен да је Одбор набављао и опанке за војску. Одећа је била шаролика: народне ношње из Србије, Црне Горе, Баната, Бачке, Срема, одећа састављена од граничарских, грађанских и официрских униформи и одела. Велики проблем је био снабдевање војске храном. Све док аустријски официри нису преузели команду над српском војском, 1849. године, највећи део хране војници су добијали од становништва или су доносили од своје куће.³⁶¹

О стању српске војске у Карловцима на дан 19. маја 1848. године говори и један извештај који је Главном народном одбору поднео Александар Костић, капетан и командант карловачког Војног стана и члан Војног савета, а касније и председник политичког одељења Главног одбора народа српског:³⁶²

„Високославном Главном народном одбору,

³⁶⁰ Коста Петровић, *Наоружање и опрема српске војвођанске војске 1848/49*, Научни Зборник Матице српске, 1, Нови Сад 1950, 74-75.

³⁶¹ исто, 76.

³⁶² АСАНУК, СНП, 1848, кут. 7, бр. 1981, од 20. маја 1848.

Предстојећим имам част високославном Главном народном одбору јавити да је стање војске у Карловцима следеће, и то:

У стану граничарском има 968 момака.

У стану србијанском има Србијанца 133, са 10 бумбаша. Граничара у истом стану, који на странама који у стану, има 178, са 5 официра.

На стражама банстолским има свега 158 момака, 110 пушака и 500 фишека пушчаних.

Хандвера карловачки има 500.

Топова на сувим позицијама карловачким има, и то:

На брегу више стана граничарског има један шестофунташки топ.

У стану србијанскоме има једна седмофунташка хаубица и један дванаестофунташки топ.

На друму, позиција Шабац No. 3, има једна градска, гвоздена шестофунтена шиба.

На шајкама налази се једна 18 фунтена и један 12 фунтени топ, једна 7 фунтена и једна 10 фунтена хаубица, 16 трифунтена и 5 једнофунтених топова, свега дакле 25 комада, са једним обрштером, једним капетаном, девет официра и 263 момака.

Две полушајке и једна мала шајка отишле су у Тису. Топови су уопште сви са прибором и муницијом добро снабдевени.

Достојно је примећено и то да војници из логора не улазе у варош скитати и паничити, него су у логорима; по дану имају заповести где и после подне у оружју упражњавају, а тако исто да се логор овај са тиме умањио, што су 138 сержанина са 4 њиова официра, са једном 6 фунтенском хаубицом и једним 3 фунтеним топом на иришки друм отишли, са колима, и такође 1 официр са 30 граничара од 3. батаљона као пратња отишли; тако исто и топовски официр Зарић, са 12 њему потчињених тобџија, је отишао.

По извештају муницијалног овдашњег надзиритеља, налази се у магацину, као што следи:

копаља готови 92 комада

коса готови 30 комада

пушчаних фишека 137.907

ц(ви)ндера фишека 15.000

Топовски фишека има:

трифунтеног фишека са куглама 469

шестофунтеног фишека са куглама 172
картача са куглама трифунтеним 30
картача са куглама шестофунтеним 10
ћорави шестофунтени фишека 55
шроти пикели или граната 13
лаихт кугли или светлећи ракета без фишека 4
барута гора имаће до 3 центе
ђулета од 6 без фишека има 138 комада

Пристиглих из Митровице војника од varaдинске регименте има II-га батаљона 83, од III-га батаљона 56, бандиста 37, 9 официра; свега дакле 185 који гости у вароши обитавају. Уосталом, за сада је све у своме реду, само што сам приметио да војници дрва за кување немају.“³⁶³

О битки код Карловаца и значају и улози Ђорђа Стратимировића постоји више сећања самих учесника.

Сам Ђорђе Стратимировић, на вест о припремама за напад на Карловце, пише: „Пожурим се да нужне диспозиције за одбрану учиним. Магновено имадох у Карловцима један сремски провинцијалски батаљон, слабо оружан и дисциплинован, две компаније домобранаца (ландвера) комунитета Варадинске регименте под капетаном Стеваном Милутиновићем, ови бијаху униформирани, добро оружани и доста добро дисциплиновани; сто педесет до двеста граничара Варадинске регименте, који су са неколико подофицира нама пребегли, неколико Србијанаца и са овима јуначког црногорца Вула (Вујадиновића, прим. аутора). Поред ових, било је Бачвана без оружја, само са великим батинама. Србијанце и црногорца Вула отправим као предстражу Текијама на пут у Варадин. Капетану Милутиновићу наредим да са својом дивизијом код Пиваре позицију заузме, како би мост, који у Карловце води, одбранио. Провинцијални батаљон задржим у приправности на капији која води Банстољу. Варадинци имадоше лево од Пиваре у бреговима да се склоне и по потреби десно крило непријатеља да нападну. Ноћу се ове моје наредбе изврше. Милутиновић се намести код Пиваре и код моста.“³⁶³ „Други дан Духова, око 6 сах, јутро појави се мађарска војска код Текија. Бијаху два батаљона редовне војске регименте Дон Мигуел, једна батерија топова и један ескадрон коњаника. Сукоби се њихова авангарда са Србијанцима. Ови се повукоше кроз ритове натраг к Пивари. Не прође дуго, а

³⁶³ Стратимировић, *Успомене*, 14-15.

отпочну и мађарски топови, десно од Пиваре намештени, на варош гранате бацати, које више кућа запале. У то будем непријатно изненађен повратком капетана Милутиновића и његових ландвераца у Карловце. На моје питање зашто није на свом месту, јави ми да је пре кратког времена неки непознат официр њему дошао и од мене заповест му донео да позицију остави и к Банстољу похита, где ја са Одбором и са Сремцима већ у бегству се налазим. Овај очевидно издајнички покушај непријатеља могао је имати тешке последице да нису Србијанци, Црногорац Вуле и неколико одважних Карловчана из бусије близу Ћуприје оштром ватром непријатељско напредовање задржали, док ја с ландверцима и са Сремским батаљоном не стигох у помоћ. Сад ми у офанзиву пређемо. Одредим једно одељење Србијанаца и ландвераца да кроз ритове похитају к Текијама, да тамо непријатељску одступну линију угрозе. Исто тако приближише се с леве стране Варадинци и стадоше тобције у батерији гађати. Сад се изврши једно јуначко дело. Неколицина ратара из села Пивница, само батинама оружани, устрчаше на батерију и допреше до под топове; али пре него што наша војска притећи могаше, обори их све картач из топова*. Видећи своју батерију у опасности, а не имајући други пут за повратак него преко Текија, где се већ чуло за чаркање Мађара са нашим одељењем, које их обилазише, мађарски командант прекине даљи нападај и повуче се у доста великом нереду и са осетљивим губитком мртвих и рањених, натраг у Варадин. Тако би одбијен напад и српски Сион спасен.“ Према Стратимировићу, и на основу његових личних импресија, битка је трајала неколико часова, а „ми имадосмо четрнаест мртвих и двадесет и шест рањених војника; десетак кућа бијаху од њихових топова запаљене и порушене, у којима и неколико немоћних стараца, жена и деце изгореше. Био је тужан призор гледати мртве и слушати јаук рањеника – беху то прве жртве нашега војевања!“³⁶⁴ Михаило Полит Десанчић у својим пак политичким импресијама посебно хвали и истиче Стратимировића у овим догађајима и његову пресудну улогу по морал бранилаца Карловаца, али и његов предводнички дух, харизму, која ће и касније бити упечатљива.³⁶⁵ Каснији вођ пречанских Срба, Светозар Милетић, у тим тренуцима је заједно са Ђорђем Радаком

* Син Ђорђа Стратимировића напомиње да је јуриш на батерију предводила девојка Милица из Пивница и да је том приликом остала жива.

³⁶⁴ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 15-16.

³⁶⁵ Михаило Полит Десанчић, *Како је то било у нас Срба у буни 1848*, 171-172, 180; Дејан Микавица, *Михаило Полит Десанчић*, 32-33.

био упућен у Земун, где је успешно побунио Шајкаше да са 12 шајки и 38 топова дођу у Карловце и помогну одбрану од напада мађарских јединица.³⁶⁶

Друго сведочанство помиње да се пред мостом на Пивари налазило 30 до 40 стрелаца, углавном Србијанаца. У самој одбрани моста нарочито се истакао поменути Црногорац Вуле, који је био одличан стрелац. У међувремену, Стратимировић је упутио један одред добровољаца да кроз шуму заобиђе војнике Храбовског и да им зађе иза леђа. Пошто су сељаци настањени у крајњим кућама на улазу Сремских Карловаца од Варадина отворили из пушака паљбу на војску, отпочело је бомбардовање Карловаца. Очигледно је да су Мађари хтели да унесу страх и панику усмеривши артиљеријски напад на цивилне Карловце, који никако нису могли бити војни циљ за овакав вид војне операције. „Неколицина ратара из села Пивница (Манојло и Рада Попић и др.), само батинама оружани, устрчаше се на батерију и допреше до под топове, али пре него што наша војска притећи могаше, обори их све картеч из топова“. Предводила их је нека девојка, Милица из Пивница. Када се појавио онај одред који је Стратимировић послао кроз шуму, чете из Варадина су се повукле. „За време борбе звонила су звона на узбуну, услед чега су са свих страна побуњеници припремали помоћ својој браћи из карловачког Одбора, и то тако да се до вечери већ око 8.000 побуњеника окупило и од тад су се ови појачали до броја 15.000 људи, међу којима је један велики део био из Баната.“ За време бомбардовања појавио се генерал Нужан са белим барјаком у руци, са заповешћу да се борба обустави док се депутација из Инсбрука не врати. Око 11 сати пре подне борба је престала, а војска се повукла према Петроварадину. Том приликом, говори нам овај извор, Карловци нису били много оштећени, а број погинулих није био велик: 14 мртвих и 6 рањених, а десетак кућа и неке цркве су од бомбардовања запаљене или оштећене, и у њима је неколико стараца, жена и деце изгорело. У царској војсци један војник је убијен, а рањени су један поручник и седам војника.³⁶⁷

Подаци које је објавио историчар Коста Петровић, а који потичу из архива карловачког Магистрата, казују: „За време напада на варош настала је у Карловцима велика паника. Све српско становништво избегло је у Стражиловачку шуму. На одбрану Карловаца изашли су од карловачког „гражданског војинства“ само Срби православне и католичке вере, док је све остало грађанство остало код својих кућа и

³⁶⁶ Дејан Микавица, *Политичка идеологија Светозара Милетића*, 28; Душко М Ковачевић, *Светозар Милетић*, 17; Видети и: Светозар Милетић, *Сабрани списи*, књ 1, Београд 1999.

³⁶⁷ Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, 3, 260-261; Василије Ђ. Крстић, *Срби у Угарској*, 133-134; Јаков Игњатовић, *Мемоари*, 168-173.

сигурно ишчекивало Мађаре“. У нападу на Сремске Карловце учествовао је и дивизион мајурско-петроварадинске грађанске војске, који је предводио петроварадински грађанин Јосеф Вајнбергер. Пошто је успут распаљивао своје суграђане, проглашен је за народног непријатеља и заплењена му је имовина коју је поседовао у Карловцима.³⁶⁸

Посебно су занимљиве успомене активног учесника у догађајима 1848–1849. године, народног секретара, будућег професора Карловачке гимназије и патријаршијског архивара Теофила Димића, објављене у листу *Застава* током 1898–1899. године, а поводом 50-годишњице Српског народног покрета. Димић живописно описује шта се дешава у вароши током самог напада генерала Храбовског. „У овој мојој регераци сретнем се и са још живим карловачким ландвером Павлом Илићем, Тувекцићем, који се и данас сећа не само шта смо говорили, него и какву сам капу са перјаницом на глави имао. Кад сам дошао до Горње цркве, и ту ме кумбара стигне у кућу трговца Николића к. б. 16 (сад је то празан плац поштара Ђармата), пробије и многим картачима поздрави. Ја се уклоним левим путем, крај Горње цркве, па ћу на марвену пијаци. И овде су картачи прскали и прашину дизали, што ми је у невољи мојој дало повода сетити се како је Наполеону, кад је у битки једној писао писмо, кумбара једна пред њим пала и писмо оно попрашила, без да је писање прекинуо. Са пијаци дођем кроз двор до Благодјејанија, ту изађе преда ме дворски капелан и благодјејански надзиратељ Јоанићије Поповић (особити певац), па ће ме поздравити. Оћете војводу, оћете патријарха, тако вам и треба сад. Нађем се сад пред гимназијском кућом, гди је варошки саветник Павле Гојковић становао, из ове куће излете три лепе девојке, те ће ме запитати: 'Шта је, забога, господине? Јесмо ли у опасности?' Ја сам их утјешо и замолим чашу воде. Најмлађа међу њима, је имала дугачку расплетену косу и оне гараве очи којима је девојка у песми запалила Травник. Почем сам се са госпођицом опростио, пођем ако не непријатељским зрном рањен, а оно стрелом Амора погођен, Варосову у мој стан. Но почим сам, као и онај стари филозоф, све што сам при себи имао: *Omnia mea teci porto*, а то је била моја јурча, и Богословија, то пођем стану гди се наша војска на Банстолу налазила. Кад сам дошао до куће Јаше Предића (сад је то кућа ковача Носала), и овде ме кумбора са ђулетима стигне, и кућу покрај дрвета шафинс провали. Друга су танета допирали и до капеле гди се муниција налазила, а то је капела католика, *Friedens Capelle*, гди је 1699. године са Турцима мир учињен. Са тешком оном кремењачом, без иједног фишека, утрућен и упоран, доспем

³⁶⁸ Коста Петровић, *Карловци 1848/49. године*, 11.

на доњу капију. Око пола 9 сати угледам и вожда Стратимировића, који на коњу, са ађутантом Ћендићем, хита у стан, на војску на непријатеља командује. После неколико минута ево ти наших провинцијалиста, у кабаницама, шареним гаћама, клопавим шеширима, који покрај песме 'Устај, устај Србине' гајдама праћени, вилама, косама и свакојаким оружијем снабдјевени, у одмереним корацима напред ступају. Са места, гди сам ја стајао види се Пуцкарош, пут који Варадину води, и на том путу могло је бити 10 сати видим беле униформе, светлост од бајонета; непријатељ се враћа натраг. И сам сад истим путем, којим сам дошао уђем у град. Куће куд сам пролазио плачне, жене и деца по улицама лелечу и плачу, људи хите напред да чују и виде шта је. Неки већ прежу у кола коње и грабе сиротињу да беже и спасу себе и породицу своју а неки опет дохватили се својих кремењача, па ће напред. Кућа Ђорђа Глајха гди смо се први мах склонили проваљена. То исто Мате Мијаљића, Петра Ларика, и друге још на броју 13. које нико није могао бранити те су тако и две прве жртве. Мита и његова жена Ката, Ларика спржени били, гди су пале и срањени. Место то, гди су ови несрећни покопани доскора је каменом – крстом обележено било, које је садашњи поседник Павле Гомбар уклонио. У кући Павла Табака били су сватови, и ту је Фифер Младен убијен. Од рањених при овом нападају, забележио сам жену Ану Ракош, која је пошла са тестијом по воду и од солдати рањена; девојка Мица Иришић млада и лепа од 18 година, која је баром почела бегати, и зрном пушчаним погођена, оздравила и удала се за берберина Поповића. Још је једна девојка из куће Зечевића Маца, рањена у бутину; а даље жена Пере Шпаниота Резу. Говедар Мијаило, исечен сабљама остао сакат; овога су прво вешали, мучили и онда претукли. Јаша Шенк. Ја сам још и једног младића провинцијалисту рањеног видео, а говорило се тај дан да их је рањених више се нашло. Пре повратка мог у стан, већ су ове куће – осим изгорелих, топовима пробијене биле: кућа Николића, Чворковића, Гимназија и кућа Јаше Предића, као што сам споменуо; а катедрална црква била је картечима изрешетана и ишарана. Гомила једна народа, жена, деце и стараца упутила се при првом нападају Стражиловским потоком на Стражилово, па ће отуд у Ремету или Гргетег; они који су имали кола бегали су Банстолом у Срем. Једна таква поворка доспе већ и до манастира Крушедола у подне, баш кад су калуђери при трпези били. Кад чују шта је у Карловцима, а они ће на слуге: 'Хај момци брже, прежите, журите се, не оклевајте! Брже што брже, да се бежи'. У том журењу и страху дође и друга руља која донесе глас да су Карловци попаљени, ал да се Маџар враћа натраг. Сад су већ поплашени калуђери дошли мало к себи. Али су пак продужили општежителни обред, то нам покојни патријарх Ивачковић, који је онда

архимандрит у Крушедолу био и који нам је то приповедао није казао, него је само у шали као и мени дворски капелан рекао: 'Хоћеш војводу? Хоћеш патријарха?' На пијаци код куће Замфирова (гостиона 'Трубач') гди је стан вождов био, биле су барикаде инпровиниране³⁶⁹.

Што се тиче броја жртава Теофил Димић каже нема података о њима и њиховим именима, јер су „записници из 1848. год., поводом бегача изгубљени, то имена свију мученика нисам могао забележити, а они којих се сећам, другом ћу приликом означити“³⁷⁰.

Занимљиво је сведочење Димитрија Матића, који је на Мајској скупштини у Карловцима изабран за члана Главног народног одбора. Матић је изнео сећања на неке Србе који су се истакли несебичном храброшћу приликом одбране Карловаца и свакако допринео употпуњавању слике о овој битки. „Тако је, колико се сећам, песма једна узносила борце [после] Карловачке битке о духовима 1848. године, где је нападај Храбовског на изненађену варош Карловце јуначки одбијен [борце српске]. Црногорац Вуле, Манојло Јокић, Стеван Матић и други [споменути] опевани су том приликом. Но два брата Пивничанина, који су тог дана близу ђерма карловачког, према дољној тамошњој српској цркви погинули, славиће се док је српског имена и племена. То су били прости људи без науке. Само што су знали и топло осећали да су Срби, похитали су од своје куће у Сремске Карловце да се тамо нађу [ако затреба]. Ја, као да их и данас гледам. Обојица су висока у [оделу] рубљу, онако како Срби у њиховом крају носе. Кад је војска Варадинска с топовима продирала већ од Пиваре у варош и топови ђерам прелазили, излетела су наша јуначка браћа и с тојагама ударила на топције, не имајући оружја. Обојица су на бранику пали; Топције су их из пиштоља убили. И по томе може се видети у какву су близину дошли топовима. Слава им до века. И ја сам их, уз војну параду, испратио на гробље карловачко, које постоји на страни кад се у варош са Банстола улази. [куда су] Сви оног дана изгинули изнети су из шпитаља карловачког и сахрањени у једну гробницу за коју сам с неким Карловчанима место изабрао [а и сам неки бусења. То је било]. Тај дан пред вече лепо сунце залазило је за Дунав, а плотун српских војника оборен на гробу огласила је српском народу да је борба поводом мучког нападаја отворена, на живот и на смрт између Срба и Маџара.“³⁷¹

³⁶⁹ *Застава*, 1898, 78, Теофил Димић, *Први нападај - на ускрснуту младу Војводину српску од Ц. к. војске (други дан Духова 1848. године)*

³⁷⁰ *Застава*, 1898, 75, Теофил Димић, *Читуља 1848. год.*

³⁷¹ Василије Крестић, *Аутобиографија Димитрија Матића*, Споменик, XXII, САНУ, Одељење историјских наука, I, Београд, 1981, 196

И месна милиција у Карловцима, 14. јуна, шаље извештај магистрату о нападу мађарске војске: „При нападу који је г. м. Петроварадинска гарнизона војска учинила на варошке житеље и Народну скупштину остало је 14 људи погибши и 26 које Карловчана, које других житеља из околине рањени. Први су по христијанском обичају, о трошку Народне скупштине погребени, а последњи се у општинском шпитаљу лече. Овом приликом варош нападајућа војска тако се варварски владала да је не само 13 кућа хотенијем запалила и коначном упропашћењу без сваке помоћи оставила, него је и слабу децу и жене убијала и у ватру бацала, тако да се више лешева под развалинама нашло. Овај се корак у мирној земљи није могао био очекивати.“³⁷²

Са своје стране, Храбовски из Петроварадина, 15. јуна, јавља Пиреу како је 12. јуна послао део трупа, под командом једног штапског официра да изврши војну демонстрацију против карловачког логора. Када је претходница ове војске стигла до првих кућа, баш када је намеравао да пошаље официра како би преговарао са побуњеницима, они су из оближњих кућа запуцали на њих. Последица је да је један официр био тешко рањен, а један војник убијен. Након тога је на ове куће отворена ватра и побуњеници су протерани из Карловаца, оставивши 20 мртвих. После повлачења војске, побуњеници су се поново окупили у великом броју, а стигао је и „познати словенски патриота гроф Нужан. Он се понудио да буде посредник у успостављању мира.“³⁷³

Дан касније Храбовски извештава и цара о нападу на Карловце: „Од мога се последњег извештаја имао сам већ 12. о. м. сукоб с бунтовницима; с обе стране бесно се борило као у Италији, из прозора се на наше људе пуцало, стога су и неке куће гранатама биле запаљене. Ту борбу изазвали су бунтовници пошто сам ја од њих због непријатељског става који су према Генералној команди заузеле, помоћу одашиљања једне претходнице хтео да сазнам мотиве тога непријатељског става; природно тај је корак потпомогнуо с моје стране једним батаљоном, и кад су чело те претходнице сагледанли одмах је цео плутон на њега испален, што је дало повода једној крвавој борби. Предвече повукао сам наше трупе под топовски домашај; наше Тврђаве. Ми смо имали једног мртвог редова и 7 рањених. Бунтовници су имали 15 мртвих и више рањених. За време борбе звонила су у целом крају звона на узбуну, услед чега су са свих страна побуњеници пристизали у помоћ својој браћи из Карловачког одбора и то тако да се до вечера већ око 8.000 побуњеника окупило и отад су се ови појачали до

³⁷² Радослав Перовић, *Грађа*, I, 402-403

³⁷³ Jozsef Thim, II, 410-412

броја 15.000 људи, међу њима и један велики део из Баната; опет су два топа из Титела одвучена, а од прекјуче и прикључила се Главном одбору у Карловцима и код Земуне постављена Шајкашка дивизија заједно са својим наоружаним шајкама; и официрима је прећено смрћу, ако код њих не остану.³⁷⁴

У наставку Храбовски говори о великој мржњи Срба према Мађарима и правдајући се покушава да пред владарем пређе преко очигледног пораза. Нападом на Карловце, генерал Храбовски ипак је у једном успео: већи број чланова Главног одбора, нарочито старијих и угледнијих, разишао се из Карловаца, као и приличан број имућнијег становништва. У Главном одбору остале су присталице тзв. Странке акције под вођством Ђорђа Стратимировића, углавном омладинци, „сами бескућници“. Главни одбор преселио се у Земун.³⁷⁵

Хрватска и, уопште, словенска штампа, са зебњом је пратила збивања на југу Монархије и са радошћу објавиле вести о првој победи Срба над Мађарима. Саборске новине пишу да је у понедељак, на Духове, Храбовски је послао „обристара“ Трајтлера са једним батаљоном регименте Дон Мигуел на Карловце. Имао је наређење да тамошњи народ позове да се разиђе или ће употребити силу. Истовремено, Храбовски је послао четири чете регименте Есте, да са осталом војском која је била стационирана у Темерину исту поруку упутити шајкашима. Прекинута је и веза између Новог Сада и Петроварадина. Ујутро, у осам сати, зачули су се топовски пуцињи у пределу Карловаца. „Како би који топ пукнуо свако би се сербско срце уздрхтало бојећи се за браћу Карловчане“. На другој страни новосадски Мађари су се радовали „мислећи да ћеду се сви Срби затерти“. Пуцање је трајало од 8 ујутру до 4 поподне. Том приликом је изгорело пет карловачких кућа. Карловчани су се бранили „како лавови“ и војсци задали доста неприлике. Пало је 13 Карловчана, „које смо јучер славно покопали“, а рањена су осморица. У противничкој војсци има много више погинулих, али они то таје. Око четири сата поподне у Карловце је, „кано да је из неба опао“ стигао гроф Нужан и са белом мармицом као помирителј кренуо према табору. Одатле је отишао код Храбовског. На крају је решено да се војска сасвим повуче.³⁷⁶

Новине далматинско-хрватско-славонске доносе низ текстова извештача са терена. Извесни „Илирослав“ пише да „други дан духових остат ће мани и унука наших навек у памети“. „И кнами, него дође исти враг телом и душом, дође

³⁷⁴ Jozsef Thim, II, 141-416; Перовић, *Грађа*, I, 405-406

³⁷⁵ Душан Ј Поповић, *Срби у Војводини*, 3, 262; Славко Гавриловић, *Срби у Револуцији*, 69-70.

³⁷⁶ Saborske novine, 20. VI 1848, 7; Василије Ђ Крестић, *Историја Срба у Хрватској и Славонији*, 23-24; Славко Гавриловић, *Срби у Револуцији*, 101-102.

непријатељ, и што више комшиа сусед наш први, као разјарена хијена и све, што дочепа, уби, посече, пороби и попали ... У 7 сати ујутру стадоше звонити сва звона, а бубњеви у аларм ударати“. Сви наоружани мештани одоше ка горњој капији да дочекају непријатеља и „силу силом узбију“. Неколико стотина непријатељских војника отишло је горе, брдом кроз винограде, а други су ишли доле друмом. Наспрам њих се у бусије поставила народна војска. Од противничке стране најпре су наступиле катане, како би раскрчили пут, а за њима је пристизала регуларна војска. Заметнула се „страшна битка“, на чији знак је започела и борба на брду. По целим Карловцима су летела зрна. Карловачки логор је тада бројао око 5.000 људи и утаборио се на доњој капији, крај Дунава. И они су позвани у помоћ народу, који се јуначки држао пред надмоћнијом војском. Из логора су пристигли гардисти, „ладверци“ и двадесетак Србијанаца. Тада је почело бомбардовање Карловаца. „Картаче у војску нашу и варош летити, а танета из картачах као каблом левана киша даждити.“ Карловци су горели. Једна „лумбарда“ погодила је и патријаршијски двор. „Гори варош наша! из свих устах се ори“. Жене и деца плачу, ствари се износе из кућа у подруме. Све то је трајало од пола 7 до 10 сати. Страдале су куће код горње капије, које су или изгореле или оштећене. На бојном пољу је пало 16 Срба, а исто толико је било рањено. Од непријатеља само је један остао на бојишту, док су остале однели, како би сакрили своје губитке.³⁷⁷

Немачка штампа помиње „крвави инцидент“ у Карловацима, које је Храбовски бомбардовао и који су горели „на 14 страна“. Срби су у том сукобу изгубили три стотине људи, а „наши храбри војници“ имали су шест мртвих и више рањених.³⁷⁸

После битке Главни одбор је истог дана упутио један проглас српском народу. „Непријатељ народности наше послао је на нас војску из града Варадина с топови, која је војеном преваром до Карловаца довукла се, и из ненада битку против наше народне војске, по заповести подплаћеног командирендера Храбовског, започела“. У овој бици пало је 11 Срба јунака, погинулих „пољу части и славе за народност, име, језик и свету нашу погинули“. Међу мађарском војском има 15 погинулих, од којих су 14 однели, а једног оставили на бојном пољу. Позивају се сви који могу да носе оружје, стао и

³⁷⁷ *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, 17. и 20. VI 1848, 62 и 63; Василије Ђ Крестић, *Леци на српском језику*, 129-131.

³⁷⁸ *Der Humorist*, Wien, 20. VI 1848, 147

младо, богато и сиромашно, да са свих страна дођу у Карловце и бране света права Срба.³⁷⁹

О последицама Карловачке битке и њеном утицају на даљи развој Покрета Патријарх Рајачић записао је следеће: „На вест о нападу на Карловце сви Срби су се наоружали, онолико добро колико су могли, ловачким пушкама, пиштољима, копљима, косама, вилама, тољагама и пожурили, и то: Сремци у Карловце и Черевих, Бачвани у Сентомаш, Шајкаши на Римски шанац, Банаћани у Перлез, Алибунар и Врачев Гај, шајкашка флотила у Карловце. Из Кнежевине Србије су, такође, овамо прешле гомиле наоружаних људи и распоредили се у горе наведене логоре.“ Рајачић напомиње да је међу Србима све до саме битке код Карловаца владала својеврсна збуњеност и неодлучност у погледу даљих поступака. Тек тада је заузет став да се циљеви могу остварити само борбом.³⁸⁰

Јаков Игњатовић је исправно закључио да је Стратимировић дошао „на глас“ у Покрету од „Карловачког бомбардовања“. „У одбрани он је сматран као вођа. Као што се та афера надувала до победе, тако исто и Стратимировић случајно и срећом постаде победитељем. Треба мало среће, остало по себи долази.“ Игњатовић тврди да је Карловачка битка у војничком смислу била „незнатна“. Међутим, у моралном смислу она је имала свој значај. Тада је Покрет добио свој „фактичан израз“. „Смети се одупрети главнокомандујућег ђенерала регуларној трупи, у Славонији, у Граници, то је било много. Па Стратимировић је имао смелости стати на чело оних који се одупиру. Карловачка афера била је крштење покрета. Од то доба Стратимировић је био сматран за вођу покрета, што му је и доликовало, почем је у карловачком Одбору он био једини који је знао војнички занат, а са миром је већ било прекинуто. Та карловачка афера електрисала је народ. Праве покретнике је поткрепила, двојбенике је охрабрила била, друге је опет покрај увеличавања до огорчења доводила.“³⁸¹

³⁷⁹ исто, 22. VI 1848, 64; Jozsef Thim, II, 401-402

³⁸⁰ *Описаније живота патријарха Јосифа Рајачића*, 36-37

³⁸¹ Јаков Игњатовић, *Мемоари* (I), 217; Видети и: Душко М Ковачевић, *Јаков Игњатовић*, 45.

1.7 Учешће Ђорђа Стратимировића у српско–мађарски борбама до октобра 1848.

После битке код Карловаца дошло је до отворене побуне међу граничарима. Стратимировић пише да су се, до тада уздржани граничари Петроварадинске регименте и Шајкашког батаљона, „једногласно изјаснили за њих“. Један батаљон граничара, који се спремао да иде у Италију, отказао је послушност и, на челу са наредником Боснићем, дошао у Карловце, ставивши се на располагање Стратимировићу. Исто су урадили и Шајкаши, под командом капетана Сурдучког. Они су напустили редовну летњу вежбу између Земуна и Београда и са шајкама допловили до Карловаца. Тешко стање које је доводило Српски народни покрет на корак до слома и Стратимировић је видео као део могућности за сопствену афирмацију, али са друге стране иако је покушавао да јача свој положај, нова и јача офанзива мађарске војске могла је довести до пораза српске народне војске.

Сурдучки пише да га је на саветовање у Карловце 7. јуна позвао Ђорђе Стратимировић. Мајерхофер му је, међутим, препоручио да нипошто не иде у Карловце нити у Тител. Ипак, Сурдучки је са делом флотиле, како каже, невољно отишао у Карловце. „Куд сви Турци ту и криви Асан“. Стратимировић још није био тамо, већ је стигао после неколико дана, када се њих двојица договорили о употреби флотиле.³⁸² Генерал Храбовски је, 15. јуна, писао председнику мађарске владе Баћанију да је једна цела дивизија шајкашке флотиле напустила своје положаје у Земуну и са

³⁸² *Наше доба*, 95

свим шајкама се упутила у Карловце. Они су се, заједно са 15-16 хиљада људи и два топа, ставили у службу Главног одбора. Помиње и око 5 хиљада других шајкаша, који су већ утврдили своје положаје на Римским шанчевима, наоружани између осталог и са осам топова одузетих од команде Шајкашког батаљона.³⁸³

Главни одбор је, 22. јуна, упутио проглас официрима, подофицирима и војницима 2. батаљона Петроварадинске регименте да се што пре врате из Италије, јер Мађари „овде код кућа Ваши кољу“. „Поитајте браћо час пре овамо, док јошт имате на што вратити се.“ У супротном, граничари могу да очекују да им „отца, мајку и браћу издајце царске поубијају, а љубе, сестрице и дјечицу у робство одведу“ и уместо кућа нађу само пепео. Гарантују им се редовне плате и пензије.³⁸⁴

Ипак, и поред релативне бројности, било је јасно да ове снаге нису располагале са довољно наоружања и муниције. Стога је Стратимировић донео одлуку да заузме магацин са оружјем у Тителу, који је још био под командом генерала Храбовског. Тако је, 15. јуна, са 500 својих људи, међу којима је било и Србијанаца и Сремаца, паробродом „Дунав“, који је заузео претходног дана*, стигао до Титела. Стратимировић се сместио у кафани код „Шајкаша“ и прво вече није ништа предузимао, осим што је преко поручника Петита од потпуковника Молинарија, команданта батаљона, тражио и добио једну топографску карту. Међутим, неколико Србијанаца упадну у Молинаријеву кући и уму 440 форинти и нешто других ствари, а Молинарија везаног доведу до Стратимировића. После тога је Молинари смењен и послат у Карловце, пошто није хтео да се придружи Покрету. Арсенал је заплењен, а са њим и 140 топовских цеви, 2 хиљаде пушака, све расположиве шајке и сва муниција.³⁸⁵

Вест о преузимању тителског арсенала објавио је 1. јула и лист *Хуморист*. У опширном чланку из Титела говори се да је ово, иначе мирно место, у ноћи 15. и 16. јуна постало попреште једне „срамотне и разбојничке сцене“. Откако је овде започело фанатично агитовање „Карловачког револуционарног комитета“ опала је дисциплина међу граничарима и завладала је анархија. У Тител је паробродом „Дунав“ дошао председник Комитета Ђорђе Стратимировић, који је истовремено и командант војске и

³⁸³ Радослав Перовић, *Грађа I*, 403

³⁸⁴ исто, 432-433

* Тих дана пароброду су још увек несметано пловили Дунавом и Савом, а Стратимировић је народним комесарима наредио да их хватају и плене њихов терет. (Дака Поповић, *Војвођански градови у Буни 1848-49*, Земун, Зборник за друштвене науке Матице српске, 11, Нови Сад 1955, 47)

³⁸⁵ Стратимировић, *Успомене*, 17; Аврам Ђукић, *Устројство ц. к. тителског шајкашког батаљона за доба народног покрета 1848-49*, Летопис Матице српске, књ. 193, Нови Сад 1898, 50-51; Jozsef Thim II, 417.

диктатор, са 200 добро наоружаних Србијанаца. Једна „хорда“ Србијанаца, заједно са неким шајкашима, у поноћ упали у стан команданта Батаљона Карла Молинарија, и са упереним пиштољима и бајонетима тражили да им преда новац. Узели су око 450 форинти и тражећи још претурили и уништили све ствари и предмете по кући. При томе је била нападнута и Молинаријева супруга, која се спасла бекством. Ово су правдали „племенитим интересима – народност, слобода, вера“, за шта су били спремни да се боре и умру.³⁸⁶

Ни Сурдучки није имао добро мишљење о поступку према Молинарију. Описује да су га ставили у окове, као највећег зликовца, иако је он био спреман на сарадњу. Зато је стао у његову одбрану, као царског официра.

У то време Петроварадинска тврђава је била једно од упоришта мађарске војске. У циљу њеног неутралисања основани су логори у Карловцима, као и логори у Черевиху и Баноштру. Овим последњим је пресечена веза између Петроварадина и Вуковара, као још једног мађарског упоришта. У наредном периоду, већ према ситуацији и потребама, оснивани су логори и у другим местима у Срему (Сланкамен, Буковац, Илок, Даљ...). Срем је, уопште, због своје везе са Србијом и већинског српског становништва, као извор војника, представљао логистичку базу за борбе у Бачкој и Банату.³⁸⁷

На другој страни, Мађари су своја најважнија упоришта имали у северној и северозападној Бачкој, северно од тзв. Францовог канала, док су јужно од те линије то била места попут Темерина, Врбаса, Јарка, Фелдвара и др. У Банату је главна опасност за српски покрет претила је из Бечкерека, Вршца и Беле Цркве. Из тих места Мађари су лако могли да угрозе Шајкашку и подручје око Панчева, где су била упоришта српске војске. Зато су према овим местима установљени српски војни логори код Томашевца, Перлеза, Алибунара, Делиблата, Страже и Врачевгаја.³⁸⁸

Почетком јула обе стране су далеко одмакле у припремама за предстојећи војни сукоб. На Сабору, 11. јула, Кошут је изјавио се крене у прикупљање војске како би се српски покрет потпуно уништио. Срби су одбацили когрес који им је одобрени и одржали своју „незакониту народну скупштину“, на којој су одлучили о стварању Војводине, те примили у своје редове „пустахије“ из Србије. У истом духу, министар Семере је, 7. августа, у наредби комесару у Бачкој Мору Сенткираљу, изјавио да је

³⁸⁶ *Der Humorist*, 1. VII 1848, 157

³⁸⁷ Славко Гавриловић, *Срби у Револуцији*, 77.

³⁸⁸ Исто.

„рачки граничарски покрет издаја“ и да га треба уништити оружјем.³⁸⁹ Према њему победа над Србима у јужној Угарској је императив, који се не може „надокнадити ничим другим“. Радећи у том правцу, мађарски сабор је одлучио да на Србе подигне војску од 200 хиљада људи и узео зајам за вођење предстојећег рата.³⁹⁰

До првог већег сукоба две стране дошло је 10. јула, када су Мађари напали село Влајковац у Банату. Убили су тамошњег нотара, активног учесника у Покрету. Сутрадан, 11. јула, из српског алибунарског логора војска од три хиљаде* људи кренула је на Вршац. Пред градом су их дочекали мађарски улани, хусари и мађарска гарда. Срби су били поражени, изгубивши 60 војника и четири топа. Међутим, поражени су пред самом градом. Истог дана, Стратимировић је замерио народном комесару Димитрију Станимировићу и команданту Милисаву Тадићу што су кренули на Вршац, када им је наређено да не нападају пре него што се споразумеју са Дракулићем. Такође, жалио се команданту Шајкашког батаљона Сурдучком да је овај неуспех поседица неизвршавања његових налога од стране команданата у Алибунару. Стога је неоупходно успоставити бољу везу команданата са њим, као врховним „вождем“ и редовно му слати рапорте.³⁹¹

После успеха код Вршца, Мађари су кренули на Сентомаш. Њега је бранило три хиљаде људи. На челу мађарске војске је био генерал барон Бехтолд, који је том приликом располагао са неколико пута више људи, уз коњицу и артиљерију. Они су током ноћи, 14. јула, напали на српске положаје, али су после шесточасовне битке одбијени и натерани на повлачење. Није успео ни мађарски напад на Турију ни на Чуруг. О нападу на Сентомаш пуковник Сурдучки је известио Стратимировића, рекавши да су Мађари напали Сентомаш са две стране, али су одбијени, уз мале губитке.³⁹²

Половином јула српска страна је увелико ковала планове за поход на Бечерек у Банату и Фелдвар у Бачкој. Тим поводом, Сурдучки је био у сталном контакту са Стратимировићем, како би ускладили своје операције. Сурдучки је из Титела писао Стратимировићу да ће 17. јула у зору заузети Фелдвар, те да му овај помогне бар једним привидним нападом на Бечерек, и тако задржи Мађаре у Бечеју. Током ноћи

³⁸⁹ Zoltan Đere, *Srpski i mađarski nacionalni preporod*, 470-471.

³⁹⁰ Славко Гавриловић, *Срем у Револуцији*, 151-171; Дејан Микавица, *Српско питање*, 82-83.

* Капер помиње број од хиљаду људи, наоружаних и косама. (исто, 120)

³⁹¹ Мирко Митровић, *Протокол архиве Стратимировића и Книћанина као извор за Револуцију 1848-1849*, 171-172; Славко Гавриловић, *Срби у Револуцији*, 77; Дака Поповић, *Српски покрет у Војводини и буна 1848-1849*, 127-139.

³⁹² исто, 172; исто, 78

17/18. јула српска војска је са три стране напала Фелдвар и заузела га. Ипак, на ту вест, из Старог Бечеја на Фелдвар су пошле мађарске трупе. Након неколико покушаја Мађари су ушли у Фелдвар, али су га убрзо напустили и вратили се у Врбас. После борби које су трајале око осам часова, место је поново запосела српска војска. Том приликом, страдало је српско становништво Фелдвара, Мола и Аде.³⁹³

У време битке код Сентомаша Ратни савет, на челу са патријархом Рајачићем, уз присуство грофа Алберта Нужана, као заступника бана Јелачића, Ђорђа Стратимировића, капетана Јанче, Дракулића и Јована Стефановића, одлучио је да војска из перлешког логора крене ка Великом Бечкереку и ступи у контакт са тамошњим Србима и укључи их у Покрет. Ипак, Главни одбор је опоменуо Стратимировића да не почиње напад док не сакупи довољно војске, као и да буде обазрив према припадницима других народности. Како би поспешио предстојећи напад, Стратимировић је наредио околним српским општинама да, чим он нападне, и они крену у том правцу свим могућим средствима. Командант логора у Перлезу је био царски поручник, а тада народни пуковник, Јован Дракулић. Ту се налазио и Ђорђе Стратимировић, који је преузео главну команду над војском. Он је на располагању имао око пет хиљада бораца, 300 добровољаца* из Србије и 12 топова. Батаљонима су командовали капетан Јован Стефановић, мајор Јелачић и капетан Јанча, Михајловић, добровољац из Србије. Њих је источно од Ечке чекао хусарски пуковник Ерне Киш са три батаљона пешадије**, 10 ескадрона лаке коњице и 8 топова. Његов план је био да заузме логор у Перлезу и утврди се на положају насупрот Титела. Он је, 14. јула, из Бечкерекa кренуо ка Ечкој, баш у време када се у оба супротстављена табора прочуо глас о бици код Сентомаша. Због тога је Киш мало оклевао, чекајући нове инструкције, док су осокољени Срби хтели да се што пре упусте у битку.³⁹⁴

Стратимировић је, 15. јула у три сата ујутру, повео војску ка Ечкој. Тамо ју је поставио у два реда. Стефановић водио предњу део, састављен од пет чета, 100

³⁹³ Сигфрид Капер, *Српски покрет у Јужној Угарској 1848-1849*, Београд-Ваљево, 1996, 130; Leopold Kolowrat-Krakowsky, *Meine Erinnerungen aus den Jahren 1848 und 1849*, I, Wien 1905, 64-66; *Новине читалишта београдског*, 10/22. VII 1848, 31;

* У једном извештају са ове битке помињу се три батаљона пешадије, сваки по 1.500 људи, као и 400 Србијанаца. (Јован Стефановић, *Бож код Ечке*, *Летопис Матице српске* 1952. годину, књ. 85, Пешта 1852, 84)

** Према извештају Киша Генералној команди у Темишвару, од 16. јула 1848. године, он је располагао са четири батаљона пешадије.

³⁹⁴ Сигфрид Капер, *Српски покрет у Јужној Угарској 1848-1849*, 111; *Die Erlebnisse eines kaiserlich-königlichen Offiziers im österreichisch-serbischen Armee-Corps in den Jahren 1848 und 1849*, Wien 1861, 22 (српски превод књиге *Јован Стефановић витез од Вилова, Из живота једног ц. к. официра*, Земун 1863); Василије Крестић, *Српски војни логор код Перлеза*, Зборник за друштвене науке, св. 29, Матица српска, Нови Сад 1961, 34.

Србијанаца и три топа. За њима, десно од друма, ишла је главнина војске од хиљаду људи, на челу са Стратимировићем, а иза ње још толико, као резерва. Киш је своје снаге распоредио тако што је десно крило и центар своје војске, које је чинила хусарска регимента Хановер са три топа, поставио уз реку Бегеј, а лево крило, које је чинио један ескадрон улана, са једним топом, распоредио је на пољани поред места. Стратимировић је искористио Кишов пропуст да обезбеди једно узвишење на раскрсници путева из Томашевца и Перлеза за Ечку, те је на њега поставио део своје војске са три топа. Такође, већи део српске војске и резерва су били смештени у низини и у кукурузима, тако да нису могли да буду опажени од мађарске артиљерије. Српски топови су осули паљбу на оба крила мађарске војске, спречавајући их да се развију, док је Стратимировић напао центар. При томе им је мађарска артиљерија задавала доста муке. Ипак, успели су да нађу заклон иза једне месне циглане и потисну центар мађарске војске.

На другој страни, мађарска коњица је покушавала да опколи десно крило српске војске. Тада је Стратимировић послао у борбу резерву српских трупа, које су бајонетима приморале коњицу на повлачење. Истовремено, Срби су напредовали према центру мађарске војске. Том приликом се нарочито истакао капетан Јанча, са својим „ханцарлијама“. Након тога се Киш повукао у Бечкерек. Цела битка је трајала шест часова. Српски губици у овој бици су били 12 мртвих и 24 рањена^{***}. Међу погинулима су били Стратимировићев ађутант Протић и капетан артиљерије Јанковић. Приликом Јанковићеве погибије Стратимировић се налазио у непосредној близини, на једној ћуприји која је водила у Ечку. Јанковића је „преполовило“ једно топовско ђуле, а Стратимировић је потом узео заменио свог уморног коња за његовог. Мађарски губици су били око 80 људи, што мртвих, што рањених.³⁹⁵ У извештају Генералној команди у Темишвару, Ернест Киш пише да је 14. јула обавештен о српској побуни у селу Тараш, као и о нападима на његове предстраже код Ечке. Када им је кренуо у помоћ, напали су га српски топови. Ситуација је захтевала да распореди своје снаге на ширем простору, тако да је остао само са пет ескадрона коњице и две чете пешадије. На другој страни, Срби су били у одличном положају, сакривени иза високих кукуруза, тако да је коњица била неупотребљива, а српски топови су без прекида пуцали пет часова.

Даље наступање Срба према Бечкереку било је немогуће због недостатка веће војне силе, а и запоседање Ечке било је скопчано са ризицима. Зато се српска војска

³⁹⁵ Зигфрид Капер, *Српски покрет у Јужној Угарској 1848-1849*, 132;

вратила у логор у Перлезу. Ова битка је имала великог одјека међу српским становништвом Баната, нарочито због тога што су банатски Срби живели у суседству народа који нису благонаклоно гледали на српски покрет. Српска војска се овде по први пут на отвореном пољу сусрела се непријатељском топовском ватром и коњицом и тако стекла неопходно самопоуздање у предстојећим борбама. Такође, Мађари су овом приликом увидели да насупротив себе немају неорганизоване гомиле побуњеника, већ организовану војску и храбре и веште војнике.³⁹⁶

У Банату је ситуација за Покрет била нешто тежа.. Тако се у Панчеву, где је живело више хиљада Немаца и Мађара, према извештају тамошњег председника окружног одбора, Живановића, спремала завера са циљем да нападну Србе у вароши, униште месни одбор, и град предају мађарским властима. Председник помесног одбора, Живановић, дознао је за ту заверу и потражио помоћ од Стратимировића. Он је одмах по примању поруке, из Земуна 23. јула, паробродом стигао у Панчево, са једном четом граничара. У настојању да придобије несрпско становништво Баната за своје циљеве Ђорђе Стратимировић је са Константином Пеичићем, израдио једну прокламацију и 24. јула је упутио српском, хрватском, словачком, влашском, мађарском и немачком становништву у Банату. У прогласу „*Главног вожда народа србског*“ говори се о опасности неповерења међу народима и непријатељском понашању према Србима, који су од Турака одузели ову земљу. У 10 тачака објављује да ће се свим средствима бранити од свих непријатеља, ма ко то био, макар и Србин. Срби ратују у име Бога и цара и краља. Сви треба да предају оружје месном одбору, јер су Румуни и Немци то оружје већ употребили против Срба. Срби неће терати друге народе да ратују против Мађара, већ траже од њих само да им помогну у подвозима и храни и да не злостављају српско становништво.³⁹⁷

Напоредо са тим, крајем јула српска војска је напала и разоружала немачка, мађарска и словачка села Францфелд (Качарево), Дебељачу, Ковачицу, Падину, Јабуку и Глогоњ, а попалила румунска села Свети Михајло (Локве) и Уздин. Када је почетком септембра запаљена Дебељача и пала Јабука, несрпско становништво је престало да се буну.³⁹⁸ У то време Мађари су прикупљали своју војску у логорима дуж Бачке и Баната. Коловрат у својим успоменама пише о опсежним припремама мађарске војске за напад на Сентомаш, које су започеле још половином јула. У том правцу Мађари су

³⁹⁶ Јован Стефановић, *Бој код Ечке*, 88; Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 225.; Василије Ђ Крестић, *Срби у Угарској*, 135-136.

³⁹⁷ Василије Ђ Крестић, *Леци на српском језику (1848-1849)*, 174-178.

³⁹⁸ Славко Гавриловић, *Срби у Револуцији*, 78

обављали рекогносцирање терена у околини Сентомаша. Насупрот њима, српске снаге су биле међусобно неповезане и ограничене на област Шајкашке, Римских шанчева и Сентомаша. Како би раздвојио Мађаре потпомогао дизање устанка у северној Бачкој, Стратимировић је планирао офанзиву дуж Францовог канала, у правцу Сомбора. Ипак, истовремено, крајем јула, забележен је и један покушај успостављања примирја између српских и мађарских снага у Бачкој, након чега се рат распламсао свом снагом.³⁹⁹

Почетком августа уследила је мађарска офанзива против Шајкашке и српских снага у Бачкој. Када је стигла вест да су се Мађари утврдили у логору у Старом Бечеју, Сентомашани су решили да се припреме како би спречили њихов долазак. Од Главног одбора је затражено да им се пошаљу србијански добровољци, који су убрзо и пристигли из оближњег логора у Јарку. Дошло их је преко три стотине и са три топа.⁴⁰⁰

Сентомаш је био једна од најважнијих стратегијских тачака у Бачкој. И Срби и Мађари су имали планове са овим местом – Срби да га задрже, а Мађари да га освоје. Смештен се на благој висоравни, десетак метара висине, са северне стране Францовог Канала. Налази се на путу изеђу Сегедина и Петроварадина. Сентомаш је тада имао око 10 хиљада становника, од којих су једна трећина били Мађари. Са свих страна је био окружен водом. Са јужне стране се налазио Францов канал, са дрвеном ћупријом која води према јужној Бачкој, Темерину и Јарку. Са севера и истока је поток Криваја или Кривајска бара, преко које су прелазила два камена моста на путу за Стари Бечеј и Фекетић. Само са западне стране није било водене препреке, одакле је ишао пут за Врбас. Након разгледања терена утврђена су места за изградњу шанчева за одбрану. На том послу је ангажовано сво радно способно становништво. Сентомаш је био раздељен на четири дела, сваки са по једном четом стајаће војске, од по 450 људи. Оне су заузеле положаје код моста на Францовом каналу, на мосту са Бечејске стране, на мосту од стране Фекетића и са стране Врбаса. Звездасти шанац са бечејске стране запосели су Србијанци. Њега је, према упутству Стратимировића, направио Пољак Вноровски*. Изгледао је попут малог градића и прозван је „Србобран“. По њему је тако касније и цело насеље, уместо Сентомаш названо Србобран. Стратимировић пише и о свом ангажовању на обезбеђењу подручја према Темерину и, нарочито, Врбасу, где је

³⁹⁹ Kolowrat, *Meine Erinnerungen aus den Jahren 1848 und 1849*, 50-52; Владан Гавриловић, *Учеиће народног капетана Милоша Војновића у српско-мађарским преговорима у Бачкој у лето 1848. године*, Зборник за историју Матице српске, 63-64, Нови Сад 2001, 221-226; Дака Поповић, *Српски покрет у Војводини*, 175-182.

⁴⁰⁰ Новак Голубски, *Успомене*, 25-26.

* Сурдучки поред Вноровског помиње да је у Сентомашу био и други Пољак, инжењер Гонжаровски. (Наше доба, 95)

наредио да се изграде гудобрани и канали. Када је све било завршено, развијена је велика свилена застава са народним бојама и натписом „За цара, веру и народност“.⁴⁰¹

Почетком августа 1848. године у Сентомаш је стигао и Ђорђе Стратимировић. Претходно се налазио у Жабљу, где је после смрти супруге, преместио свој главни стан. Ту је сазнао за мађарске планове да нападну Сентомаш из Врбаса и Бечеја. У Сентомашу је спровео неходне мере за његову одбрану. Сматрајући да највећа опасност прети из правца Врбаса, наредио је, како сам наводи у својим Успоменама, „једно повеће рекогносцирање“, како би се упознао са непријатељским снагама. Голубски, међутим, пише да је Стратимировић одмах је наредио да се нападну мађарски положаји код Врбаса, иако је српска војска била слабо наоружана и неприпремљена за такав подухват. Ипак, углед који је Стратимировић уживао међу српским војницима није доводио у сумњу оправданост овог похода. Они би за њим, како каже Голубски, „пошли у ватру и у воду“. У правцу Врбаса Стратимировић је, током ноћи 12/13. августа, повео два батаљона са две хиљаде војника и 8 топова. Уместо коњице располагали су са колима, која су лако могла да иду преко поља.⁴⁰²

План је био да се мађарски положаји пред Врбасом нападну са две стране. Стратимировић је са својим граничарима и два топа требао да директно нападне врбашки шанац, док је једна чета са једним топом, на челу са Голубским, идући Францовим каналом, требао да зађе непријатељу иза леђа. Стратимировић пише да је план би да српска војска само начини један маневар како би Мађари помислили да ће напасти Врбас, као и да улога војске под командом Голубског није била да нападне мађарске положаје пред Врбасом, већ само да пази да их Мађари не нападну слеђа. Пред Врбасом их је чекала војска генерала Волнхофера, са три пута јачим снагама. Мађари су знали за српске планове, те су их спремно очекивали. Идући пољем према Врбасу, без непријатељских препрека, Стратимировићева јединица је стигла пред шанац пола сата раније него чета Голубског и одмах заподенула борбу. Мађари су најпре послали једну хусарску чету, на коју су Срби осули топовску паљбу. Мађарска војска није остала дужна и уследила је топовска ватра са њихове стране. Видећи надмоћ мађарске војске, Стратимировић је прекинуо даље напредовање. Привидно прихватајући борбу, да би сакрио бројчану слабост српске војске, започео је повлачење. Он је са ађутантима и неколико коњаника заостао, како би посматрао

⁴⁰¹ исто, 26-31; Зигфрид Капер, нав дело, 155.

⁴⁰² Новак Голубски, *Успомене*, 46; Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 24-25; Славко Гавриловић, *Срби у Револуцији*, 79.

повлачење. Када су га Мађари видели на белом коњу уперили су топове у њиховом правцу и „почеше ђулад сасвим близу поред нас и преко наших глава летети“. Морали су да сиђу са коња и пузећи да се повуку у кукурузе. Том приликом један куршу је окрзнуо Стратимировића по темену, од чега му је доживотно остала „мала округла ћела“. Под заштитом високих кукуруза Срби су поставили нову линију фронта. Како би се заштитили од топова кренули су напред до 600 корака. Када су према њима кренула оба крила мађарских трупа, 200 Србијанаца је брзом паљбом привукла њихову пажњу на себе. Затим су Срби своје топове уперили према мађарској коњици и приморали је на одступање. Тако је главнина Стратимировићеве војске добила могућност да се безбедно повуче. Мађари су, такође, стекли погрешан утисак да је ово тек претходница веће војне силе, те су се и он повукли ка Врбасу. Неуспех на Стратимировићевом делу ратишта, навео је и други део војске под командом Голубског да се врати у Сентомаш. На срећу, није било погинулих на српској страни. Након тога, Стратимировић је накратко напустио Сентомаш, а у њега се вратио командант места Боснић, који се веома наљутио на Стратимировића због његове непромишљености. Описујући резултат овог похода, Стратимировић каже да су остварили своју намеру и сазнали бројно стање мађарске војске у Врбасу.⁴⁰³

Неколико дана после ове авантуре пред Врбасом, уследила је велика мађарска офанзива. Главнокомандујући, генерал Бехтолд, сакупио је 25 хиљада људи и 40 топова које је упутио на Србобран, а око 10 хиљада војника и 20 топова отишло је према Турији и Фелдвару. Такође, један део мађарске војске имао је задатак да пређе Тису, пази на места Тараш и Перлез, ако се укаже потреба крене у офанзиву према овим логорима, те пресече Србима везу са Тителом. Циљ је ове велике операције је био да је у потпуности угуши устанак Срба. Истог дана када се одвијала битка за Сентомаш, Кошут је у Сабору изјавио „данас се бије пресудна битка“. У Бачкој Мађари су наступали у три колоне. Из правца Старог Бечеја, долазила је војска под командом генералмајора Едера. Они су требали да нападну на Турију и Фелдвар, форсирајући Францов канал. У ту сврху били су снабдевени грађом за градњу прелаза преко канала. Друга колона се кретала по врбашком друму, северно од Францовог канала, под командом пуковника Бакоњија*. Она је требала да пређе Канал и нападне Сентомаш. Трећа колона, под командом генералмајора Волнхофера, ишла је према Сентомашу са

⁴⁰³ Голубски, *Успомене*, 47-48; Капер, нав. дело, 151-152.

* Коловрат пише да је ово крило мађарске војске наступало по командом самог Бехтолда, (Kolowrat, *Meine Erinnerungen aus den Jahren 1848 und 1849*, 97)

југа, друмом од Старог Кера, а један њен део према Турији. Четврта колона је ишла од Темерина према Турији. Општи напад на Сентомаш, Турију и Фелдварац требало је да почне 19. августа у четири часа изјутра.⁴⁰⁴

На поруку Петра Биге да су се Мађари груписали око Сентомаша са свих страна, да су њихове предстраже већ стигле до Канала и да се ускоро очекује њихов напад, Стратимировић је, заједно са неколико стотина својих људи, ноћу између 18. и 19. августа, из Жабља „похитао“ у Сентомаш, избегавајући мађарске предстраже, које су на њих пучале. У пратњи народног капетана Милоша Војновића, у Сентомаш је стигао у један сат после поноћи и одмах преузео команду. У Сентомаш је, 18. августа, дошао и царски капетан Петар Бига, са једним батаљоном граничара. Он је преузео команду над местом од народног капетана Боснића. Истог дана, према Стратимировићевом упутству, Бига је једну своју чету, под командом Петра Јовановића, послало у Турију.⁴⁰⁵

Према Стратимировићу, у Сентомашу је било два батаљона „Варадинаца“, један батаљон Шајкаша и око две хиљаде сентомашких Срба, „храбрих људи под капетанима што их сами изабраше“. Српске снаге су укупно бројале око шест хиљада војника и 16 топова, највише мањих. Голубски и Капер су детаљнији у опису и распореду српске војске у Сентомашу. Према њима оне су биле распоређене на следећи начин: код моста на Францовом каналу биле су једна чета граничара⁴⁰⁶ и једна чета Сентомашана, са четири топа, под командом Паје Живановића и Милоша Јоцића⁴⁰⁷ на шанцу према Бечеју, у шанцу прозваном „Србобран“ било је 300 Србијанаца⁴⁰⁸ на челу са Станком Буљубашом и чета Сентомашана, са народним капетаном Данилом Николићем и са три топа; на мосту потока Криваја биле су чета Сентомашана и пола чете граничара, са командантом Новаком Дунђерским⁴⁰⁹ и са два топа; био је командант Новак Дунђерски, народни капетан, са компанијом Сентомашана и око пола компаније граничара, са 2 топа; у пределу званом Тук, источно од Сентомаша, сместила се чета Сентомашана на

⁴⁰⁴ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 238-240; Kolowrat, *Meine Erinnerungen aus den Jahren 1848 und 1849*, 97; Василије Ђ Крстић, *Срби у Угарској*, 145-148

⁴⁰⁵ Новак Голубски, *Успомене*, 53-54; Siegfried Kapper, *Südslawische Wanderungen*, II (neue wohlfeile Ausgabe), Leipzig 1853, 207-208; Владан Гавриловић, *Прилози биографији народног капетана Милоша Војновића*, Зборник Матице српске за историју, бр. 79-80, Нови Сад 2009, 149

⁴⁰⁶ Капер пише о 1.500 граничара и 200 Србијанаца. (Kapper, *Die Serbische Bewegung in Südungarn*, 157)

⁴⁰⁷ Капер помиње да је ту био и Пољак Вноровски, одважан и хладнокрван, кога је Главни одбор поставио за команданта целокупне српске артиљерије.

⁴⁰⁸ Капер наводи број од 500 Србијанаца.

⁴⁰⁹ Капер каже да је командант био Радонић, који је према Голубском био тобџија на линији према Врбасу. (Kapper, *Die Serbische Bewegung in Südungarn*, 157, такође упоредити са српски превод Зигфрид Капер, *Српски покрет*)

челу са Митом Хаџићем, народним поручником и са два топа; према Врбасу, на левом крилу, уз Францов канал утврдили су се чета Сентомашана и чета граничара, са два већа топа, а под командом народног капетана Новака Голубског; на десном крилу, фронта према Врбасу, на Криваји били су граничари Тодора Боснића, са два топа; у средишњем делу овог фронта положаје су заузели граничари Петра Биге, са три већа топа. Бига и Боснић су командовали са око 4 хиљаде „Петроварадинаца“, шајкаша и Србијанаца.⁴¹⁰ За одбрану Сентомаша било је неопходно очување Турије и Фелдварца. Претпостављало се да ће Мађари, поред главног продора из правца новосадско-темеринског пута, покушати да најпре нападну Фелдвар и Турију. Турију је бранио Петар Јовановић, а Фелдвар народни капетан Прњаворац.⁴¹¹

Стратимировић пише да су борбе започеле 18. августа нападом на Фелдварац. Место су нападе мађарске снаге од 3-4 хиљаде људи. Командант места, пуковник Сурдучки, одбацио Мађаре и заузео један прелаз преко Канала. Као и код Турије, и овде су Мађари при повлачењу оставили мостове, којима су намеравали да пређу Канал. Дуж Тисе је седам часова трајала топовска паљба, али Мађари нису покушали да је пређу, осим код Тараша. Тамо су се послужили бродовима, при чему је један од њих био погођен и потопљен.⁴¹² Коловрат је напао Турију из правца пустаре Сириг. Са те стране место су штитили дебели грудобрани и барикаде сачињене од кола. Уследило је неколико узастопних јуриша на Турију, али без успеха и уз велике губитке у људству. Мртвих је било 20, а рањених 30 војника. Ништа више успеха није имао ни Едер, који је Турију напао са севера, преко Канала. Битка је трајала око шест часова, при чему је мађарска војска била далеко бројнија. У борбама се истакао шајкашки официр Теодинов, који је са неколико стотина Шајкаша и два топа, заклоњен високим кукурузом, зашао Мађарима иза леђа и натерао их на повлачење.⁴¹³

Против Сентомаша, из сва три правца (од стране Врбаса, према мостобрану код Францовог канала и према звездастом шанцу), 19. августа у четири сата ујутру, започео је снажан мађарски напад на српске положаје. Уследила је топовска паљба на Сентомаш, „тако да се земља тресла“. „Бомбе, кумбаре и хаубице летеше унакрст над Сентомашом.“ То је проузроковало пожаре на више места у граду, које су гасили старци, жене и деца. Жене су спремљеном водом гасиле фитиље бомби које су падале

⁴¹⁰ Новак Голубски, *Успомене*, 54;

⁴¹¹ Владан Гавриловић, *Битка код Турије 1848*, Зборник Матице српске за историју, 63-64, Нови Сад, 2001, 227-229

⁴¹² Капер, нав. дело, 162; Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 232-233.

⁴¹³ Kolowrat, *Meine Erinnerungen aus den Jahren 1848 und 1849*, 98, 100, 103; Владан Гавриловић, *Битка код Турије 1848*, 227-229

по граду. За то време мушкарци су уз песму* похрлили према шанчевима. Стратимировић је ноћио у кући нотароша Николића, када га је у „дубоком сну“ пробудило топовско тане, које је кроз зид провалило у његову собу. Битка је већ била почела, када је он почео да даје заповести за одбрану Сентомаша.⁴¹⁴ Голубски пише да је главни напад, са највећом војном силом, уследио је из правца Врбаса, јер тамо није било водених препрека. Такође, знатном снагом Мађари су нападали на мостобран на Францовом каналу са јужне стране Сентомаша. Према њему, напад из трећег правца, из Фекетића и Бечеја, служио је само да завара Србе, како би на ту страну пребацили део својих снага. „навали јуришати на нас од врбашке стране уједаред на три места: на десно и лево крило и на средину“. Када су се Мађари приближили „на један добар пушкомет“, командант Бига је наредио тобцијама да на њих отворе ватру, након чега су се они повукли. На другим странама су се и даље чули непријатељски топовски. На Туку чета Мите Хаџића спречила је Мађаре да изграде мост преко Криваје, након чега су они одустали од те своје намере.

Голубски даље пише да је око подне у непријатељском табору почело неко комешање и да се Мађари спремају на јуриш. Једно њихово веће одељење хитро се упутило ка српским положајима на левом крилу, на Францовом Каналу, где је Голубски имао свој положај. Сматрали су да је тај простор најпогоднији за улазак у Сентомаш, те су ту и највише нападали. Када су се приближили, Мађари су најпре запуцали из пушака, а затим кренули у јуриш. Нису се обазирали ни на жестоку ватру из српских топова. Повукли су се тек када је на њих отворена пушчана паљба, оставивши за собом неколико мртвих. Пре него што је покупљено њихово оружје, уследио је нови мађарски напад. „Сад су тек непријатељи свом силом ударили и јурнули на нашу позицију под ритом.“ Уз пуцњаву из пушака и велику галаму приближавали су се српским положајима. Дочекани су жестоком пушчаном ватром и паљбом из једног топа. Други топ на овом положају није имао тобцију. Стога је сам Голубски прузео овај топ и, заједно са још једним војником запуцао на Мађаре. То их, међутим, није задржало, те су упали у српски шанац. Голубски истиче храброст мађарских војника при овом нападу, које је било скоро немогуће зауставити. „Најпоследње смо им прашину у очи бацали, па ипак их је већ више на прсобрану било.“ Тада су граничари и Сентомашани кренули на њих са бајонетима, тако да је на прсобрану и у шанцу је било све више

* Устанимо, доба ту је – Гле, душманин ланце кује!

⁴¹⁴ Новак Голубски, *Успомене*, 55; Siegfried Kapper, *Südslawische Wanderungen*, II, 208; Василије Ђ Крестић, *Срби у Угарској*, 149.

мртвих Мађара. Након тога, они који су преживели, уз топовске хице, вратили су се на своје почетне положаје. После тог трећег напада и целодневне битке, Мађари више нису покушавали продор на овом месту. Изгубили су много војника. Само на месту где је био јуриш пронађено је 43 мртва мађарска војника, а многе су и однели. Било је и заробљеника. Срби су имали тројицу мртвих и петорицу лакше рањених.⁴¹⁵

Кратак опис ове мађарске офанзиве дао је и патријарх Рајачић у писму бану Јелачићу. Наводећи речи Ђорђе Стратимировића, кога назива „предводителем нашим“, само је код Сентомаша пало пет хиљада топовских граната. Непријатељ је два пута жестоко јуришао и оба пута је био одбијен. И у Фелдвару се српска војска снажно држала против надмоћнијег непријатеља и протерали га, тако да је и мост оставио за собом.⁴¹⁶ Битку код Сентомаша је пропратила и београдска штампа кроз више текстова. Према писању једног учесника, 40 хиљада непријатељских војника и 40 топова, са четири стране напали су Сентомаш, истовремено га бомбардујући. „Ваљда по провиђењу божјем и његовој светој наредби, наш је врстни вожд г. Стратимировић у очи тога дана из Карловаца 600 граничара од варадинске регименте амо оправрио, сам пак јуче [19. августа – п. а] са 30 кола цебане стигао и тако и неодморивши се од послова и труднога пута, силном и страховитом грувању непријатељски топова одпор давати почне.“ На пет шанчева око Сентомаша било је само 1.700 војника - Србијанаца, граничара и других момака, са 18 топова. Бомбардовање је трајало једанаест сати, при чему су само погинула само двојица Срба и запаљено је 15 кућа. Пошто није успео да га заузме на јуриш, непријатељ је порушио Сентомаш и повукао се ка Врбасу, оставивши мноштво мртвих по шанчевима. У свим чланцима се истиче улога Стратимировића и изражава му се захвалност. „Чест и слава нашем мудрому и слободном витезу г. Стратимировићу, који је са начувењем неустрашивошћу досад више побједа имао, као што је на Врбас ударио са 600 војника, гдје је напротив 7000 било.“ „У Сентомашу је врховни вожд г. Ђорђе Стратимировић лично управљао, и тим своју већ задобијену славу достојно узвисио.“ Како се Стратимировић „редким неустрашимим духом највећим опасностима излагао“ више пута је могао да страда, као онда када је једна кумба експлодирала више његове главе.⁴¹⁷ И сам Стратимировић се појавио као аутор једног чланка у *Српским новинама*. У питању је званичан извештај, од 27. августа, о борцима који су се посебно истакли током битке за Сентомаш. У њему

⁴¹⁵ Василије Ђ Крестић, *Срби у Угарској*, 149; Новак Голубски, *Успомене*, 56

⁴¹⁶ *Прилози за повесницу српског народног покрета г. 1848*, *Летопис*, књ. 111, 155-158

⁴¹⁷ *Србске новине*, 13/25. VIII и 27. VIII/8. IX 1848, 74 и 78.

патријарху препоручује следећа лица за виши чин или „за другу сходну награду“: капетана Боснића, команданта артиљерије капетана „Воиноровског, артиљеријске потпоручнике Маринковића и Станојевића, поручника Добановачког, капетана Војиновића, сетномашког житаља Лазу Девичанског, тобцију Стефана Раистића, Петра Бигу, команданта Турије поручника Петра Јовановића и друге.⁴¹⁸

О ситуацији у мађарској војсци након ове неуспеле мађарске војне операције пише Коловрат. Повратак његових војника у Врбас трајао је скоро шест часова. Људи су били толико исцрпљени да су попадали на земљу. Цели дан и ноћ су били без воде, на температури од 30 степени, те су сисали сок од кукурузних стабљика.⁴¹⁹

Мађарски министар војске у свом извештају написао је да војсци након свега није преостало ништа друго него да се повуче, како би спречили уништење. Исход битке је био такав да нису успели да заузму ни Сентомаш, ни Турију. Мориц Перцел је за неуспех код Сентомаша окривљивао генерале и Бетхолда, који су изгубили битку са „гомилем разбојника“. Дошло је до промена у мађарској војсци, при чему је она чишћена од немађарских и непоузданих елемената, а врховну команду над војском на југу Угарске преузео је сам министар војске Месарош.⁴²⁰

О улози Ђорђа Стратимировића током битке код Сентомаша Голубски каже: „У овој битци учествовао је и наш омиљени вођа и славни јунак генерал Ђорђе Стратимировић, који је све једнако, докле год се битка није свршила, од позиције до позиције на коју летео и народ и војнике храбрио и слободио“. Сам Стратимировић је о себи током битке писао: „Целе битке ја сам управљао и све диспозиције чинио. Ја сам трајуће битке свуд морао бити: час на Криваји, час на Србобрану и час на мостобрану (на Сиришком друму); а у најодсуднијем часу, кад Мађари већ врбашке опкопе отеше, на врбашким шанцовима код Биге“.⁴²¹

У „Свједоци“ о исказаној храбрости током битке код Сентомаша, Јован Хаџић, Јаков Добановачки, Петар Бига, Новак Голубски и многи други учесници у тим догађајима, „по части и савјести“, својим потписима и печатима, 10. септембра 1848. године, потврдили су да је потпуковник Ђорђе Стратимировић, заповедник српске војске знатно допринео победи. Он је анализирајући из сопственог угла догађаје тврдио да је, „уз највећу личну опасност“ дошао у Сентомаш и лично преузео команду над војском. Он је капетана Петра Јовановића послао да заузме и одбрани Турију, што се

⁴¹⁸ *Србске новине*, 24. VIII/5. IX 1848, 77.

⁴¹⁹ Kolowrat, *Meine Erinnerungen aus den Jahren 1848 und 1849*, 101

⁴²⁰ Дака Поповић, *Српски покрет у Војводини и буна 1848-1849*, 182-184.

⁴²¹ Стратимировић, *Успомене*, 233.

показало пресудним за очување Сентомаша. У најкритичнијим тренуцима приликом напада из Врбаса он је сопственом храброшћу подстицао војнике да истрају, а топове је тако успешно усмерио на непријатеља, да се он, у тренуцима када је већ ушао у шанчеве, морао повући.⁴²² Свакако да је на овај начин Стратимировић покушавао да своју важну улогу и овим догађајима, додатно истакне, посебно када се имају на уму проблеми који ће ускедити са патријархом Рајачићем током септембра 1848.

У време трајања битке за Сентомаш, учињен је покушај да се освоји Бела Црква, мађарско упориште у Банату. План је био да се одатле кренуло ка северу, у друге делове Баната. Као одговор на хапшење белоцркванских Срба, формиран су српски логори у Кусићу и Врачевгају. Средином августа у Врачевгају било око шест хиљада људи под оружјем, међу којима и граничари и Србијанци, на челу са Книћанином и капетаном Димитријем Миленковићем. Имали су и стотинак коњаника, такође Србијанаца. Насупрот њима у Вршцу су били стационирани Естерхазијеви хусари и Бломбергови улани. Напад на Белу Цркву започео је 19. августа у 5 сати ујутру. Српску војску су предводили Бобалић, Книћанин и Миленковић. Срби су у почетку имали великог успеха. Мађари су се храбро борили „како у вароши тако и у виногради: - ишло се на живот ил смрт“. У првим нападима Мађари су имали 30 мртвих војника, а заробљено је и неколико топова, као и две заставе. До три сата поподне Бела Црква је била у пламену и скоро потпуно под српском контролом. На прозорима кућа појавиле су се беле заставе. Тада је неочекивано стигла Бломбергова коњица. Српска војска је већ била исцрпљена, а мађарска коњица је угрозила и српски логор у Врачевгају, те су се Срби морали повући из Беле Цркве.⁴²³

Пет дана касније, уз појачање из која су дошла из Србије, уследио је још један напад на Белу Цркву. И тада су Срби заустављени пред градом. Када је у акцију ступила мађарска коњица, дошло је до пометње међу Србима. Они су били још више уздрмани због погибије храброг Србијанаца, капетана Ђурића*. У самом граду домаће немачко становништво и мађарска коњица напали су белоцркванске Србе и извршивши масакр над њима. Тада Книћанин напушта положаје око Беле Цркве и одлази да брани Перлез.⁴²⁴ И поред победе код Сентомаша, српска позиција на овом простору је била веома неповољна. Србобран и Турија су и даље били трн у оку

⁴²² Исто, 241-243.

⁴²³ *Српске новине*, 17/29. VIII 1848, 75; Светолик Суботић, *Бела Црква у догађајима 1848-1849*, Матица српска, Зборник за друштвене науке, Нови Сад 1960, 100-102

* Српске новине и Стефановић пишу да је Ђурић само рањен у коленима, те да су га његови људи спасили. (*Српске новине*, 20. VIII/1. IX 1848, 76)

⁴²⁴ Славко Гавриловић, *Срби у Револуцији*, 78

Мађарима, који су ова места донекле држали у блокади, не одустајући од њиховог заузимања.⁴²⁵

Тако је у циљу дугорочног обезбеђивања Србобрана и Турије, Стратимировић одлучио изврши напад на мађарске положаје у Сиригу, Темерину и Јарку и заузме их. Тиме би се пресекла веза Петроварадина, са Сегедином и Пештом и осигурала контрола над овим делом средње Бачке.⁴²⁶ За ту акцију имао је на располагању пет хиљада граничара, шајкаша и Србијанаца и 20 топова. Њих је концентрисао на простору Каћа, Госпођинаца и Надаља. Мађара је, међутим, било двоструко више. У Темерину се тада налазило 8.000 пешадинаца и хусара. То су били добри војници, које је аустријско министарство ставило на располагање мађарском. У међувремену је стигао и мађарски министар војске, Месарош, како би стекао увид у стање војске на овом, за Мађаре, важном подручју. Поред Стратимировића, на челу српске војске били су Зарија Јовановић Чича, капетан Петар Јовановић и капетан Јован Добановачки.⁴²⁷

Најпре је извршен напад на салаш Сириг, 26. августа, који је од Темерина удаљен пола сата. До њега води узак насип преко баре, дуг око 20 корака. Због значаја овог терена, Мађари су ту направили један опкоп и заузели га јаким снагама и са четири топа. Стратимировић је на Сириг послао натпоручника петроварадинске регименте Миленковића, са 250 људи и четири топа. Они су најпре требали да испитају терен и сам тај шанец, те да га заузму, ако им се укаже прилика. Међутим, после кратке битке морали су да се повуку. Пошто се код Сирига показало да појединачни напади на ова места нису гарантовали успех, јер је очување једног од њих било немогуће уколико су преостала два под мађарском влашћу, Стратимировић је одлучио да сва три места нападне истовремено. Темерин и Јарак је требало напасти са Римских шанчева, а Сириг из Сентомаша.

Стратимировић је, 30. августа*, са главнином српске војске пошао из Надаља. Други део, под командом капетана Петра Јовановића**, састављен од војника из Сентомаша и Турије и са четири топа, ишао је против Сиришког шанца. Трећи део, под командом Добановачког, кренуо је од Госпођинаца према Темерину, идући поред

⁴²⁵ Василије Ђ Крестић, *Срби у Угарској*, 150-151.

⁴²⁶ Славко Гавриловић, *Срби у Револуцији*, 79.

⁴²⁷ исто, 166; исто, 79; Kapper, *Südslawische Wanderungen*, II, 189

* У *Успоменама* и на српском и на немачком језику, Стратимировић каже да је то било 27. августа и друге датуме помера за три дана уназад. (Stratimirović, *Was ich erlebte*, 49; Стратимировић, *Успомене*, 245)

Римских шанчева. Они су требали да подрже напад на Темерин. Четврта српска војска, на челу са Заријем Јовановићем Чичом, из Каћа, преко Римских шанчева, ишла је на село Јарак. На другој страни, Мађари су се организовали тако предупредити и одбију овај напад. У Темерину су оставили једну посаду, а против оних српских трупа које су се из Госпођинаца и Каћа кретале према Римским шанчевима упутио је знатан део својих снага, пешадије и хусара, потпомогнутих топовима.

Борба је започела 31. августа, рано ујутру. Пошто се одвијала неповољно по Србе, Стратимировић је одлучио да у том правцу пошаље део своје војске, на челу са Прњаворцем. Потом, страхујући да им се не пресече одступница према Темерину, око 11 часова пре подне Мађари су били принуђени да се повуку у Темерин и Јарак. После ове битке Мађари су се усредсредили да што боље обезбеде своје положаје у Темерину, у чему су имали велику подршку своје артиљерије. Тако је општи напад на мађарске положаје одложен за после подне. Међутим, Стратимировић је од тога одустао и све јединице вратио на почетне положаје, а да би заваро непријатеља, разгласио да враћа војску у Банат.

Следећег дана није било никаквих акција. Граничари су се окупили око ватре и пушили, Шајкаши распротрли на својим кратким крзнима, а Србијанци се чудили како „господин Ђоко“ није успео у пертходном нападу. Сам Стратимировић се сместио у хладовину једног шатора и потписивао заповести командантима, које су они требали да отворе у тачно одређено време. Лаганим кораком су му прилазили шајкаши и Србијанци, и немо са пуно поштовања гледали како пише, верујући да он може да оствари све што намерава. Када је написао и запечатио последњу наредбу, обратио им се: „Како сте ми јунаци? Јесте ли ми сви здрави?“ „Сви смо здрави господине, али бисмо радије били рањени и исечени, али да смо у Темерину!“, одговорио је један од њих. Стратимировић им је обећао да ће отићи тамо, али не сада. На питање другог, куда ће сада ићи, рекао им је у Банат, а одатле у повратку поново на Темерин.

После заласка сунца добоши су огласили „збор!“. Команданти су отворили заповести, у којима је писало да је поново нападно Темерин, Јарак и Сириг. Петар Јовановић* је у један сат после поноћи требало да нападне Јарак и заузме га на јуриш. Задатак јединица под командом Добановачког је био да, наступајући пољем између Темерина и Јарка, спрече да мађарски војници из Јарка пређу у Темерин. Михајло Јовановић је требао да нападне Сириг и да га на јуриш заузме тек онда када падну

* У *Успоменама* пише да је то био задатак Зарије Јовановића Чиче. (Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 246)

Темерин и Јарак. Сам Стратимировић је водио војску на Темерин, о чему пише субјективно, наглашавајући своју изразиту улогу у овом окршају.⁴²⁸ Када се он лично, по свом тврђењу, око један сат после поноћи приближио Темерину, наредио је да се поново изгради мост преко гата. Тада се из правца Јарка зачула снажна топовска паљба. Мађари су помислили да се главни напад одвија према Јарку, те су тамо упутили своју војску. У темеринским шанчевима су оставили један батаљон пешадије и неколико ескадрона хусара, који су требали да одбију евентуални напад. У том је и Добановачки стигао на своје положаје.⁴²⁹

Стратимировић је једно одељење шајкаша, са два топа, послао да заобиђе лево крило Мађара, а он је напао темеринске шанчеве. Уследило је и неколико јуриша, али без успеха. Неки делови српске војске су већ започели повлачење, када су се у позадини зачули српски топови и видела ватра у месту. То је био знак да су шајкаши продрли иза мађарских положаја. Тада је Стратимировић повикао на своју војску: „Хоћете ли да бежите у часу, где сте Темерин већ отели?“

Јуриш који је тада уследио приморао је Мађаре на повлачење у Темерин. Међутим, због пожара у месту, морали су га сасвим напустити. У исто време кад и Темерин, заузет је и Јарак, а потом и Сириг. Мађарска војска се повлачила према Старом Керу и Петроварадину, а локално становништво се склонило на околне пустаре. Заузимањем ових места српска војска је запленила велику количину хране и око 200 хиљада форинти. Добановачки пише да је било наређено да када се дође пред Темерин започне са паљењем кућа. Са тим је прва почела војска коју је водио Стратимировић, а онда и остали. „Када је ред кућа у пламену био, да сте само чули ту дреку, вриску, цику и јаук народа темеринског, који улицама бегаше и за којим наши топови пуцаше.“ После заузимања Темерина он је опљачкан. И Сурдучки је негодовао због паљења ових места, сматрајући то сасвим непотребним. О току ове војне операције Стратимировић је извештавао и патријарха Рајачића. Пише да се се првог дана борбе одвијале углавном око Темерина и Јарка и да су са прекидима трајале од шест часова ујутру до пет поподне. Том приликом није имао ни једног погинулог ни рањеног војника. Мађари су имали 20 погинулих, а заплењено је и 1.600 оваца. То што Темерин и Јарак нису заузети

⁴²⁸ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 29, 246

⁴²⁹ Карпер, *Südslawische Wanderungen*, II, 194-195; Зигфрид Капер, *Српски покрет*, 168; Славко Гавриловић, *СРБи у Револуцији*, 79.

тог дана окривљује пуковника Зарију Јовановића Чичу* и мајора Дудића. Два дана касније, пише Рајачићу о детаљима битке. Око пола ноћи Јовановић је напао Јарак, а он, са хиљаду војника и девет топова и једним у резерви, у највећој тишини и неометан од непријатеља приближио се Темерину на 500 корака. Дошло је до борбе између шајкаша и мађарске војске у коју су се укључили и топови обе стране. Шајкаши су успели да продру у Темерин и запале га. На том, левом делу фронта, Мађари су најпре побегли у један шанац према Госпођинцима, али су их српски топови истерали и нагнали на бекство у Јарак. На десној страни, Стратимировићеви већи топови ударили су по месту и непријатеља „страшно таманили“. После два сата Темерин је освојен и претворен у пепео, а непријатељ се удаљио према Керу. У истом писму истиче само заслуге својих храбрих војника, пошто Дудић „ништа не помагаше“, а Јовановић је био далеко. Он је тада имао само шест рањених војника.⁴³⁰

После заузимања Темерина, Стратимировић је са својим војницима покушао једну офанзиву у Бачкој. Претходно је Стратимировић, 31. августа, из Надаља обавестио Главни одбор о својим намерама да „растера“ мађарски керски логор. Међутим, нема ни једног официра који се разуме у војне ствари, тако да све што је до сада учињено има се приписати само храбрости војника и официра. Зато моли Главни одбор да му пошаље два-три обучена официра, тим пре што на њега пада све више разних других послова и требају му савети искусних официра, јер он „није пријатељ аутократије“.⁴³¹ Следећег дана, 1. септембра, поново пише Главном одбору да у Керу намерава начинити свој стан и одатле напредује према Дунаву, како би усагласио своје операције са војском бана Јелачића. Зато је „данас у 10 сати“^{**} напао Кер. Током сукоба испоставило се да непријатељ располаже са великом војном силом, која укључује артиљерију и коњицу. Том приликом су мађарски топови убили два српска војника и два коња. Његови војници су били храбри, али је недостајало искусних официра. Битка се одвијала повољно за Србе и Мађари су почели да се повлаче. Тада, после два сата сукоба, непријатељ је почео да довлачи појачања из Врбаса, док је српска војска је била уморна, идући данима из битке у битку. Пошто није хтео да

* Зарија Јовановић Чича је оптужен од својих војника за злоупотребу власти и стављен под истрагу. Напустио је команду и Тител и није се више вратио у војску. (Добановачки, *Успомене из народног покрета 1848. и 1849. године*, 20)

⁴³⁰ Стратимировић, *Успомене*, 247-248; Видети и: Дејан Микавица, *Српско питање*, 84.

⁴³¹ АСАНУК, ССП, 1848, бр. 413

** У својим Успоменама, Стратимировић каже да је то било 2. септембра. (Стратимировић, *Успомене*, 30)

ризикује веће губитке, Стратимировић је наредио повлачење према Сиригу, наневши велике губитке Мађарима у току овог сукоба.⁴³²

После пораза код Темерина Мађари су своје војне операције усмерили према Банату. Почетком септембра пуковник Киш је из подручја Сентомаша пребацио своју војску у Банат и напао српски логор у Перлезу. План је био да се из тог правца нападне и освоји Тител, и униште Срби у Бачкој и Банату. Тако би све што су Срби добили победом код Сентомаша било изгубљено.⁴³³ Логори у Перлезу и Томашевцу су тада били у лошем стању и са слабом војном силом. То је нарочито важило за перлешки логор, који је окружен шумом и водом више био зборно место добровољаца из Србије, него војни логор. Командант логора, Дракулић, је више пута тражио од Главног одбора и Стратимировића помоћ у људству и топовима. На његово писмо од 23. јуна, Стратимировић му је одговорио да је ситуација у логору лоша и због његове кривце. Топови нису напуњени барутом, већ прашином, а војници су незапослени. Тако је, неспремну српску војску у Перлезу, 2. септембра, са четири стране напало 10 до 12 хиљада војника и коњаника и 24 топа. Срби су у логору имали око четири хиљаде људи, под командом народног пуковника Јована Дракулића, са 11 мањих топова. У двочасовној бици која је уследила, српска војска је била потпуно разбијена и почела се повлачити у неред. Тада су Мађари упали у сам логор у јуришу бајонетима. Дракулић је писао да је мислио да може да одбаци непријатеље, када је овима стигло појачање, те се и он морао повући. Погинуло је око 250 војника, а неколико стотина их је заробљено. Изгубљени су и сви српски топови. Сам командант логора, Дракулић, једва је спасао, са 500-600 људи. Киш, међутим, није искористио панику и расуло међу Србима. Иако је имао отворен пролаз, није наставио ка Тителу или Панчеву, већ се повукао ка Великом Бечкереку.⁴³⁴

После овог пораза Главни одбор је на терен послао Стратимировића, како би испитао узроке неуспеха и ухапсио Дракулића, који је био осумњичен за издају. Стратимировић је тим поводом писао Главном одбору: Перлески догађај већа је срамота, неголи несрећа“ и да сумња на издајство команданата. Дракулић се бранио како је Стратимировићу дао три „најјаче компаније“ са 1.247 војника, а и другим командантима нешто војника и топова. њему је остала слабо наоружана војска и „5 до

⁴³² АСАНУК, СНП, 1848, бр. 421

⁴³³ Славко Гавриловић, *Срби у Револуцији*, 80.

⁴³⁴ *Новине читалишта београдског*, 11/23. IX, 1848, 38, 43; Миховил Томандл, *Српски војни логор и битка код Перлеза*, 2. септембра 1848, Зборник Матице српске за друштвене науке, 13-14, Нови Сад 1956, 136-137; Василије Крестић, *Српски војни логор код Перлеза*, 35

600 Србаља, а прочи Шокци и Власи које ни богу а камоли мени верни да су“. Стратимировић је спровео истрагу и у извештају рекао да Дракулић „није издајица, него само невјера“, а да кривица пада на Немце и Влахе, као и мајора Малетића. Ипак је обојицу ухапсио и послао у Карловце. Пораз код Перлеза забринуо је и Рајачића. Зато је послао у Панчево генерала Мајерхофера, како би реорганизовао српску војску. Тиме је намеравао да смањи утицај који је у војсци тада имао Ђорђе Стратимировић. Уједно је Главни одбор наредио да се српски редови попуне свим војно способним мушкарцима из Панчева.⁴³⁵

Догађаји у Перлезу су се лоше одразили и на положаје српске војске у Бачкој. Главни одбор је патријарху, 4. септембра, писао „како су Банаћани сви, а од части и Сремци своје поште остави и разишли се и како је Сириг без топова и без сваке страже остао, јер су војници на глас несрећног случаја у Перлезу, заједно са топовима тамо отишли“. „Никакве претње, никакав савјет, једном речју ништа кадро није било задржати их... и већ су до Надаља стигли.“ Главни одбор тада „није ништа друго знао ни мого, него да се обрати Ђорђу Стратимировићу. Главни одбор „ослања се на вас да ви у смотренију Сирига и даљи расположенија по вашем искуству сходне наредбе учините и то што пре, да нам Сириг у руке непријатељске не би дошао“, као и да о томе обавести патријарха.⁴³⁶

Када је сазнао за пораз Дракулићеве војске, Стратимировић је, „видећи грдну опасност за цели рат“, 3. септембра, обуставио даље напредовање од Темерина ка Старом Керу и војску поставио у дефанзиван положај. Главном одбору је, 3. септембра писао да ће настојати да ублажи штету начињену код Перлеза, подигне морал војсци и код Сакула сакупи раштркану војску. Реквировао је сва кола у околини Кера и са једним немачко-банатским и једним „варадинским“ батаљоном дошао у Тител. Тамо је затекао остатке поражене перлешке војске од око хиљаду људи. Његов долазак подигао је морал код српских војника, обесхрабрених после пораза код Перлеза. Затим је са две хиљаде војника и прешао Тису и идући поред Перлеза упутио се у правцу Тамиша. Реку је прешао код села Сакула, које је заузео, као и село Баранду, а потом отишао у Томашевац, где је стигао 4. септембра. Киш је пропустио да заузме и овај српски логор, у који је истог дана истог дана кад и Стратимировић стигао и Книћанин.⁴³⁷

⁴³⁵ АСАНУК, СНК, кут. 6, бр. 436/681, 1848; Миховил Томандл, *Српски војни логор и битка код Перлеза, 2. септембра 1848*; Василије Крестић, *Српски војни логор код Перлеза*, 37; Милан Петров, *Логор српске војске код Томашевца 1848-1849. године*, Зборник Матице српске за историју, 59-60, Нови Сад 1999, 160

⁴³⁶ АСАНУК, СНК, кут. 6, бр. 2715 и 2721/681, 1848

⁴³⁷ Василије Ђ Крестић, *Срби у Угарској 1790-1918*, 150

Њих двојица су заједно припремили одбрану Томашевца и добро га утврдили. Томашевац се налазио на важном путу који је из Великог Бечкерека водио у Панчево, Вршац и Белу Цркву. Командант овог логора био је Стеван Книћанин. Након тога, успешно је одбијен напад Мађара на овај логор, а и Перлез је поново заузет. Потом је Стратимировић са делом војске напустио овај логор и отишао у Сакуле. Тамо се окупило преко хиљаду људи из Дракулићеве војске, којима је поставио за команданта Јована Стефановића. Потом су заузеле положаје код Перлеза и тиме обезбедили Панчево и Тител. Затим се Стратимировић вратио у Бачку.

После пораза код Перлеза, Срби у Банату су се нашли у тешком положају, те је интервенисала влада Кнежевине Србије. Она је хитно на ове положаје упутила нове групе добровољаца. Добивши појачање из Србије Стратимировић је одлучио да нападне Бечкерек. Патријарх Рајачић је био против овог похода, јер нити је сматрао да је српска војска довољно јака да заузме Бечкерек, нити му је било у интересу даље јачање Стратимировићевог угледа међу српским народом. Стратимировић се, међутим, није на то обазирао, јер се надао да ће уласком у Бечкерек подићи на устанак и Србе у тим крајевима. Са друге стране Стратимировић јавља Книћанину да је сакупио две и по хиљаде граничара и осам топова и да намерава да нападне Бечкерек, тим пре што је, према извештајима, непријатељ одатле већи део војске пребацио у Бачку. Позива Книћанина да му помогне са својом војском која се тамо налази. У сврху напада на Бечкерек Стратимировић је на немачком језику сачинио и детаљан план како да се то оствари. Лозинка је била „Војвода“.⁴³⁸

Из правца Перлеза послао део војске ка Ечкој, која је требало привидно да нападне на то место и тако наведе Мађаре да ту концентришу главнину својих снага. Два друга дела српске војске, под командом Стратимировића и народног мајора Михајла Агића, требале су да пређу Тису код Жабља и Мошорина и упуте са ка Елемиру и Ардацу, оба места у близини Великог Бечкерека. Стратимировић у својим *Успоменама*, међутим, не помиње Мошорин, већ каже да је код Жабалске скеле поставио пет батаљона шајкаша и граничара.⁴³⁹ Пошто је обавештен о планираном нападу српске војске, да би га предупредио, мађарски командант Киш, 11. септембра, упутио је јаку војску на Перлез. Тамо се одиграла жестока двочасовна битка, при чему је Перлез запаљен. Учесник ове битке, Јован Стефановић, пише да је мађарски напад коњицом и артиљеријом био тако снажан да их је приморао на повлачење. Он сам је

⁴³⁸ АСАНУБ, Заоставштина Ђорђа Стратимировића, бр. 2026 и 2044/7257

⁴³⁹ Зигфрид Капер, *Српски покрет*, 185-186; Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 33, 249

био одсечен од главнине своје војске, те је морао прећи у Тител, где се срео са Стратимировићем. Стратимировић помиње овај сусрет у једном свом писму, из којег се види да је пре одласка својој војсци на Тиси, покушао да консолидује српске редове код Перлеза. Овај неуспех, ипак није омео српске планове, те је војска, истог дана предвече, дошла пред Тису и у току ноћи прешла реку. Тог дана је јавио и Книћанину да ће ноћас ударити на Бечкерек и позвао га да ради према плану и распореду који му шаље. Сутрадан, 12. септембра, Стратимировић је према Арадцу послао Агића, који је, после борбе, са једним батаљоном граничара заузео Арадац. Михајла Јовановића је послао на Елемир, а он са два батаљона остао на Тиси, како би им помогао у случају потребе. О овим својим акцијама, 12. септембра, из Жабља, известио је мајора Стефановића и Книћанина. Јавља им да је једно крило његове војске, под командом Јовановића, кроз елемирске винограде продрло у Кикиндски дистрикт, и да ће тамо „данас“ [12. септембра – п. а] подићи око 5-6.000 момака. Друго крило, које је под командом официра које је препоручио Мајерхофер, морало је „срамно“ да се повуче, изгубивши један топ. Он сам ће рано ујутру са једним одељењем кренути ка Бечкерек, а један део војске ће остати да чува позицију. Позива Книћанина да му помогне да сутра у току ноћи заузме град – „Бечкерек отети или погинути!“. Капер помиње да су Стратимировића на потиском насипу дочекали мађарски топови. Тек пошто је сломио мађарски отпор на насипу, са неколико хиљада војника упутио се ка Елемиру и освојио га. Вест о паду Елемира и Арадца узнемирила је мађарско становништво у овом крају, а мађарски војници су били спремни да напусте Бечкерек.⁴⁴⁰

Сада се очекивао само Книћанин, па да се крене у напад. Договор је био да Книћанин крене из Томашевца чим чује топовску палбу из правца Тисе, што је био знак да је српска војска прешла реку. Книћанина је, међутим, пресрела једна мађарска јединица, која га је спречила да се придружи осталим деловима српске војске. Чекајући Книћанина, војници у Арадцу су се опустили и раштркали по месту. Ову пасивност српске војске у Елемиру и Арадцу, искористио је Киш и започео напад на ова места како би их повратио. Под нападом мађарске коњице, Арадац је напуштен у журби, оставиши топове. У извештају Петроварадинској регименти у Митровици, мајор Јовановић пише да је српска војска код Арадца разбијена преваром, те је пред мађарским катанама и картечима прешла преко жабаљаске и мошоринске скеле у Тител и Сланкамен. Код Елемира се развила жестока борба. Место је неколико пута

⁴⁴⁰ АСАНУБ, Заоставштина Ђорђа Стратимировића, бр. 2042/7257 и 2044/7257, Писма Книћанину од 11. и 12. септембра; *Српске новине*, 10/22. IX 1848, 82;

прелазило час у мађарске, час у српске руке. Тако је било до вечери, када су Срби били приморани на повлачење ка Тиси.⁴⁴¹

О бојевима код Перлеза, Арадца и Елемира пише и мађарски командант Киш у извештају вишим војним властима. Помиње груписање у Томашевцу и код Сакула са намером да нападну његове положаје код Ечке и Жигмундфалве. Напад на Арадац и Елемир за њега је био само маневар како би се на ту страну одвукао део мађарске војске. Устанике је напао и потукао код Перлеза, заробио један њихов топ, а Перлез запалио. Одбио је и напад на Бечкерек из правца Томашевца. Наредног дана, према његовом десном боку, ка Арадцу кренуло две хиљаде српских војника, са шест топова, а према Елемиру пет хиљада* и девет топова. Оба места су била освојена, при чему је у Елемиру била уништена унутрашњост његовог двора. Арадац је ослободио, заробивши три топа и 70 српских војника, а потом и Елемир.⁴⁴²

Изгледа да Стратимировић није одустајао од напада на Бечкерек, јер је и 14. септембра, из Мошорина, писао Книћанину да се се због одређених разлога Бечкерек „данас“ не може напасти.⁴⁴³

Хрватска јединице у склопу царске војске, предвођене баном Јелачићем, 11 септембра 1848, улазе у рат против Мађарске. Бан Јелачић је у прогласу од 10. септембра оптужио Мађаре да су својим акцијама проузроковали устанак Срба и Хрвата, а сутрадан је са војском кренуо на њих.⁴⁴⁴ Како би растеретили снаге на јужном фронту мађарска влада је донела одлуку да што пре порази Србе у Бачкој. У прилог су им ишли и унутрашњи сукоби међу Србима, који су тада били на врхунцу. Опет су циљ били Сентомаш и Шајкашка. Сакупљена је војска од око 25 хиљада људи, са преко 30 топова, на челу са Лазаром Месарошем, министром војске. Они су, 21. септембра, напали пет хиљада Срба, са 24 топа, на челу са Петром Бигом. Бига се добро припремио, запосео је и утврдио положаје. На располагању је имао добровољце из Србије, граничаре, шајкаше, народну гарду. Битка је почела пред свануће. Они су одбили нападе мађарске коњице и напали бок мађарске војске и после 12 сати борбе, они су се

⁴⁴¹ исто, 188; исто, 250-251; Извештај мајора Јовановића Петроварадинској регименти, Музеј Војводине, инв. бр. АРХ 13

* Киш је преувеличао српске снаге и побркао њихове војсковође. Према њему Арадац је напао Стратимировић, док је командант војске која је напала Елемир био Јовановић. (Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 253)

⁴⁴² Дака Поповић, *Српски покрет у Војводини и буна 1848-1849*, 186-188, 189.

⁴⁴³ АСАНУБ, Заоставштина Ђорђа Стратимировића, бр. 2059/7257

⁴⁴⁴ Василије Ђ Крестић, *Историја Срба у Хрватској и Славонији*, 27-28

повукли. Мађарски извештаји помињу да је тада на Сентомаш испалено око 3.000 топовских ђулади.⁴⁴⁵

Тако је дошло до својеврсне пат позиције на ратишту. До тада, Срби су побеђивали у Бачкој, а Мађари у Банату. После царевог манифеста против Мађара, 3. октобра, дошло је до отвореног сукуба Бечког двора и Мађара. Бан Јелачић је именован за царског комесара са задатком да угуши мађарски устанак. Када је његова војска прешла Драву, Мађари су напустили своје положаје у Бачкој и Банату.⁴⁴⁶ Време је показало да је интервенција бана Јелачића, у корист Двора, имала двоструко важну улогу по Српски народни покрет. Најпре растерећење војних операција и смањење пристиска мађарске војске и други фактор, почетак сарадње и сукобљавања српске и хрватске националне концепције, када је у питању репавање националног питања у Монархији. Покушаји интензивне сарадње које ће иницирати патријарх Рајачић, показаће се временом потпуно немогући. Концепција хрватског политичког и државног права која је била основа хрватског поимања положаја Срба била је у нескладу са хтењима и жељама Срба у Монархији.⁴⁴⁷

Шестог октобра у Карловце је стигао Стеван Шупљикац, дочекан са одушевљењем од стране народа. Радак пише да се смо један човек није обрадовао његовом доласку, јер му је то „помрсило конце и рачуне“, а то је био Ђорђе Стратимировић. Стратимировић му је предао команду 8. октобра. Његовим доласком у српској војсци, која је до тада оправдано имала епитет „народна“, долази до крупних промена. Започела је њена организација по узору на царску војску, а она је добила ново име – „царско-краљевски аустријско-српски кор“, односно, јужни корпус царско-краљевске армије. Њен главнокомандујући и финансијер није више био Главни одбор већ царски генералштаб. Народне заставе су постепено замењиване царским, а српски језик у администрацији немачким.⁴⁴⁸

⁴⁴⁵ Емил Пико, *Срби у Угарској*, Нови Сад 1883, 260; Поповић, *Српски покрет у Војводини и Буна 1848-1849*, 197; Славко Гавриловић, *Срби у Револуцији*, 81.

⁴⁴⁶ Zoltan Đere, *Mađarski i srpski nacionalni preporod*, 472-473.

⁴⁴⁷ Видети опширније: Василије Ђ Крестић, *Историја Срба у Хрватској и Славонији*, 29-30, Дејан Микавица, *Безнадежни савез, српско-хрватски односи 1848-1868*.

⁴⁴⁸ Дака Поповић, *Српски покрет у Војводини и Буна 1848-1849*, 218, 225; Добановачки, *Успомене*, 20;

1.8 Тачка кључања – односи патријарха Јосифа Рајачића и Ђорђа Стратимировића

Српски народни покрет је имао све одлике једне грађанске револуције. Српски народ на подручју Угарске је, попут других европских народа, 1848. године започео борбу за укидање феудалног друштва и његових представника. Други циљ ове борбе било је остварење националних интереса, односно, обнова старих привилегија и на темељу њих признања српске народности у Угарској. Носиоци ове борбе код Срба су били представници средњег сталежа: интелигенција и трговци, али и војници – граничари, као и свештенство, нарочито оно ниже. Као и свака револуција и српска је изнедрила неколико личности које су оставиле снажан лични печат догађајима који су уследили. Међу њима су, на првом месту, Ђорђе Стратимировић и патријарх Јосиф Рајачић, људи различитих карактера, година и политичких опредељења.

Јован Радонић сматра да основа њиховог сукоба лежи у њиховој израженој славољубивости и властољубивости. Рајачић је по природи био аутократ, који је у Главном одбору, са много младих и револуционарно расположених људи у њему, видео конкурента у борби за власт. Рајачић је зазирао од Стратимировићевих обећања народу да „поглавари неће Теби као досадања несносна господа, него љубезна браћа и добри наставници бити“, као и читавог низа других у вези са конкретним народним социјалним захтевима - „олакшање Вашег досадањег стања, као: робије, плаћања превелике порције и други свију тегоба, клонити се, преслушати у свему помогнемо и олакшамо“.⁴⁴⁹ Што се тиче њихових ставова према Бечком двору Јован Радонић сумња да је Стратимировић био доследан припадник оне струје у Покрету која је желела независност Војводине без обзира на вољу Двора. Такође, ни патријарх није био у потпуности одан аустријским властима, нити је у толикој мери подложен својим личним амбицијама.⁴⁵⁰

Васа Богданов је заузео јасно одређен став према улози коју су у Покрету имали Стратимировић и Рајачић, заснивајући га искључиво на њиховом односу према Аустрији. Стратимировића види као особу која је први план истицала своје српство и

⁴⁴⁹ Библиотека Матице српске, Нови Сад, РОгСр IV 2.1, инв. бр. 99626; Jozsef Thim, II, 283-284.

⁴⁵⁰ Јован Радонић, *Слике из историје и књижевности*, Београд 1938, 337; Јован Радонић, *Аутобиографија патријарха Јосифа Рајачића*, Београд 1951, 37-38

као носиоца напредне и демократске струје, приписујући му заслугу за спровођење револуције. При томе је, ипак, изгубио из вида Стратимировићеве недвосмислене изјаве у којима изражава верност цару и аустријским властима, затим његово аристократско порекло, као и каснију каријеру у аустријској служби. Особи која је сматрана за противник Аустрије не би касније били поверени важни задаци у дипломатским мисијама. На другој страни, снаге на челу са патријархом Рајачићем настојале су да кад год је то било могуће сузбију или ограниче револуционарне промене у српском друштву, као и да српске интересе ускладе са интересима Беча. Богданов нема много симпатија за Рајачића, кога види као дворског човека, који је у суштини сматрао да ће се српски национални, али и његови лични интереси, најбоље остварити у сарадњи са Бечом. Зато је у свакој прилици, често и лажно представљајући ствари, прикривао прави карактер Српског покрета и настојао да увери аустријске власти да се Срби боре искључиво за цара, од кога, додуше, очекују да испуни „народне жеље“. У писмима кнезу Виндишгрецу, након што су Мађари проглашени за бунтовнике, он намерно претерује говорећи да су Срби ушли у ровове и због владајуће династије, жртвујући се за царски престо, да би у наставку навео да је то разлог више да им се изађе у сусрет. Ипак, Богданов признаје да је патријарх, чак и чак и у каснијој фази Покрета, још увек био под великим упливом народне струје и не у потпуности окренут Бечу.⁴⁵¹

Радослав Перовић Рајачића посматра као представника разних конзервативних елемената у српском друштву, који су се, под видом борбе за националне интересе, борили за очување својих привилегија. На другој страни, Стратимировић је био на страни још увек неразвијене грађанске класе, иако јој, као царски војник, племић и велепоседник није припадао. Тако је, према њему, овај њихов сукоб сведен на сукоб интереса супротних друштвених класа. Јован Савковић каже да се патријарх, уз неизоставно истицање оданости властима, предано посветио борби за потврду закључака Мајске скупштине код аустријских власти, па чак и када се радило о таквом деликатном питању какве су границе Војводине. Када је и поред свега, у првом периоду, наилазио на њихово одбијање, заоштрио је став и запретио окретању ка Мађарима, који ће знати да цене српске жртве, уколико их цар не потврди. Међутим, иако је у блиским круговима помињао потребу оштрије политике према Двору, патријарх је био свестан да је судбина Покрета, али и очување његовог положаја и

⁴⁵¹ Богданов, *Устанак у Војводини и Мађарска револуција 1848. и 1849. године*, Суботица 1929, 10-11, 149-152.

статуса српске цркве, ипак у рукама Аустрије и Русије, њеног савезника у овим временима. Тај положај, као и испуњење личних очекивања од стране државних власти, својом политиком је угрожавао Стратимировић.⁴⁵²

Андрија Раденић не пориче конзервативне и реакционарне ставове кругова окупљених око Рајачића, али признаје њихову улогу у одбрани националних права Срба, па чак и демократских тековина Покрета. Њихов пресудан утицај у појединим етапама Српског покрета приписује и незрелости српског грађанског слоја на челу са Ђорђем Стратимировићем, који им је препустио руководећу улогу у покрету. Типичан представник ове струје у Српском покрету био је Ђорђе Стратимировић. Она је поред општеприхваћених националних захтева истицала и потребу за суштинском променом друштвених односа и то на начин који је био у духу општих револуционарних дешавања. Можда је ову борбу српског народа на два поља најбоље изражена речима објављеним у листу *Вестник* од 9. новембра 1848. године: „Ми Срби... два задатка имамо [извојевати] демократију и народност. Ни дакле за више што боримо се нег... други народ“.⁴⁵³ Славко Гавриловић њихов однос види као сукоб „напреднијих, демократских и антиаустријских снага у покрету, са представницима конзервативне, аустрофилске и лојалистичке струје“. Стратимировићева настојања да очува револуционарне тековине, поклапала су се са тежњама српског народа у борби против националног и слоцијалног угњетавања.⁴⁵⁴

Када се радило о националном интересу српског народа и Стратимировић и Рајачић су искрено настојали да га заступају и остваре у што већој мери. Разликовали су се у методама и средствима којима би то постигли. Стратимировић је томе приступао директно, храбро, са младалачком енергијом и у духу романтизма, док се Рајачић руководио мудрошћу и искуством, имајући у виду шири контекст европских збивања. Како је то изразио Гарашанин Стратимировић је хтео све и одмах, како је уосталом и поступао у преломним ситуацијама. Иза Стратимировића је био обичан народ, нарочито војнички сталеж, који је у њему видео остварење народног сна обнављању српског царства и који је на својим плећима изнео победе и поднео највеће жртве, а иза Рајачића су били снажна црквена организација, са несумњивим ауторитетом у народу, као и део српске интелигенције умерених политичких

⁴⁵² Јован Савковић, *Патријарх Јосиф Рајачић у Српском покрету 1848-1849*, Зборник државних архива Србије, Нови Сад 1954, 30, 33

⁴⁵³ Андрија Раденић, *Суштинска спорна питања српског покрета 1848-1849. године*, Срби и Мађари у револуцији 1848-1849. године, САНУ, Научни скупови, књ. XVI, Одељење језика и књижевности, књ. 3, Београд 1983, 105, 111, 116, 138

⁴⁵⁴ Славко Гавриловић, *Срем пре и у току Српског народног покрета 1848-1849*, 254

опредељења. Иако је у периоду пре револуције црква уживала привилегован положај у српском друштву, те је зато у почетку и била мета побуњених сељака на манастирским имањима, она је и даље уживала неприкосновени ауторитет у српском народу. Стога је и Рајачић у народу био оличење тог ауторитета. Ипак, у живот обичног становништва постепено улазе и други носиоци националног духа и традиције. То су била школска омладина, интелигенција и грађанство, који су посредством разних ђачких удружења, штампе, Матице српске и на друге начине износили један другачији поглед на национално и социјално питање. Силом прилика Рајачић је морао да прихвати неминовност друштвених промена, али често само декларативно. У својим писмима и говорима истицао је да не треба спроводити мере које угрожавају постојећи поредак.

Када су се, стицајем околности, овакве две особе нашле једна поред друге било је за очекивати да ће поменути карактерне и генерацијске разлике и концепције довести до међусобног сукоба. Већ у првим међусобним контактима Рајачићу је испољио подозрење према Стратимировићу, што је описао у својој аутобиографији. „Пошто сам ја морао да водим депутацију у Инсбрук, за мог заменика у одбору је изабран, или много пре, сам се наметнуо, Ђорђе пл. Стратимировић (хусарски потпоручник у оставци). Већ при овом избору нисам слутио ништа добро. Прибојавао сам се великих побуна и потешкоћа у мом одсуству, јер су ми били добро познати нагао карактер и брзоплетост мог заменика. И стварно, док сам ја био далеко, успео је овај млади човек да постане неограничени господар. После напада на Карловце, назвао је себе 'врховним вождом' српске војске и уплео сироте Србе у отворен сукоб са Мађарима, без оружја, без топова, без муниције, без икаквих залиха хране, без новца, без коњице, једном речју икаквог ратног материјала.“⁴⁵⁵

На другој страни, Стратимировић износи своје виђење тадашње ситуације. „При таквом расположењу духова с једне и с друге стране, прими се од Мајске Скупштине изабрани Главни Одбор своје тешке и с грдном одговорношћу скопчане задаће. Мада је и патријарх слабе наде био, да ће се цар Фердинанд, који је под притиском Мађара и с њима удружених бечких бунтовника био, – жељама верног српског народа одазвати и закључке Мајске Скупштине потврдити, би ипак сходно, пре него што би се крајњим средствима приступило, да једна депутација под вођством патријарха, свију епископа и најзнатнијих људи из крајева српских цару предстане и потврђење закључака Мајске

⁴⁵⁵ *Описаније живота Патријарха Јосифа Рајачића*, 36.

Скупштине замоли. Са пуномоћјем од Главног Одбора, у име српског народа, крену се патријарх и депутација преко Загреба у Инзбрук, куда се је цар Фердинанд после бечких изгреда склонио био. Истина да је патријарх при одласку Главном Одбору препоручио да никакве револуционарне мере не подузима, док се он са пута не поврати, но 'логика чињеница' била је јача него теоретично мирољубље! Мађари, вестима о Карловачкој Скупштини огорчени, оружаху се по варошима и селима Бачке и Баната, нападаху и злостављаху Србе, где ови у мањини бијаху. Њихове тамнице напунише се српским родољубима, а њихови преки судови казнише вешалима сваког Србина, на кога подозреваху да је с Карловцима у дослуху.⁴⁵⁶

До повратка Рајачића из Инзбрука, половином јула 1848. године, српски покрет се развијао независно од Беча, уз подршку одређених кругова у Хрватској и помоћ из Србије. У то време револуционарна струја на челу са Стратимировићем увелико је започела процес стварања народне власти и народне војске. Рајачић је до тада имао више репрезентативну улогу, а по одласку у Инзбрук потпуно је занемарен. Игњатовић пише да се у то време Рајачић још „није отимао за централну власт“, а када је „ствар помоћу камариле други вид добила, сасвим је Рајачић друкчије расуђивао“. Тек по његовом повратку, један део учесника Покрета, страхујући од унутрашњих сукоба међу многобројним члановима Главног одбора, понудио је патријарху већи утицај. Стратимировић „прокрчен пут мора другом уступити“.⁴⁵⁷ О променама за време свог одсуства, са нимало симпатије за њих, Рајачић је писао у једном прогласу српском народу, поводом предавања цивилне и војне власти бану Јелачићу, почетком августа 1849. године. У њему говори да када се вратио из Инзбрука у Карловцима је затекао „све ново, од старога што сам оставио, све сасвим различно“. Опште прилике међу српским народом у то време оцењује као анархију и безвлашће. Говорећи о лажним апостолима и пророчима, каже: „једни су хотели бити војводе, други њиови генерали, полковници, подполковници, мајори, капетани. Неки су радили за некога другога, неки за трећега војводу, да би они њиови министри, њиови саветници, и високи чиновници били“.⁴⁵⁸

О томе пише и у својој аутобиографији. „Сви органи власти су се делом разбежали, а делом, због мог заменика, нису били делотворни.... Још много горе је

⁴⁵⁶ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 11-12

⁴⁵⁷ Васа Богданов, *Устанак у Војводини и Мађарска револуција*, 151-152; Јаков Игњатовић, *Мемоари (I)*, 221

⁴⁵⁸ *Проглас патријарха Јосифа Рајачића*, Библиотека Матице српске, Нови Сад, РОМС, IV 113.1, инв. бр. 831450, и РОГСр IV 112.1 инв. бр. 831448; Василије Ђ Крестић, *Леци на српском језику (1848-1849)*, 322-329.

било у нашој такозваној војсци. Мој заменик, 'врховни вођа', у својој војсци није трпио никаквог царског генерала или штапског официра. Трн у оку му је био и тадашњи потпуковник ц. к. конзул у Београду, а сада генерал, барон Мајерхофер, који је био на мојој страни. Пензионисани поручници и натпоручници напредовали су до пуковника и именовани за команданте војске и логора. Ислужени водници унапређени у више официре, каплари у поручнике и натпоручнике и произведени у команданте батаљона и чета.“ Такође, контроли су се „отргли егзалтирани писци новинских чланака и народни трибуни, нарушавајући и оно мало преосталог поретка“. ⁴⁵⁹ И Капер помиње да се патријарху није допао „карактер, који се огледаше у српском покрету радом одбора и његовог председника“. Нарочито су га узнемирили „логори, подељења војске под предвођењем официра који су били душом одани начелима одборовим“. У том погледу наредио је да војска не предузима никакве офанзивне акције, јер нити је за то била спремна, нити је то одговарало спољнополитичким околностима. Сматрао је да треба чекати да бан Јелачић и други „царски генерали“ не буду спремни за борбу, а надао се да ће и Мађари опозвати „погубне одлуке“ против српског народа. ⁴⁶⁰

Стратимировић је у Покрет ступио са великом енергијом и у њега улагао своје знање и војно искуство, које је реално стицао у самим борбама са мађарским јединицама. Пошто је био врло млад његова предузимљивост, као и лична амбиција, наилазили су на подозрење и отпор код доброг дела српских официра. Старији официри, победници у многим биткама и носиоци многих признања, тешко су могли да прихвате да њима командује један тако млад човек. Сметало им је и његово антиаустријско расположење. На муњевитом успону су му завидели и његови вршњаци, млађи официри. ⁴⁶¹ Сличан однос према Стратимировићу имао је и део српске интелигенције. На почетку његовог сукоба са Рајачићем, оштро га је напао уредник „Вестника“, Константин Богдановић. Оптужбе су се односиле на његову сујету, славољубивост, властољубивост, а скромне способности. Имао је противника и међу омладином, попут Димитрија Матића и Ђорђа Радака. ⁴⁶² Димитрије Матић је, јула 1848. године, писао: „Тај се човек више никоме не допада, шеврда са Чернојевићем сироммах, а рад је да има с чиме бити раскошан, па га новци заслепити могу.“ ⁴⁶³

⁴⁵⁹ *Описаније живота Патријарха Јосифа Рајачића*, 38

⁴⁶⁰ *Описаније живота Патријарха Јосифа Рајачића*, 39; *Прилози за повесницу српског народног покрета г. 1848*, Летопис, књ. 111, 147-148

⁴⁶¹ Василије Ђ Крестић, *Срби у Угарској*, 173-176; Дејан Микавица, *Српско питање на Угарском сабору*, 84.

⁴⁶² Милан Петров, *Патријарх Јосиф Рајачић и Ђорђе Стратимировић 1848-1849. год.*, 90-91

⁴⁶³ Jozsef Thim, II, 468; Драгољуб М Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 64

У једном прогласу Константина Богдановића упућеног „Мојим Сремцима“, крајем септембра 1848. године он их саветује да при сукобу Стратимировића и Рајачића слушају патријарха. Стратимировића пореди са људима који су „све своје проћукали“ и који „данас толико троше“ да им не би био довољан порез од два села. Каже да Стратимировић није успео да сачува очевину, па неће ни српски род. Са њим ће морати да плаћају „две контрибуције“. Такође, није истина да патријарх хоће да врати старо. У војним стварима он слуша официре, јер су они стручни, а не као Стратимировић који је војску оставио због девојке. Поред тога патријарх је именовао и доста нових официра из народа. Он чува народ на не гине узалуд – „да не падате као мува без главе“.⁴⁶⁴ Док су га противници сматрали „непокорним“, „трошацијом“ и „расипачем“, на другој страни, иза њега је стајао највећи број обичног народа. Они су га „држали за човека који има неки prestige на што више, коме је судбина дала да први најјачи војени импулс Српском покрету даде“.⁴⁶⁵ Стратимировићу је нарочито сметало патријархово настојање да оствари утицај војсци. Писао је како је Рајачић волео да чита војна дела, да проучава мапе и ситуационе планове, па чак и њему да даје војне савете. У разговору са Јаковом Игњатовићем је рекао да патријарх не би требао да се „пача у оне ствари које не разуме“. „Но Рајачић самовољно не само да се у све пача, већ себи арогира неку власт у војеним пословима, која пристоји само једном главнокомандујућем, шта више, држи се за таковог, који има право и снагу, и другог ког за главнокомандујућег именовати. Једном речи прави диктатор.“ Изнео је мишљење да би било најбоље „патријархову клику Главног Одбора... распрштати“, а њега самог послати у манастир „док се ствар сврши“.⁴⁶⁶

Иступао је и против бирократије у покрету, против обнове регименти и свих „старих форми“. Није хтео да остане пасиван посматрач рестаурирања конзервативне политике и противио се таквом држању код појединих чланова Главног одбора. „Зар Главни одбор не види да смо коначно постали туђа машина“. Бирократија је са презрењем изоставила циљ покрета, настојећи да поврати „старо право“. Опомињао је Главни одбор на постојање струје у њему која је против одлука Мајске скупштине и тражио да се свим командантима нареди да му се покоравају, као „врховном војду“. О бирократији у Покрету писао је и Рајачићу, напомињући да се уведу поново „старе форме“. Након тога је у Главном одбору преовладао став против аустрофилске

⁴⁶⁴ Василије Ђ Крестић, *Леци на српском језику (1848-1849)*, 206-208

⁴⁶⁵ Јаков Игњатовић, *Мемоари* (I), 222;

⁴⁶⁶ Јаков Игњатовић, *Мемоари* (I), 225-226

политике Рајачића и против „свих фракције“, изјавивши, 7. септембра 1848. године, да ће и самом патријарху „крила пресећи“.⁴⁶⁷

Када се радило о официрском кадру, Стратимировић се борио и против употребе немачког језика* од стране српских официра, сматрајући да су они пре свега Срби. У том погледу помињао је и своје саборце Петра Бигу, Радосављевића, Јовановића, Сурдучког и друге. Оптуживао их је да су реакционари, којима је жао што је укинута Граница, те више не могу да искориштавају народ. Такође, жалио се да поједини официри не извршавају његова наређења. Сурдучки, којег је Стратимировић укорио, није хтео да прихвати казну, правдајући се да је цео век провео у војсци и да зна шта су ред и дисциплина. Зато га је Стратимировић поново казнио, образложивши да баш због свог дугог војничког искуства треба да зна да се мора покоравати „врховном војду“, којег је поставио народ.⁴⁶⁸ Једно Стратимировићево писмо, од 30. августа, упућено Сурдучком, такође илуструје њихове међусобне односе. Сурдучки се, претходно, очигледно жалио како га Стратимировић не обавештава о предузетим акцијама. Одговарајући му, Стратимировић пише: „није време дошло сваку реч на кантару мерити и протеривати се, нужда је обштег непријатеља побједити, зато нећу Вашем примјеру у президиалном да сљедујем и кроз неважна пребацивања време да губим“. Напомињући да уважава његове заслуге и „за цело поверење му поклањам“, објашњава му да „ако један план њему не соопиштим, то само из недостатка времена, које нама у Банату оклевати неда, чиним“. Наглашава да „кроз моје положење, кроз поверење народа мојој личности, кроз поверење војства и моја милитарска качества, ваљда ми је слободно једну или другу диспозицију са војском од Ваше команде независевом, учинити, без да се Г. Полковник одма увређени наћу“ и позива га да „у магновенију опасности народње, сваке персоналне маленкости заборавити“.⁴⁶⁹

Стратимировић није наилазио на симпатије ни код Јована Стефановића Виловског, са којим се више пута сукобио. У својим сећањима на многобројне битке током 1848-1849. године, у којима су заједно учествовали, Виловски скоро и не помиње Стратимировића, осим како би га приказао у негативном контексту. Тако

⁴⁶⁷ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 6, 705/III, Писмо Главном одбору од 6. септембра; *Бранково коло*, XX, Сремски Карловци 1914, 121-122, Димитрије Руварац, *Прилози за повестницу српског народног покрета* 1848/49. године, Писмо Д. Теодоровића потпредседнику окружног одбора Д. Живановићу; Петров, *Патријарх Јосиф Рајачић и Ђорђе Стратимировић*, број 96-97, 92

* И сам Рајачић је почетком 1849. године пружио отпор покушајима да се у Војвој граници врати немачки језик, упозоравајући да све што је до сада постигнуто треба захвалити народној власти, која у кореспонденцији користи народни језик. (Jozsef Thim, III, 384-385)

⁴⁶⁸ Драгољуб М Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 65-66

⁴⁶⁹ *Бранково Коло*, 15. I 1913, стр. 25

приликом њиховог сусрета у риту код Титела, почетком септембра, Виловски пише да је са Стратимировићем био и његов саветник, један брадати човек, који је убрзо утекао са извесном сумом новца и о њему више није било ни трага ни гласа.⁴⁷⁰ Стратимировић каже да га је Виловски мрзео, јер му је у Тителу, 28. септембра, отео два батаљона и њега, „као верног слугу Мајерхофера отпратио к истом“.⁴⁷¹ Сукоб ова два важна српска официра, и касније политичка противника, свакако се очитује и на изразитом субјективном ставу, који ће обојица изнети у свим успоменама, наравно кудећи противника и глорификујући своје заслуге.

Сукоб је кулминирао је 7. септембра у Глогоњу. Тада су се Стратимировић и командант србијанских добровољаца мајор Милојевић отворено сукобили са пуковником Бобалићем.⁴⁷² Констатујући да је „реакција рогове добила“, Стратимировић пише Главном одбору да је 7. септембра дошао у Бобалићев логор и да му се „учтиво“ обратио као „врховни вожд“. Овај је грубо одбио да га призна за „врховног предводитеља“, претећи да ће га стрељати. Оптужио је Стратимировића да је он крив што Покрету нису пришли 50 штапских официра, уперио је пушку у њега и само га је Милојевић спречио да из ње и опали. Ако Главни одбор сматра да су ти официри од веће користи него он, радо ће се захвалити, а у супротном, тражи да се Бобалић казни.⁴⁷³ Петар Бобалић се истог дана из Црепаје жалио патријарху Рајачићу да га је Стратимировић омео да у Глогоњу обави разоружање становништва, као што је то урадио у селу Јабука. Стратимировић је „као фурија“ дошао у Глогоњ, али нису могли да се договоре о даљим поступцима, јер га Стратимировић није признавао за команданта Баната, као ни овај њега за „врховног вожда“. Према Стратимировићу Бобалића је поставио патријарх, а њега сам народ. Јавно је, пред Србијанцима, оптуживао Бобалића да „грди“ српског кнеза и цело правитељство, што овај у писму оспорава. Бобалићевим људима је говорио „шта служите и слушате тога Шокца“. Лако је могло доћи и до међусобног оружаног сукоба, јер су он и Милојевић покушали да спрече Бобалића да напусти своје просторије, наредивши људима да га вежу.⁴⁷⁴ Следећег дана Стратимировић из Бановаца пише Главном одбору и патријарху, поново окривљујући Бобалића што су камарила и бирократија „опет преовладале“. Тражи да се он преда војном суду. Од Главног одбора очекује да предузме мере против ове појаве,

⁴⁷⁰ Јован Стефановић витез од Вилова, *Из живота једног ц. к. официра*, Земун 1863, 51

⁴⁷¹ РОМС, инв. бр. 13.754, Писмо Стратимировића од 7. марта 1880

⁴⁷² Овај сукоб има и своју предисторију, јер се још 8. јула Стратимировић жалио патријарху на пуковника Бобалића који се оглушивао о његове наредбе.

⁴⁷³ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 6, 705/IV, Писмо Главном одбору од 7. септембра

⁴⁷⁴ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 6, 705/VI, Писмо Петра Бобалића патријарху Рајачићу од 7. септембра

тим пре што у томе има подршку и Кнежевине Србије и панчевачког и земунског одбора. Он сам ће са своје стране изложити Одбору своје предлоге бирократије у Покрету, чим дође у Карловце.⁴⁷⁵

Стратимировић се жалио на Бобалића и што је овај издаје дипломе народним официрима добијене преко Мајехофера Тако је своме ађутанту Зеги издао једну такву диплому, коју ађутант није хтео да прими, сматрајући да је „противнародна“. Бобалића је, иначе, начелник пожаревачког округа Коста Јанковић назвао језуитом, залажући се код Книћанина да стане на страну Стратимировића.⁴⁷⁶ Главни одбор је решавање овог сукоба покушао да пребаци на патријарха, али је он то одбио оставивши га у надлежности Одбора. На крају је одлучено да се и Стратимировић и Бобалић позову на испитивање.⁴⁷⁷ У намери да добије подршку српске владе, Стратимировић је крајем августа отишао у Београд. Вратио је задовољан, сматрајући да ће све испасти добро ако поживи кнез Александар. После његовог одласка, очигледно под Стратимировићевим утицајем, српски министар Баталака писао Книћанину је да се ствари у Војводини неповољно развијају, јер је патријарх у лошем друштву Мајерхофера и Нужана, а појединци из његовог окружења, попут Богдановића, Живановића и Станковића, јавно раде против српске владе.⁴⁷⁸

Реагујући на Стратимировићеве оптужбе на рачун вођства Покрета, које су се односиле на „утемељивајуће се нове биркорације и реакције“, Главни одбор му је, 12. септембра, писао да га је то „у толико већу бригу бацило“ и позвао га је да дође на седницу Одбора и удруженим снагама отклоне ове неспоразуме.⁴⁷⁹ После пропалог напада на Бечкерек сукоб Стратимировића и Рајачића кулминира. Патријарх у једном писму, од 13. септембра, пише: „Овде народна ствар врло лоше стоји. Верховни тако названи вожд упропастиће нас – от преко јуче смо 3 ударца добили: на Перлезу, на Арадцу и Елемиру. Бог сам зна шта ће из нас бити“. Стратимировић је сматрао да је Рајачић покушао да ове војне неуспехе искористи и уклони га. “Узеше за повод незнатан пораз једног мог подзаповедника мајора Агића код Арадца.“ „Али непријатељима мојим у околини патријарха био је овај неуспех довољним поводом да ме патријарху прикажу као неспособног за врховну команду и да огледају одузети ми је.“ Рајачић је, 18.

⁴⁷⁵ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 6, 705/V и 705/VIII, Писмо Главном одбору и писмо Рајачићу од 8. септембра

⁴⁷⁶ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 6, 705/VIII, бр. 508, Писмо Рајачићу од 8. септембра; Драгољуб М Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 65-66;

⁴⁷⁷ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 6, 705/VIII, Записник са седнице Главног одбора од 9. септембра

⁴⁷⁸ Драгољуб М Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 67

⁴⁷⁹ РОМС, инв. бр. 20.143, Писмо патријарха од 13. септембра 1848

септембра, упутио један циркулар народним комесарима, командантима војних логора и окружним одборима, у којем износи читав низ оптужби против Стратимировића. Оптужује га да је пренебрегавао заповести Главног одбора и тако наносио штету народу, а „у најновије време народно постојање опасности изложио“. Тврди да су скоро сви команданти изгубили поверење у њега, те да су му отказали послушност, због „незгодног расположења његови“. Такође, потрошио је и већу суму новца из народне касе, без да је за то положио рачун. Због својих личних интереса посејао је семе раздора у народу и међу војском, говорећи да међу старешинама има оних „који народу о глави и несрећи раде“. На крају подсећа да је Стратимировићев положај привремен и да му је дат у време када је војска била мала и нередовна. У ситуацији када је војска постала редовна, бројнија и држи велику територију, он више није способан за овакву дужност. Зато патријарх налаже војним командантима да не примају никакву заповест од Стратимировића, те да се међусобно договарају, а у главним питањима обраћају патријарху. Исто је стављено до знања и окружним одборима и народу и војсци. Стратимировићу је наређено да „коначно одустане“ од командовања, да дође пред Главни одбор и положи рачуне.⁴⁸⁰

Тако је Стратимировић смењен са положаја врховног заповедника, а на то место привремено постављен Мајерхофер. Повод је нашао у Стратимировићевом прогласу потписаном као „председатељ Глав. Одбора и Врховни Вожд Србски“, у којем је покушао да спроведе управну, судски и финансијску организацију у Банату. Претходно је, 15. септембра, Главни одбор упутио позив војним командантима, међу њима и Книћанину, да се изјасне коме да се преда врховна команда над војском. Книћанин је одговорио на овај позив 18. септембра изјаснивши се за Стратимировића речима „и у колико ја ове до сада од части познавати чест имам, следујући совјести својој и најбољој за народну срећу жељи, дајем ја мој вотум на Г. Ђорђа Стратимировића“. Као разлоге за то, наводи да је он био међу првима који су се укључили у Покрет. Истиче његове заслуге у бици код Карловаца, али и касније се истицао својом храброшћу и одлучношћу, због чега је стекао народно поверење.⁴⁸¹

После свега, Рајачић је Стратимировића позвао у Карловце на одговорност, чему се он и одазвао. Јаков Игњатовић пише да се „није се дало приметити да се и

⁴⁸⁰ РОМС, инв. бр. 13.754, Радонић, *Слике из историје и књижевности*, 336-337; Љубомирка Кркљуш, *Средишњи органи власти у српској Војводици 1848-1849*, 81-82, шире и: нав дело, 111-131, 139-151.

⁴⁸¹ Василије Ђ Крестић, *Срби у Угарској*, 176-178; Дака Поповић, *Српски покрет у Војводини у буна 1848-1849*, 207-214.

најмање жаца од Рајачића и његових приврженика“. Том приликом, на састанку Главног одбора, 18. септембра, сви његови чланови су се изјаснили против Стратимировића и за то да му се одузме команда. „Бадава је Стратимировић пито, како су га могли осудити а нису га преслушали.“ У то време Рајачић је имао своје људе у Одбору „који су готови били на све што он каже 'амин' рећи“. Против Стратимировића су нарочито иступали Петровић и Богдановић. Потпредседник Главног одбора, Стеван Петровић је Стратимировићу био „не само противник“, већ „прави душман“. О Стратимировићу је у свакој прилици говорио да је авантуриста, шарлатан, пустолов, па и издајница, који ради само за себе. Стефан Стефановић Тенка пише тим поводом да се са патријархом договорио да компромисно решење. Патријарх је понудио Стратимировићу да заједно са њим остане у војном савету или да му се, као команданту, додају још два члана Одбора, без којих не би могао да доноси одлуке. Ово је, ипак, наишло на противљење код чланова Главног одбора.⁴⁸² Стратимировић пише да није знао да је у Карловцима све већ унапред припремљено да се он уклони. „Позваше ме у Карловце – лепо византински на 'договор'. Тамо ми јаве да сам 'апсеник' и да ће ме пред војени суд да ставе.“ У својим успоменама пише: „Патријарх ме прими, истина, нешто хладније него обично, али ништа ми не рече о томе што се мени спрема, већ ме само замоли да без његове дозволе не одлазим из Карловаца. Чекао сам два дана у Карловцима, али он ништа друго не чињаше, до да ме је у Карловцима задржао“. Касније је сазнао да је истог дана када је позван у Карловце, свим командантима јављено да је лишен команде и да се више не покорвају његовим заповестима.⁴⁸³ Одбијајући понуђен компромис као понижавајући, Стратимировић је саопштио патријарху да ће расплет догађаја сачекати у Томашевцу код Книћанина. Тако је 20. септембра одлучио да напусти Карловце. Игњатовић пише да су његови противници веровали да ће ићи земунским путем, те су му код Банстола поставили препреку. Њу су чували патријархови поуздани људи, свакако не обични војници или Србијанци, код којих је Стратимировић био популаран. Чуvari су му запретили пушкама, а када је на њих запуцано, они су се склонили и Стратимировић је пошао даље.⁴⁸⁴ Тако се порешењем писања два учесника ових важних догађаја, долази до избалансиране слике, сукоба и смењивања Стратимировића, али и даје слика односа у Главном одбору и става елита у Кнежевини Србији по овом питању.

⁴⁸² Jozsef Thim, III, 29; Драгољуб Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 67-68; Игњатовић, *Мемоари* (I), 222, 224

⁴⁸³ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 33;

⁴⁸⁴ Јаков Игњатовић, *Мемоари* (I), 227;

Илустрјујући своју популарност код народа Стратимировић описује епизоду са карловачким епископом Јовановићем, кога је Рајачић послао међу граничаре да проповеда против Стратимировића. Његова мисија је започела у Сасама, али се тамошњи народ побунио против његовог говора, да су му препречили пут ка Сланкамену. Тако је епископ тамо отишао пешице, а Стратимировићу је обећао да се више неће мешати у овај сукоб. Слично је било и у Земуну, одакле је, 27. септембра, протопрезвитер Лазар Савић јавио патријарху да није био у стању да обнародује у цркви његов циркулар о смењивању Стратимировића са положаја привременог управитеља војске. Разлог за то је негодовање „множине“, као и граничара на наводе из циркулара.⁴⁸⁵

Сутрадан, 21. септембра, Рајачић је из Карловаца издао потерницу за њим, због тога што је упркос наредби ноћас у 2 сата напустио Карловце са двоје кола „и намеру има семе раздора међу народом српским расејати, и тим пак први и најлакши пут отворити, да нас Мађари упропасте.“ Зато налаже свим властима и појединцима да „бившег предводитеља“ ухвате и под дуплом стражом доведу у Карловце. Исто се односило и на његову пратњу, као и на све његове присталице, према којима треба поступати као према непријатељу.⁴⁸⁶ Сматрајући да „не може допустити да ствари иду натрашке“ и да се ова „реакција мора уништити“, следећег дана, 22. септембра, Стратимировић пише Книћанину из Томашевца. Говори да је разрешен „управитељства и предводителства војске“. Његови непријатељи су у „потаји“ сковали заверу и незаконито га оптужили, без претходног позива и упознавања са оптужбама. Покушали су да га спрече да напусти Карловце, тако да није могао да се укрца у пароброд. Ипак, та „оружана гарда“ није хтела да му стане на пут при одласку, рекавши чак да ће за њега „живот жртвовати“, јер увиђају неправду која му је учињена. Кад је стигао у Сурдук, за њим је кренула потера, али су и овде граничари стали уз њега и уопште „куд год сам прошао, Народ ме је својој оданости уверавао“.⁴⁸⁷

Истог дана пише и Рајачићу. Жали се на незаконит поступак према њему и брани се његови поступци нису у супротности са општенародним циљем. Њему „сада, као што је и досада, само добро, благо и полза Народа и отечества, на срцу лежи“. Моли да се људима који су били са њим, и које отпушта из своје службе, по повратку у

⁴⁸⁵ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 6, Писмо земунског протопрезвитера Лазара Савића патријарху од 27. септембра

⁴⁸⁶ Прилози за повесницу српског народног покрета г. 1848, Летопис, књ. 111, 181-182; Jozsef Thim, III, 33-34; РОМС, М. 4.769, Павле Николић, Успомене из 1848/49. год

⁴⁸⁷ Прилози за повесницу српског народног покрета г. 1848, Летопис, књ. 111, 182-184; Васа Богданов, Устанак Срба у Војводини и мађарска револуција 1848. и 1849, 155

Карловце не наноси никакво зло. Упозорава патријарха да међу Србима нема оног који ће ради неке дипломатске интриге или личног интереса подићи руку на њега.⁴⁸⁸

О свом незаконитом смењивању Стратимировић је писао и окружном одбору у Земуну, говорећи да Главни одбор није имао право да га смени, јер је њега поставила народна скупштина, а он је положио заклетву народу и војсци.⁴⁸⁹ После тога се Рајачић обратио Книћанину са захтевом да под стражом пошаље Стратимировића у Карловце. Имајући нескривене симпатије према Стратимировићу, Книћанин му је одговорио да ће у Карловце послати само његову пратњу, док Стратимировић остаје код њега и да гарантује да он, док је овде, неће предузимати никакве акције против Рајачића и Главног одбора, нити оне које иду у правцу стварања раздора међу народом.

Истог дана 22. септембра, Рајачић је писао и Савету Кнежевине Србије. Жалио им се на Книћанина и на „Србијанце“, који су Стратимировића „отели“ из Карловаца и пратили при његовом бекству. Пита „Чијом је помоћу Стратимировић преко Дунава отишао? Којом мјером и куда? Мене до тога приводе, да се Вама, а против Ваши људи и власти жалити морам.“ Србијанци су отели Стратимировића од страже у Карловцима, Србијанци, под управом његовог брата Томе, дочекали су га у Сланкамену, а на другој обали су га опет дочекали Србијанци. Апеловао је на њихову „братску дужност“ да помажу постојећу власт у борби против оних који је поткопавају. Предлаже им да Стратимировића пошаљу у Карловце или да га задрже код себе и учине нешкодљивим.⁴⁹⁰ У свом писму Рајачићу Стратимировић одбија ове оптужбе захтевајући од њега да престане да га гони, те да његови поступци нису уперени против народног циља. Ништа није чинио у своју корист, већ само за „добро и благо народа“. О томе говори и расположење народа и војске према њему.⁴⁹¹

Книћанин је из Томашевца, 22. септембра, одговорио патријарху да је он овде дошао из „чистог родољубља“ и ризиковао живот да „чест и срећу рода свога“ подржи, а све у духу настојања српских власти да помогну овдашњем народу. Поновио је да му је послао Стратимировићеву пратњу, коју оптужује да је допринела његовом неспоразуму са патријархом. Успут, жали се и на патријархову околину, међу којом има непријатеља српског кнеза апострофирајући Бобалића, којем не ваља ништа што

⁴⁸⁸ Прилози за повесницу српског народног покрета г. 1848, Летопис, књ. 111, 184-186

⁴⁸⁹ исто, 200-201

⁴⁹⁰ Прилози за повесницу српског народног покрета г. 1848, Летопис, књ. 111, 186-188; Jozsef Thim, III, 39-40, Дака Поповић, Српски покрет у Војводини и буна 1848-1849, 214-225

⁴⁹¹ АСАНУБ, Дјејанија, I, бр. 117, стр. 273-274;

ураде Србијанци. Такође, казниће оне Србијанце који су Стратимировиа пустили да напусти Карловце.⁴⁹²

Книћанину је, 23. и 24. септембра, о Стратимировићу писао и Тенка. У првом писму писму Тенка „љубезно“ поздравља Стратимировића и моли Книћанина „братски совјетујте Г. Стратимировић да због увреде која му се је видило од стране гл. одбора немисли на какво отмаштеније, и не учини због тога какво иступљеније које би му љагу на карактер његов нанело. И ви га од сваке зле намјере као разуман човјек отвраћајте“. Сутрадан, после патријархове молбе да се Стратимировић задржи код Книћанина, Тенка заострава став према Стратимировићу и тражи од Книћанина да по сваку цену испуни овај захтев. наиме, „почем смо дознали да је Г. Стратимировић вративши се из Карловаца к вама, свуда људе подстрекивао противу глав. одбора и Г. Патријарха од куда би зла слједства па и сама пропаст за обшћу тамо ствар следовала: то вас и опет молим постарајте се да честохваљеног Господина успокојите а притом и свако средство одузмете му скојим би могао или хтео раздор и несрећу произвести. Г-н Патријарх у колико ми из доброг извора знамо није заиста ни најмање крив за Г. Стратимировића но неколико гл одбора људи који ће се као што се надамо удаљити“.⁴⁹³ Рајачић, 24. септембра, пише Книћанину како му је жао због Стратимировића. Све се то могло поправити, само да је Одбор којег је Стратимировић саставио хтео да прихвати његове предлоге. Тиме што је напустио Карловце, Стратимировић је дао лош пример послушности другим војницима и прекршио је Војни закон*. Успут је и бунио народ по селима против патријарха, Одбора и цара. Подстицао их је да не плаћају порезе. У Сланкамену га је чекало 30 Србијанаца, са којима је на силу заузео скелу. Стратимировић у Карловцима „ни најмање“ није био у опасности, јер „ако је прав, могао се је красно оправдати, ако ли би се у чему крив нашао, било је начина њему другачије помоћи“. Пише да је Стратимировићева „највећа несрећа“ то што није знао изабрати људе око себе, „који би његову ватру гасили и мудрим саветима њега потпомагали“. Он ће му и у будуће дати прилику да се оправда, осим ако „на нове границе непређе“. Захваљује се Книћанину на његовом мудром и умереном држању по овом питању и верује да је Стратимировић код њега безбедан.⁴⁹⁴ Такође, добио је узнемирујуће вести и од команданта своје телесне гарде, да

⁴⁹² исто, бр. 11, стр. 2336-2342;

⁴⁹³ Jozsef Thim, III, 42-43, 46-47

* Рајачић овде вероватно мисли на своју наредбу из децембра 1838. године да се команданти не смеју удаљавати без дозволе патријарха. (АСАНУК, СНП, 1848, кут. 11, св. III/2, седница Главног одбора од 20. децембра)

⁴⁹⁴ РОМС, инв. бр. 13.751, Писмо патријарха Рајачића Книћанину од 12/24. септембра 1848.

Книћанинови Србијанци намерно провоцирају свађе са њима и траже повод да их разоружају. „Одмах се решим и исте ноћи уседнем на коња, па уз пратњу од два своја ордонанц официра кренем се у Тител. Прошавши крај мађарских предстража, које на мене и пратњу опалише, стигнем пред зору на тителску скелу.“ Било је то 28. септембра.⁴⁹⁵

Напуштање Книћаниновог логора негативно је одјекнуло у београдској штампи. „Он доброту његову на зло употреби, те са неколико своји људи једномисленика из села, где је ноћивао, прекључе на ноћ утекне, и како чујемо отишао је у Тител и тамошеи народ за своје личне користи несмислено бунити почео.“ Книћанин га је молио да оде код патријарха у Карловце, а људима са њим, под претњом смртне казне, наредио да се одмах врате у логор. „У колико ће ово писмо г. Книћанина код лакомисленог Стратимировића, који сада хоће други Вук Бранковић да постане, успјети, видићемо. При свој његовој злоћи, надамо се, да неће тако лакоуман бити, да сам живот свој опасности изложи.“ Писац чланка се нада да ће народ увидети „да није све злато, што сија“. Стратимировић је стегао име и углед у народу и да је остао миран, и даље би био слава. Овако се „срамотно окаљао“ и погазио све „што је до сада роду своје учинио“.⁴⁹⁶ У међувремену је Книћанин о Стратимировићевом одласку из његовог логора, где је „под присмотром био“, одмах обавестио мајора Стефановића, претпостављајући да ће овај отићи у Тител. Стефановића упућује да са Стратимировићем поступа по налогу који је „ових дана“ добио од патријарха.⁴⁹⁷

Тако је на скели Стратимировића сачекало наређење Тителског команданта, мајора Стефановића, да никога не превози. Стратимировић је одговорио скелецији: „то наравно не важи за мене и да ме одмах на другу страну пребаци“. Док је још био на скели у Тителу се сазнало да долази. Мајор Јован Стефановић Виловски, знајући за Стратимировићеву популарност у овом месту, са својим батаљонима напусти Тител и оде у Мошорин. Стратимировић је пошао за њима и када их је стигао, Стефановић војску „постави је у фронт, намести онда топове, позове официре око себе и прочита им наглас заповест патријархову“. Према њој, Стратимировића је требало ухватити живог или мртвог. Стратимировић је одјахао до Стефановића који му је поновио патријархову наредбу, али рекавши да је, обзиром на његове заслуге, неће извршити,

⁴⁹⁵ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 35

⁴⁹⁶ *Србске новине*, 21. IX/3. X 1848, 85

⁴⁹⁷ *Бранково коло*, Сремски Карловци 15. III 1914, 154, Димитрије Руварац, *Прилози за повестницу српског народног покрета 1848/49. године, Писмо Пуковника Книћанина мајору Јовану Стефановићу од 28. септембра 1848.*

тражећи од њега да само напусти војску. Стратимировић му је одговорио да га је он поставио за команданта, а не Рајачић, те да ће ако га не послуша, поставити другог. Стефановић се није поколебао и наредио војсци да нишани. Стратимировић је стао пред пушке и рекао војницима: „Зар вас није срам на вашег генерала, који вас је к победама водио, да пуцате!“, након чега су они спустили оружје и повикали „Живио Стратимировић!“ . И топције су одбиле да пуцају на Стратимировића. После тога је пустио Стефановића да са неколико официра оде патријарху, а он се са преосталом војском вратио у Тител.⁴⁹⁸

Тада је са неколико чланова Главног одбора у Тител дошао и сам патријарх, како би привукао војску на своју страну. Стигао је паробродом, „у пуном орнату, с круном на глави и с крстом у руци“. Са њим су били архимандрит Грујић и Стефановић. Патријарх је наредио да се построји војска. Рајачић се на белом коњу појавио пред њом и одржао говор. Проклињао је Стратимировића и све његове присталице, тражећи да га одмах доведу. За време његовог говора војска се ускомешала и после говора су сви повикали „живио наш вођа Стратимировић!“ . Подигли су пушке и опалили у вис. После тога, патријарх се „брже боље“ вратио у Тител и одатле бродом у Карловце. За сво то време, Стратимировић је остао пасиван мирно пушећи и пијући кафу.⁴⁹⁹

И београдске новине су писале о доласку патријарха у Тител. Аутор текстова, који се потписао иницијалима „Ђ. Р.“ [Ђорђе Радак? – п. а], „ронети сузе“ пише предстојећој грозној српској судбини. Патријарх је у Тител дошао „на глас да је г. Ђорђе Стратимировић г. мајора Стефановића батаљон у Тителу узбунио и одвратио, да свога команданта и св. патријарха не слуша“. Стратимировић је придобио војнике тако што им је дао толико пића да их је патријарх све затекао пијане. Пошто су били у таквом стању, патријарх није могао да их убеди у своје мишљење. „Видећи св. патријарх, да из овога добро бити неће“, по његовом повратку из Титела на састанку Главног одбора је одлучено да се за 7. октобар сазове народна скупштина. Између осталог, она би требала да се изјасни да ли жели да Стратимировић, „који је толике хиљаде до данас народне упропастио“, буде „управитељ народа“. Аутор текста каже да ће се, ако Стратимировић буде у стању да испуни народне жеље, он сам њему поклонити и „стопе цјеливати“. Међутим, уверен је да ће он упропастити српски народ,

⁴⁹⁸Стратимировић, *Успомене*, 35-36

⁴⁹⁹ Видети и: Дака Поповић, *Српски покрет у Војводини и буна 1848-1849*, 196-207; Никанор Грујић, *Автобиографија*, Сремски Карловци 1907, 42-44; Дејан Микавица, *Српска Војводина у Хабзбуршкој монархији*, 28-29.

а ко жели да се у то увери, нека дође у Карловце и погледа дневне протоколе и народна акта, који говоре о томе како је он до сада управљао.⁵⁰⁰

О том догађају је писао и Суботић. Он каже да је Рајачић Радосављевићу, када је овај из Митровице са Суботићем дошао у Карловце, наредио да пронађе и ухапси Стратимировића и пошаље га к њему. Радосављевић је позвао и Суботића, који је био у добрим односима и са патријархом и са Стратимировићем. Суботић је веровао да ће га Стратимировић, који је био „доброг срца“ послушати. Када су се сусрели „показао се старим Ђоком“, који „срцем љуби свој народ и великодушно неправде или увреде прашта“. Он је Суботићу пренео све што му је патријарх урадио, између осталог и да га вежу и пошаљу у Земун. И њему је рекао да, ипак, у народном интересу је изјавио да неће ништа предузимати против патријарха. Док је патријарх боравио у Тителу, ту је стигао и Стратимировић. Рајачић је негодовао што је напустио своје место и дошао у Тител, те је хтедући да га „сломије“, наредио тителском батаљону да га ухвати. Међутим, када се Стратимировић појавио пред војницима, ови су повикали „Живио Татомировић!“ (како су га звали). Капетан Стефановић му је предао команду над батаљоном, док је патријарх паробродом пожурио да се склони у Земун.⁵⁰¹

О овом свом дебаклу, Рајачић је 28. септембра, писао Мајерхоферу и српском кнезу Александру. „У овом нашем покрету најжалоснији ми је данашњи дан“. Стратимировић је са неколико Србијанаца и „поткупљених“ Сремаца побунио граничаре, те је он морао лично да се појави у Тителу. Тамо је „војсци $\frac{3}{4}$ часа бадава говорио, и њу саветовао, но све бадава“. Жали се да је Стратимировић „народ против цара узмутио“ што води у пропаст. „Сад не ствар наша у горем стању него је икад била.“ Бан ће узети Срем, а Мађари Бачку и Банат. Он је принуђен да поднесе оставку, „јер овако на челу Народа остати више не могу“. Моли кнеза да Книћанин пошаље Стратимировића у Србију и да тамо буде задржан, док се Мађари не истерају из Бачке и Баната. Намеру да поднесе оставку и „осами се у неком манастиру“ помиње и у својој аутобиографији, али су га „искусни и разборити чланови“ Главног одбора одвратили од тога.⁵⁰²

Патријарх се обратио и руском конзулу у Београду, Данилевском, молбом да Стратимировића задржи у Београду. Каже да Стратимировић увек испољава непокорност, на штету војске и народа. Стефановићеве војнике је одвратио од

⁵⁰⁰ *Србске новине*, 21. IX/3. X 1848, 85; *Новине Читалишта београдског*, 24. IX/6. X 1848, 40

⁵⁰¹ Суботић, *Автобиографија*, Пролеће, 107-108

⁵⁰² *Прилози за повесницу српског народног покрета* г. 1848, Летопис, књ. 111, 190-191; [Thim](#), III, 50-51; *Описаније живота Патријарха Јосифа Рајачића*, 37

послушности команданту анархистичким и бунтовничким говорима. У њима тврди да народ није обавезан да плаћа порезе, да је он лично продат Двору и да је план да се обнови „господарство официрско“.⁵⁰³

Мајерхофер о овом догађају пише стављајући га у контекст планиране офанзиве против мађарских снага у Бачкој. У опширном писму бану Јелачићу, 3. октобра, о говори издаји Стратимировића, којом је осујећена операција српске војске у Бачкој и учињен покушај да се спроведе револуција у Монархији. Пише да су се 29. септембра код Госпођинаца требале да окупе снаге од око 10 хиљада људи и започну офанзиву на Кер и Врбас. За то време мајор Чорић је требало да пређе Дунав код Даља и нападне Сомбор и непријатељске положаје дуж Дунава. Међутим, тада се, погазивши реч дату Книћанину, у Тителу појавио Стратимировић и спречио већ договорен покрет трупа, које су отказале послушност свом команданту Стефановићу. Стратимировић је захтевао да војници слушају само његова наређења и такозваних народних официра, које је сам унапредио од каплара и десетара. Није уродио успехом ни долазак патријарха у Тител, те се Стефановићева војска од око 2.000 људи, сада под командом неких народних официра вратила у Томашевац. Стратимировић је послао своје емисаре по целој земљи, те је до деморализације дошло и у јединицама Михајла Јовановића у Чуругу. Мајерхофер даље пише да је пожурио у Карловце, како би Чорића обавестио о промени плана. У Карловце је стигао 30. септембра и одмах се посаветовао са патријархом о даљим поступцима. Издат је циркулар са налогом за хапшење Стратимировића, који тада одвојио војску у Чуругу и упутио се у Јарак. Тамо је, 1. октобра, дочекан уз пуцање пушака и придобио их је за своју ствар. Насупрот томе, није се усудио да исто покуша код наше најбоље граничарске војске, стациониране у Фелдвару, Турији и Сентомашу. За Стратимировића даље каже да ни најмање не поседује особине вође, а његове идеје немају одјека међу народом. Одметање војске је само последица њихове засићености дуготрајним дефанзивним ратом, жудње за истинском отацбином и недостатка ефикасних официра. Ту је и бесконачно одуговлачење са доласком генерала Шупљикца. Помиње да и да су српске власти, одмах по његовом доласку у Београд, послале свог званичника у Карловце да се сретне са Стратимировићем. Истовремено су послали и једног поузданог полицајца са наређењем да Стратимировића пронађе и живог или мртвог га доведе у Београд. Мајерхофер даље пише да се Стратимировић, 2. октобра, обратио патријарху са

⁵⁰³ Прилози за повесницу српског народног покрета г. 1848, *Летопис*, књ. 111, 197-199; Jozsef Thim, III, 60-61

молбом за помирење. То је и прихваћено, без његовог одобрења. Мајерхофер је сматрао да такво попуштање није у складу са претходно донетим мерама и да угрожава војску, као и сам Главни одбор у Карловцима.

На другој страни, Стратимировић је био задовољан исходом недавних догађаја. Он је о томе јавио Александру Костићу истичући да поједини представници војске сматрају да би он требао да се стави на чело народа. Између осталог, писао је и о Аустрији која може постојати само као словенска држава, отцепљењу Србије од Турске и стварању „Славјанско Лотарингске државе“, и у том смислу о потреби борбе против германизма и бирократије. Писмо Станковићу почиње „Veni! vidi! vici!“. Каже да је победио његов принцип. „Патријарх је 2. сата против мене народ дражио“, називао га Вуком Бранковићем и хуљом. Насупрот томе, народ му је кликтао и смејао се на патријархову анатему.⁵⁰⁴ Станковић му је одговорио да му је жао што је дошло до унутрашњих сукоба у Покрету и да се плаши да ће због тога Мађари победити. Стратимировићу каже: „Ви Господине! који сте у првом почетку движенија народног родољубиво дејствовали, зар сада да будете узрок народног паденија?“. Заклиње га да не „тера личне освете“ и не тражи лично користољубље, јер ће то бити погубно за народ. „Не копајте пропаст целом Србству, не бацајте нас у бездну.“ Моли га да дође код њега у Земун, одатле заједно оду у Карловце и измири се са патријархом. На другој страни, обавештавајући га о Стратимировићевом писму, патријарху је изразио бојазан да би антиаустријски ставови и призивање српског кнеза за војводу могли штетити српској борби.⁵⁰⁵ Истог дана када се догодио сусрет са Рајчићем, Стратимировић је одлучио да поврати „преко правде ми узету команду“. Ову своју намеру саопштио је и Книћанину, 29. септембра: „Вољом Народа 2. маја за врховног предводитеља изабран, поставила ме је на против свију интрига јасно изречена воља војинства и Народа у то положење, да сам за добро нашао опет на врх србског војинства појавити се“.⁵⁰⁶ У том циљу послао је у Жабалј два своја момка код народног мајора Михајла Јовановића. Јовановић их је пресрео и једног ранио, док се други вратио у Тител. У исто време је послао Стратимировићу поруку да да њему не може да одузме команду као другим, те да не долази у Жабалј, јер му је спремио вешала.⁵⁰⁷ Међутим, Јовановић је очигледно имао проблема да одржи свој ауторитет у војсци и народу, јер је у помоћ позвао

⁵⁰⁴ Прилози за повесницу српског народног покрета г. 1848, Летопис, књ. 111, 193-194; Jozsef Thim, III, 52-53, 55-56

⁵⁰⁵ АСАНУБ, Дјејанија, I, бр. 127, стр. 293-295; Љубомирка Кркљуш, *Средишњи органи власти у српској Војводини 1848-1849*, 85.

⁵⁰⁶ АСАНУБ, Заоставштина Ђорђа Стратимировића, бр. 2100/7257.

⁵⁰⁷ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 37.

представника цркве, чурушког пароха пароха Максима Миловановића, да се појави међу народом „како би се ред одржати могао“. Њему је, 29. септембра, писао „да се раздор међу мојом трупом почео рађати, а којим веленијем, поводом и клеветованијем Ђорђе Стратимировића, који је почео лажљиво нас и намеренија наша пред народом употребљавати“.⁵⁰⁸

Упркос Јовановићевој претњи Стратимировић се, 30. септембра, упутио у Жабал без војске, плашећи се крвопролића. Тамо је са неколико својих људи стигао око поноћи. Јовановић је већ поставио јаке страже на улазу у место. Међутим, када се Стратимировић појавио војници су га поздравили. Слично је било и у самом месту, где су војници и официри пријатељски дочекали. Затим је упао у Јовановићеву собу и заробио га. Према Стратимировићевим *Успоменама* међу њима се одвијао следећи разговор: „Познајете ли Ви мене? – познајем! одврати Јовановић. – Знате ли Ви, да сам ја заповедник војске и Ваш старешина, и да сте ми послушност дужни? – Знам и то, али патријарх издао је окружницу, да Вас је врховне команде лишио, и заповедио нам, да Вас, ма где Вас нашли, заробимо и пред њега доведемо. – Јесте ли једног од мојих момака, који је овде био, својом руком ранили? – Јесам, да се не би састао са војском мојом и да је не би узбунио. – Ви сте попретили, да ћете ме, ако ме ухватите, обесити, а и вешала сте већ наместили; је ли то истина, а би л' Ви то учинили? – Јесам, и учинио бих, јер ми је патријарх заповедио, да Вас жива или мртва њему предам. – Лепо је, што јуначки одговарате – а што мислите, како ћу ја сад с Вама поступати? – Ви сте господар и можете радити што хоћете, али молим, почем сам војник, немојте ме срамотити с вешалима, већ дајте ме стрељати. – Нити ћу Вас вешати, нити стрељати, јер српски народ треба још таке јунаке као што сте Ви. – Узмем на то сабљу и вратим му је с речима: Ви сте слободни, па ако хоћете подамном да служите, можете исту команду задржати. – Тронут овим поступком, одговори Михл: Хоћу, генералу, и под никим другим; идем одмах патријарху, да га принудим да се с вама измири и да све опозове. – Затим га упутим, да коња узјаши и да ме до војске испрати. Ту ословим скупљену војску и речем јој: Ево вам команданта, у кога после мене највеће поверење имате, наше размирице су отклоњене, он ће мене слушати, а ви ћете њега. Војска се одазове са бурним: Живио Стратимировић, живио Михл!“ Затим је Михајло Јовановић отишао у Карловце како би уверио патријарха „да војска за другога неће да зна него за мене“. После тога, према Стратимировићу, патријарх му је написао писмо у коме га

⁵⁰⁸ *Застава*, 18. III 1894, 44.

назива „драгим својим сином“ и признаје га за предводитеља војске. И Книћанин је упозорио Рајачића на присуство „јавних непријатеља“ српског кнеза у Главном одбору, што може да буде лоше по односе са Кнежевином Србијом.⁵⁰⁹

Книћанин је морао да се повинује наредбама српске владе, те је после одласка Стратимировића из Томашевца, променио однос према њему. Јавио је Рајачићу да му је Стратимировић, када га је примио, дао „тврду реч“ да неће чинити ништа без његовог знања, нити реметити народно јединство. Међутим, он је учинио „корак којим је доказао најјасније колико је недостојан био да се за њега изложим и да се с њиме онако поступи као што смо поступили“. Пише да је требало да уради као што је патријарх и препоручио. Стратимировић је, наиме, после поноћи отишао у Тител и са собом повео двадесетак Сремаца и граничара. Тако је поништио задату реч. Извињава се патријарху што је дозволио да буде обманут. Писмо сличне садржине је упутио и Главном одбору, уз напомену да је послао свог ађутанта са писмом Стратимировићу, у којем му налаже да одмах оде у Београд и тамо се договори о будућим акцијама и да добије одобрење да и даље сарађују. Препоручује Главном одбору да уколико га Стратимировић послуша и дође у Земун да не допусте да их превари и осрамоти као што је њега.⁵¹⁰

Стратимировић се писмом пожалио Книћанину да он, као савезник, не би требао да стаје на једну или другу страну у његовом сукобу са патријархом, већ да се овај спор реши на једној народној скупштини. Предлагао је Книћанину да патријарх и даље остане на челу српског народа, али и да се војна власт одвоји од грађанске. Писао је да је „војводство и сав народ Бачке и Срема“ за њега и да сви треба да се повинују тој народној жељи.⁵¹¹ Крајем септембра Стратимировић је проглашен за „највећег злотвора народњег“, оптужујући га да је народ заводио идејама о јединству са Србијом. Говорило се о његовом „будаластом предузећу“, које због његових речи о уједињењу са Србијом компромитује српску владу. То није одговарало интересима Србије. Тенка је, 29. септембра, писао Книћанину како га је патријарх известио о жалосном стању српске војске „у које је довео Стратимировић будалаштином и наговором својим, да се неповинује Патријарху, по његовом лудим плановима“. Тенка замера Книћанину што није поступио по његовим налозима и задржао Стратимировића, те да нађе начин да то уради. Уколико Перишић не успе да убеди Стратимировића, сви добровољци се морају

⁵⁰⁹ Jozsef Thim, III, 42-43, 46-47; Драгољуб М Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 68-70.

⁵¹⁰ *Прилози за повесницу српског народног покрета г. 1848*, Летопис, књ. 111, 188-190, 201; Писмо Книћанина Главном одбору од 30. септембра 18348, *Прилози за повесницу српског народног покрета 1848/49. године, Бранково коло*, Сремски Карловци 15. III 1914, 154.

⁵¹¹ Драгољуб М Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 73-74

вратити у Србију, како се не би стекао утисак да Србија помаже бутовника против цара и монархије, а не српски народ.⁵¹² Са своје стране, Рајачић је наставио кампању против Стратимировића. Он је, 30. септембра, издао проглас у коме га оптужује за издајство и уношење пометње у војсци, одвођењем војске из Бачке у Банат и то баш одсудном тренутку, када би требало са свих страна напасти непријатеља у Бачкој и, заједно са бановом војском, гонити га до Пеште. Каже да је то освета збаченог „предводитеља“ Ђорђе Стратимировића, јер „не може напајати сујету своју“. Криви га и да се споразумео са Мађарима* и није остварио савез бачке и банатске војске у Тителу. Сад шири неслогу и у Чуругу и Жабљу, са новцем „одкуда му је знам да не сме казати“. Назива га „блудећи, незрели и занешени момак“, који је потрошио и сопствено имање. Позива народ да иде за ученим и старијим и искусним официрима, а не за „блудећим дететом“. Наређује свима да га ухвате и доведу пред народну скупштину.⁵¹³

И српска влада је предузела одређене мере у правцу помирења завађених страна. На Рајачићеве оптужбе да је Стратимировић стао на страну противника цара и тиме угрозио српске интересе (и оностраних и оностраних Срба) у целини, влада је Стратимировићу, 1. октобра, упутила опширно писмо, у којем најпре говори о историјату српско-мађарског сукоба 1848. године и погледима српске владе. Србија није имала разлога за забринутост на својим границама, све док после преврата није за суседе добила Мађаре. Они су испољили не само превласт над свим народима у оквиру своје државе, него и претензије према Србији. Срби су први устали против такве мађарске политике, са намером да сачувају своју слободу и народност, али и да одбране цара и Монархију. Овдашњи Срби нису ускратили помоћ њиховој браћи у Аустрији у тој њиховој борби и то би њему морало да буде добро познато. Власти које су биле на челу Покрета, међу којима је био он, додуше, правиле су грешке, као и све власти, али до сада није било већег раздора у народу и у војсци. За овај садашњи унутрашњи сукоб се он окривљује, уз допуштење могућности да му је учињена неправда. Али то не може да буде разлог за уношење раздора у војсци, јер је то опасно за цело српство. Томе се може радовати само непријатељ. Уколико се испостави да су се у све умешали лични интереси и тежња ка неправедним и претераним циљевима, Србија ће бити принуђена да обустави помоћ. Ипак, надају се да до тога неће доћи ако

⁵¹² Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 74; Гргур Јакшић, *Преписка Илије Гарашанина 1839-1849*, 301-302.

* Реагујући на ову оптужбу, много касније, 1880. године, Стратимировић пише „Да сам с Кошутом уговарао истина је, али не 1848, него 1849. у фебр., када је камарила наш покрет обухватила. (РОМС, инв. бр. 13.754, Писмо Стратимировића од 7. марта 1880.)

⁵¹³ Василије Ђ Крестић, *Леци на српском језику (1848-1849)*, 209-210.

се он врати на „прави пут и останете као прави родољубац“. Препоручује му се да се „пријави“ патријарху и војску приведе послушности „Његовој Светости“. Изражава се нада да ће он тако и поступити или ће му све старешине из Србије отказати послушност.⁵¹⁴ Констатујући да је ово писмо српске владе дошло на патријархов захтев, Стратимировић пише да је „измира свршена била, кад ми стиже по нарочитом изасланику званично писмо од српске владе из Београда, у ком ме влада позива, да се свакако измирим с патријархом, јер би иначе сву своју војену помоћ ускратила и војску у Србију вратила“.⁵¹⁵

О том писму српска влада је обавестила и патријарха, са напоменом да је у Тител послала једног свог чиновника који би, према датим инструкцијама, требао да убеди Стратимировића да дође у Београд. Био је то Гаја Перишић, који је о томе поднео извештај српској влади 3. октобра. Он је, 2. октобра пре подне, дошао у Карловце, где му је патријарх показао Стратимировићево писмо у којем каже да ће му се покорити, ако Мајерхофера „никако више не пушта међ' Србе“. Каже да је Мајерхофер нудио 100 форинти за његову главу. Пошто се Стратимировић није појавио у Карловцима, како је обећао, Перишић је отишао у Каћ, где су се он и Блазнавац састали са Стратимировићем. Изнели су му став српске владе и последице које могу да настану уколико се „не буде дјелом и словом предао упутствовању Г. Патријарха, и ако се он непрође фантасти идеја да ће сирјеч он, персоном Ђорђе Стратимировић бити у кадрости собовати краљевство Србско у царству Аустријском? да ће он народ избавити од сваког плаћања дације и прочи његови устмени па и писмени, погубни и за род овај србски сасвим несрећни израженија, којима непрестано народ напајава и противу аустријске монархоје огорчава“. На ово је Стратимировић одговорио да ће се покорити патријарху, али да није ишао на отцепљење од Аустрије, нити против цара. На крају је пристао да се састане са патријархом.⁵¹⁶ Главни одбор је тада већ био обавештен да је Стратимировић спреман на помирење са патријархом и долазак у Карловце, „покори се и целива десницу“, те му је са своје седнице, од 30. септембра, одговорио да према њему не гаји никакво непријатељство и да је спреман на сарадњу.⁵¹⁷

⁵¹⁴ *Прилози за повесницу српског народног покрета г. 1848*, Летопис, књ. 111, 203-207; Драгољуб М Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 71-72; Jozsef Thim, III, 71-74

⁵¹⁵ Стратимировић, *Успомене*, 38.

⁵¹⁶ *Прилози за повесницу српског народног покрета г. 1848*, Летопис, књ. 111, 202-203; Драгољуб М Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 76; Jozsef Thim, III, 68-69, 83-85

⁵¹⁷ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 11, св. III/2, Заседање Главног одбора од 30. септембра

Након овог, као и одлучнијег притиска српске владе, Стратимировић био приморан да пристане на помирење са патријархом. Приликом проласка кроз логор на Римским шанчевима, где је од војске дочекан уз пуцњеве из топова и пушака „као знак радости“, Стратимировић је оповргао оптужбе и изјавио да он ратује за цара Фердинанда.⁵¹⁸ Истог дана, 1. октобра, писао је и патријарху из Сентомаша, при чему је поново истакао одушевљење народа на које је наишао, као и у другим логорима. Изразио је жалост сазнањем да је Мајерхофер главни узрок неспоразума између њега и Одбора, због чега и није могао да дође у Карловце. Оптужио је Мајерхофера да је обећао награду за његову главу. Понавља да није био „противу интереса нашега премилостивог Цара“. Моли патријарха да обавести Мајерхофера, који му је лични смртни непријатељ, да не долази у Карловце, нити „ма гди у народу у коме грдно велико огорчење“ постоји против њега, јер му се не може гарантовати сигурност.⁵¹⁹

Рајачић је одмах одговорио на Стратимировићево писмо помирења. Из Карловаца, 1. октобра, пише му у Чуруг како му је мајор Михајло Јовановић пренео поздраве од њега и спремност да дође и да се споразумеју. Јавља му да ће га примити „као сина“, јер је од почетка Покрета исказивао „љубов и ревност к народној ствари“. Истиче његове жртве, а помиње и сопствене. „Ја сам ризирио колико нико от предшественика и сунадорника моји (без икакве похвале моје) и моје је утјешеније, услажденије совјесто моје основано на искуству и увјерењу мом. Кром мене ризириали сте Ви, ризириали су толики знаменити и родољубиви Србљи наши.“ Ипак, потребна је и жртва споразумевања и послушности. Обраћа му се као младом човеку којег „срдечно љуби“. Очекује га данас, при чему ће га у дискрецији сачекати мајор Јовановић. Обавештава га да је за 25. септембар/7. октобар заказао народну скупштину.⁵²⁰

Стратимировић му је поручио да са радошћу прихвата његов позив и да је спреман да поднесе сваку жртву у славу српског народа. „Зато вјерујте ми Ваша Свјетости, да никакво лично одношеније, никакво тежење независности моје личне, него истинита брига за слободу мога народа и можда моја јуначка пристрасност једини су узрок свог неспоразумјења. Ако сам дакле Вашу Свјетлост увредио, то Вас искрено за опроштај, и Ваш отечески и Архијерејски благослов молим.“ Стратимировић се састао са патријархом у Карловцима 3. октобра, о чему пишу дописници *Српских*

⁵¹⁸ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 6, 705/ХШ, бр. 4375, Извештај војне команде на Јарку од 1. октобра

⁵¹⁹ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 11. св. IV, П-50, Писмо Стратимировића патријарху од 1. октобра

⁵²⁰ *Србске новине*, 28. IX/10. X 1848, 87; *Прилози за повесницу српског народног покрета г. 1848*, Летопис, књ. 111, 208-210.

новина. Стратимировић „са својом великом свитом простог народа, дошао је јуче у Карловце, са г. патријархом споразумео се, и са одбором савршено изравнао“. Оправдавајући Стратимировића дописник „Са Саве“ пише да су „од више људи чули, да г. Стратимировић није човек злог срца“. „У млада човека ласно узавре крвца; тако је морало бити и код г. Стратимировића: полети памет за срцем.“⁵²¹

После овог састанка Ђорђе Стратимировић је, 4. октобра, издао проглас и коме објављује да су га патријарх и Главни одбор позвали на скупштину у Карловце заказану за 7. октобар. Пошто се по Војводству разгласило да је између њега и Главног одбора дошло до неспоразума, то је он данас дошао у Карловце, где је „отачески“ дочекан од патријарха. Било је неких неспоразума са појединим члановима Главног одбора, али је то „изчезло“, јер му је народ указао поверење и јер се он изјаснио онако како се то слаже са његовом чашћу и народним добром. Даље каже да има оних који га оптужују да је против цара Фердинанда, што „нигде ... у мисли моји није било“, већ само хоће да осигура српску народност под царском влашћу.⁵²² Сматрајући да је до неспоразума између њега и Главног одбора дошло добрим делом и због његове „свите“, јавља патријарху да је „сво људство које ме је досада обкруживало одпустио“. Зато га моли да му пошаље неколико официра да му помажу у његовом даљем раду за народ.⁵²³

Главни одбор је на седници од 5. октобра, такође констатовао да је престао сукоб унутар Покрета. Патријарх је реферисао „да се г. Стратимировић њему и члановима Одбора покорио, дошавши на позив патријаршески у Карловце“, где је са њим склопљен споразум. Његов захтев за слањем официра је прихваћен, а патријарх је, са своје стране, Стратимировићу поново дао звање „привременог предводитеља народне војске.“⁵²⁴

Сукоб у вођству Покрета помно је пратила и београдска штампа. У прво време је била на страни Стратимировића. Тако, у броју од 22. септембра Српске новине пишу „Баш при закључењу данашњег листа дошло нам је извешће из Карловаца, где се јавља, да је интригама и сплеткама којекакви швабова и назови-родољубаца, ал' у срцу прави Мађараца и народни непријатеља, за руком изашло г. Ђорђу Стратимировићу, мужу, који је од свију други први уз народ пристао, и до сада већ више пута свију

⁵²¹ *Србске новине*, 24. IX/6. X 1848, 86

⁵²² *Обраћање генерала Ђорђа Стратимировића народу Српске Војводине, Новине Читалишта београдског*, 1/13. X, 1848, 41; *Thim*, III, 93-94; Василије Ђ Крестић, *Леци на српском језику (1848-1849)*, 215-216

⁵²³ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 6, 705/XIV, Писмо патријарху од 5. октобра

⁵²⁴ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 11, св. III/2, Седница Главног одбора од 5. октобра

показао, да је честит и родољубив Србин, одузети врховно правитељство над војском србском. Овакви гласови морају сваког родољубиво срце србско смутити; и како сада у Карловцима раздор влада, тешко се многим добру за народ надати имамо! Желити је заиста, да се главни одбор од кукоља очисти, и некоја лица из круга њег. светости г. патријарха удале, нарочито она, за која се још из пређашњи времена зна, да радо са Мађарима и другим непријатељима србским шурују, и којима је новац увјек преко свега на срцу лежао“.⁵²⁵ И у наредном броју налазе се афирмативни текст о Стратимировићу. У допису из Земуна, од 23. септембра, осуђује се „подругљиви допис“ о Ђорђу Стратимировићу, објављен у Веснику. Аутор каже да нема намеру да правда Стратимировића, „његу ће његова дјела оправдати и историја данашњег покрета нашег показати у своје време, ко је какав био“, већ да одговори на увреду народа. Тај народ је после Карловачке битке изабрао Стратимировића за предводитеља народне војске, стога Главни одбор, који је такође изабран од народа, нема овлашћење да га са тог положаја смени. Уз Стратимировића, напада се и народна војска, која се назива „гомиллом људи с брда и дола сакупљена“. Ниједном не помињући патријарха, као главни кривац у овом сукобу апострофира се Главни одбор који је постао „реакција истинитој слободи народној“. У том смислу предлаже се најхитније сазивање народне скупштине, како би се извршила реорганизација Главног одбора. Ипак, сви се позивају на слогу, јер „сад није време истраживати унутрашње непријатеље; прво ваља да савладамо спољашњег непријатеља“.⁵²⁶

Међутим, убрзо по промени става српске владе, београдска штампа доноси вести у којима се недвосмислено огледа подршка патријарху. Тако дописник из Земуна, 27. септембра, пише да су на патријархову страну стали су и окружни одбори. На иницијативу панчевачког окружног одбора у Земуну су се састали представници окружних одбора. Циљ окупљања је био да се са патријархом „о благу рода у цјелом пространству посаветују“. Наиме, до њих су дошле узнемирујуће вести да „неки зломисленици“ разносе гласове да патријарх припрема реакцију. Међутим, испоставило се да нема реакције и да то може да тврди „само непријатељ рода“. Стога је саветовано патријарху да неодложно сазове „сабор војводовине србске“. Међу другим предлозима био је и онај да се „предупреди свако неспоразумјеније, раздор и неслога у народу, која би се, из обстојателства примораног удаљења г. Ђорђа Стратимировића од привремено датог му бившег предводитељства војинства народног,

⁵²⁵ *Србске новине*, 10/22. IX 1848, 82

⁵²⁶ исто, 14/26. IX 1848, 83

породити могла“. Он се оптужује да подбуњује села по Банату и Шајкашком батаљону. „Ми смо се од њега надали дугојачијем чувству родољубља, т. е. да ће народне среће ради нанешену му увреду спокојно поднети, а не осветом узпламтити, и народ раздerti и у несрећу га бацати.“ Стратимировић се опомиње „нека на миру стоји, и своје лјепо име, које је у роду придобио, не помрачи скаредним коварством; онако ће га благослов потомства пратити, а овако вјечита клетва постићи!“ У једном чланку Стратимировић се пореди са Вуком Бранковићем. Као што је и он одвратио део српске војске од учешћа у Косовској бици и изневерио цара, тако је и Стратимировић исто урадио у Тителу и тиме изневерио патријарха. „Народ српски још и дан-данашњи куне Вука Бранковића; ако се и сад нама несрећа и пропаст догоди, заиста ни Ђ. Стратимировића име неће се другојачије, него у све у проклетству нашега народа спомињати!“ Обрушавајући се на „врховног војводу“, у истом броју, а у наредном тексту, објављује се и „писмо једног родољубца Ђорђу Стратимировићу“ – у потпису већ помињани „Ђ. Р“. Почине речима: „Шта учини да од Бога нађеш? шта учини?“. Пита га зашто је распустио војску, зашто је дозволио да због „непоразума нашег... душманин под тиранске ноге своје скучи?“ Моли га да неупропашћава српски народ и да се сети да није време да се личности претпостављају народном циљу. „Не губи душе нити срамоти онога дједу твог у гробу, који је род србски толико година као архипастир чувао, а ти зар хоћеш сад цео род тај једним махом да уништожиш“. Позива га да се „окане“ тврдоглавости и напусти „празну фантазију“, те да пође путем којим је ишао када је подизао народ да брани своја права и да пружи руку помирења „нашем добром и врстном патријарху“. Одговарајући да текстове „где се неки дописатељи сре, што је г. Стратимировићу одузета главна команда војске србске“, један дописник из Карловаца, 1. октобра, пише да ти људи не познају добро ситуацију. Стратимировића команде нису лишиле никакве сплетке, „но нужда и потреба“. Како би се одобрили неки наши захтеви за помоћ, његово удаљење је било „conditio sine qua non“. И поред тога Главни одбор није хтео да га потпуно одбаци, већ је устројио генералштаб и Стратимировића поставио за председника. За неспоразум оптужује и Константина Богдановића, који је без споразума са Главним одбором објавио „ону поругу“ у Веснику против народне војске, за коју је дознао и Стратимировић и протумачио је као могућу сплетку против њега.⁵²⁷

⁵²⁷ Србске новине, 17/29. IX и 21. IX/3. X 1848, 84 и 85; Новине Читалишта београдског, 24. IX/6. X 1848, 40

Почетком октобра се још очекивао долазак Шупљикаца из Италије како би заузео место српског војводе. Повољан тренутак за то је настао када је у Пешти, крајем септембра, убијен царски комесар гроф Ламберг. Тада је аустријска влада прогласила Мађаре за побуњенике. Тако је Шупљикац 6. октобра стигао у Карловце. Сутрадан је о томе патријарх издао проглас. „Радостна вјест. Свему народу војводства српског. Што смо од 1-г Маја т. л. с највишом и најживљом жељом очекивали, то дана с највишом радости објављујемо.... изабрани војвода наш Стефан Шупљикац од Витеза, приспео је овамо јуче у три сата после подне у најпожелатенијем стању здравља, од многобројног народа с неописаним одушевљењем дочекан.“⁵²⁸

Јаков Игњатовић пише да је доласком Шупљикаца Стратимировић капитулирао, а Рајачић се „велике бриге ослободио“ и одахнуо. Његова „симпатична личност је умирила и утешила српске официре представљајући да се борећи се за Војводину бори за „царску ствар“. Међутим, српска војска је тада изгубила карактер народне војске и постала саставни део бечке политике. Шупљикац је дошао у Карловце као царски генерал, а не као војвода. Он је дошао на „урлауб“ и није хтео да се одмах прихвати војводске части. Сматрао је да би то било противно законитим надлежностима мађарске државе и да би то повредило њен интегритет. Променио је став тек када се Беч отворено окренуо против мађарске револуције.⁵²⁹

Слично наводи и Капер, који каже да Шупљикац није имао поверења у „шарене чете“ устаника и да је, руководећи се својим војничким принципима одбио звање војводе, све док то не одобри Двор. Међутим, ако као војник може да помогне „народну ствар“, он ће то учинити „од свег срца“.⁵³⁰ Стратимировић пише да је „пожурио“ да војводи Шупљикцу преда команду над војском и поднесе му извештај о досадашњем ратовању. То је учинио 8. октобра. Војвода му је приступио врло пријатељски, као сродник. Наиме, ћерка његовог рођака, Амалија, била је удата за Радивоја Стратимировића. Каже да је Шупљикац нагласио како је против своје воље прихватио ову дужност и да би било поштено да Стратимировић срећно приведе рат крају. Као доказ пријатељства, узео је Стратимировићевог млађег брата, Теодора, за ордонанс официра. У једном писму Стратимировић чак каже да га је Шупљикац претходно питао да ли хоће да му преда команду, јер у супротном неће ни долазити. Шупљикац се 14. октобра обратио војним командантима једним прогласом. У прогласу

⁵²⁸ Дака Поповић, *Српски покрет у Војводини и буна 1848-1849*, 225-226;

⁵²⁹ Јаков Игњатовић, *Мемоари* (I), 234-235, 239, 243; Душко М Ковачевић, *Јаков Игњатовић*, 47-49.

⁵³⁰ Сигфрид Капер, *Српски покрет у јужној Угарској*, 211

војвода обавештава команданте да „привременом предводителју народне војске“ Ђорђу Стратимировићу“ даје да води једну војску, која треба да оперише на простору од Каћа и Сирига, ка Новом Саду и Футогу, те налаже командантима трупа на том терену да се повинују његовим наређењима.⁵³¹

И Сурдучки потврђује да је Стратимировић „без затезања“ предао војну управу Шупљикцу и да ту титулу више није присвојио. Према њему, тиме је уједно и престала свађа између Стратимировића и патријарха која је имала „различитих смерова, не треба их спомињати, кер беху оба себична“.⁵³² Шупљикац је све време обилазио места по Бачкој и Банату, где га је народ радосно дочекивао, као свог војводу. Он је држао ватрене говоре у којима је апеловао на Србе да остану верни цару и само тако заслуже његову милост, никако путем револуције. Народна скупштина ипак није започела 7. октобра, како је претходно речено, већ два дана касније. Тог дана „у 8 сати сакупи се главни одбор под председатељством његове светости г. патријарха“. Нешто касније појавио се и војвода, те он, патријарх и Стратимировић, а за њима и остали чланови Главног одбора, упутили су се у зграду магистрата, где се требала одржати народна скупштина. Трајала је до 14. октобра, и за то време одржано је шест седница. Присуствовало јој је само 70 посланика. Иако су позвани, нису се појавили представници Илока, Черевиха и Вуковара. Скупштином је председавао патријарх, који је, отварајући је, поздравио српског војводу Стефана Шупљикца. У том говору је поменуо и „мала неспоразумненија са привременим предводителем народног воинства Г. Георгијем Стратимировићем“, која су се „живим настојавањем мојим и одма посљедовавши повиновенијем његовим“. Скупштина је донела читав низ одлука, међу којима је и она којом се војводи даје неограничена власт („диктатура“) у војним пословима. Велика пажња је посвећена решавању бројних материјалних проблема у Покрету, због чега је установљен порез. Изражена је захвалност српској влади што је подржала патријарха у претходним збивањима, одлучено је да се у нови Одбор не примају лица која нису по вољи властима у Кнежевини. Најважнија одлука је била да су патријарх и војвода добили право да утичу на организацију, састав и број чланова Главног одбора. После тога Рајачић је уклонио све оне чланове са којима се није слагао и преузео извршну власт, потписујући се у будуће као „привремени регент народа у српској војводини“. Тиме је демонстрирана његова победа над Стратимировићем, који

⁵³¹ Стратимировић, *Успомене*, 185;

⁵³² Наше доба, 98

је према новој организацији Главног одбора постао његов потпредседник. Тако је Рајачић поред духовне, преузео и велики део ингеренција световне власти, при чему је вероватно за узоре имао у виду патријарха Арсенија Чарнојевића и црногорске владике.⁵³³ Управо један од идеала у беседама и делимичо циљевима српских свештеника била је и делатност црногорских владика најпре Петра Првог Петровића Његоша. Никанор Грујић се врло често позивао и наглашавао у борбама са Мађарима на злочине и злодела мађарске војске, али јунаштво које је неопходно да се испољи приликом одбране српских села, жена, деце, и Цркава.⁵³⁴ Што се тиче злочина мађарске војске над српским цивилима и Црквама, морамо поменути да су у току летње офанзиве они били чести и брутални. Од 24 августа у Бачкој и Банату одмазде су биле застрашујуће и света је наступила моментално. Немци и Мађари су у српском делу града убили 72 Србина, а неколико десетина извели пред судове. Први већи злочини против Срба почињени су средином јула на подручју Аде и Мола. Убијен је парвославни свештеник и 57 Срба. Свирепост којом су почињени злочини постајала је један од синонима за поступање према српским цивилима, што је код српских војника изазивало велико огорчење и доводило до одмазди. Током јула 1848. почеле су систематске репресије Мађара над српским становништвом. Посебно су приликом борби код Футога остали запамћени зверски поступци мађарске војске са Србима. Свештеник Ђура Грујић из Футога је дословно распорен, цркве је запаљена, а српске куће опљачкане и уништене. У Бачкој је у небројено места записано да се *по црквама чине велика злодела, да се пале иконе, руше кандила, пуца у иконе, да се руше и пале црквене сасуде и скрнавe олтари светих цркава. Такође потресни су описи и злочина над српским цивилима, који се убијају на најсвирепији начин у присуству својих најближих, бешичасте српске девојке у присуству родитеља, сакате деца и убијају цивили на најсвирепији начин који се може замислити. Главни одбор је тврдио да злочине не чини необуздани одметници већ регуларна војска са циљем да се Срби у потпуности истребе.*⁵³⁵

⁵³³ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 7, бр. 2006, Записник са заседања Главног одбора од 1. новембра; АСАНУБ, Дјејанија, I, бр. 8797, стр. 343-363; *Српске новине*, 28. IX/10. X 1848, 87; Стратимировић, *Успомене*, 40; Драгољуб М Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 77-78;

⁵³⁴ Дејан Микавица, Горан Васин, Ненад Нинковић, *Историја Срба у Црној Гори 1496-1918*, Нови Сад 2013, 181-182; Дејан Микавица, Горан Васин, *Владика Никанор Грујић у црквеној и националној политици пречанских Срба 1848-1887, Три Века Карловачке митрополије*, 235-257.

⁵³⁵ Василије Ђ Крестић, *Срби у Угарској*, 155; Дејан Микавица, Горан Васин, *Револуција и Рат за Српску Војводину*, рукопис, стр 24.

И после престанка отвореног сукоба у вођству Покрета, спорадично су се појављивале вести које су подсећале на негативне последице претходног Стратимировићевог деловања. После неуспеха српске војске код Бечеја, 12. октобра, извештач са терена за пораз оптужује Стратимировића, који у тој бици није ни учествовао. Наиме, Стратимировић је проузроковао расуло у народу, „јербо он је био онај, који је предиковао на убитак народни, да нетреба слушати официре, да нетреба војевати, да нетреба ово и оно, а сељак то и хоће, јер он не размишљава, шта ће слједовати њему и његовом потомству, ако престане с војном“. Насупрот томе, у исто време, на вест да се спрема напад на Карловце, Главни одбор је, на седници од 17. октобра, одлучио да искористи ауторитет Стратимировића за организовање одбране. Закључено је да се изда једна прокламација под именом војводе и Ђорђа Стратимировића, у којој они опомињу народ „да се нешали, него да се што брже на оружје, ко год може, спрема“.⁵³⁶

Са циљем да Стратимировића „на леп начин“ на дуже време одвоји од војске и од народа, патријарх и Главни одбор су на седници од 30. октобра одлучили да га на челу једне депутације пошаљу у Беч, са тачним упутствима прецизираним у 16 тачака. Њихов задатак је био да траже одобрење закључака Мајске скупштине, да се Војводина стави под једну Генералкоманду, са војводом Стефаном Шупљикцем као командантом и седиштем у Петроварадину или Темишвару, новчану помоћ од Аустрије у износу од милион форинти у сребру, да се устроји што више коњице, тражи потребна коњичка опрема и све врсте муниције, да се батаљони из Италије што пре пошаљу у помоћ Војводини.⁵³⁷ Поред њега су ту били и Јован Шупљикац, брат Стевана Шупљикца и Константин Богдановић. Они су на том послу требали да замене Јована Суботића. Према вестима из Карловаца, објављеним у *Српским новинама*, Стратимировић је у Беч пошао већ 2. новембра. Суботић, који се у то време налазио у Кремзиру, упутио је писмо Стратимировићу, у којем га је информисао о досадашњим резултатима преговора. Каже да је од министра тражио признање војводе, патријарха и Војводине, као и 10 хиљада пушака, за које је чуо да су већ стигле. Министра је обавестио и о узроцима, почетку и начину вођења рата, а од Стратимировића очекује да са садржајем овог писма обавести и другу двојицу делегата.⁵³⁸

⁵³⁶ *Српске новине*, 8/20. X 1848, 90

⁵³⁷ Василије Ђ Крестић, *Леци на српском језику*, 221-223

⁵³⁸ исто, 29. X/11. XI 1848, 96; Суботић, *Автобиографија*, Пролеће, 128-129; *Прилози за повесницу српског народног покрета г. 1848*, Летопис, књ. 112, 430-431; Славко Гавриловић, *Историјско-*

О доласку Стратимировића, доскорашњег заповедника војске, Мајерхофер је, 7. новембра, јавио Виндишгрецу. Скреноу му је пажњу да је он „непоуздана и опасна особа“. Иако је само пар месеци био потпоручник у једној коњичкој регименти, поверовао је да може да предводи војску целог народа, која је сачињена делом од разметљиваца, а делом од правих разбојника. Недавно је покушао да подели народ и побуни га против царске власти, повезујући се са републиканским партијама у Бечу, Пешти и Галицији. Иако није успео у том издајничком подухвату, нити патријарх нити војвода нису предузели одлучне мере против њега. Пише да је чуо да, како би га удаљили, послали су га у Беч са задатком политичко-војне природе, али и да је он предузео мере да организује једну депутацију која би протествовала због његовог удаљавања пре завршетка рата.⁵³⁹

Депутација се најпре састала са баном Јелачићем тражећи његову помоћ у тој ствари. Јелачић је представио чланове депутације министру председнику кнезу Феликсу Шварценбергу и „најтоплије“ их препоручио. Стратимировић пише да је он сам најчешће водио преговоре са кнезом Шварценбергом. Каже да је током боравка у Бечу био „предмет великих овација не само од стране власти, већ и од стране бечкога грађанства“. И официри и министри су хтели да се упознају са њим, а на банкету који је приредио Јелачић наздрављало се „храбром српском народу, патријарху и мени“. У дворском позориштву је игран комад о Карађорђу, а када се он појавио у почасној ложи, у српској генералској униформи „подиже се публика и кликне: Hoch die Serben!“. И сам цар му је понудио награду за његове заслуге и наименовање за пуковника у генералштабу. Он је то одбио напомињући да рат још није завршен.⁵⁴⁰

Међутим, према ономе што је, 19. фебруара 1849. године, Константин Богдановић писао патријарху, Стратимировић није био омиљен код тадашњих аустријских власти. Гроф Шварценберг је говорио да само због њега српско питање није решавано на задовољавајући начин. Њега је, према Шварценбергу, пре требало ухапсити, него послати у ову дипломатску мисију. Богдановић каже да је Стратимировић својим понашањем „шкодио српској ствари“ и да би много више било

политички и биографски списи Јована Суботића из доба Српског покрета у Војводини 1848-1849, Матица српска, Нови Сад 2003, 17, 127-128.

⁵³⁹ Thim, III, 164-165

⁵⁴⁰ Стратимировић, *Успомене*, 40-41

решено, да се он није „уплитао“. Богдановић чак криви и патријарха што га је пуштао „напред и свуда“, тако да је тада мислио да је и он Стратимировићев истомишљеник.⁵⁴¹

Приликом боравка депутације у Кремзиру, 11. децембра, где је заседала царска скупштина, Стратимировић пише да је тамо био „предмет одличних овација“. На улазу у дворану га је дочекао председник скупштине. Посетили су и словенски клуб, 11. децембра, где су, такође, бурно поздрављени. Стратимировић је говорио о страдању српског народа, описујући борбе које су вођене и поднете жртве. Са српске стране изразио је спремност да се пристане на велику аустријску конфедерацију. Рекао је да док су се у Франкфурту водили јалови разговори и где су Срби посматрани са ниподаштавањем, ти исти Срби су сами себи изборили слободу и самосталност. У то време, Стратимировића су многа места у Чешкој прогласила за почасног грађанина. Тамо је био познат захваљујући једном чешком репортеру, који је неколико недеља боравио у Стратимировићевом главном штабу и касније, са симпатијама према Србима, о томе писао у чешким новинама.⁵⁴²

Другог децембра је дошло до промена на аустријском престолу и цар је постао Франц Јосиф. Тада је српска депутација отишла у Оломуц да се поклони новом владару. Цар их је примио 7. децембра, а српска депутација је била прва коју је он примио. Том приликом су му изразили покорност и верност, а он је обећао да ће испунити српске оправдане жеље. Како су тројица посланика писала Рајачићу избегаван је јасан одговор. Када је реч о војводи, „речено је толико од прилике; ти си војвода, а шта си као војвода, то ћу други пут казати“. Или „биће своим временом, али кад граница немамо не можемо ни војводство... изрећи“.⁵⁴³ Том приликом Шварценберг је примио Стратимировића и убеђивао га да прихвати чин царског генералштапског пуковника, јер би на тај начин успоставио равнотежу према патријарху. Официрска диплома је већ била спремна, а стигло му је и једно писмо од кнежевог секретара у којем га ословља са чином пуковника. Међутим, он је то одбио сматрајући врло нереално да буде произведен у чин царског генерала, иако га је овај обавестио да је и сам принц Еуген наименован за мајора.⁵⁴⁴

После тога депутација се вратила у Беч, где су након преговора, Царским свечаним актом од 15. децембра, потврђени закључци Мајске скупштине. Према

⁵⁴¹ Музеј Војводине, Збирка Револуција 1848/49, инв. бр. АРХ 1275, Писмо Константина Богдановића Рајачићу

⁵⁴² *Српске новине*, 10/22. XII 1848, 108; *Slawische Rundschau*, Leipzig, 9. XII 1848, 61

⁵⁴³ Стратимировић, *Успомене*, 43; *Бранково коло*, 15. IV 1914, 217-218, *Прилози за повестницу српског народног покрета 1848/49. године, Писмо изасланика народних патријарху од 7. децембра 1848.*

⁵⁴⁴ Стратимировић, *Успомене*, 43-44

Стратимировићу, Богдановић и Шупљикац су тада са царским писмом отишли у Карловце, док је он, због болести сестре Софије, још неко време остао у Бечу. Коста Богдановић, међутим, 23. децембра, јавља Рајачићу да Стратимировић и Шупљикац „полазе сутра у Срем.”⁵⁴⁵ Истог дана када је стигло царско решење којим је потврђен за српског војводу и истовремено одликован великим крстом Гвоздене круне, изненада је, од срчане капи, умро војвода Стефан Шупљикац, у наручју Јована Стефановића Виловског*.⁵⁴⁶

Противно очекивању, показало се да Шупљикац није био у стању да за време свог краткотрајног војводства обезбеди јединство у народу, војсци и међу вођама Покрета. То се најбоље показало након неуспеха на банатском ратишту током јесени 1848. године. То стање у Покрету је добро изразио Ђорђе Радак у свом писму патријарху од 24. октобра. „Ваша Свјатост јест један народни управитељ, светли војвода неки други управитељ, Главни Одбор трећи управитељ, а четврти, и то ће канда најглавнији бити Гдин Ђорђе Стратимировић.“ Стога, тражи од патријарха да га разреши дужности, јер не може да је обавља „гди толико врховни управитеља има“.⁵⁴⁷

Долазак Шупљикаца је означио крај отвореног сукоба Рајачића и Стратимировића, а његова смрт га је поново активирала. Различита виђења у ком правцу треба даље да се креће Српски покрет и борба за утицај у војсци били су повод за обновљање непријатељства између патријарха и Стратимировића.

Непосредно после Шупљикчеве смрти у *Српским новинама*, на насловној страни је објављен текст са насловом „Треба ли Срби аустриски сад да бирају војводу? какав треба да им буде војвода? и како да га бирају“ За разлику од двојице „родољубаца“, који су у прошлом броју истих новина изнели мишљење да војводу треба одмах бирати, овде се износи став да то „није ни мало упутно“. Привремену управу над Војводином је преузео патријарх, који то ради на опште задовољство, а сада је најважније да се земља очисти од непријатеља и да се обезбеде њене границе. Било би мудро да патријарх од цара тражи једног искусног војсковођу, Србина, те је добро поступио када је позвао генерала Теодоровића. Није умро српски војвода, већ Стефан Шупљикац, а само Срем нема право да бира новог војводу, поред толико места у Бачкој и Банату, Што се тиче личности будућег војводе, он треба да буде „по разуму

⁵⁴⁵ Прилози за повесницу српског народног покрета г. 1848, Летопис, књ. 112, 472-474.

* Стратимировић пише да је Шупљикац умро у наручју његовог брата, Тодора Стратимировића

⁵⁴⁶ Миховил Томандл, *Војвода Стеван Шупљикац као главнокомандујући српских војних снага у Војводини 1848. године*, Зборник Матице српске за друштвене науке, 27, Нови Сад 1960, 43.

⁵⁴⁷ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 7, бр. 1605, Писмо Ђорђа Радака

мудар, по духу изображен, по годинама зрео. Између опредељења да ли војвода треба да буде из реда грађанског или војничког сталежа, аутор чланка сматра ту не би требали имати искључив став, иако нагиње да војвода буде из војничког сталежа, наводећи све предности таквог избора. „И по томе војводи, као што реко, треба бити војнику, ал' родољубивоме, одважноме, рјешителноме, пуноме енергије и живости, дјелатноме, истина умом зреломе, ал' не годинама престароме, и готовоме за народ жртвовати се“. Одаје се „част и поштење старцима генералима“, али је њихово време прошло и може се десити исто што и са Шупљикцем, који је такође био у старијим годинама. И сам Шупљикац је често говорио да ово звање није за њега и да би било боље да су Срби изабрали млађег човека. Што се тиче Стратимировића као кандидата за војводу, каже се: „Слава и похвала младом г. Ђорђу Стратимировићу; он је у садашње време лјепе услуге народу своме починио, зато ће му народ бити признателан а Клио ће га у вјечиту књигу своју уписати као поборника слободе србске, - ал' за војводу, за главу народа и земље још није дорастао“. Као могуће кандидате за војводу помињу се потпуковник Будисављевић, пуковник Шилик, генерал Теодоровић и пуковник Мамула. И сам патријарх је њих четворицу тражио од цара и позвао их да предводе народ.⁵⁴⁸

Када се вратио из Беча Стратимировић је сматрао да је повољан тренутак да отворено претендује на звање српског војводе. Кулмер, 3. децембра пише Шварценбергу да Стратимировић „не престаје да агитује“, те да намерава поново да иде у Оломуц како би издејствовао признање граница Војводине. Стратимировић је 10. јануара посетио патријарха. Рајачић је касније писао да је Стратимировић од њега најпре тражио овлашћење да распусти Главни одбор, али пошто га није добио, захтевао је сазивање народне скупштине, која би се позабавила питањима војске, новог војводе и уопште организацијом Војводине.⁵⁴⁹ У међувремену, патријарх је 23. децембра, издао један указ који је, између осталог, био уперен и против опозиције његовој власти, односно, против „слоге, јединомислија, и искрењишег потпомагања, сваког и свију родољубаца“. Како би се овом злу брзо нашло лека, пописана су дела чије чињење представља издају народа. Међу 15 тачака у којима се набрајају преступи за које је предвиђена смртна казна, чак пет се односе на увреде и нападе на војводу и патријарха.

⁵⁴⁸ *Србске новине*, 21. XII 1848/2. I 1849, 111

⁵⁴⁹ *Србске новине*, 4/16. I 1849, 2; Jozsef Thim, III, 292; Крестић, *Леци на српском језику (1848-1849)*, 271-273

Ту су и испољавање себичности, самољубља, славољубља и не спровођење своје дужности.⁵⁵⁰

Стратимировић је писао да је патријарх његово одсуство искористио „да све оне чланове Главног одбора, који су као пријатељи моји познати били, истури и нов Одбор (у Земуну) састави, који за провизорну владу Војводине прогласи“. У тај нов Одбор Рајачић је позвао „знатније Србе“ из Торонталске и Тамишке жупаније. Тиме је врховна цивилна управа је и формално прешла у руке патријарха и Главног одбора. Патријарх је добио звање „Управитеља Народа“ и као такав признат је од бечке владе. За команданта војске, на препоруку патријарха, упркос наивним очекивањима Стратимировића, постављен је пуковник Мајерхофер. Патријарх је о томе обавестио Главни одбор, са напоменом да Мајерхофер ступа на ту дужност 28. децембра. Он је на тој функцији био до доласка генерала Кузмана Тодоровића, који је 2. јануара 1849. године* објавио своју прокламацију о преузимању команде.⁵⁵¹

Стратимировић је, ипак, постављен за потпредседника нове владе. Како у Успоменама пише, патријарх је то урадио због његове велике популарности у народу, као и због заслуга које је имао током мисије у Бечу. Почетком 1849. године, поново се огласио Ђорђе Радак, представком Главном одбору од 3. јануара. Тужи се на неред који у Покрету влада од последње народне скупштине. Мислећи на патријарха каже да је „једно лице, које он љуби и почитује, присвојило себи Диктатуру, за коју нити Главни одбор, нити Народна Скупштина знаде“. Правитељство се састоји само од два-три лица (Јаков Живановић и Јован Станковић). Народна скупштина је врховну власт дала само Главном одбору, неограничену војну власт поверила је војводи, док је патријарх само добио право да може да бира људе који ће водити политику, а не и диктатуру у свим пословима. Радак је предложио Главном одбору да сви његови чланови поднесу оставку патријарху, који би потом, у складу са закључцима народне скупштине, требао да установи ново правитељство, коме би до избора новог војводе опет био патријарх.⁵⁵²

Утемељење у свом захтеву за сазивањем народне скупштине, Стратимировић је имао у закључку Главног одбора на седници од 29. децембра. На тој седници Илија

⁵⁵⁰ *Вјестник*, Карловци, 26. XII 1848/7. I 1849, 61

* Стратимировић у Успоменама пише да је Тодоровић преузео команду над аустријско-српским кором 5. јануара 1849. године.

⁵⁵¹ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 11, св. III/2, Седница Главног одбора од 20. децембра; АСАНУБ, Дјејанија, III, стр. 2699, Прокламација Мајерхофа од 28. децембра о преузимању команде и стр. 2701, Прокламација генерала Кузмана Тодоровића од 2. јануара о преузимању команде.

⁵⁵² АСАНУК, СНП, 1849, кут. 11, св. III/2, Седница Главног одбора од 4. јануара

Захаријевић је сазивање наордне скупштине, како би се на њој изабрао нови војвода. До избора војводе његову функцију је требало да врши привремени предводител војске. Главни одбор је прихватио овај предлог и о томе обавестио патријарха, позвавши га да се врати у Карловце, „у средину нашу“.⁵⁵³ Сазивање народне скупштине препоручивали су и други учесници Покрета, попут земунског и панчевачког одбора.⁵⁵⁴ Како би за ту ствар придобио што више подршке, после Шупљикчеве смрти, Стратимировић је, 31. децембра, отишао у Србију и разговарао са кнезом Александром, Гарашанином и Петронијевићем. Међутим, није наишао на очекиван пријем, између осталог и због његове антиаустријске политике. Гарашанин је тим поводом, 12. и 16. јануара, писао Книћанину како је овај “сасвим у невреме овамо дошао“. Слушао га је када је са кнезом Александром говорио о „стварима тамошњих Срба“ и ништа друго није прметио него да је Стратимировић, „кога ја иначе врло љубим“, лакомислена и себична особа, која по сваку цену хоће да буде војвода. „Он је, као што сам признаје, чувши за смрт војводе овамо поитао, јер ће, вели бити нуждан да се међ народом нађе. Ово се већ разуме шта значи“. Против царских официра у српској војсци говори „с таквијем презренијем и огорченијем“. При томе, поред рата са Мађарима, ризикује и сукоб са Аустријом, а да при томе нема никакву војну силу иза себе. Додуше, признаје му да има право када се плаши „цареви ствари“. Али царство „није већ у шкрипцу оном у ком је било“, те стога треба бити опрезан када се о њему говори. Немци су лукави и касније могу да искористе погрешку Срба, како би им ускратили права за која су се борили. Треба имати у виду српске интересе, али их никако не треба заступати „у форми непријатељској и духу револуционарном“. Такође, Гарашанин се плашио Стратимировићевог утицаја на „прост народ“ и препоручивао Книћанину да припази на њега како не би проузроковао даљи раздор у српској војсци. Он треба да се споразуме са Тодоровићем шта да чине, уколико се Стратимировић усуди да предузме нешто у „рђавом духу“.⁵⁵⁵

Док су Стратимировићеве присталице биле за сазивање скупштине на којој би се изабрао српски војвода, они окупљени око Рајачића су били за обједињавање функције духовног и световног поглавара у једној личности – патријарховој. Они су сматрали да овакву скупштину треба сазвати тек по ослобођењу од Мађара, на коју би тада могли да дођу и представници из свих српских крајева. За њих је приоритетно

⁵⁵³ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 11, св. III/2, Седница Главног одбора од 29. децембра

⁵⁵⁴ АСАНУК, СНП, 1849, кут. 11, св. III/2, Седница Главног одбора од 9. јануара

⁵⁵⁵ Гргур Јакшић, *Преписка Илије Гарашанина 1839-1849*, 347-348, 353; Јован Савковић, *Патријарх Јосиф Рајачић у Српском покрету 1848-1849*, 18; Крестић, *Срби у Угарској 1790-1918*, 187

било сачињавање устава Војводине и регулисање односа према Монархији и Троједној краљевини. Позивајући се на царско потврђивање одлука Мајске скупштине, Рајачић је формирао комисију за израду устава. Патријарху је то још у децембру препоручивао народни опуномоћеник у Бечу Константин Богдановић. За члана комисије именован је и Стратимировића, и о томе га обавестио 16. јануара, позвавши га да, 24. јануара, тим поводом дође у Земун, када ће комисија почети са радом. Стратимировић се двоумио око учешћа у овој комисији, правдајући се сукобом интереса, јер је већ био потпредседник Главног одбора и да око тога има доста посла. Стратимировић је и сам израдио једну нацрт Устава, који је разматран на седници комисије 22. априла.⁵⁵⁶

Такође, како би га умирио, патријарх је 15. јануара препоручио да се Стратимировићу да већи војни чин – чин штапског официра, који би одговарао његовој функцији команданта народне војске. У образложењу наводи да је Стратимировић ревностно служио народној ствари, као вођа народне војске, затим истиче његово војно образовање у Бечкој академији и љубав ка војничкој служби, те се нада да ће он оправдати поверење. Међутим, убрзо потом Рајачић пише Константину Богдановићу у Беч и тражи од њега да одустане од посла на том плану. Наиме, „Стратимировић се није држао мени и вама задате речи, као што видим из ваши писама да сами знате, човек непостојан, неумерен, да Бог сачува“.⁵⁵⁷ Истим поводом, 21. јануара, писао је и аустријском министарству војске у коме Стратимировића, којег је, „на његов захтев и за добро народа“, предложио за штапског официра, оптужује да је напустио Беч упркос његовој забрани да то учини до завршетка послова због којих је послан. По доласку је, због свог властољубља, почео да нарушава постојећи поредак и стао је на чело пролетаријата, како би био изабран за војводу. „Мене и моју околину јавно назива представником омраженог апсолутизма и реакције.“ На крају моли да се Стратимировић ухапси.⁵⁵⁸

Влада у Београду је била против Стратимировића, али није хтела да активније учествује у овом сукобу и још је полагала наде у њихово измирење. Она је јасно изнела свој став у листу у *Србске новине* од 30. јануара 1849. године. У насловном чланку каже да су у последње време између „одбораца“ и патријарха почели неспоразуми по питању „средоточне власти“ и да су „одборци“ пре неколико дана власт пренели на

⁵⁵⁶ АСАНУБ, Дјејанија, I, бр. 319, стр. 735; Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 112; Јован Савковић, *Нацрт устава за Војводину Србију 1849. године*, Зборник за друштвена наука св. 13, Нови Сад 1956, 159-160; Петров, *Патријарх Рајачић и Ђорђе Стратимировић 1848-1849, број 98-99*, 81; Дејан Микавица, *Српска Војводина у Хабзбуршкој монархији*, 35-36.

⁵⁵⁷ РОМС, М. 10.104, Писмо Рајачића Константину Богдановићу у Беч

⁵⁵⁸ Дака Поповић, *Српски покрет у Војводини*, 268-273.

себе. Иако ово има и својих добрих страна, мало је преурањено и непромишљено. Такав стари одбор не може стећи поверење и важније је ослободити народ у Бачкој и Банату. На челу ове борбе може бити само онај ко има довољно способности, честитости и поверења. Према аутору текста, то је патријарх, у чијим поступцима нема „самовласти“. Такви требају да буду и чланови Главног одбора, али их међу садашњим мало има. Што се тиче Стратимировића, каже се да он има важну улогу у народу и опимиње се да „се мане сваке себичне намере, да међу народом раздор не сеје“ и да на њега „пазити и мотрити“ да ли ће и даље радити за добро народа, а „без своје себичности“. ⁵⁵⁹

Пошто није имао подршку српске/ србијанске владе, Стратимировић се окренуо Обреновићима. Писао је Кости Богдановићу, поверенику кнеза Михаила, о коалицији која је направљена против њега. Хоће да га заваде са аустријском владом, предлажући јој да га постави за мајора, што би он морао да одбије, јер је за њега то мали чин. Моли га да, ако му је пријатељ, заустави те интриге против њега. Пошто је Книћанин тих дана чуо да је Стратимировић добио на зајам извесну своту новаца од Јеврема и Милоша Обреновића отворено му је саопштио да ако „на Михаила помислиш са моји 10 хиљада Србијанаца душман ћу ти бити“. ⁵⁶⁰ Док је Стратимировић боравио у Земуну, ту је дошао и Стефан Стефановић Тенка, док је прота Матеја Ненадовић отишао у Карловце, где му је понуђено да постане почасни члан Главног одбора, али је он то одбио. Њих двојица су требали да подрже Рајачића у његовом сукобу са Стратимировићем. Тенка је предлагао да се Стратимировићу не допусти да оде из Земунa и окупи његове људе, док је прота Ненадовић, средином јануара 1849. године, у Карловцима придобијао Стратимировићеве присталице у Главном одбору. ⁵⁶¹

Патријархови поступци су изазвали негодовање старог Главног Одбора, који је из Карловаца и даље спроводио извршну власт, коју је преузео 22. децембра. Стратимировић пише да су чланови Одбора у Карловцима, незадовољни његовим премештањем у Земун, чекали патријархов долазак, како би његову одлуку прогласили незакониту. Рајачић се, иначе, још 13. децембра 1848. године, из Карловаца преселио у Земун, заједно са неколико чланова Главног одбора, упркос противљењу Главног одбора. Он се правдао тиме да је ово пресељење било нужно, јер су Мађари су напали Карловце, те се плашио да ће га неко издати за новац или из мржње, пошто таквих има.

⁵⁵⁹ *Србске новине*, 18/30. I 1849, 6

⁵⁶⁰ Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 115

⁵⁶¹ исто, 112-113; Савковић, *Патријарх Јосиф Рајачић у Српском покрету 1848-1849*, 17; Петров, *Патријарх Рајачић и Ђорђе Стратимировић 1848-1849*, број 98-99, 82

Такође, из Земуна је могао да лакше прати дешавања око Панчева и у Банату и да одржава везе са Београдом. Изгледа да прота Матеја Ненадовић није успео у својој намери, јер је на седници 16. јануара Главни одбор је одлучио да позове патријарха у Карловце и натера га да призна Одбор за централну власт. Оптуживали су га због апсолутизма, покушаја да ограничи власт Главног одбора, увођење преког суда, необавештавања о својим радњама, као и што је поставио Мајерхофера на чело српске војске. Илија Захаријевић је чак говорио да патријарх хоће да постане војвода. Једна делегација Главног одбора отишла је у Земун и последњи пут позвала Рајачића да се врати у Карловце, призна Главни одбор као централну власт, преузме председавање Одбором и сазове народну скупштину. Патријарх је пристао да дође у Карловце, али чим банатска војска почне да напредује и да сазове народну скупштину, чим комисија за израду Устава заврши свој посао. Делегација није била задовољна овим његовим одговором, што је изазвало бурну реакцију већине чланова Главног одбора на седници од 19. јануара. Напредак пише да само захваљујући утицају проте Ненадовића није донета одлука о сазивању скупштине.⁵⁶²

Ненадовић је 21. јануара, известио Тенку да Главни одбор инсистира да се патријарх врати у Карловце. Такође, замерају му што је саставио комисију за доношење устава Војводине без консултација и сагласности са Главним одбором – „да видимо јесу ли сви ти Србољуби које ми у име народа познајемо и требало је да је нама на знање дао да и ми наменујемо и он нека потврди“. Замерају му и што је без њиховог знања установио преки суд у Митровици и упозоравају га да ако не дође међу њих биће принуђени да сазову народну скупштину.⁵⁶³ За то време Стратимировић је искористио повољну прилику и из Земуна, где се осећао као у затвору, побегао у Карловце. Тамо је стигао 23. јануара у један сат после подне, где га је „сав десивши се на Пијаци народ са Живо дочекао“. Како би умањио утицај патријарха и Главни одбор је стао уз њега, дочекао га као свог потпредседника.⁵⁶⁴

Патријарх је, 21. јануара, издао окружницу којом је свим командантима наредио да ухапсе Стратимировића и спроведу га у Земун, јер је без „без пасоша мог“ и поред забране, у пет сати поподне отишао у Карловце. Ако би се „тај бунтовни човек“ појавио у надлежности неке команде треба га везати и под строгим стражом довести. Оптужује га да је хтео да растури Главни одбор, да жели скупштину у овим критичним

⁵⁶² АСАНУБ, Дјејанија, I, бр. 318, стр. 731-734; *Напредак*, 8/20. I 1849, 2; Стратимировић, *Успомене*, 45; Кркљуш, *Средишњи органи власти у српској Војводини 1848-1849*, 111, 114.

⁵⁶³ Thim, III, 323-324

⁵⁶⁴ АСАНУК, СНП, 1849, кут. 8, бр. 2523,

данима и да постане војвода, иако „није рођен ни дорастао да главу једног славног народа представља“. Претпостављао је да ће овај из Карловаца прећи у Шајкашку и тамо даље подбуњивати народ и ширити неслогу. Његовим присталицама и сваком ко му се придружи запретио је да ће им судити преки суд, а да ће пресуду извршавати и српска и царска војска.⁵⁶⁵

Са своје стране, Главни одбор је на свом заседању, од 23. јануара, одмах по Стратимировићевом доласку у Карловце и под његовим преседништвом, одлучио да само Главни одбор представља врховну власт, постављену од народа. Поново је позван патријарх да се врати у Карловце. Са тог заседања објављен је проглас у којем се протестује против патријарховог налога да се ухапси Стратимировић и да сви који му помажу треба да се предају преком суду. Тај налог је незаконит и да треба се игнорише. Стратимировић се назива „отлична и многозаслужена особа“, којој је овим нанета неправда, али и целом српском народу. Александар Крстић, члан Главног одбора званично је протествовао против патријарховог наређења Петру Биги да ухапси Стратимировића и одведе га у Митровицу. Иначе, овом заседању је присуствовао и сам Бига, који је, према једном извештају, „после заседања из Одбора заједно са Стратимировићем испод руке изашао“.⁵⁶⁶

Истог дана Главни одбор је и бечкој влади упутио представку у којој окривљује патријарха да је прекорачио своја овлашћења, као председника Главног одбора и моли владу да се у свим српским питањима обраћа искључиво овом одбору. И 25. јануара Главни одбор пише аустријској влади о неопходности јединствене управе у Војводини, окривљујући патријарха за самовладу, јер доноси одлуке само са двојицом чланова, док су остали чланови у Карловцима. Стога су више пута позивали патријарха, као председника, да дође у Карловце на заједничко заседање. Позван је и Стратимировић, као потпредседник, који се том позиву и одазвао. Главни одбор и овом приликом брани Стратимировића од патријархових оптужби, потврђујући да је лојалан и Двору.⁵⁶⁷ У складу са својом окружницом, патријарх је тражио од Книћанина пошаље 300 људи под одабраним командантом, али не са Блазнавцем, како би, заједно са Бигиним

⁵⁶⁵ *Писмо патријарха Јосифа Рајачића којим наређује војним командантима да ухапсе Ђорђа Стратимировића*, Библиотека Матице српске, Нови Сад, РОгСр IV 86, инв. бр. 99584; [Thim](#), III, 319-321; Крстић, *Леци на српском језику (1848-1849)*, 271-273.

⁵⁶⁶ АСАНУБ, Дјејанија, III, стр. 2541, Извод из заседања Главног одбора од 23. јануара; Библиотека Матице српске, Нови Сад, РОМС, IV 18.1, инв. бр. 798726; *Србске новине*, 18/30. I 1849, 6; *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, Zagreb, 3. II 1849; Крстић, *Леци на српском језику (1848-1849)*, 274

⁵⁶⁷ [Thim](#), III, 332-333, 355-356;

војницима, заробили Стратимировића и преко Сурдука га спровели код њега у Бечкерек. Међутим, ни Бига ни Книћанин нису хтели то да учине.⁵⁶⁸

Бига је, 24. јануара, одговорио патријарху да је од у Карловце стигао 22. јануара, када је Главни одбор већ био информисан о патријарховом налогу. Истог дана било је заседање Главног одбора, на којем је учествовао и Стратимировић. Осим два-три лица, цео Одбор се изјаснио против овог налога, бранећи Стратимировића. Бига је покушао да ублажи ово незадовољство рекавши да ће патријарх „на миру оставити“ Стратимировића, уколико овај не изазива раздор и побуну. Правда се патријарху да није могао да изврши његов налог, јер Стратимировић има на својој страни доста људи, те би то изазвало крвопролиће. Иначе, „што се тиче Г. Стратимировића он за сад ништа друго не ради, него заузме своје место у заседанију и речи са члановима главног одбора разне предмете, и ја се у заседањима често налазим и ништа се безаконно не ради“. Међутим, уколико се осведочи да Стратимировић диже побуну, он ће га „макар са жртвом мога живота, по налогу сместити дати“. Такође, Стратимировић му је дао реч да не мисли на одржавање народне скупштине, све до окончања рата, а ако народ изабере њега, он ће се тога и прихватити. Завршава писмо речима да док Стратимировић „тако ради, било би опасно шњиме по добитом налогу поступати, јербо би се свет побунио и могло би се несреће догодити“ и позива патријарха да и он хитно дође у Карловце.⁵⁶⁹

После тога је и Гарашанин, након саветовања са кнезом Александром, одлучио да не помаже патријарха, „не желећи да наши људи учествују у партајама које се по несрећи тамо међу Србима порађају, но да само остану као спомагатељи војска противу непријатеља Маџара“. У том смислу је дао и инструкције Книћанину да интервенише код патријарха да Србијанце изузме из њихових унутрашњих сукоба.⁵⁷⁰ Ова одлука је испоштована међу добровољцима из Србије, јер 3. фебруара старешине Србијанаца из Куле уверавају Книћанина да поштују поруку из Београда о не мешању у сукоб Стратимировића и патријарха, иако су се раније „неки наши људи у којекакве сплетке за које нису дошли мешали“.⁵⁷¹

Бранећи се од напада патријарха, Стратимировић је, 24. јануара, издао проглас са насловом „Отпор на незакони и самовласни циркулар Његове Светости Господина

⁵⁶⁸ Гргур Јакшић, *Преписка Илије Гарашанина 1839-1849*, 357-358;

⁵⁶⁹ АСАНУК, СНП, 1849, куг. 2, бр. 620;

⁵⁷⁰ Гргур Јакшић, *Преписка Илије Гарашанина 1839-1849*, 357-358;

⁵⁷¹ АСАНУБ, Заоставштина Стевана Петровића Книћанина, бр. 367/7051, Писмо Книћанину из Куле од 3. фебруара 1849. године

Патријарха“. У опширном прогласу Стратимировић напре наводи све патријархове оптужбе на његов рачун, као и квалификације којим га је овај називао („лакомислен“, „властољубив“, „необуздане страсти“, „ни рођен, ни дорастао“ да буде старешина народа). Одбацујући ове оптужбе Стратимировић подсећа да он никада није бунио народ, него га је подизао против непријатеља српског народа и цара. Исказивао се и на бојном и на дипломатском пољу. Оповргава да је хтео да сазове народну скупштину тврди да није ни помислио да постане српски војвода. Ипак, не криви патријарха, који је за српску ствар искрено радио, већ његово окружење, „који не толико из тежње какве својих начела то раде, но само из ласкателства и сервилитета“, апострофирајући при том посебно Јакова Живановића.⁵⁷²

Своје виђење сукоба са Главним одбором у претходном периоду патријарх је изнео 29. јануара, у једном допису Главном одбору упућеном из Бечкерека. Помиње писма Главног одбора упућена њему, пуна ултиматума и увреда његовог достојанства, као народног управитеља. На све то, као и на плакате Главног одбора и Стратимировића против њега, није реаговао, већ је „ово све на лако узимао и радио сам моје послове“. Тек пошто је Главни одбор позвао депутирце из разних места „да к мени дођу, и у Карловце зову ме“, одлучио је да јавно реагује. Пита где ли је сада тај Главни одбор који га је у јулу и септембру молио да се прими звања „Управитеља“, па чак и „Диктатора“, који му је дао право да сам са војводом поставља чланове Одбора, а који га више не признаје за управитеља Војводине, иако га признаје за свог председника. „Очевидно је, да је то све смутња Г. Стратимировића, који је своје послове у Бечу оставио, противу мог Налога, да тамо остане док се послови не сврше, ипак доле сишао и Главни одбор за средство своји лична намера употребио.“ Све што тражи Главни одбор, тражи и Стратимировић. О Стратимировићу још говори да је „Бог зна у које име“ од Јеврема Обреновића позајмио 1.000 форинти; затим да иде по војним логорима и наговара ниже официре „да за њиме пођу“; „да га је народ из Беча позвао, који у њему једном своје спасеније налази“; хвали се да су га у Бечу нудили да буде генерал и царски ађутант; свуда говори како је народ незадовољан радом патријарха, који је апсолутиста, диктатор, „шварцгелбер“ и бирократа; тражи команду над Бачком, уз обећање да ће се тада смирити. Своју одлуку о постављању Мајерхофера за главнокомандујућег, Рајачић оправдава тиме, јер га је „користио“ и покојни војвода, а и војсци је потребан официр високог чина, „иначе неима се коме повинovati“. Слично

⁵⁷² Thim, III, 349-352, passim.

је и у вези са његовим боравком у Земуну. Наиме, одатле лакше може да одржава комуникацију са Београдом и издејствује сваку врсту помоћи. На крају, пошто је Главни одбор отишао тако далеко да је почео да позива депутирце из свих крајева у Карловце, као и због свега наведеног патријарх је одлучио да суспендује Главни одбор. Наредује им да све канцеларије затворе и дођу код њега како би видео да ли се могу споразумети или ће их заменити другим члановима. „Карловце, пак постављам у строго ратно стање, докле се предмет овај Главног одбора или на један или на другчији начин не реши“. Опасно стање је требао да спроведе генерал Тодоровић.⁵⁷³

О приликама које су владале у односима између њега и Главног одбора, на једној страни и патријарха, на другој, Стратимировић је писао чешком публицисти Миковецу у Праг. Он је носиоцу ових писама, Тодору Петровићу, 22. јануара, потписао овлашћење за пут у Винковце, налажући свим властима у Војводини, а „умољавајући“ оне изван, да Петровићу обезбеде подвоз и да му допусте слободно кретање. У писму критикује патријарха због његове апсолутистичке политике и наводи претње које му је овај упутио. Међутим, он се не плаши, јер ужива подршку народа Војводства, који би за њега „радо жртвовао свој живот“. Такође, уз њега је и Главни одбор, који је патријархову наредбу о његовом хапшењу прогласио неважећу. Стратимировић овом приликом тражи подршку либералне штампе, истичући своју лојалност аустријским властима.⁵⁷⁴ Ово писмо није остало непримећено од Стратимировићевих противника. О њему, као и о писму исте садржине, упућено Кушлану у Загреб, сазнао је капетан Радосављевић. Он је из Загреба, 28. јануара, јавио патријарху о ова два писма, која су заплењена у Руми и чија садржина довољно доказује Стратимировићеве „гадни страсти и незрела намјеренија“. Такође, обавештава га о свом утиску током боравка у Земуну, где је видео да Стратимировић има много присталица, међу којима је и Карамата.⁵⁷⁵

Стратимировић се жалио и Книћанину да у војсци не сме да се помене његово име и да његови противници проносе гласове како он троши државни новац, а истина је да је он за народну ствар жртвовао својих 50 хиљада форинти. Такође, он неће допустити да га затворе, али да је спреман да се измири и да жртвује све сем части.

⁵⁷³ Савковић, *Патријарх Јосиф Рајачић у Српском покрету 1848-1849*, 19; *Slawische Central-Blätter*, Prag, 17. II 1849, 48

⁵⁷⁴ Музеј Војводине, инв. бр. APX 211 и APX 119, Писмо Стратимировића Миковицу од 22. јануара 1849; [Thim](#), III, 326-327

⁵⁷⁵ Музеј Војводине, инв. бр. APX 108, Писмо Радосављевића патријарху Рајачићу; Лазар Ћелап, *Земун у српском покрету*, 29-32, 34

Обећава да ће доћи код Книћанина, ако му овај буде гарантовао слободу.⁵⁷⁶ Книћанин је, 29. јануара, позивао Стратимировића да у најскорије време дође код њега у Кикиндски дистрикт. Обећава му да ће га пријатељски примити и да ће о свему разговарати. Нада се да ће Стратимировић имати разумевања за његов став и да ће мудро и поштено поступати.⁵⁷⁷

О том времену сам Стратимировић пише да када је патријарх одборнике у Карловцима прогласио за бунтовнике, мајор Бига, тадашњи командант у Карловцима, добио је наређење да растера стари Главни одбор. При томе је обећао да ће оне чланове који му се покоре примити у нови Главни одбор. Бига је ову наредбу нерадо извршио, а Стратимировића је замолио да оде код патријарха и прихвати место потпредседника провизорне владе. Међутим, Стратимировић није послушао Бигу, већ се склонио из Карловаца и отишао у Бајшу код свог таста Ђорђа Заке. Одатле се вратио у Карловце, да би најпосле отишао у Банат. Успут су му прилазили официри и војници уверавајући га да као и пре може да рачуна на њих. Стратимировић је од стране патријарха и код Виндишгреца приказан као „опасан бунтовник“, те га је замолио да изда налог својој војсци да нађу и ухапсе или, ако се буде опирао, убију. Тако је направљена заседа код Бечеја, где су мислили да ће он прећи у Банат.⁵⁷⁸

О односу Рајачића и Стратимировића тих дана, писао је и француски дипломата Фабр. У једном писму од 29. јануара, износи мишљење да је Стратимировић млад човек „великих потреба, а малих прихода“. Док је Рајачић боравио у Вршцу и Темишвару, како би ступио у контакт са Јелачићем, према мишљењу патријарха, Стратимировић је отишао у Бачку како би побунио тамошње Србе против Аустрије. Зато је патријарх наредио да га ухапсе, као бунцију. Фабр мисли да је Стратимировић под руским утицајем и да је у вези са кнезом Милошем, који је одан такође Русији и да има места страховању да ће Стратимировић компромитовати „разумне и патриотске амбиције уваженог прелата“.⁵⁷⁹ У сукоб Главног одбора и патријарха, укључили су се и представници нижих органа народне власти. Рајачић је почетком 1849. године писао Константину Богдановићу у Беч, како се сви одбори обраћају њему, а „презиру“ Стратимировића и Главни одбор.⁵⁸⁰

⁵⁷⁶ Драгољуб М Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 119

⁵⁷⁷ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 187

⁵⁷⁸ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 45

⁵⁷⁹ Љубомирка Кркљуш, *Француски дипломати о српском покрету 1848-1849*, 159

⁵⁸⁰ РОМС, М. 10.104, Писмо Рајачића Константину Богдановићу у Беч

Реагујући на проглас Главног одбора од 23. јануара, окружни одбор у Панчеву стао је на страну патријарха и, 25. јануара, одговорио да му није познато какав је то незаконити акт патријарх донео против „отличне и многозаслужене особе“. Сматрајући да нема доказа да су патријархови наводи из његове окружнице од 21. јануара нетачни, панчевачки одбор њега „свагда за Управитеља Народа сматра и сматраће“, јер му је ту власт дао народ. Стога, свако ко увреди патријарха, увредио је и српски народ. Што се тиче Стратимировића, одбор је довољно уверен његовим поступцима у септембру да он штети народу. О овој делатности Главног одбора у Карловцима, биће обавештено и Правитељство Кнежевине Србије, од кога ће се тражити да Главни одбор „озбиљно опомене да се к агитаторима себичнима непридружује“.⁵⁸¹

Према писму Атанасија Карамате из Земуна упућеном патријарху, 22. јануара, „јавно мњење није овде никако за Стратимировића, и одобрава паоступак Ваше Светости, почем се он – Стратимировић – није усавјетовати дао“. Уједно га обавештава о кретању Стратимировића, који се из Земуна, преко Батајнице и Пазове, где „није чини никакве побуне“, упутио ка Карловцима. Два дана касније га обавештава да је Стратимировићев брат, Рада, дошао у Земун и да му је у искреном разговору овај обећао да „Ђока неће ништа против Ваше Светости предузимати“.⁵⁸²

Уследили су дописи са разних страна, у којима су локалне власти изражавале подршку патријарху и одбијале да објаве проглас Главног одбора. Капетан Рајачић из Даља, 27. јануара, јавио је да је тамо одбачен налог Главног одбора.⁵⁸³ Међу одборима који су се у сукобу Стратимировића и патријарха изјаснили за овог другог, био је и окружни одбор у Руми, која је тада била једно од средишта српског народног покрета у Срему. Дана 28. јануара 1849. Јован Стојчевић, као велики судија румског округа, те Карло (Драгутин) Ристер, као председник Одбора, обратили су се патријарху изјављујући да је вест о том сукобу, као и наређење да се Стратимировић ухапси и пошаље у Земун или Митровицу због „бунтовничких намера“, управо поразила румску општину, која је веровала да све спољне и унутрашње ствари стоје у најбољем реду. Општина је одбила да обнародује плакате Главног одбора против патријарха, кога она сматра вођом покрета и цени његове заслуге за народ. Три дана касније Рајачић је одговорио румском одбору да прима на знање негову изјаву и оцењује као „мудри и добри поступак Румљана“. Истовремено је саветовао „добромислеће“ Румљане да

⁵⁸¹ Музеј Војводине, инв. бр. АРХ 100, Допис окружног одбора у Панчеву

⁵⁸² АСАНУК, СНП, 1849, кут. 8, бр. 2519 и 2523

⁵⁸³ АСАНУК, СНП, 1849, кут. 16, бр. 11

никаква наређења не примају од Главног одбора све док се он са Одбором или не споразуме или не именује друге људе у њега. Чим се Војводина коначно очисти од непријатеља, одржаће се народна скупштина, избрати војвода и устројити влада. Дотле пак нека општина буде у миру и не предузима ништа чиме би се осрамотила пред народом.⁵⁸⁴

У Митровици је 11. фебруара одржана скупштина на којој су, између осталих, донети закључци да се патријарх признаје као врховни старешина народа, а Стратимировић и његове присталице проглашавају за побуњенике. Такође, сви они који се речју и делом дрско односе према цару и другим важним особама подлежу војном закону.⁵⁸⁵

Сличан став је изнела и команда Петроварадинске регименте, која је патријарху предложила да се Стратимировић ухапси, али пошто би овде могао штетно деловати на народ, било би боље да се спроведе у неку славонску тврђаву, док не наступе мирније околности. Уједно га обавештава да у потпуности уважава његову врховну власт и да ће наредбе примати једино од њега.⁵⁸⁶ Стратимировић је, 28. јануара, писао месном одбору у Сентомашу да треба да пошаље два своја посланика у Карловце, као чланове делегације за позивање патријарха да се врати у Карловце. Међутим, Сентомашани су одбили овај позив и о њему известили патријарха.⁵⁸⁷

Као и у току претходног сукоба Стратимировића и Рајачића, поново је позван Јован Суботић као посредник. Он је 23. јануара из Митровице отишао у Карловце, где је у саставу једне делегације, 25. јануара учињен покушај мирења завађених страна. Поводом Суботићевог одласка у Карловце, извештач Српских новина из Митровице пише да „самовољства и самовластја несмеду се трпети, а народ није ничија лутка, да је може окретати како ко хоће“. „Народ може свакога па и г. Стратимировића дотерати у ред. Што он кортешује да постане војводом тога се ми не бојимо, њему је сав труд сујетан, нити ће се народ дати од једног дјетета обманути, који за војводу није дозрео, а и нема он преважности над свима духовима цјелога народа. Нека сједи с миром, па ће му народ знати његове заслуге наградити и другим начином.“⁵⁸⁸

На седници Главног одбора од 31. јануара, донета је одлука о успостављању сарадње са патријархом, јер је то у општем интересу. Ако неко из Главног одбора више

⁵⁸⁴ АСАНУК, СНП, 1849, кут. 1, 1849, бр. 243, кут. 16, бр. 26

⁵⁸⁵ *Deutsche Allgemeine Zeitung*, Leipzig, 26. II 1849, 57

⁵⁸⁶ АСАНУК, СНП, 1849, кут. 8, бр. 2528,

⁵⁸⁷ АСАНУК, СНП, 1849, кут. 12, бр. 242/1

⁵⁸⁸ *Србске новине*, 18/30. I 1849, 6; Кркљуш, *Средишњи органи власти у српској Војводини 1848-1849*, 121

не ужива народно поверење биће уклоњен из власти. У делегацији која ће отићи до патријарха био је и Ђорђе Стратимировић.⁵⁸⁹

За то време патријарх и нова влада су прешли у Панчево, заједно са војском генерала Тодоровића. Стратимировић каже да се Рајачић на то одлучио јер се плашио сремских граничара у Карловцима и Земуну. За њим се упутио и Стратимировић са намером да изглади њихов међусобни неспоразум. Када је за то чуо, патријарх је наредио да се Стратимировић зароби и пребаци у Србију, а он сам је из Панчева отишао у Темишвар. У Панчеву је затекао Мајерхофера, који се спремао да га ухапси. Стратимировић је лично дошао код њега, што га је изненадило и њихова „дружина се збуни“. Мајерхофер га „најучтиввије поздрави чинећи се и невешт“. Када им је рекао да тражи патријарха и да ће ићи за њим у Темишвар, за њега и његову претњу, спремили су кола и коње.⁵⁹⁰

На путу за Темишвар, успут је стигао у Жомбољ, где се налазио и генерал Тодоровић. Ту је Стратимировић одсео у кући једне пријатељске мађарске породице. У Жомбољу је Тодоровић покушао да га ухапси, али су то спречили шајкаши, чији се један батаљон налазио у Жомбољу. Тада му је стигла вест од генерала Рукавине да не долази у Темишвар, јер му се тамо спрема хапшење. Тако је још неколико дана остао у Жомбољу. Одатле је отишао у Бечкерек, где је убрзо прешао и патријарх са владом. У Жомбољу су се налазили и представници Главног одбора по позиву патријарха од 29. јануара. Члан Главног одбора Стојшић, 6. фебруара, пише патријарху да је убедио преостале чланове Одбора да дођу у Жомбољ, али је онда стигао и Стратимировић, те се њихово расположење променило. Одазвали су се његовом позиву на седницу. У писму, нарочито апострофира Александра Костића, као Стратимировићевог присталицу, који у Бачкој врбује људе за Стратимировића. Такође, против патријарха јавно говоре и Милетић, Илија Захаријевић и други.⁵⁹¹

Свеопште неслагање слабило је и блокирало развој Српског покрета. У покушају да допринесу решењу спорова између патријарха, Главног одбора и Стратимировића, Теодор Живковић је у име омладине из Темишвара, 4. фебруара, писао Константину Богдановићу у Беч, позивајући га да се врати и помогне у изласку из ове кризе. Према њему, Србе прати „тешка клетва“ због сплетки „славољубиви себичника“. „Мужеви који данас на челу народа стоје уделили су себи за цјел славу и

⁵⁸⁹ АСАНУК, СНП, 1849, кут. 11, Протоколи са заседања Главног одбора

⁵⁹⁰ Стратимировић, *Успомене*, 46-47

⁵⁹¹ АСАНУК, СНП, 1849, кут. 16, бр. 22, Писмо Стојшића патријарху од 25. јануара/6. фебруара 1849.

величје пред којим сиротиња наша пузити би морала, јербо само покрај пузеће раје могу они бити велики.“ У том циљу не бирају средства и угрожавају народне светиње због „подле страсти сиове“. Три су узрока овом тешком стању: патријархова околина, која је постала опасна, Главни одбор, „непризнавајући Патријарха за Управитеља народа, на зло нас наводи“ и „Стратимировић, хотећи силом војвода бити, хоће да нас упропасти.“ Постојање ове три власти може да има штетне последице. Генерал Тодоровић је блокирао Карловце, патријарх суспендовао Главни одбор, и пошто је стар може и да умре. „Шта би онда од наше ствари народе било?“ Народ би тада проклињао патријархову околину, Стратимировића и Главни одбор.⁵⁹²

У међувремену, након више неуспелих покушаја да се састану, у епископској резиденцији у Темишвару су, 8. и 10. фебруара, одржане седнице Главног одбора и патријарха, под његовим председништвом. Ту је био присутан и изасланик српске владе Стојан Симић, као и Светозар Милетић.⁵⁹³ Позивајући се на одлуке Народне скупштине од септембра 1848. године, по којима је патријарху била дата и световна власт, Рајачић је поновио своје оптужбе против Стратимировића и његовим „бунтовническим намерама“, наводећи да су на његовој страни и многобројни окружни и месни одбори, који не одобравају поступке Главног одбора. Прочитани су дописи ових одбора у којима се подржава патријарх, као и разна акта којима је патријарх „јасно доказао, да подпредседатељ глав. одбора г. Георгије Стратимировић бунтовничке намјере има“. По питању ранијег патријарховог налога о хапшењу Стратимировића, Главни одбор признаје право патријарху да у немогућности окупљања свих чланова Одбора, доноси овакве одлуке у случајевима опасности за Покрет. На крају је закључено да према одлукама Септембарске скупштине, патријарх и војвода имају право да спроводе организацију Главног одбора, као и да, актуелне околности захтевају да се у патријарховој личности концентрише управна власт. Тако је Рајачић остао председник Главног одбора, а правом да лично именује два потпредседника. Остали чланови Главног одбора имају статус референата и патријархових саветника. Главни одбор се окупља на седницама пошто их председник

⁵⁹² РОМС, инв. бр. 22.273, Писмо Теодора Живковића из Темишвара Константину Богдановићу

⁵⁹³ Милетић је посебно био активан од јесени 1848. Његово интересовање за уставно питање у Монархији и промену правно-политичког положаја Срба у Монархији резултирало је серијом текстова које је објавио под називом Значај покрета у Аустрији и Војводина према целокупној Аустрији. Он ће и касније током пролећа 1849, активно наставити да се бавим овим темама, које ће га профилисати у једног од водећих пера пречанских Срба (Дејан Микавица, *Политичка идеологија Светозара Милетића*, 32-34, Душко М Ковачевић, *Светозар Милетић*, 18-21; Љубомирка Кркљуш, *Уставно питање за време српског покрета 1848-1849*, 89-117; Дејан Микавица, *Српска Војводина у Хабзбуршкој монархији*, 46-51)

претходно закаже. Што се тиче Стратимировића, Главни одбор је препоручио да он буде у „особеној милости г. патријарха - управитеља“ који ће га очински прихвати, те да га не терети због његове прошлости. Напротив, и даље ће користити његове услуге и „употребити га, без икаквог гоненија за прошлост“. Ипак, сви морају имати обавезу да мотре на његово понашање, како не би „постојећи поредак не поквари, на ползу непријатељске политике и себични страсти“. Из Темишвара је Главни одбор послао једну депутацију код Стратимировића која би му изнела закључке и позвала код патријарха. Уколико се, пак, не одазове једногласно је решено да се проглашен за „проглашује се за јавног противника!“⁵⁹⁴

Док су патријарх и Главни одбор заседали у Темишвару, Стратимировић је био у Великом Бечкереку и касније је писао како се тада измирио са Рајачићем и остао потпредседник Главног одбора. Међутим, након тога је постало очигледно да је Рајачић изашао као победник из овог сукоба.⁵⁹⁵ Из тог времена датира једно Стратимировићево писмо упућено патријарху. Он из Кулпина, 16. фебруара 1849, извештава Рајачића о стању Бачкој, где је дошао из породичних разлога. Уочава две опасности за Покрет, од којих је једна анархија завладала у крајевима опустошеним од Мађара, а друга долазак трупа грофа Нужана, које ће једва дочекати да искористе овакво стање као повод за успостављање војне власти. Анархија иде дотле да поједина војна и цивилна лица преузимају на себе судску власт, па и осуђују на смрт. Сам је испитао је неке такве случајеве и ставља их патријарху да донесе коначан суд. У војсци је стање такво да „не зна се казати ко заповеда и ко слуша“. Поједина места у Бачкој, на линији према Мађарима, веома страдају у честим походима мађарских трупа из Петроварадина, које хоће да их ставе под своју контролу. Стратимировић сматра да узрок ових тешкоћа то што не постоји један способан командант који би и са малом војском, добром стратегијом, могао да одбије мађарске нападе. Такође, било би добро када би и сам патријарх дошао у Бачку и спровео неопходне мере. Предочава патријарху и како је позиционирао постојећу војску и моли га за мишљење – „јесте ли са овим поступком задовољни и шта у смотренију Бачке чинити намеравате“. На крају писма, констатује да су тренутно за народ много кориснији „енергија и поштено поступање“, него „препирање за једну или другу форму устава“, те стога моли

⁵⁹⁴ Библиотека Матице српске, Нови Сад, РОМС, IV 81.1, инв. бр. 171400; АСАНУБ, Дјејанија, III, стр. 2705; *Србске новине*, 8/20. и 15/27. II 1849, 12 и 14; *Slawische Central-Blätter*, 9. III 1849, 68; Василије Ђ Крстић, *Леци на српском језику (1848-1849)*, 282-285; Јован Савковић, *Патријарх Јосиф Рајачић у Српском покрету 1848-1849*, 20-21

⁵⁹⁵ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 47

патријарха да га разреши учешћа у уставној комисији. Уместо тога да га ангажује у неком другом корисном послу – у регулативној комисији у Бачкој или да му врати војну команду. Одговарајући му, Рајачић, мање више, игнорише његове предлоге и молбе и понавља да му је послат позив за учешће у уставној комисији. Приговара му и што је његов брат Тома узео царске пушке из Сентомаша и поделио их по Керу и Шовама.⁵⁹⁶

Изгледа да Стратимировић није одустајао од ангажовања у војним операцијама, јер једно писмо из Сомбора, од 21. фебруара 1849, упућено Книћанину, говори да је Стратимировић 19-20. фебруара стигао у Сомбор са 10-12 својих момака. Каже да намерава са нашом војском да иде на Суботицу. Иако многи официри и „прости солдати шајкашки њему на подворење одлазе“, „наши Србијанци никаква одношенија с њиме немају“.⁵⁹⁷

Убрзо после састанка у Темишвару, патријарх је, једном уредбом, донетој у Кикинди, 16. фебруара, извршио реорганизацију Главног одбора, односно владе. За себе је задржао место председника, односно „Управитеља Војводовине“.⁵⁹⁸

Пошто су овим били уклоњени сви неспоразуми између Главног одбора и патријарха, он је генералу Тодоровићу наредио да укине опсадно стање у Карловцима и све врати у пређашње стање. Тодоровић је, 19. фебруара, извршење тог задатка поверио мајору Биги. Након тога је и седиште власти из Панчева премештено у Земун.⁵⁹⁹

Стратимировића није било међу члановима Главног одбора. Стога се он, 22. фебруара, жалио патријарху, који му је 25. истог месеца одговорио да „после онолики искушења“ не може да има поверења у њега. Постојала би опасност да у том случају он по његовом обичају поступа самовољно. Међутим, као члан уставотворне комисије он би могао да буде од велике користи.⁶⁰⁰ Он се очигледно није потпуно помирио са чињеницом да је уклоњен из руковођења Покретом, те се упустио у акцију окупљања својих најближих присталица. Током фебруара упутио је више писама у којима их позива на састанак у Жабљу. У писму Прњаворцу, Стратимировић говори да је одсудно време да се установи правац деловања у народу. Стога га обавештава да, 28.

⁵⁹⁶ АСАНУК, СНП, 1849, кут. 2, бр. 880/І, Стратимировићево писмо Рајачићу

⁵⁹⁷ АСАНУБ, Заоставштина Стевана Петровића Книћанина, бр. 568а/7051, Писмо Милије Станојевића Книћанину од 21. фебруара 1849. године

⁵⁹⁸ АСАНУК, СНП, 1849, кут. 2, бр. 898; АСАНУБ, Дјејанија, III, стр. 2707-1709; Напредак, 11/23. II 1849, 9; *Србске новине*, 11/23. II 1849, 13

⁵⁹⁹ АСАНУК, СНП, 1849, кут. 3, бр. 1086; *Србске новине*, 8/20. II 1849, 12

⁶⁰⁰ Музеј Војводине, инв. бр. АРХ 109, Концепт патријарховог писма Стратимировићу

фeбруара, у Жабљу намерава да одржи једну конференцију са „интелигенцијом Војводине“ и моли га у томе учествује заједно са оним својим пријатељима које сматра „поузданим“.⁶⁰¹

Прњаворац је, међутим, 24. фебруара, јавио Рајачићу да му је „данас“ Стратимировић писао о сазивању конференције војвођанске интелигенције за 28. фебруар у Жабљу. Од патријарха тражи упутства како да у будуће поступа са Стратимировићевим наредбама и шта да ради у вези са овом конференцијом.⁶⁰²

О Стратимировићевој намери да одржи конференцију, Рајачићу је још раније, 22. фебруара 1849, јавио и мајор Стејин. Он је располагао и списком учесника, међу којима су били Светозар Милетић, Ђорђе Радак, Александар Костић, Данило Медаковић и други.⁶⁰³ Милош Јоцић, адвокат, 24. фебруара, обавестио је Рајачића да је Стратимировић 16. фебруара без најаве дошао у Сентомаш, у пратњи 15 наоружаних момака, и имао „конференцију“ са својим „приврженицима. Пропагирао је комунизам међу народом, и Сентомашане је завађао са патријархом говорећи да ниједан од њих, упркос њиховој храбрости и пожртвовању, није добио медаљу.“⁶⁰⁴

Када су његове намере обелодањене, Стратимировић је, 26. фебруара 1849, писао Рајачићу при чему се брани од „кривих толковања“, како он хоће да сазове некакву скупштину. Ради се само о писмима пријатељима у којима се они позивају на дружење у Жабљу, приликом његовог путовања на које га је послао сам патријарх. Зато намерава да дође до патријарха у Кикиндуну и лично га разувери и изјави му покорност.⁶⁰⁵ И шајкашка команда је јавила патријарху да нема никакву информацију о конференцији у Жабљу.⁶⁰⁶

У складу са закључцима састанка у Темишвару, Рајачић је ускоро имао прилику да „употреби“ Стратимировићеве војничке способности, позивајући га да дође у Шајкашку и помогне тамошњој српској војсци. Међутим, то је одмах постало повод за међусобне несугласице. Стратимировићеви поступци су узнемирили патријарха, јер је у њима видео да је овај поново преузео команду над војском. Стратимировић му је то и потврдио у писму од 11. априла 1849, напоменувши да су му команду поверили официри. Патријарх је одговорио да он Стратимировићу није предао врховну команду, већ га ангажовао само да подигне морал војсци и народу. „Ја вас заклинам да се

⁶⁰¹ Музеј Војводине, инв. бр. АРХ 117, Писмо Стратимировића Прњаворцу

⁶⁰² Музеј Војводине, инв. бр. АРХ 116, Прњаворчево писмо Рајачићу

⁶⁰³ Музеј Војводине, инв. бр. АРХ 114, Писмо мајора Стејина Рајачићу

⁶⁰⁴ Музеј Војводине, инв. бр. АРХ 115, Писмо Милоша Јоцића патријарху

⁶⁰⁵ Музеј Војводине, инв. бр. АРХ 99, Стратимировићево писмо патријарху

⁶⁰⁶ АСАНУК, СНП, 1849, кут. 6, бр. 2041

оканете убитачних предузећа“, која доносе пропаст народу. Врховна команда је тада већ била у рукама грофа Нужана, а поједини официри нису овлашћени да било коме предају врховну команду.⁶⁰⁷

И поједини команданти су се жалили на Стратимировића који се понашао као главнокомандујући. Тодоровић се жалио патријарху да се Стратимировић понаша као врховни војни командант. Тврди да га је за то опуномоћио сам патријарх. Његове наредбе доприносе узнемиравању духова и народну ствар доводи у незгодан положај.⁶⁰⁸ Такође, после битке код Мошорина, када је патријарх криво Стратимировића за страдање околних српских села. Оптужио га је да је против његовог налога ступио у акцију, пре него што је добио појачање и одговарајућа упутства.⁶⁰⁹ Истовремено, одбачена је и Стратимировићева тих дана издата наредба Немачко-банатској регименти да све војне бегунце у свом округу предају војном суду, уз претњу кажњавања свих оних који их не пријаве или сакрију.⁶¹⁰

И једно патријархово писмо Книћанину, од 15. априла 1849, потврђује да је овај поново испољио неповерење према Стратимировићу и препоручио је Книћанину како да са њим поступа. Книћанин му је одговорио да ће „Стратимировића на његову дужност упутити“ и подсећа патријарха на Стратимировићеве заслуге током последњих дана у Шајкашкој. Још пре Перцелове офанзиве, током марта 1849. године појавиле су се иницијативе са сазивање народне скупштине. На скупштини *Друштва српског напретка* у Карловцима, 2. марта, поборници ове идеје закључили су да су се стекли услови за њено одржавање. У том тренутку, скупштини су могли да присуствују посланици из скоро свих делова Војводине, који су требали да изаберу новог војводу и да дају своје мишљење о свим важним питањима.⁶¹¹

Такве захтеве је испоставило више месних и окружних органа власти. За одржавање народне скупштине изјаснили су се Ново Бечејци, Ирижани, Карловчани, Земунци и др.⁶¹² Један циркулар са истим захтевом, у име омладине кикиндског округа, месним органима власти упутио је Ђорђе Радак. Он констатује да да је цела управа над

⁶⁰⁷ АСАНУБ, Дјејанија, II, бр. 645, стр. 1648-1652; Љубомирка Кркљуш, *Средишњи органи власти у српској Војводини 1848-1849*, 134

⁶⁰⁸ АСАНУБ, Дјејанија, II, бр. 668, стр. 1681-1683

⁶⁰⁹ Стратимировић, *Успомене*, 276-277

⁶¹⁰ АСАНУК, СНП, 1849, кут. 10, бр. 2927

⁶¹¹ АСАНУК, СНП, 1849, кут. 5/14, бр. 1417

⁶¹² АСАНУК, СНП, 1849, кут. 8. бр. 2365 и 2373, кут. 9, бр. 2828; АСАНУБ, Дјејанија, II, бр. 477, стр. 1187-1188

Војводином у рукама патријарха, који више није способан да је води, тим пре што се разболео и предлаже да се тај захтев поднесе окружном одбору.⁶¹³

На седници Главног одбора („Правитељства“), 1. априла 1849, под председништвом патријарха, донета је одлука да се народна скупштина одржи у Земуну 20. маја. Том приликом, патријарх је због обимности послова предложио да се именује још један председник и за то место кандидовао Ђорђе Стратимировића.⁶¹⁴

О томе говори и једна новинска вест у бечком листу *Пресе*. Према дописнику, уочи битке код Мошорина, у Земуну је закључено да се 8. маја 1849. одржи народна скупштина, како би се изабрао нови војвода. Он је требао да буде изабран још пре пет месеци, а као особа са највише гласова означен је пуковник Книћанин.⁶¹⁵

Изражавајући незадовољство постојећим стањем у власти, Главни одбор је, 27. априла 1849, писао патријарху. Замерали су му да све важније послове, уместо појединих одељења или целог Главног одбора, он решава потпуно сам, и то без њиховог знања и сагласности. Сматрају да није у складу ни са закључцима Мајске, ни закључцима Септембарске скупштине. Приписује му се и кривица за лоше стање на војном и дипломатском пољу. Стога, пошто Главни одбор неће да преузме одговорност пред народом за делатност патријарха, предлажу му да изврши персоналне промене у власти и да у будуће ради у сагласности са Главним одбором.⁶¹⁶

У међувремену, захтеви за сазивањем народне скупштине и избора новог војводе стизали су из разних крајева Војводине. Такав захтев је, 5. маја, дошао из Руме, Ирига, Шида и Земуна. Из тих места су стигле депутације, а на челу румске је био Константин Богдановић, ранији присталица патријарха Рајачића. Депутирци су изјавили да је њему поверена судбина српског народа, са чим се не сме играти, јер ће полагати рачуне самом богу. Такође, неће напуштати Земун без његовог одговора, јер „немамо куда ићи“. Сматрају да је свако одлагање највећа грешка и зато траже: „Народну скупштину одма, Главу народну одма; па труп без главе пропасти мора па макар му све европске силе пријатељовале“.⁶¹⁷

О тадашњим несугласицама између Рајачића и струје коју је предводио Стратимировић писао је и лист *Винер Цајтунг*. Једна вест каже да је 1. маја у патријарховом стану у Земуну одржан „буран“ састанак. Њему су присуствовали

⁶¹³ АСАНУК, СНП, 1849, кут. 6/17, бр. 2036, Циркулар Радака месним одборима

⁶¹⁴ АСАНУК, СНП, 1849, кут. 9, бр. 2844 и 2887

⁶¹⁵ *Die Presse*, Wien, 20. IV 1849, 94

⁶¹⁶ Thim, III, 675-677

⁶¹⁷ АСАНУБ, Дјејанија, II, бр. 764, стр. 1942-1945

делегати из разних крајева, при чему су они нарочито они из пострадале Бачке и Баната, подржани од чланова земунског комитета, замерили патријарху што су Срби, како у ратним, тако и у дипломатским стварима, заузели ретроградне ставове, те су сматрали да је он могао да скрати рок за одржавање националног сабора са 8. на 1. мај, како би у Војводству могла одмах да се уведе конститутивна одговорна намесничка управа. Даље, захтевали су да се наоружају сви људи способни за оружје и да патријарх више не таји своје састанке и акције. Аутор новинског чланка, који доноси ову вест, очигледно присталица патријарха, брани га да он увек ради јавно и очински брине за добро свог народа. Патријарх је врховни пастир и управник српског народа и увек је знао примерено да одговори на овакве представке и уверљиво умири народ како се он свим својим снагама и пожртвованошћу на најбољи начин брине за Србе. Такође, Стратимировић од 30. маја треба да напусти службу и положаје код Римских шанчева, јер ће команду над тим трупима преузети мајор Бунчић, док народни генерал Книћанин треба да буде опозван у свој завичај.⁶¹⁸

Истрајавајући на својим захтевима, у земунском магистрату је, 6. и 7. маја, одржана скупштина представника одбора из Земуна, Руме, Ирига, Митровице, Шида и Панчева. Са скупштине је упућен захтев патријарху да се што пре сазове народна скупштина. Изабрани су нови чланови „правитељства“, без којих се неће моћи доносити одлуке. Такође, закључено је да треба да се укину мере кнеза Виндишгреца, које су уперене против Срба, као и да се позову на одговорност генерал Тодоровић и пуковник Херди, који су узрочници пропасти српског народа.⁶¹⁹ Тај догађај је, на свој начин, прокоментарисао и лист *Напредак*. Он преноси вест из земунског листа *Аграмерка*, о томе како је 5. маја у Земун стигла многобројна депутација „из крајева Војводства“, са намером да пред патријарха изнесе своје захтеве. Коментаришући овај догађај, са намером „публикуму истину казати“, аутор чланка у *Напредку* констатује да „бунтовна партаја код нас је сва средства употребила, да се дочепа владе над народом, и да господари у војводству“. Пошто су њихови ранији покушаји пропали, употребили су „неколико људи“ из Митровице, Руме, Ирига и Шида, које су „подболи“ да 5. маја предају једно писмо патријарху. Они су се, заједно са неким Панчевцима и Земунцима, окупили у магистрату и себе прогласили за заступнике народа. Њихов задатак би био, сазивање народне скупштине, протест цару због увреде у октроисаном уставу, укидање установе царског комесара и окружне војне команде, генерала

⁶¹⁸ *Wiener Zeitung*, Wien, 10. V 1849, 111 (*Abend-Beilage*, 112)

⁶¹⁹ *Србске новине*, 28. IV/10. V 1849, 37

Тодоровића извести пред народни суд. Један одбор те скупштине, предвођен Ђорђем Стратимировићем, 8. маја је отишао код Мајерхофера, али нису наишли на очекиван пријем.⁶²⁰

У једном од претходних бројева, осврћући се на исти догађај, *Напредак* такође осуђује настојања разних општина за сазивањем народне скупштине. „Пребацује нам се нека анархија, јакобинство, републиканизам, сношеније са пољском пропагандом, па најпосље друга нека партизанства.“ Што се тиче сусрета делегације са Мајерхофером исход ове посете је другачији. Пише да су неки чланови Правитељства, на челу са потпредседником Стратимировићем, отишли код Мајерхофа са намером да га упознају са закључцима конференције и оптуже патријарха за самовладу. Мајерхофер се сложио са њима и обећао да ће од патријарха затражити да ради у сагласности са Правитељством и да се окружи људима који имају поверење народа, док оне друге да удаљи из јавне службе.⁶²¹ Пошто патријарх није у кратком року, као је очекивано, одговорио на захтеве земунске скупштине, а видећи колика опасност прети отаџбини, 13. маја му је поново писано, ограђујући се од последица које могу да настану због таквог његовог понашања.⁶²²

Дешавања у Земуну нису прошла неопажено од стране Мајерхофера. Он је, 8. маја, обавестио председника владе Шварценберга да је у Земуну образована „противвлада уперена против патријарха и делом против мене“. Слично му је поновио и у писму од 16. маја. „Патријарх је доспео у руке једне партије авантуриста“, који га наговарају да се супротставља мерама владе и одвраћају од комуникације са разумним људима у народу, као и са њим. Писали су и у Беч, тражећи хитно сазивање народне скупштине, избор новог војводе, разграничење Војводине, посебну управу, финансије, судство и увођење народног језика у управу. О Стратимировићу пише да је он опет у Земуну и да са великом лукавошћу избегава компромитујуће кораке. Међутим, због његовог карактера, незрелости и самољубља, не може се рачунати на његову повремену помоћ.

Истог дана, 16. маја, патријарх је писао бану Јелачићу, тражећи од њега помоћ у виду примерене војне силе, која би осујетила планове бунтовника и завела сигурност у Земуну.⁶²³ Народна скупштина, ипак, није била сазвана. Догађаји на које Срби нису могли да утичу, а тицали су се интересне политике великих сила на Балкану, у

⁶²⁰ *Напредак*, 25. V/6. VI 1849, 38

⁶²¹ *Напредак*, 29. IV/11. V 1849, 31

⁶²² *Thim*, III, 733-734.

⁶²³ исто, III, 745; Дака Поповић, *Српски покрет у Војводини*, 390-398.

наредном периоду условили су престанак функционисања народне власти у Војводини, а тиме и утицаја патријарха. Тако су уједно престали и разлози за сукобљавање две струје у Српском покрету.

Касније, када је и сам Рајачић развлашћен у корист Мајерхофера, он је 1. августа, објавио проглас у коме је дао своје виђење сукоба који је имао са Стратимировићем током 1849. године. У њему помиње Стратимировићеву намеру да после смрти Шупљикца, преузме његово место, и то након сазивања сабора, који би га, у околностима када многи делегати не би могли да дођу на сабор, вероватно и изабрали. Обраћајући се народу Рајачић каже „.... Ја сам одма духом мојим проникао, да ће нове и страшније буре, страшнија искушенија него икада и на мене и на тебе доћи. Ја сам предвидио, да ће г. Георгије Стратимировић моју заповјед преступити, из Беча одма доле доћи, и о том радити, да мене уклони, а себе војводом начини. Ово без твоје грдне штете, без твоје пропасти бити не би могло, јер би те посао овај с пута законитости и у стање ребелије бацио био. – Желиш знати како? – Ево како: за изабрати војводу, морала би се скупштина, сабор држати. Сабор уредни држати се није могао, јер ни четврта част Војводовине у нашим рукама није била, а кромје тога свака народна скупштина била је због ратнога стања од озго забрањена. Сабор дакле био би само части (тако!), а не законити. На сабору том старало би се зато, да већина гласова на Стратимировића падне. Цар наш и министерство таковога и тако изабранога војводу нигда признао и потврдио не би; јер војвода мора бити така човек, кога а министерство као вјерна, храбра, искусна, зрела познаје, коме може толики народ, толику војску и градове у Војводини с совјести повјерити; војвода мора бити човек у високом војничком степену. – Сад ми кажи, народе мој, би ли Његово Величество Стратимировића, који у никаквој административној струци га дана служио није; који ништа друго у војсци царској него лајтнант, и то само годину или двије дана био није, пак и то давно оставио, – би ли, велим, наш премилостиви император њега као, Српског Војводу признати и потврдити могао? – Ти би може бити захтевао – цар учинити не би могао; ти би се противио – Цар би те за непослушна, за противника, за ребела прогласио, пак би те као и Мађара тукао; у најмекшем случају ти би се с твојим избором пред цјелим свјетом осрамотио. – Да је о том речени г. Стратимировић озбиљски све до доласка г. Бана радио, свједочи из моје заповједи одлазак из Земуна у Карловце, гди је Главни Одбор у своју мрежу уловио, на чело његово себе поставио, које су Немце, Словаке и Чифуте по Бачкој у име твоје глобили изаслао; прокламације против мене по народу простирао; по Бачкој тумарао и у Жабљу неку скупштину своји

повјереника заказао; и у његовом духу су наше новине писале; мене, твога патријарха и управитеља и царског опуномоћеног повјереника, грдиле том духу позвани су били у Земун Румљани, Ирижани, Шиђани и Панчевци, – из којих је овдје нека конференција састављена, која ће надамно и твојим правителством бити; ово, и мене контролирати, и без које саизволенија ништа не би смјели чинити. У овом духу састављена је она у Вјеснику печатана и против твога, народе, правителства управљена адреса на свјетлога Бана, коју овај у Земуну примити није хотјео, но која му је преко г. Павла Риђичког приватно предана, но никаква вниманија удостојена. – Јошт би ти много којешта, народе мили, имао казати, чим су ови назови-родољупци и мене, и све друге поштене и ваљане чиновнике код тебе и нашега високога правителства и двора омразити и оцрнити паштили се. Све и сва ова рађена су у твоје име али у њиов рачун. Они су до тога дотерати намјеравали, да ја без њиове воље ни у шетњу изићи, нити кога к мојој трапези позвати могу. – Знај, народе, тко мене и правителство твоје, – кому сам ја од тебе претпостављен, и од цара признат, већ ево пуну годину дана са највећом ревности, љубави и пожертвовањем – онако нека ми Бог даде! – за једину твоју срећу и напредак; – тко, велим, мене и правителство твоје понизити, оцрнити и у зао кредит довести труди се, тај теби добра, народе, не само не жели, него те убија и камен ти у торбу меће. Јер погледај око тебе кога имаш? Тко ће те заступити? Тко ће за тебе гди треба проговарати?!⁶²⁴

Тако се после више месеци завршио српским поразом српско-српски спор који су водили Стратимировић и патријарх Рајачић. Штета је била велика и ненадокнадива. Корист је имала званична државна политика која је спор у великој мери и контролисала и подпиривала. Српски народни покрет није могао пуним капацитетом да оствари своје циљеве и пистепено утапање у државне структуре, државну војску и државну политику било је немонивно. Једини поражени у рату два предводника били су Српски покрет и српска политика у Монархији.

⁶²⁴ *Проглас патријарха Јосифа Рајачића*, Библиотека Матице српске, Нови Сад, РОМС, IV 113.1, инв. бр. 831450, и РОгСр IV 112.1 инв. бр. 831448; *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, Zagreb, 14. VIII 1849, 116; Василије Ђ Крестић, *Леци на српском језику (1848-1849)*, 322-329

2. Ђорђе Стартимировић – војник, предвођитељ, вожд

2.1. Учешће у биткама после октобра 1848.

Током јесени 1848. године није било већих сукоба између Срба и Мађара. Ови последњи су били принуђени да своје снаге ангажују на северу државе, док су Срби, у том тренутку, били заузети сменом на челу војске и без јасног циља у ком правцу би даље требало да се креће Српски народни покрет. Преузевши команду над српском војском, Шупљикац је постепено почео да је укључује у регуларну аустријску војску. Од народних одбора је захтевао тешњу сарадњу са официрима, правдајући се да је то за добробит и цара и народа. Шупљикац је српску војску затекао у лошем стању, без коњице, оружја, већих топова, војне опреме. Војници су носили своја обична одела и опанке, док су у брбу кретали и боси. Каса Главног одбора је била празна. У недостатку свега тога, Шупљикац се обратио Виндишгрецу за помоћ, што је убрзало процес утапања српске војске у царску, који је касније успешно довршио Мајерхофер.⁶²⁵

На петом заседању Народне скупштине, од 13. октобра, донете су и одлуке у погледу организације војске и начина ратовања. Закључено је да, како у Граници, тако и у Провинцијалу, у свакој кући остане по један мушка глава, док сви остали морају да се одазову позиву у војску. То се односи на све мушкарце од 16 до 60 година, али не и на оне неспособне за војску. Одређене су и тарифе, према величини имања, по којој се плаћао порез за ратне потребе. Сваки становник „Војводовине Србске“ сав вишак коња мора да стави на располагање војсци, уз прописану надокнаду. Организација војске је поверена патријарху. Како би завео дисциплину Шупљикац је, 3. новембра, издао наредбу у којој су поновљени закључци Скупштине, у претњу казне уколико се оне прекрше. За неверност царској застави предвиђено је стрељање.⁶²⁶

Шупљикац је планирао да се повеже са трупама бана Јелачића, како би заузели целу територију Јужне Угарске – Српске војводине. Међутим, Јелачић се упутио у

⁶²⁵ Миховил Томандл, *Војвода Стеван Шупљикац као главнокомандујућу српских снага у Војводини 1848. године*, 35-36; Славко Гавриловић, *Срби у Револуцији*, 86.

⁶²⁶ АСАНУК, СНП, Записници са заседања Скупштине народа српског, кут. 11, св. II; Василије Ђ Крестић, *Леци на српском језику*, 225-228, 229.

другом правцу, према Пешти. У то време против Мађара су се изјаснили и заповедник Темишвара генерал Ђуро Рукавина и заповедник Арада генерал Бергер, док је командант Петроварадинске тврђаве Имре Благојевић остао уз Мађаре. На западу је постојала опасност да се упадом Мађара код Славонског Брода пресече веза Хрватске и Војводине, која је, ипак, убрзо отклоњена.⁶²⁷

Мањих бојева између мађарске и српске нароне војске, махом шајкаша и добровољаца из Србије, било је током октобра и новембра 1848, у области Сентомаша, Фелдвара, Турије, Жабља и Сирига. Покушавајући да овладају овим подручјем, Мађари су, 30. новембра, са четири-пет хиљада војника напали ова места. Њихов прави циљ је био Сириг, али су привидно усмерили своје снаге и на Фелдвар, Турију и Сентомаш. Тамошња посада је одбила напад, уз помоћ неколико стотина србијанских добровољаца из Сентомаша. Нису биле успешне ни мађарске акције које су из Петроварадине предузели против српских војних логора у Каменици и Буковцу.⁶²⁸

У Банату се ситуација била другачија. Тамо је главни циљ Мађара био да заузму Панчево, док су Срби настојали да успоставе везу са Темишваром и Арадом. У том циљу је требало заузети Велики Бечкерек и Кикинду. После великих борби, 13. октобра је заузет Бечкерек, а дан касније и Кикинда. Међутим, морали су се повући због мађарске противофанзиве. Деветог новембра је уништен српски логор на Стражи, а 30. новембра потучена је српска војска пуковника Бобалића на Карашу. Петог децембра Дамјанић је са 15 хиљада војника и 22 топа напао Томашевац. Логор је бранило три хиљаде војника, Србијанаца, граничара и панчевачка народна гарда. Овде је Книћанин остварио једну од својих највећих победа. Неодустајући од тог циља, 12. децембра, Мађари нападају Банатски Карловац и Алибунар. Ова места су бранили Михајло Агић и Михајло Јовановић, али су морали да се повуку, наневши непријатељу велике губитке. Страдало је 300 мађарских војника. Мађари су, потом, поново кренули на Томашевац. Да би их спречили, Срби су напали на Јарковац, заузели га, али су се због мађарске противофанзиве опет повукли, убивши 400 мађарских војника. После тога је напуштен и Томашевац, а Панчево је било надокхват руке Мађарима.⁶²⁹

⁶²⁷ Славко Гавриловић, *Срби у Револуцији*, 85-86, Дејан Микавица, *Српска Војводина у Хабзбуршкој монархији*, 28-30

⁶²⁸ Стефановић, *Из живота једног ц. к. официра*, 91-92; Василије Ђ Крестић, *Срби у Угарској*, 183-187; Дејан Микавица, *Српско питање на Угарском сабору*, 86-89

⁶²⁹ *Новине читалишта београдског*, 3/15. XII 1848, 50; *Прилози за повесницу српског народног покрета г. 1848*, Летопис, књ. 112, 449-450; Миховил Томандл, *Војвода Стеван Шупљикац као главнокомандујућу српских снага у Војводини 1848. године*, 37-40;

Према писању Сурдучког док је војвода био заузет ситуацијом у Банату, Стратимировић је одлучио „да на позив неких Новосађана“ нападне Нови Сад. Са тим циљем је дошао на Римске шанчеве и почео је да окупља војску. Када је Сурдучки сазнао за његову намеру, пожурио је тамо. Затекао је Стратимировића и жабаљског проту како су већ распоредили снаге и одредили заповеднике. Сурдучки им је тада предочио да би њихова акција покварила његове планове и договоре и довела до непотребних губитака.⁶³⁰ Тада су војвода и патријарх хитно затражили помоћ у људству, новцима и оружју од Кнежевине Србије. Када је помоћ стигла, 27. децембра 1848, вршећи смотру новопридошлих Србијанаца на челу са Милутином Петровићем, братом Хајдук-Вељка, Шупљикцу, који је одраније био болестан, изненада је позлило. Издахнуо на рукама капетана Јована Стефановића Виловског. Тог дана је потврђен у звању војводе, добио орден и постао фелдмаршал-лајтнант. Стефановић о томе догађају је записао да је Шупљакац почео говор намењен придошлим Србијанцима речима: „Добро нам дошли јунаци и браћо! Цио свиет нека види, да смо по мајци. – да смо по крви и млеку браћа рођена, нек види, како браћа браћи својој у помоћ стижу“. Тада га је споао суви кашаљ, који се поновио неколико пута. Стефановић је замолио војводу да сиђе са коња и уђе у оближњу кућицу на крају Панчева. Шупљикцу је бивало све горе, а у близини није било лекара. Трљали су га по прсима и око врата, где га је највише гушило, али није помогло. „После 10 минута издану ђенерал, изгубисмо војводу нашега!“ О томе је писао и Миливоје Петровић Блазнавац Илији Гарашанину, 27. децембра из Панчева. Према њему, војвода је био дирнут дочеком „на један пут окрене коња и пође натраг, заповедивши да се војска крене, и казавши својима да му је нешто зло, и тако ни пуни сто коракљаји до прве једне сиротинске кућице дође гди га скину и у кућу уведу, а ту сирома одма душу испусти“. “Ја сам га и сам га и сам онди трљао, али све бадава, онако јошт врућ само што му пена на уста удари и умре.“⁶³¹

После преране смрти војводе Стевана Шупљикаца, команду над ц. к. аустријско-српским кором преузео је пуковник Фердинанд Мајерхофер, али само за неколико дана. Након њега патријарх Рајачић је команду поверио генералу Кузману Тодоровићу.⁶³² Напоредо са овим дешавањима, током јесени је уследио један покушај Мађара да преговарају са Србима, посредством представника пољске емиграције. Они су ступили у контакт са Рајачићем, са предлогом да Мађари прихвате равноправност Словена и

⁶³⁰ *Наше доба*, 98, 1895, 1/3

⁶³¹ Миховил Томандл, *Војвода Стеван Шупљикац као главнокомандујућу српских снага у Војводини 1848. године*, 43.

⁶³² Thim, III, 285-286

Мађара, уз гаранције европских сила. И Кошут је био за примирје, али су Срби одбили њихов предлог, који је упућен преко генерала Благојевића. Ово је донекле, натерало Беч да убрзају решавање српског питања, односно, њихових захтева.⁶³³

И сам Рајачић није био задовољан спорашћу Двора када се радило о решавању српских захтева. Полако је губио веру и у Јелачића, којем је 20. новембра писао да се заложи за што брже потврђивање закључака Мајске скупштине, јер, у супротном, „нећу моћи вољи и зактевању народа одолети“. Истог дана упутио представку и аустријским властима, критикујући их што је Србе препустила Мађарима, упркос њиховим заслугама и великим жртвама. Прети да би се Срби могли споразумети са Мађарима, а у војсци Јелачића је половина православних, који би једва дочекали овакав споразум. Тада је дошло до промена на аустријском престолу. То је уједно значило и заостравање става према Мађарима, те је већ 15. децембра 1848, цар потврдио закључке Мајске скупштине, али је при томе изостављено питање територије Војводине.⁶³⁴

Пошто је Пешта била угрожена од Виндишгреца, Мађари напуштају Банат и Бачку. Овај преокрет на аустријско-мађарском ратишту био је повољан за Србе, који они нису искористили. Зато је мађарски генерал Киш покушао да искористи изненадну смрт Шупљикца и са војском је пошао на Панчево. Град је тада бранио га је Стеван Книћанин са девет хиљада војника и 40 топова. Када су, 2. јануара, Мађари су стигли пред Панчево, Немци су већ их спремно чекали са белим заставама. Снажним отпором граничара и србијанских добровољаца овај напад је одбијен. После тога српској војсци је био отворен пут ка северу.⁶³⁵

Почетком 1849. године је прешао Банат, како би се видео са тамошњом српском војском. Тамо се сусрео са лошим стањем у народној војсци и „неправо му је, што се народни официри у шарагље мећу“. „Још му се не допада, што смо од првог духа у нечем одступили па више црножутци постали него што треба.“ „Млоги су подозревали, да се операције у Банату више са царским, него са народним интересима слажу. Међутим сад можемо и те наше родољупце утјешити с тим да ће нам наша жеља скоро

⁶³³ Драгољуб М Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 94; Јован Савковић, *Мировни преговори за време српског покрета 1848-1849. године према документацији Јосифа Тима*, Зборник Матице српске за друштвене науке 15, Нови Сад 1956, 128-129; Андрија Раденић, Kovacs Endre, *Magyar-delszlv megbekelesi törekvesek 1848/49-ben*, Зборник Матице српске за друштвене науке 27, Нови Сад 1960, 146-147

⁶³⁴ Васа Богданов, нав дело, 161-164; Дејан Микавица, Владан Гавриловић, Горан Васин, *Знаменита документа за историју Српског народа 1538-1918*, 244-245; Славко Гавриловић, *Срби у Револуцији*, 87.

⁶³⁵ Борислав Јанкулов, *О Адаму Косанићу – јунаку из 1848/49*, Зборник Матице српске за друштвене науке 6, Нови Сад 1954, 118-121

испуњена бити, а зато нам јамчи Ђорђе Стратимировић, који је за Команданта целе Бачке одређен.⁶³⁶

Током јануара и фебруара 1849. године две српске војске на челу са Книћанином и Тодоровићем напредовали су кроз Банат у два правца. Располагали су са војном силом од око 25 хиљада људи, међу којима је било 10 хиљада добровољаца из Србије и две хиљаде коњаника, као и са 60 топова. Један за другим падали су градови – 16. јануара заузет је Велики Бечкерек, 19. јануара Вршац, 21. јануара Бела Црква, 25. јануара Стари Бечеј, а 28. јануара Кула. Книћанин затим прелази у Бачку и после краћег отпора 12. фебруара заузима Сомбор, одакле се упутио Сегедину. У Банату заузета и Кикинда. Ипак, дубоко у позадини овог фронта, у Петроварадину, Новом Саду и Футогу, још увек су биле мађарске посаде.⁶³⁷

Међутим, због интервенције аустријске владе кнез Александар је наредио Книћанину да се врати у Србију. За њим је у повлачење кренуо и генерал Тодоровић. Тада је и патријарх напустио Бечкерек и отишао у Земун. У Бечкереку је остао само Стратимировић. Остаци Книћанинове војске, углавном Цигани под командом буљукбаше Тасе Харачлије, по одласку команданта почели су да пљачкају све пред собом, без обзира на народност. Када су се приближили Бечкереку Стратимировић је у граду образовао народну гарду и као потпредседник провизорне владе прогласио преки суд за пљачку и убиство. Једног од пљачкаша који је оросио једну српску кућу је и обесио, али је тако сачувао Бечкерек од пљачке.⁶³⁸

Крајем фебруара 1849, мађарска војска је нанела тежак пораз Виндишгрецу код Каполне, док је Јелачићева армија заустављена на горњем току Тисе. У то време главнина српске војске се налазила на простору између Арада и Темишвара у Банату, под командом генерала Тодоровића, а други део у северној Бачкој. У Шајкашкој, дуж Францовог канала и на Римским шанчевима биле су стациониране мање снаге. План мађарске владе је био да се војска генерала Мавра Перцела пробије у Бачку, заузме Сентомаш и успостави везу са Петроварадином. Након тога, требао је да пређе у Банат и одсече војску генерала Тодоровића.⁶³⁹ Ова акција је започела 22. марта заузимањем Сирига, Сентивана и Сомбора у Бачкој, а Ђалу и Српски Крстур у Банату, где се Тодоровић повукао према Кикинди. Отклонивши тако опасност напада са бока, из

⁶³⁶ *Напредак*, 4/16. I 1849, 1

⁶³⁷ Борислав Јанкулов, *О Адаму Косанићу*, 122; Светолик Суботић, *Бела Црква у догађајима 1848-1849*, 111; Славко Гавриловић, *Срби у Револуцији*, 91.

⁶³⁸ Стратимировић, *Успомене*, 47-48

⁶³⁹ *Рат на југу Монархије Аустријске у пролеће 1849*, *Летопис Матице српске за годину 1850*, књ. 82, Пешта, 1850, 83; Славко Гавриловић, *Срби у Револуцији*, 91-94.

правца Баната, Перцел је наставио са напредовањем и преко Кањиже, Сенте, Бечеја и Врбаса стигао до Петроварадина. Почетком априла, 11 хиљада мађарских војника и 24 топа напали су Сентомаш, сломивши отпор малобројних браниоца. Сентомаш је пао 3. априла, а затим су заузети Турија, Надаљ и Римски шанчеви.⁶⁴⁰

Међу Србима је тада настало тешко стање. Војска је била у расулу, а из заузетих крајева су нагрнуле избеглице. На Римским шанчевима разуздана војска се разбежала, а топови су били изгубљени. О стању на том фронту, 8. априла, капетан Стејин је известио патријарха из Перлеза. Помиње да је непријатељ са 15.000 војника и 2.000 коњаника напао Шанчеве код Госпођинаца, који су попаљени. Одбрана није била добро организована, јер у војсци влада анархија. Пише да је морао да бежи одатле, заједно са капетаном Боснићем, јер су шајкаши пуцали на њих. „Један је Сентианац убио Г. Капетана и Нар. полковника Давидовца. После сваке битке, која несретно испадне, вичу војници да је Командант издајица!“⁶⁴¹

На другој страни, Перцел је прогласима преосталим Србима давао обећање и истовремено претио ако се не покоре. Голубски цитира речи из једног Перцеловог прогласа: „Жао ми је, што гине тај храбри и јуначки народ, пак вас с тога лепо позивам, да се предате, и да оружје положите, и то у року од 24 сата. А поштену вам своју реч задајем, да свима и свакоме праштам. Чекам на одговор. Не учините ли то и не одговорите л' ми до реченог рока, онда без сваке милости никога нећу поштедети и све ћу у огањ и пепео претворити“. Тада се Рајачић поново обратио српској влади за помоћ, тражећи од ње да одмах пошаље Книћанина.⁶⁴²

Пошто Книћанин није тако брзо могао да сакупи довољно војске, поручио је патријарху да се обрати Стратимировићу. У писму патријарху, од 8. априла, он пише да је путујући за Карловце чуо пуцњаву на Јарку (Римски шанчеви). Послао је тамо извидницу и дознао да су Мађари продрли у Шајкашку и запалили Госпођинце. Срби су се разбежали куд који, без отпора и без губитака. Највише их се склонило у Ковиљ, док су муницију оставили у Каћу. Ситуација је тешка, јер официри пренебегавају своју дужност, а војници никога на слушају. Обећава да ће послати све своје Србијанце у

⁶⁴⁰ *Рат на југу Монархије Аустријске у пролеће 1849*, 86-90; Дака Поповић, *Српски покрет у Војводини*, 430-433, 441-448; Дејан Микавица, *Српско питање на Угарском сабору*, 89-90, 94; Славко Гавриловић, *Срем пре и у току Српског народног покрета*, 273-275, 320-322

⁶⁴¹ Thim, III, 626-627

⁶⁴² Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 48, 266; Новак Голубски, *Успомене*, 79

помоћ, али препручује патријарху да још ноћас врати Стратимировића и стави га на чело шајкаша.⁶⁴³

Тако је Рајачић, 8. априла, упутио писмо „Господину Ђорђу Стратимировићу, подпредседатељу правленија војводовине Србије“. Даје му пуномоћје ванредног комесара, али не и војног команданта, и шаље га у Шајкашки батаљон и „сва могућа средства к одбрани Шајкашког батаљона служећа употреби“. Свим војним и грађанским властима налаже да Стратимировићу пруже сваку и хитну помоћ.⁶⁴⁴

Овај је то прихватио под условом да му се да слобода да војску и одбрану организује на начин како мисли да је најбоље. Он је за пад Сентомаша сазнао у Земуну, где је дошао из Бечкерека. На путу ка Шајкашкој, код Сланкамена му је стигла вест да се и остали шајкаши са Стефановићем спремају да пређу у Срем. У тешким околностима, при смањеној видљивости, поплави и олуји, Стратимировић пише да успео да приволи део шајкаша да се врате. Успут су избегли и судар са паробродом. У Тител су стигли 9. априла, када се српска војска већ укрцавала на бродове са намером да пређу у Срем. Претходно је Книћанин из Србије у Земун превео око хиљаду људи. Одатле је кренуо за Карловце, где га је сачекала вест да је Перцел заузео Римске шанчеве. Потом је са капетаном Стефановићем отишао у Тител и тамо покушали да окупе још војске. Међутим, њихове речи нису имале одјека код граничара, те је зато Стефановић одлучио да топове и преостало људство паробродом пребаци у Срем. Долазак Стратимировића је, међутим, спречио ту намеру. Он је својим ауторитетом успео да их одговори од преласка у Срем, тако да је део војске са Стефановићем отишао у Вилово.⁶⁴⁵

Сурдучки пише да је на вест о паду Јарка Стратимировић похитао у Тител. Око 10 сати увече приспео је на обалу Дунава код Сланкамена. „Како пак тај дан владаше на Дунаву оркан, нико се не усуди преко Дунава возити се. Стратимировић рече капетану Игњатовићу: Морам ићи сад у Тител, макар да је опасност; 'дај велику скелу и намести 2 корманоша и 6 веслара!' Учини му се по вољи, те људи с великом муком једва отисну скелу. На води је требао читав сат преко Дунава. У скели вода скоро до

⁶⁴³ *Рат на југу Монархије Аустријске у пролеће 1849*, Летопис, књ. 82, 93; Аврам Ђукић, *Устројство и к. тителског шајкашког батаљона за доба народног покрета 1848-49*, Летопис Матице српске, књ. 204, 103

⁶⁴⁴ *Thim*, III, 625; Василије Ђ Крестић, *Срби у Угарској*, 212-217

⁶⁴⁵ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 48-49; *Рат на југу Монархије Аустријске у пролеће 1849*, Летопис, књ. 82, 93

колена.“ Када су га страже код Титела опазиле, сакупила се војска и повикала: „Помагај, господине, пропадо смо!“ Он је само рекао: „За мном у Вилово!“⁶⁴⁶

У Тителу је Стратимировић прогласио ванредно стање и увео преки суд за напуштање Шајкашке. Издао је и један проглас, 9. априла, у коме шајкаше обавештава да је преузео команду. „Први глас о вашој нужди довео ме овамо у средину вашу, да с вама, као што сам се научио, добро и зло дјелим, да вам помогнем вашег душманина сокрушити.“ Позива их да устану на ноге, узму оружје и окупе се под „славни српски бајрак“. „Оћете ли да вашу славу сад помрачите?“ Подсећа их да је то онај исти непријатељ кога су већ 14 пута победили. Охрабрује их, „зар оћете као жена, а не као јунаци да погинете?“ и позива да се повинују његовим заповестима, као што су то и раније чинили. Истовремено је послао молбу Книћанину за помоћ, који му је послао хиљаду људи, на челу са Миливојем Блазнавцем. Затим се упутио у Мошорин, у који је позвао и остале шајкаше.⁶⁴⁷ Истог дана обратио се и месним одборима при чему је наредио да се сви наоружани људи из три овдашња батаљона пошаљу у Мошорин. Ако се неко не појави у року од 12 часова, третираће се као издајца и бити предат преком суду. Цивилно становништво које није избегло у Срем и Банат, у случају да се појави непријатељ, треба да припреми и изнесу белу заставу.⁶⁴⁸

Поводом преузимања команде у Шајкашкој, Стратимировићу је писао капетан Ђурић из Турског Бечеја, који је са задовољством примио ту вест. Мисли да ће сада „деморалисани народ оживети“. Нуди му помоћ своје војске, јер је војска „духом клонула“ и треба да се употребе сва средства да се то искорени.⁶⁴⁹

Стратимировић је, 10. априла, писао Книћанину о стању у српској војсци у Шајкашком батаљону, у којем каже да је употребио сва средства како би сакупио одбегле војнике. Строгим казнама ће обезбедити послушност, а брине и о избеглом народу. Учврстили су своје позиције и сматра да их Мађари немогу тако лако, на јуриш, истерати из Мошорина, иако српска артиљерија, многобројна али слаба, није дорасла мађарској. Позива Книћанина да још ноћас са 300-400 људи и са топовима дође у помоћ овдашњем народу.⁶⁵⁰

Стратимировић је и патријарху јавио да је „Батаљон обезбеђен“ и да „наша ствар добро стоји“. Он се утврдио између Мошорина и Жабља са близу три хиљаде

⁶⁴⁶ *Наше доба*, 99

⁶⁴⁷ Стратимировић, *Успомене*, 49, 188; *Рат на југу Монархије Аустријске у пролеће 1849*, *Летопис*, књ. 82, 94; *Архива народних споменика, Летопис Матице српске за годину 1850*, књ. 82, Пешта, 1850, 126

⁶⁴⁸ *Архива народних споменика*, *Летопис*, књ. 82, 134-135

⁶⁴⁹ исто, 127-128

⁶⁵⁰ АСАНУБ, Заоставштина Стевана Книћанина, бр. 735/7051

људи и 25 топова. У Вилову је Стефановић са једним батаљоном и 15 топова. Спровео је мере против безвлашћа и војску довео у ред тако да служи народу на част и цару на корист. Затим, 11. априла му поново пише да се непријатељ концентрисао у Каћу и да одатле намерава да нападне Вилово. Он је тамо ноћас послао 200 дисциплинованих Сомбораца, а шаље и 200 Србијанаца. Такође, на пуцањ првог топа шаље и једну чету шајкаша и пола батерије топова. Док официри у Мошорину „добро слушају и радо ме подпомажу“, Стефановић се жали на непослушност својих официра. Тражи од патријарха да му пошаље још муниције.⁶⁵¹

Када је дошао у Мошорин, војска, која је до тада била шумама око Ковиља и у ритовима, почела је да се окупља. Према њима је из Карловаца кренуло и неколико стотина граничара „Варадинаца“. Из Земуна и Карловаца је пристигла муниција за топове и пушке. У Мошорину су направљени шанчеви, а сви старци, жене и деца су пребачени у Срем, како би остало више хране за војно способно становништво.⁶⁵²

За то време се Перцел после заузимања Јарка вратио у Врбас. Сазнао је да је претходница банове војске под грофом Нужаном већ била у Срему, а није имао довољно војника да преко Титела пређе у Срем. Стратимировић је искористио тај застој у мађарском напредовању како би боље организовао своју војску. У међувремену је и Перцел сакупио око 12 хиљада људи и 40 топова, те је Србима послао позив да се разиђу, претећи им и обећавајући свима амнестију и безбедан повратак у њихове завичаје. На крају их позива да изаберу „С једне стране милост и заборав за прошлост, једнака права с прочим државе народима. С друге стране уништовеније и искоренителни рат“. Стратимировић му је одговорио да је он опет на челу српске војске и да територију никад не напушта без борбе. Тада је Перцел кренуо на Мошорин.⁶⁵³

Села Мошорин и Вилово се налаза у подножју Тителског брега, на страни према барама. У њиховој близини се налазе насипи који их штите од поплава. Конфигурацију терена Стратимировић је вешто искористио за бољу одбрану ових места. Пошто је мађарска војска била бројнија и са моћном артиљеријом, план је био да се спречи њено развијање, те да се сабије на што мањи простор.⁶⁵⁴ У Сентиван (Шајкаш) и Ђурђево

⁶⁵¹ исто, 128-130

⁶⁵² Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 50; Дејан Микавица, *Српска Војводина у Хабзбуршкој монархији*, 34-36; Славко Гавриловић, *Срби у Хабзбуршкој монархији 1792-1849*, 144-151

⁶⁵³ *Рат на југу Монархије Аустријске у пролеће 1849*, *Летопис*, књ. 82, 95-96; Аврам Ђукић, *Устројство и. к. тителског шајкашког батаљона за доба народног покрета 1848-49*, *Летопис*, књ. 204, 103

⁶⁵⁴ *Österreichischer Soldatenfreund, Zeitschrift für militärische Interessen*, Wien, 2. IV 1850, 40; *Рат на југу Монархије Аустријске у пролеће 1849*, *Летопис*, књ. 82, 97;

Перцел је стигао 12. априла, и утаборио се пред барама код Мошорина и Вилова. На располагању је имао 10-12 хиљада војника и 40-50 топова. Перцел је десно крило своје војске поставио на обронку брежуљка на коме лежи место Сентиван, неколико стотина корака од Тителског брега, а лево крило поред Мошоринских бара. Насупрот троструко јачим мађарским снагама, стајала је српска војска од око 4-5 хиљада војника, махом граничара, Шајкаша, србијанских добровољаца, припадника сомборске гарде и Бачвана, са 35 већих топова^{*}. Како би отклонио могућност повлачења, Стратимировић је наредио да се све лађе потопе или се превезу у Сланкамен. Према њему, Срби су имали избор или да победе или да умру. Иза њих су били набујала Тиса и Дунав, које није било могуће лако прећи. Војницима је при смотри рекао „треба победити или се подавити!“, а затим су се сви причестили. Ипак, небројене логорске ватре у противничком табору и даље су уливале страх војницима. Војно веће, састављено од Стратимировића, Стефановића и Миливоја Петровића Блазнавца, закључило је да се искористи овакав распоред мађарске војске, те да се она изненада нападне од стране Мошорина током ноћи.⁶⁵⁵

Стратимировић је преузео команду дела српске војске која је деловала из Мошорина. Стефановић је, са мањим делом војске, требао да нападне на десни бок Мађара, а Миливој Петровић, са неколико стотина одабраних људи и са неколико топова, остао је на Брегу, наспрам наспрам Сентивана. По потреби он је требао да притекне у помоћ или Мошорину или Вилу. Такође, у опкопима код насипа било је доста српске војске, која је у случају повлачења требало да прихвати борбу са Мађарима. Пошто су Мађари били добро заштићени на свом десном крилу, требало их је одатле истерати. Блазнавац је зато започео палбу из топова на тај део мађарске војске, који је логорским ватрама одавао свој положај. Након полчасовне канонаде, на коју са мађарске стране није било адекватног одговора, они су се око осам сати увече повукли са тог положаја, ван домашаја српских топова. Њихово повлачење је ободрило српску војску.⁶⁵⁶

После поноћи, 13. априла, 400 Србијанаца и осам чета шајкаша, са шест топова, под командом Стратимировића, напустили су Мошорин и у тишини се упутили преко насипа ка Ђурђевачком друму, ка Перцеловом логору. Требали су да зађу иза леђа левог крила Перцелове војске и нападне га. Један батаљон шајкаша, код командом Тасе

^{*} Летопис наводи број од 30 „рђавих“ топова. (Пат на југу Монархије Аустријске у пролеће 1849, Летопис, књ. 82, 96)

⁶⁵⁵ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 51; *Österreichischer Soldatenfreund*, 40

⁶⁵⁶ *Österreichischer Soldatenfreund*, 40

Ђурчића, са једном четом србијанских добровољаца требао је да изненади Мађаре док још спавају, док је Стратимировић са другим делом војске остао на раскршћу пута у Жабалџ.⁶⁵⁷ На челу свих су, пузећи, ишли Србијанци, са неколико шајкаша који су добро познавали овај терен. Када су дошли на на сто корака од непријатељских топова у резерви, напали су их са узвицима „ура!“ . Изненађење је успело и Мађари су се храбро бранили, али су морали да се повуку, напустивши логор. Том приликом су Србијанци заробили неколико мађарских топова, али су их због пљачке по логору поново изгубили. Наиме, Србијанци су помислили да је битка готова и раштркали су се по логору. За то време, очекивао се Стефановићев напад на десно крило мађарске војске, али он још није доспео на почетни положај. Заостајали су и Ђурчићеви шајкаши. У међувремену, када су увидели малобројност нападача, Мађари су се поново окупили и започели напад из правца Сентивана. Србијанци и шајкаши, који су овима пристигли у помоћ, под окриљем ноћи морали су да се повуку, без већих губитака.⁶⁵⁸

Мађарска војска на мошоринском ратишту је и даље нападала. Стратимировића је бринуло што се Стефановић не појављује из правца Вилова и помогне овом делу српске војске који је због упорних мађарских напада био у тешком положају. Тек после два сата борбе, Стефановић је напао десно крило Мађара код Сентивана. Пошто су Мађари одбили његов напад, Перцел се усредредио на Стратимировићеву војску, која се утврдила у оближњим виноградима. Ипак, били су принуђени да се повуку ка насипима код Мошорина, где су се поново утврдили и штитили повлачење других делова српске војске. Тада је било је већ пет сати ујутру. Погодан терен код насипа омео је Мађаре да успешно искористе своју артиљеријску надмоћ и коњицу. Зато је Перцел, када је свануло, са ојачаним снагама, покушао да заобиђе Стратимировићеве положаје. Истовремено, други део мађарске војске је наступао фронтално. Тако су приморали Стратимировића на даље повлачење, на саме насипе. Повлачење се одвијало у етапама, које су уз устовремено узмицање артиљерије и топовску паљбу спроводили артиљеријски официри, ц. к. поручник Живковић и српски капетан Чарапић. У једном тренутку је непријатељска коњица покушала да пресече пут четама у повлачењу. Када су пришли на 500 корака, Стратимировић је зауставио војску. Бокови српске војске су се развили у линију и отворили жестоку паљбу против лагано наступајуће мађарске

⁶⁵⁷ Токо ових пролетњих борби 1849, у мађарској штампи посебно је лоша слика била према србијанцима и србијанским добровољцима. Непрекидно су описивани као разбојници, убице, пљачкаши, рушитељи, а немали број слика које приказују србијанске добровољце током пролећа 1849, осликава их са ханџарима у турским ношњама. Видети: Золтан Ђере, *Мађарски мемоаристи о Србима почетком 19 века до 1878 године*, Зборник радова Перо и Повест, Београд 1999, 46-56.

⁶⁵⁸ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 51; *Österreichischer Soldatenfreund*, 40

пешадије, док је средишњи део са два топа ударио по коњици, када се она приближила на 60 корака. То их је натерало да се повуку. Том приликом је био рањен Стратимировићев коњ. Он о томе пише како је овај догађај показао колико српска војска верује у своје вође. Наиме, пошто је морао да сиђе са коња, војска га је изгубила из вида и одмах се поколебала. Ово повлачење српске војске је трајало већ читава два сата. Било је тешко одржати борбени морал и поредак војске, тим пре што су Мађари непрестано нападали. Конфигурација терена код Мошорина и добро постављени српски топови спречавали су мађарску војску да се успешно развије.

Зато је Перцел довео своју артиљерију како би ућуткао српске топове. Док је трајала размена артиљеријске ватре, лево крило мађарске пешадије је покушавало да пређе околне баре. Најзад, после узалудне двочасовне борбе и више покушаја да продре, Перцел је почео да повлачи војску у том пределу и сву силу је концентрисао на насипу. Настала је велика борба у којој су обе стране имале велике губитке. Један број српских топова је заћутао због погибије послуге или што су били демонтрани. Стратимировић је за случај да Мађари стигну до српских топова, иза њих поставио јаче снаге шајкаша или Србијанаца, који су требали да дочекају непријатеља бајонетима.⁶⁵⁹

Упркос отпору, Мађари су дошли на око 150 корака од српских топова и брзо напредовали. Тада је на њих шест топова опалило по два хица, што је, уз пушчану паљбу, унело пометњу у њихове редове. Када је Стратимировић затим послао једно јако одељење Србијанаца и шајкаша на разбијену мађарску пешадију, после тога су се повукли ван домета српског оружја. После осмочасовне Мађари су на свим тачкама били разбијени. Убрзо су се Мађари повукли у правцу Жабља, а одатле у Петроварадин, успут палећи српска села. У овим борбама је погинуло неколико стотина Мађара, док су српски губици износили 14 мртвих и 40 рањених.⁶⁶⁰

Капетан Стефановић, који је из Вилова требао да удари на десни бок мађарске војске, због непредвиђених препрека није могао да нападне истовремено са мошоринском војском. Када су напали, Мађари су се у почетку повлачили, да би ускоро прешли у напад, тако да се Стефановић морао повући назад у Вилово. Док је на мошоринском делу ратишта Стратимировић био у повлачењу, Перцел је део своје коњице упутио на Вилово, како би пресекао одступницу делу Стефановићеве војске. И овде је српска артиљерија одиграла пресудну улогу. Део српске војске, шајкаши,

⁶⁵⁹ *Österreichischer Soldatenfreund*, 6. april 1850, 42; *Пат на југу Монархије Аустријске у пролеће 1849*, Летопис, књ. 82, 112-113

⁶⁶⁰ исто, 42; исто, 113-114;

склонио се у оближњу шуму, чији је положај био важан за одбрану Вилова. Они су одатле штитили Стефановићево повлачење ка Вилову. После неколико покушаја Мађари су ипак заузели ову шуму и почео припрема занатад на Вилово. Међутим, као и код Мошорина, српска одбрана је издржала мађарске нападе.⁶⁶¹

Стефановић пише о томе како је са две чете шајкаша, неколико Србијанаца и три топа кренуо у помоћ мошоринској посади. Тек што је кренуо, ка Вилову се се упутиле „млоге непријатељске колоне“. Међу њима је била и коњица и артиљерија. Није хтео да се упусти у битку, већ се вратио у Вилово. Ту је започео сукоб са Мађарима и тек после три сата борбе, Мађари су почели да се повлаче према Сентивану.

О борбама код Мошорина писали су и други учесници у овом догађају. Капетан Добановачки је о томе оставио следећи запис. „Други дан, на православни велики петак, у јутру удари непријатељ, под командом самог Морица Перцела, на нас код Мошорина са великом силом; ту је било пешадије, коњаника и топова. Пошто је ту рит био, могао је непријатељ само на насипу Дрварици напред ићи. С наше је стране на Мошорину командирао Ђока Стратимировић. Ја сам био код трећег шајкашког (другог резервног) батаљона, под командом ц. к. натпоручника Ђоке Месаровића. Ми смо имали добрих опкопа (шанчева), а и доста топова. За време битке био сам ја близу једног нашег шестофунтовног топа, с десне стране Дрварице. Пуцање из топова и пушака са обадве стране било је тако ужасно, да се од дима није ништа видело. Србијанци су смело ишли напред уз насип, непријатељу на сусрет, трчећи од врбе до врбе, али су дошли само до првог раскопа, рачунајући од Мошорина; ту су они убили једног непријатељског барјактара.“⁶⁶²

Танасије Ђурчић је као шајкашки официр и Стратимировићев пријатељ учествовао у бици код Мошорина. И он пише о бекству народа из Шајкашке, после мађарског заузимања Римских шанчева и позиву патријарха Стратимировићу да се стави на чело српске војске. Каже да је Стратимировић као велики Србин одмах прихватио овај позив и дошао у Тител. Тако је „лађа већ била угрејана“ и спремна за пребацивање восје у Срем. Када је стигла вест да ће ускоро доћи Стратимировић, нико у то није веровао и није хтео да напусти пароброд. Када се појавио Стратимировић је повикао „Ко је заповедио да се топови и муниција у брод увезу?“. Тада се, уз повике „Живио Стратимировић!“, пароброд за тили час испразнио, заједно са топовима и

⁶⁶¹ *Österreichischer Soldatenfreund*, 42; *Пат на југу Монархије Аустријске у пролеће 1849*, Летопис, књ. 82, 108-110; Василије Ђ Крестић, *Срби у Угарској*, 219-220

⁶⁶² Добановачки, *Успомене*, 38

муницијом. Добановачког је узео са собом и отишли су у Мошорин, док је Стефановић упућен у вилово. Перцел, који се улогорио код гробља у Сентивану, послао му је депешу да се „окане безуспешне борбе“ и да може слободно да оде у Срем. Порука се завршавала речима „Freiheit oder Verderben, wählet!“ („слобода или порпаст, изабери!“). Пошто је одбио понуду, Стратимировић је отишао у Вилово где је договорено да се Мађари нападну. Наредио је да се један велики топ постави на узвишење и рекао „Ајде да поздравимо Перцела!“ и опалио неколико хитаца. Када се вратио у Мошорин, заповедио је Ћурчићу: „Ви ћете ноћас један испад на непријатеља предузети с Вашим војницима; даћу Вам још 30 добро оружаних Србијанаца и два трифунташка топа. Пожурите се, да се што пре кренете и препоручујем Вам највећу позорност.“ Тако су они кренули после поноћи, у највећој тишини, са препоруком да угуше мађарске престраже, како би избегли коришћење ватреног оружја. Одједанпут су зачули „Halt wer da?“ („Стој, ко иде?“). Затим је настало рвање, па и пушкарање. Мађари су побегли у правцу свог логора, а Ћурчић је поставио топове и наредио паљбу. После тога је наставио ка мађарском логору, док су се они повлачили ка Ковиљској шуми. У зору се појавила мађарска коњица, која их је напала, али је одбијена. Пошто није знао да је Стратимировић већ заузео борбени положај, наредио је лагано повлачење. Дошао је до Стратимировића који их је све поставио на своје место. У том је и Перцел са целом војском кренуо према њима. После „ужасне канонаде“ и више узастопних јуриша, био је одбијен и вратио се у Петроварадин. Ћурчић констатује да то што је Тителска висораван од Мађара сачувана, јесте само Стратимировићева заслуга. „Да није он свом родољубивом нагону следовао и свој распоред учинио, не би могућности било, после Книћанин са својим Србијанцима, и Бан са својом војском са тог победоносног места рат с Мађарима наставе“.⁶⁶³

О победи Срба над Перцеловом војском одјекнула је и у Хрватској. Лист *Славенски југ* је писао „да је Стратимировић потукао Мађаре и свијем их истјерао из Шајкашког батаљона, те су морали Мађари ретерирати у Нови Сад“. Погинуло је преко хиљаду Мађара и „свак из свег гласа виче: Бог живи Стратимировића! Смрт оном, који и помисли више, да нам га одузме“. У наредном броју доноси став *Пеиштанског лојда*, који сматра да је ова Стратимировићева победа од велике важности, јер је тиме ослободио Бачку. Жалосно је само то што је регуларна војска од 8.000 војника пропустила да учини оно што је „српски јунак са неуређеним ландштурмом витешки

⁶⁶³ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 272

произвео“.⁶⁶⁴ Бечка штампа пренела је вест *Јужнословенских новина*, од 18. априла, да је Стратимировић углавном разбио Мађаре у области Шајкашког батаљона. Српске трупе су биле сконцентрисане у Вилову, Мошорину и Тителу. Док се Перцел се са својом војском приближавао Вилову, ноћу око пола два, 13. априла, напао их је Стратимировић од стране Вилова и Мошорина. Борба је била жестока. После осам сати Мађари су били разбијени на свим тачкама и разбежали се на три стране. Бежећи, запалили су места Свети Иван и Каћ, који су сасвим изгорели у пламену. Након битке, Срби су се вратили у Мошорин и Тител. Мађари су оставили више стотина мртвих на бојишту, а Срби су избројали 13 мртвих и 40 рањених.⁶⁶⁵

Опширан текст о Перцеловој акцији у Шајкашкој доноси лист *Пресе*. Он пише да су Мађари након заузимања Римских шанчева, упали у Шајкашку. Заузели су осам тамошњих небрањених села, при чему су нарочито страдали Госпођинци. Након тога Перцел се утврдио у близини Чуруга. Четири преостала места, Мошорин, Вилово, Лок и Тител, били су заштићени околном мочваром, која баш у ово време нарочито велика. Међу народом је владао „неописиви ужас“, те су „несрећници“ покушали да нађу спас у Срему. Међутим, Стратимировић је спречио Перцела да оствари свој циљ. Он је окупио преостали народ и утврдио се у Мошорину и Вилову. Располагао је са 10 до 12 мањих топова, које је позиционирао на две важне одбрамбене тачке. У Тителу је окупио војску и завео дисциплину. На Тиси је срушио један мост како би спречио повлачење. Очекивана је и помоћ Книћанинових Србијанаца, поред оних који су се већ налазили у Шајкашкој, као помоћ Тодоровићеве војске која се повлачила ка југу Баната. Узгред, аутор чланка каже да се „овде више говори“ и о руској помоћи, при чему у Земун ускоро треба да стигну два пароброда са руским трупама.⁶⁶⁶

У неком од наредних бројева, исти лист доноси извештај из Вилова, од 23. априла. Према њој, „јуче“ код Јарка Стратимировић је извојевао победу над Мађарима. Они су напали са јаким пешадијским снагама, коњицом и топовима. После једноипосатне канонаде напали су Вилово бајонетима, али су били одбијени. Потом су Срби извршили јуриш на мађарску батерију, док је дивизија петроварадинских граничара напала на лево крило непријатеља. За то време је Стратимировић на свим странама извршио јуриш и одбацио Мађаре. На бојишту су остале многе жртве, а победницима је пало у руке 20 заробљеника и више муниције. О току и исходу битке,

⁶⁶⁴ Vaso Bogdanov, *Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848/49*, 339, 340

⁶⁶⁵ *Die Presse*, 21. IV 1849, 95; *Deutsche Allgemeine Zeitung*, 25. IV 1849, 115

⁶⁶⁶ *Die Presse*, 20. IV 1849, 94

Стратимировић, даје свој субјективни утисак, пошто је укратко известио Рајачића 13. априла 1849. Пише да је ноћас у два сата напао Сентиван и после седам сати „оштре битке“ непријатељ је напустио Шајкашку. Битка се одвијала на простору од Ст. Ивана, преко Гардиновачке шуме ка Вилову, где су на левом крилу били Миливој Блазнавцем и Стефановић, док је на он био десном крилу од Св. Ивана до Ђурђевог. На његовој позицији, на шанцу Дрварици, десио се пораз Мађара, чиме је окончана цела битка. Војска се добро понашала, а шајкаши су „своју срамоту опрали“. У његовој војсци има 10 до 12 мртвих и до тридесет рањених, а на левом крилу много мање.⁶⁶⁷

Одговарајући му, 14. априла 1849, Рајачић, уместо да га похвали због овог успеха, прекорев га да је упркос његовог наређења, започео напад пре него што му је стигла помоћ. То је могло да спречи паљење и пустошење села, о чему ни једном речју не говори. Замера му и што је без његовог одобрења преузео команду у Шајкашком батаљону, која је, 13. априла, поверена Стевану Книћанину, односно Пуфери, који се вратио из Италије. Позива га да одмах преда команду и дође у код њега у Земун.⁶⁶⁸ Свакако да суревњивост Стратимировића и Рајачића у овом моменту је могла да има кобне последице по опстанак Шајкашке. Међусобна нетрпељивост коју је патријарх потпиривао у време најжешћих борби свакако није доприносила победама српских и царских трупа. Ни Мајерхофер није имао похвале за Стратимировића, јер је 22. априла, писао барону Велдену да је он узрочник „потпуне анархије“ у Шајкашком батаљону, где су војници мучки убили свог команданта Давидовца. Ипак, је патријарх био принуђен да га пошаље да „спаси Тител“, где је стигао и Книћанин са неколико хиљада својих људи. Стратимировић је „донекле прикупио Шајкаше“ и напао Мађаре од Мошорина и Вилова. Међутим, непријатељ је седам села претворио у пепео и са пленом се склонио у Нови Сад.⁶⁶⁹ Ипак, каже да се према грофу Нужану и извештају Пуфера, за „спасење Титела“ има „без питања“ захвалити Стратимировићу. Он заузео и „развалине Ковиља и Каћа“ и одатле планира да нападне на Нови Сад, а припреме за тај евентуални напад је наредио и гроф Велден.⁶⁷⁰

О храбрости Ђорђа Стратимировића исказаној у биткама код Мошорина и Вилова својим потписима, 22. септембра 1849. године, посведочили су и официри 1. и

⁶⁶⁷ Стратимировић, *Успомене*, 275-276

⁶⁶⁸ Стратимировић, *Успомене*, 276-277; Joseph Puffer, *Skizze der Ereignisse an der unter Donau in den Jahren 1848-1849*, Wien 1852, 53

⁶⁶⁹ Славко Гавриловић, *Грађа за историју Кнежевине Србије и Срба у Угарској 1839-1849*, Споменик 12, САНУ, Београд 2002, 109-115

⁶⁷⁰ Thim, III, 658; Стратимировић, *Успомене*, 277-278; Дака Поповић, *Српски покрет у Војводини*, 448-451

2. бачког добровољачког батаљона. Они кажу „да се побједа код Мошорина и Вилова, која бијаше пресудна по овогодишње ратовање на југу Монархије, и којом се не само опет освојио већ непријатељем заузети Шајкашки Дистрикат, него се очували и угрожени Тител са знатним ерарским приборима, па чак и краљевина Славонија од несреће мађарске инвасије, – једино има захвалити енергичном поступку, цјелисходним војеним диспозицијама и јуначком пожртвовању г. потпуковника пл. Стратимировића“. Он је „у дане кад је Сентомаш пао, кад је Римски Јарак непријатељем узет био, и кад се наша потучена војска разбјегла и анархији се предала била, – са запостављањем свакога личнога обзира, без да му је то заповјеђено било, јер он у томе часу није имао никакву трупску команду, – дошао у Тител, гдје је са својим претежним упливом раштркану и бјежућу војску прикупио, неколике је компаније с више топова што бијаху (укрцане у лађу да бјеже у Сријем, са знатном напрегом и опасношћу опет искрцао; па је ту малену војску, ма да је непријатељ једва једну и по миље удаљен био, одвео на подесни положај код Вилова и Мошорина, који је речени потпуковник изабрао“. „Он је са строгим, опасности сходним мјерама анархију угушио; он је на различитим мјестима без икакве заштите остављене топове (пошто је момчадија са запрегом побегла била), 30 до 35 на броју скупа с муницијом, на очи непријатеља може се рећи, прикупио и спасао.“ „Господин је потпуковник пл. Стратимировић, када је ... мађарски генерал Перцел скупио кор од десет до дванаест тисућа момака, снабдјевен с пет батерија, па га довео да удари на наше положаје код Вилова и Мошорина, ... господин је потпуковник, иза добро смишљене диспозиције, при којој је он сам главну нападну колону предводио, ноћу на непријатеља ударио и послвије побједоноснога боја, у коме се са наше стране бораху једва четири тисуће момака са 35 топова малог калибра, ... крвав пораз непријатељу нанео, услијед којег он Шајкашки Дистрикат остави и у Петроварадин се повуче.“⁶⁷¹

Свој став о улози Ђорђе Стратимировића у овим биткама, што је био и став већине српских војника и нижих официра, изнео је и Јован Малетић у својим сећањима. Он пише: „Да није њега било, сада би све то мађарско било; па како га србска завист и швабска политика гони, свима је вама познато. Него гледајте те се избавите србске зависти и швабске политике, све ће онда добро бити; оћете штогод да израдите, а Немци верховни коменданци, то не може бити.“⁶⁷²

⁶⁷¹ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 278-280

⁶⁷² Славко Гавриловић, *Ратно описаније Јована Малетића из 1848-1849. године*, Зборник Матице српске за историју, бр. 59-60, Нови Сад 1999, 228

После одбијања Мађара од Мошорина, српска војска се није упутила за непријатељем, јер је Стратимировић сматрао за целисходније да сачека команданта Петроварадинске регименте, Пуфера. Сутрадан, 14. априла 1849, у Мошорин је, са два батаљона⁶⁷³ стигао потпуковник, Пуфер, у Мошорин. Он је касније писао да су околна места, Сентиван, Ковиљ, Ђурђево, Каћ и много салаша били у пламену. У Стратимировићевом табору је владала „дивља веселост“, док је он седео поред логорске ватре у друштву својих команданата, углавном Србијанаца. Книћанин је 13. априла писао Стратимировићу да долази са 100 Србијанаца, 1.000 Варадинаца, 6 топова „са целим прибором“, као и 40 кола разне муниције. Зна да су одржали позиције код Мошорина и Вилова, те да се добро држе, а кад он стигне видеће „шта се може“. Убрзо је и он стигао.⁶⁷⁴ Њих тројица су одлучили нападну Римске шанчеве и поврате их. Лево крило српске војске на челу са Стратимировићем, 20. априла 1849, кренуло је из Вилова, преко Сентивана у Каћ, а састојало се од два батаљона Шајкаша, једног батаљона Петроварадинаца једног батаљона бачких добровољаца, са десет топова – укупно три хиљаде људи. Пуфер је, на десном крилу, пошао из Мошорина преко Жабља, са два батаљона Варадинаца, једним батаљоном Шајкаша, једним батаљоном Србијанаца, четири чете бачких добровољаца и такође са десет топова – укупно четири и по хиљаде војника. Једно одељење са око 500-600 добровољаца, на челу са Миливојем Петровићем Блазнавцем, упућено је према Ђурђеву да одржава везу између ова два крила.

Стратимировић је стигао у Каћ око поноћи и без борбе. Убрзо му се придружио и Блазнавац, са својим Србијанцима, а сутрадан ујутру и Пуфер. Пошто је патријарх Рајачић настојао да уклони Стратимировића из војске, предложио је да се Пуфер именује за команданта Шајкашког батаљона. Сам Пуфер, међутим, успешно е сарађивао са Стратимировићем, а у једном свом извештају из тог времена је рекао: „Стратимировић се сад не може одстранити, јер он једини има Шајкаше у руци.“ Ову патријархову одлуку слично су комантаријале и неке хрватске новине, речима: „Стратимировић, који је батаљон спасао.... одбијен је од команде над шајкашима, који су куће своје напустили због тога што официре друге нису слушали а који су под Стратимировићем чуда и јунаштва показали“. Углавном, Стратимировић и Пуфер су се

⁶⁷³ У Летопису пише да је Пуфер долазио са три батаљона и батеријом топова од 6 фунти и да је стигао у Мошорин 15. априла. (*Рат на југу Монархије Аустријске у пролеће 1849*, Летопис, књ. 82, 115)

⁶⁷⁴ *Рат на југу Монархије Аустријске у пролеће 1849*, Летопис, књ. 82, 114-115; *Архива народних споменика*, Летопис, књ. 82, 124; Joseph Puffer, *Skizze der Ereignisse an der unter Donau in den Jahren 1848-1849*, 54

утаборили између шуме Будисаве и Каћа. Предвече, 21. априла, Стратимировић је заузео Јарак, док је Пуфер остао у Каћу, а затим је отишао према Госпођинцима, десно од Стратимировића. Исте ноћи Стратимировић је покушао да сва два изненади Мађаре под Новим Садам, али није успео и вратио се на Шанчеве.⁶⁷⁵

Команда мађарске војске је, 22. априла, упутила један проглас тителској општини, на који је Стратимировић одговорио да Срби под његовом командом никад нису имали обичај, нити ће га икад имати, да пределе напуштају без битке.⁶⁷⁶ Истога дана ујутру, генерал Никола Киш, мађарски командант града Петроварадина, са три пешадијска батаљона, шет ескадрона коњице и осам топова напао је на Римске шанчеве. Чим су се приближили на 1.500 корака, Мађари су се развили у две колоне. Започела је жестока артиљеријска паљба по левом крилу српске војске, уз подршку коњице. Тамо се налазио Блазнавац са четири топа.⁶⁷⁷ Он је успео је да уништи једну мађарску хаубицу и двоје кола са муницијом. Стратимировић, који се налазио на безбедној удаљености, окренуо је преостале српске топове према мађарској коњици и она се повукла. Пошто нису успели са артиљеријом, Мађари су кренули у пешадијски напад десно крило српске војске и почели да напредују у три колоне. Истиснули су Србе са њихових положаја и дошли до самих Шанчева, где је дошло до сукоба две пешадије. Шанчеви су остали у српским рукама, док су Мађари заузели само један оближњи салаш.

Међутим, мађарска коњица је спречила да плен буде већи од једних кола са муницијом. Прилику је искористио и Стратимировић, који је са граничарима напао мађарску пешадију. Успели су да поврате онај салаш и натерају Мађаре на повлачење. При самом крају, у овај бој се укључио и Пуфер са својим батаљоном. Крајњи резултат је био заробљавање 50 мађарских војника и једне њихове заставе. Они су имали 100 до 150 погинулих војника, док су српски губици били знатн мањи.⁶⁷⁸

Стратимировић је забележио и један интересантан догађај који му се догодио током ове битке. Усред боја угледао је пометњу у делу мађарске војске, јер је лошим руковањем мађарски топџија изазвао експлозију свог топа. Јашући на коњу, који је иначе био миран и навикнут на борбу, упутио се у том правцу. Међутим, коњ се одједном зауставио и није хтео да крене даље. Стратимировић га је силом натерао да

⁶⁷⁵ Стратимировић, *Успомене*, 52, 281; *Österreichischer Soldatenfreund*, 18. IV 1850, 47; *Рат на југу Монархије Аустријске у пролеће 1849*, Летопис, књ. 82, 117; *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, 8. V 1849, Zagreb, 55

⁶⁷⁶ *Архива народних споменика*, Летопис, књ. 82, 125

⁶⁷⁷ *Рат на југу Монархије Аустријске у пролеће 1849*, Летопис, књ. 82, 119-120

⁶⁷⁸ исто, 53-54; исто, 47; исто, 121-122; *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, 1. V 1849, 52

дође близу мађарских топова када је испред њега пала граната и коња усмртила.⁶⁷⁹ У боју на Римским шанчевима учествовао је и Новак Голубски, са својим Сентомашанима. Он пише: „И ми смо сад били сретни, да у тој битци учествујемо, ма да смо слабо били оружани, јер тек по где који имадосмо пушке. Перцел⁶⁸⁰ је жестоко из топова грувао и ватру сипао. Видело се, да је овде наумио да продре, јер је једно одељење живо и одважно јуришало. Али га је Стратимировић са храбрим Шајкашима и с нама јуначки разбио и страшно потукао, тако да је Перцел са великим губитком у бегству морао ретерирати. А оно Перцелово одељење, што је јуришало, буде опкољено и сви војници живи похватани и заробљени. А непријатељи су и доста мртвих оставили подшанцем“.⁶⁸¹

Пуфер је у својим сећањима на ову битку записао да је у току ноћи 21. и 22. априла, са два батаљона и с једном батеријом топова, кренуо до Новосадске барутане, у рекогноцирање, како би евентуално био извршен напад на Нови Сад. Претходницу је водио Стратимировић, који је добро познавао овај терен. Ипак, од тога се одустало, страхујући да би том приликом страдао Нови Сад. Зато су се вратили на Римске шанчеве. После тога је непријатељ у сумрак жестоко напао дуж целе линије Римских шанчева, од Каћке до Темеринске капије. Стратимировићу је наређено да се на одржи левом крилу, док он са два батаљона Петроварадинске регименте крене на десно, дуж Шанчева. Тамо је постави један батаљон као резерву, а са другим батаљоном изненада са Шанчева напао Мађаре. Тиме је непријатељска одбрана била сломљена и његово лево крило потиснуто. Истовремено^{**} је и Стратимировић из Шанчева извршио јуриш на десно крило Мађара, што их је натерало у хаотично бекство, све до Барутане. Српски одреди царске војске су том приликом имали пет мртвих и 22 рањена, а Мађари од 12 до 15 погинулих и 30 заробљених. Заробљено је и нешто муниције.⁶⁸²

Слично пише и у свом извештају патријарху Рајачићу од 22. априла. „Био сам, кад је дан свануо, опет у својој позицији (на Римским шанчевима), и баш се хтедох, формиран у два строја (један је био под командом Стратимировића), сместити и одморити, кад непријатеља огласише. Он дође од Новог Сада и доста одважно удари на нас, баци нам гранате у Шанац, од којих неколико артиљеријских коња погинуше и рањени буду, те пружаше свој леви бок све то више према Госпођинцима. Ја стога

⁶⁷⁹ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 54

⁶⁸⁰ Није Перцел, него Киш

⁶⁸¹ Новак Голубски, *Успомене*, 118

^{**} Стратимировић каже да то није било у исто време, него раније, што је касније потврдио и сам Пуфер у свом извештају патријарху Рајачићу.

⁶⁸² Joseph Puffer, *Skizze der Ereignisse an der unter Donau in den Jahren 1848-1849*, 56-57

расположим, да други строј на десно савије, пошаљем један батаљон дуж Римскога Шанца према Госпођинцима, а с једним другим батаљоном искочим, у висини [села] Јарка, са три дивизијске масе и почнем лево крило непријатељево да потискујем (aufrollen). Већ пре тога изашао је био Стратимировић са мојим левим крилом у јуришу из Шанца, и тако ми непријатеља потерамо у најстрожијем смислу речи у потпуно бегство.“ Треба нагласити да је у овој бици учествовала само Стратимировићева бригада, те да је победа већ била остварена, кад је потпуковник Пуфер стигао на бојиште.⁶⁸³

После повлачења Мађара, српска војска је заузела положаје код Новосадске барутане, чиме је пресечена веза Петроварадина са Кером и Врбасом. После битке на Римским шанчевима Пуфер је, на позив генерала Тодоровића, са са два батаљона прешао у Банат против Перцела, док је други део његове војске остао у Мошорину, под Книћаниновом командом. Његов одлазак је знатније ослабио тек успостављене снаге српске одбране. Због повлачења српске војске у Банату, Стратимировић је покушао да јој олакша положај, пређе Тису код Старог Бечеја и нападне Мађаре у Новом Бечеју. Заузимањем овог града пресекло би се даље Перцелово напредовање кроз Банат. Он је тада био код Меленаца. Такође, ова акција је била потребна и због обезбеђивања намирница за војску, јер су Мађари у претходном периоду опустошили цео крај од Тисе до Врбаса. Војска није имала хлеба, а хранила се само овчијим месом.⁶⁸⁴

Оставивши два батаљона, са шест топова, на каћком делу Шанчева (у Каћкој шуми) и под командом капетана Велимировића, Стратимировић и Книћанин су ноћу, између 29. и 30. априла, у потаји кренули према Бечеју. Претходно је Велимировић од Стратимировића добио наређење да спречи могући мађарски напад из Новог Сада и да се да се држе сложено као и до сада, „као што је јунаку сходно“. У овом походу Стратимировић је предводио три батаљона, са једном батеријом од осам топова и ишао у правцу Чуруга и Фелдвара, где је стигао пред зору. У Фелдвару је већ био и Книћанин, који је стигао из Мошорина. Прешли су Францов канал и кренули ка Бечеју. Тамо се налазила слаба мађарска посада од два батаљона, која је при првим топовским пуцњима напустила место. У међувремену се на Тиси појавио један мађарски пароброд, наоружан са два топа. После краће борбе, пароброд је умакао, али је заробљен шлеп који је вукао, на којем је било девет хиљада векни хлеба, намењених мађарској војсци. План је био да се још исте вечери пређе Тиса, чим стигне глас о

⁶⁸³ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 286-287; Славко Гавриловић, *Срби у Револуцији*, 96-97

⁶⁸⁴ Karper, *Südslawische Wanderungen*, II, 129-131;

напредовању генерала Тодоровића. Међутим, због тога што се Тодоровић, из њима тада непознатих разлога, повукао у Томашевац, и јер се Книћанин није сложио да пређу Тису и нападну Нови Бечеј, Стратимировић се вратио у Каћ, на своје дотадашње положаје.⁶⁸⁵

Аустријска штампа је о овом писала како је генерал Тодоровић послао два батаљона у помоћ Новом Бечеју, који је из правца Сентомаша напао Перцел. Како би му се придружио, ка Бечеју је од стране Мошорина ишао Стратимировић. Помишљало се да се на овај начин непријатељ избаци из области Шајкашког батаљона и протера или у Петроварадин или у Терезиопољ. У Старом Бечеју су Срби запалили мађарски, а Мађари српски део насеља, тако да је две трећине овог многољудног места у пепелу. Одатле сви беже у Срем и Банат.⁶⁸⁶

О својој улози у тим данима Стратимировић је, 26. априла, писао Пуферу да непрестаним чаркама са Мађарима, покушава да им пресече комуникацију са Бачком, у чему му повремено помаже и бригада генерала Мамуле. Тако је 25. априла паљбом из Каменице била уништена једна ћуприја између Новог Сада и Петроварадина.⁶⁸⁷ Пошто пуковник Мамула намерава да пређе Дунав код Футога са топовима, а Мађари га у томе ометају, Стратимировић му је јавио да ће му прелаз олакшати акцијом његове војске. Пише и о постављеној блокади Новог Сада на потесу од Барутане до темеринског и кисачког пута. То је урађено са осам чета шајкаша и Србијанаца и четири топа. На то су Мађари изашли из Петроварадина и заузели положаје на пушкомет од српских. „Тако смо стајали од јутра до 5 сати после подне; а пленклери су цели дан сами битку продужавали, у којој су непријатељски Хусара убивани бивали.“ Око 5 часова Стратимировић је наредио да две чете, идући поред дрвећа уз пу, крену према Новом Саду. Намера му је била да намами Мађаре да крену напред, како би проценили њихову артиљеријску моћ. Чим је колона пошла, Мађари су први опалили шест хитаца из топова и започела кратка, али жестока, топовска битка. Мађари су при томе изгубили једна кола са барутом, која су експлодирала.⁶⁸⁸

Дан касније, поново му јавља да ће данас пре подне дати војсци мало одмора, па ће око четири часа после подне предузети један поход. О стању у војсци каже да се

⁶⁸⁵ исто, 131-132; исто, 55-56, 292, 293

⁶⁸⁶ *Die Presse*, 21. IV 1849, 95; *Deutsche Allgemeine Zeitung*, 25. IV 1849, 115

⁶⁸⁷ О том догађају писала је хрватска штампа напомињући да је Стратимировић касно добио вест од Мамуле „да је прекноћашњом ружњавом топових и бацињем ракетних ђуприја између Новог-сада и Варадина порушио“. „Да је г. Stratimirović ово јучер знао, другачије би био радио.“ (*Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, 3. V 1849, 53)

⁶⁸⁸ *Архива народних споменика*, Летопис, књ. 82, 130-132

„дух војске знатно се подигао, официри слушају, и ја држим, да би се, ако честито с артиљеријом и кавалеријом поткрепљени будемо, – што знаменито извршити могло“. Преноси му и жалбе становништва које се тичу „неуредне реквизиције“ и обавезу претпреге. Каже да је, као „ванредни земаљски комесар“ наредио да се укине обавеза бесплатног вршења запреге и да се „кукавним људима“ плати за њихове услуге из царске касе, те моли да се ова његова наредба потврди.

О стању на том делу ратишта, Стратимировић је, 27. априла, писао и пуковнику Мамули, команданту опсадног логора, чију ће наредбу и савет и у будуће „као старијег и искуснијег ратника, драговољно примати и послушати“. Јавља му да су Мошорин и Вилово најбоље могуће, имајући у виду недостатак средстава за копање шанчева, као и смањену опасност, због ангажовања Мађара у Банати у на Римским шанчевима. Моли да се његовој Првој бачкој бригади пошаље један инжењеријски официр, као и евентуални вишак оруђа за копање шанчева. „Најучтивије“ запажа да би у циљу осигурања Шајкашке, било добро осигурати крај од Перлеза до Дунава. При тренутном стању, изгледа му да је тешко могуће одбранили леву обалу Тисе. Предлаже му јачање снага у Шајкашкој, јер ту има доста добрих тачака за постављање одбране, а у близини је и веза са Сремом, преко Ковиља.⁶⁸⁹

Почетком маја Стратимировић је био на положајима између Каћа и шуме Будисаве. Располагао је са четири батаљона шајкаша и бачких добровољаца, неколико стотина Србијанаца и десетак топова. Осим мањих међусобних чарки није било већих сукоба са Мађарима све до Ћурђевдана. Онда су Мађари поново пошли на Шајкашку. Из правца Кера кренули су према Чуругу, на Книћанина, а генерал Киш се из Петроварадина, са око осам хиљада пешака, четири ескадрона коњице и две батерије великих топова, упутио према Стратимировићевој војсци код Каћа и Будисаве. Петог маја, на вест да се Мађари приближавају са великом војском, Стратимировић је наредио да Срби не прихватају борбу, већ да се Ћурчићев батаљон на Римским шанчевима супротстави, те ако га надвладају, да се повуче ка шуми Будисави. У Каћу је остављен један батаљон са три топа, на путу су стационаране четири чете, са три топа, а у шанац пред шумом један батаљон. Испред шуме су ископани шанчеви за шест топова.⁶⁹⁰

Мађарски напад је почео 6. маја 1849, у четири часа изјутра. Ћурчић се држао пола сата, а потом је заузео договорени положај. На погодном месту месту, где

⁶⁸⁹ Архива народних споменика, Летопис, књ. 82, 132-134

⁶⁹⁰ Karper, *Südslawische Wanderungen*, II, 132-133; Стратимировић, *Успомене*, 56-57, 293-294

новосадски друм пресеца Шанчеве, Мађари су прешли са артиљеријом. Према њима је Стратимировић послао капетана Костића, са осам чета и пет топова. Мађари су их пустили да приђу на око 500 корака и онда их напали са четири батаљона пешадије и четири ескадрона коњице, као и са две батерије топова. Костић је почео уредно да се повлачи, али када се појавила мађарска коњица били су разбијени и натерани у бег ка Каћу. Од потпуне пропасти спасла их само прецизност српских топџија, који су пуцали на мађарску коњицу.⁶⁹¹

Стратимировић им је прискочио у помоћ, са неколико чета и топова, међутим, Мађари су већ пришли српским положајима, спремајући се за напад. Почели су топовску паљбу на српску батерију пред шумом Будисавом. У српским редовима је дошло до расула и официри су тражили повлачење. Стратимировић је увидео значај ове шуме и забранио је повлачење под претњом смрти. Официри су послушали, али војска није. „У овоме тренутку извадим пиштољ и обратим се војсци с речима: Кукавице, куда бежите? – зар нису то они исти Мађари, што сте их пре мало дана у Град отерали... Ја не идем – ако не станете, убићу се!“* Тада су се зауставили.

Мађари се тада почели распоређивање пред Будисавом. Одатле су топовима тукли будисавске и каћке шанчеве. Српска артиљерија је одговарала, али су штедели муницију за предстојећи јуриш. После два сата топовске канонаде, Мађари су жестоко напали каћски шанац и на Будисаву. Четири батаљона Мађара, са девет топова, насрнули на шуму, док су два батаљона са 6 топова напали Србе на другим тачкама. Четири ескадрона мађарске коњице, са три топа, покушавали су да обиђу десни крај шуме на ђурђевачко-каћком друму, како би Србе напали с леђа и пресекли им одступницу. Да би се то спречило, Стратимировић је тако одмах послао народног поручника Добановачког са две чете и три топа. Он је успео да сузбије мађарску коњицу. Мађари су већ двапут узалуд покушавали да шуму заузму на јуриш. Следећи пут, после целосатне пушчане паљбе, уследио је јуриш на шуму Будисаву. Напад су усмерили на једну тачку, прешли јарак код шуме и стигли до српских топова, од којих су два и заробили. Међутим, уследила је акција шајкаша и Србијанаца, који су их одбили бајонетима и јатаганима. Тада је Стратимировић са својом војском и са топовима изашао из шанчева и гонио Мађаре до Јарка. Међутим, због концентрисања снага на једном месту, ослабљени су њихови други положаји. Тако је неколико чета

⁶⁹¹ Славко Гавриловић, *Грађа за историју Кнежевине Србије и Срба у Угарској 1839-1849*, 108-109

* Према Каперу његове речи том приликом гласе: „Бежите! Бежите сви! – Али ја ћу остати сам и и нека ме овај метак погоди у главу; побећи са вама или умрети од непријатељске руке, једнако ми је велика срамота!“

шајкаша извршило јуриш и повратило неке положаје. Та вест је унела пометњу у мађарској војсци која је продрла у шуму и започели су повлачење. Српски напади и на другим местима, навели су Мађаре да се врате до Шанчева и оду у Нови Сад.⁶⁹² Док је трајала битка код Будисаве, лево крило мађарске војске је напало Книћанина и Фелмајера у Чуругу. Мађари су уз помоћ једног пароброда заузели село и запалили га. Книћанин се повукао у Госпођинце, а Фелмајер је пружао отпор између Чуруга и Жабља. Убрзо и тамо Мађари били одбијени, а Книћанин се вратио у Мошорин.⁶⁹³

Ову битку је са Каменичких висова посматрао и пуковник Мамула. У извештају бану Јелачићу, од 6. маја, он пише: „Данас у јутру чула се топовска паљба у правцу спрам и са Римског Шанца. Видило се да Мађари у подручју Шајкашког Батаљона према Каћу, потпомагани преживахном паљбом трију батерија, продиру. Шајкаши, по свој прилици под Стратимировићем, бораху се пак само са шест топова, – повукоше се полагао у шуму што се пред Каћом налази, чију ивицу они запоседнуше, те се тамо разви живахна топовска паљба. У колико се разабрати могло, продираху Мађари са три јуришне колоне према шуми, али напрасно се зауставише, па се повукоше у реду натраг. Изгледа да су се наши врло добро бранили; они из шуме пођоше за непријатељем, те једни и други несташе у покривеном пределу, док се није опазило, да се непријатељ стао на насип Римског Шанца враћати и тамо позицију заузимати. Наши су се пак – како логорске ватре показују, – опет у Каћску шуму повукли. Већ у јутру видело се да Чуруг гори и сад се још тамо диже пламен – по чему се судити може, да се Перцел (Киш- прим Ж.Д) са своје експедиције на Стари Бечеј повратио и да он то беше, који је данас на Шајкаше ударио. Непријатељ остаде до у вече на Римском Шанцу, онда се врати једна колона од два батаљона и многих кола натраг у Нови Сад; много већа пак (т. ј. колона) са више од 300 кола пође к Пирошу и даље западно к Дунавској обали. Све се то пак само с добрим дурбинима видити могло.⁶⁹⁴

Учесник битке, мајор Фелмејер, 8. маја, из Мошорина је известио царско-краљевску команду српско-аустријског кора о свом ангажовању. Он каже да је већ 5. маја увече јављено о приближавању мађарске воје од Фелдварца према Чуругу. Пошто се још није догодило да Мађари нападну у току ноћи, он је у Чуругу имао само једну већу патролу, а на ту вест посло је једну дивизију петроварадинских граничара. Око

⁶⁹² Зигфрид Капер, *Српски покрет у јужној Угарској*, 133-139

⁶⁹³ исто, 134; Дејан Микавица, *Српско питање на Угарском сабору*, 97-98.

⁶⁹⁴ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 57, 296-297

два сата после поноћи, обавештен је о повлачењу својих јединица из Чуруга и са Римских шанчева у правцу Жабља. Одмах је наредио да се место поврати и послао тамо две дивизије граничара из Жабља. Такође, и сам је кренуо према Чуругу. Пошто Чуруг још није био заузет у потпуности, поставио је три топа уз Тису, како би онемогућио пловидбу мађарском пароброду, а са три чете и једним топом пошао је према Римским шанчевима. Убрзо се појавила мађарска коњица, а за њом је ишла и пешадија. Било их је око три хиљаде пешадинаца и два до три ескадрона коњице. Тисом је кретао пароброд, са којег је отворена ватра. Он је одговорио истом мером, али у Мађари и са других места почели да пуцају из топова. Мађари су били знатно надмоћнији, те је он решио да се одупре док не дођа Книћанин, по кога је већ послао. Истовремено је на Стратимировића ударила једна мађарска војска далеко јача од његових снага. Велике проблеме им је задавала непријатељска коњица, која је их је угрожавала час са бока, час са леђа, али није смела да започне директан напад. Прошавши кроз Чуруг, Мађари су га запалили. Српски положај се поправио, када је стигао Книћанин, али је Фелмајера забрињавало јако бомбардовање код Каћке шуме. Страховао је да ће Стратимировић морати да се повуче у Вилово и тако њему пресечена веза са Мошорином. Зато је, заједно са Книћанином, одлучио да се врати на положаје код Мошорина и Вилова.⁶⁹⁵

Фелмајер је царско-краљевској команди српско-аустријског кора истовремено послао и писмо Стратимировића које је овај написао Мајерхоферу. У том опширном писму Стратимировић, 7. маја, по службеној дужности извештава Мајерхофера да је српска војска код Каћа, под његовом командом, јуче нападнута од стране далеко надмоћнијег непријатеља, али је након седмочасовне борбе непријатељ приморан на повлачење преко Римских шанчева. О току битке каже да су око четири сата ујутру предстраже на Шанчевима јавиле да непријатељ долази из три правца – Новог Сада, Пироша и Кера. Предстраже са два топа имале су задатак да започну битку и да се полако повлачећи намаме Мађаре до српских положаја код шуме. Међутим, непријатељ није пошао за њима, већ је један њихов део прешао Шанчеве у ту се утврдио, а други остао скривен иза њих. У то време се већ чула „жестока топовска тутњава“ из правца Чуруга, те је он помислио да је овде само демонстрација, а да је главни удар код Госпођинаца.⁶⁹⁶

⁶⁹⁵ исто, 297-300.

⁶⁹⁶ Дака Поповић, *Српски покрет и буна 1848-1849*, 448-451; Василије Ђ Крестић, *Срби у Угарској*, 213-215

Поручника Добановачког је послао да спречи опкољавање од стране мађарске коњице. Било је то увреме најжешће артиљеријске ватре, под чијом заштитом се сасвим непријатељ примакао шуми. Тада су у дејство ступили српски топови, стационарани на ивици шуме и шајкаши, који су их бајонетима истерали оданде. Око 10 сати пре поподне поновио је напад на шуму Будисаву, где је најжешћа борба трајала сат и по. Поново је преко ровова, по трећи пут стигао до српских топова и ивице шуме. Опет је био одбачен. Тек око подне Стратимировићу је пошло за руком да принуди Мађаре на коначно повлачење. Због недостатка коњице и већих топова није био у могућности да их гони даље од Римских шанчева. мађари су имали 20 мртвих, а са српске стране било је осам мртвих и 16 рањених. На крају писма предлаже да се награде поручници Добановачки и Ђурчић, као и капетан Србијанца Велимировић, капетан Бачке гарде Николић и поручници Секулић и Радонић.⁶⁹⁷

Касније, 16. октобра 1849. године, потпуковник Фелмајер да саопштење о држању Стратимировића током битке код Каћа, при чему је „одважним и смотрним држањем“ допринео сузбијању надмоћнијег непријатеља, и њему омогућио да одржим позицију код Чуруга. Сличну карактеристику о држању Стратимировића у биткама код Мошорина, Каћа и Римских шанчева, 5. октобра, изнео је и Стеван Книћанин.⁶⁹⁸

Српске новине, пишући о битки код Каћа такође истичу улогу Стратимировића. Војска је била безвољна и видећи Чуруг у пламену, „клоне сасвим духом“ и почела је да се повлачи. „У овако опасном положењу ступи на среду – ко? који би други и могао бити, но обће љубљени Гјоргје Стратимировић!“ Лист наводи речи Стратимировића према којима је ово била „једна од најжешћих“ у целом Шајкашком батаљону. Исти текст, нешто касније, преносе и Новине далматинско-хрватско-славонске.⁶⁹⁹

О Стратимировићевој улози у каћкој бици писао је и лист Пресе, у опширном извештају са ратишта. У одсудном тренутку његов храбри излазак пред војнике у бекству, уз претњу да ће се пре убити, него начинити сраман корак, ободрио је обесхрабрене Србе да пруже отпор. Они су као лавови јурнули на непријатеља, прса у прса, са сабљама и ножевима. После седмочасовне борбе, победа је припала Србима. Мађари су потучени у код Чуруга.⁷⁰⁰ У то време команда аустро-српског кора одредила је мајора Бунчића за команданта Шајкашког батаљона. Сматрајући да је његов задатак

⁶⁹⁷ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 300-303.

⁶⁹⁸ Владан Гавриловић, *Сведочанства о војним заслугама Ђорђа Стратимировића у српском народном покрету 1848-1849*, Зборник МС за историју, 58, Нови Сад 1998, 137

⁶⁹⁹ *Српске новине*, 28. IV/10. V 1849, 37; *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, 17. V 1849, 59

⁷⁰⁰ *Die Presse*, 20. V 1849, 120

у Бачкој и у Шајкашкој завршен, половином маја Стратимировић је напустио бачку војску и отишао у Срем. Одатле се упутио у главни стан бана Јелачића у Осијеку. Стратимировић пише да га је бан позвао како би га приволео да ступи у аустријску војску. Тако би престала неугодна ситуација да особа, народни генерал, која командује царским официрима нема царско звање. „Ја пристанем, да бих тим сузбио клевете, које су на то смерале, да српски покрет пред царем у сумњу доведу.“ На предлог бана Јелачића именован је за потпуковника његове хусарске регименте, којој је командовао банов најмлађи брат, Антоније Јелачић.

Из главног стана бана Јелачића у Осијеку, Стратимировић је преко Вуковара стигао у Руму, где је главни стан боравио неколико дана. Одатле је Армија отишла до Сланкамена и код Титела прешла у Шајкашки батаљон. Почетком јуна у Тител је стигао и бан, а одатле у Каћ. Ту се утаборила цела Јужна армија. Она се тада састојала од 40 батаљона пешадије, четири кирасирске* и једне коњичке регименте, и око 20 батерија топова. У Мошорину је и даље био стациониран Книћанин са својим Србијанцима, са задатком да одатле штити евентуалну оступницу Јужне армије у Срем.

После борби око Каћа Стратимировић је добио задатак да са једним батаљоном јегера, једном региментом касирера и једном батеријом топова крене за мађарском јединицом, која је из Врбаса пошла у помоћ Кишовим снагама. Пошто су сазнали за његов пораз код Каћа, упутили су на другу страну „некуд преко Футога“. Осмог јуна, пред зору, Стратимировић се упутио ка Кисачу, а одатле ка Петровцу и Кулпину. Заузео је положаје код кулпинских винограда. Око подне се, код Петровца, појавила мађарска претходница. После кратке узајамне топовске ватре, неколико ескадрона његових коњаника пошло је Мађарима у сусрет, како би их приморали да покажу своју стварну снагу. Том приликом се испоставило да Мађари располажу са знатнијим пешадијским и артиљеријским снагама, али са мало коњице. Пошто је помислио да ће Мађари да крену у напад, Стратимировић се повукао у Кулпин и запосео га. Међутим, Мађари су поверовали да је ово само претходница веће српске војске и напустили су ово подручје. Стратимировићева војска се одморилa у Кулпину и до ноћи се вратила у Каћ.⁷⁰¹ После тога бан је у Тителу наредио одржавање саветовања о нападу на Нови

* Кирасир (франц. cuirassier) – припадник тешке коњице

⁷⁰¹ исто, 59-60. Стратимировић о овим догађајима пише врло исцрпно, детаљно, али и врло субјективно наглашава своју улогу у овим важним догађајима по опстанак Шајкашке и шире Српске војводине.

Сад. Поред председавајућег генерала Хартлиба, били су присутни, Бунчић, Сурдучки и Стратимировић, тада већ као мајор царске војске.⁷⁰²

Потом је војска бана Јелачића дошла до Новог Сада и улогорила се код Барутане. У војсци се појавила колера, која је сваки дан односила од 150 до 200 људи. Тада је умрло и 17 официра, међу којима и два генерала. Сматрајући да ће војна акција допринети побољшању здравствених прилика бан се одлучио да нападне Нови Сад. Пред ноћ, 11. јуна, упутила се цела војска у пет колона ка Новом Саду. Чекајући банов знак за напад, на десном крилу је био генерал гроф Драшковић, који је са две бригаде ишао на Футошку капију. Једна бригада се налазила у близини Пирошке капије, а још једна код Кисачке капије. Сам бан је отишао на Темишварску капију. Пошто је слабо познавао Нови Сад, бан је на чело те колоне поставио Стратимировића. када су видели да су опкољени, мађарска војска је без већег отпора напустила град и преко понтонског моста, око поноћи, прешла у Петроварадин. За њима се упутило и католичко становништво Новог Сада. Бан Јелачић је касно ноћу стигао за војском у Нови Сад, где га је Стратимировић одвео у кућу Јована Хаџића-Светића, који је био у сродству са Стратимировићима. Ујутру је гроф Драшковић, без да је за то добио наредбу, покушао да заузме мостобран, али је уз велике губитке одбијен. Тада су Мађари почели са тврђаве да бомбардују Нови Сад. Полит пише да је Стратимировић рекао домаћици да спрема ручак, јер чим почне топовски напад на Петроварадин, он ће се сам предати. Међутим, није било тако, јер су петроварадински топови ускоро почели тући по Новом Саду, који је убрзо био у пламену. Пошто је бомбардовање настављено и следећег дана, а у војсци је владала колера, одлучено је да војска напусти град и врати се изван домаћаја топова.⁷⁰³

Док је Стратимировић још спавао у свом шатору, дошао је код њега бан Јелачић и саопштио му да је у граду остало још доста војске, са топовима и муницијом. Стратимировић је требао да их извуче. Ушавши у град видео је да је „страшном пламену стојала“. „Куће и цркве су се рушиле, у мањим сокацима лежаху читаве баријере горућих греда од кровова.“ Иако је добро познавао Нови Сад, Стратимировић се тешко оријентисао у оваквом окружењу. Како би што пре сошао до главне пијаци, где су били топови и муниција, пошао је узаном улицом код Успенске цркве. Успут је међу запаљеним кућама угледао и кућу његовог деде, у којој се родио. При уласку у

⁷⁰² *Наше доба*, бр 100, 1895.

⁷⁰³ Полит Десанчић, *Како је то било у нас Срба у Буну године 1848*, 166; Поповић, *Војвођански градови у буну 1848-9, Нови Сад у 1848-9*, 29-30

Футошку улицу, пред њим се срушио кров једне куће на углу у пламену и закрчио улицу. „Страшни пламен и прштеће варнице опрљише ми косу, а коњу гриву.“ Спасла га је његова енглеска кобила „Барбара Бел“, која је прескочила греде у пламену. Стигао је до пијаце и нашао муницију нетакнуту. Одатле је повео војску Футошком улицом, ка Футошкој шуми. мађари су и наредног дана наставили бомбардовање, све до поподне. После тога је у граду остало неоштећена само Успенска црква и две-три куће. Бежећи пред колером, три дана после напада на Нови Сад, Јужна армија је напустила овај крај и стационирала се у Старом Керу. Стратимировић, који је већ неко време боловао од скорбута, као последица боравка у каћким мочварама, добио је одсуство и отишао на лечење у Беч.⁷⁰⁴

⁷⁰⁴ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 61-62.

2.2 Србијански пречани и пречански Србијанци – Стеван Книћанин и Ђорђе Стратимировић

Стеван Петровић Книћанин био је једна од значајнијих личности Србије у првој половини XIX века. Рођен је у Книћу 1807. године, а умро у Београду 1855. године. У младости је био близак кнезу Милошу, који га је поставио за начелника смедеревског округа. После Милошевог одласка са власти, пришао је тзв. уставобранитељима, противницима кнеза Михаила. Због тога је морао да напусти Србију, у коју се вратио 1842. године. Убрзо је постао члан Државног савета и као такав се сукобио са Томом Вучићем Перишићем, због отпужбе да је Вучић сарађивао са кнезом Михаилом.⁷⁰⁵

У Србији су помно пратили збивања у Аустрији, нарочито она која су се тичала војвођанских Срба. О тамошњим приликама био је обавештен и Книћанин. Миливој Петровић Блазнавац је још 19. марта писао Книћанину из Будимпеште да су „Срби или Маџари овде више узаврели“. Говори се о Србији, Бугарској, Босни, Милошу и Михаилу. У Беч сутра одлази један одбор да „ради за народ“.⁷⁰⁶ Книћанину је тада писао и Матија Бан сматрајући да би српска влада требала да се укључи у Српски покрет, јер су наступиле повољне прилике да Срби поврате своју аутономију. Матија Бан је, 31. марта, поново писао Книћанину о стању у Новом Саду тих дана, као и о новосадској петицији. Том приликом је закључио да ће Срби и Хрвати на крају морати да се сукобе са Мађарима.⁷⁰⁷

Стратимировић се, 20. маја 1848, обратио Книћанину. Будући да је дошло време да „брегови и горе не чине више границе међу једнокрвном и једноумном браћом, да сви који једним језиком говоре, у једној вери богу се моле, и к једној цели тежити морају“. „Будући да ми је ваше родољубије, ваша ревност к роду србском позната“ моли га да се заузме код српског кнеза, како би Србија морално и материјално помогла покрет. „Делајте ко први муж и прави Србин“.⁷⁰⁸ Убрзо потом, 22. маја 1848, Стратимировић је писао и кнезу Александру молећи га за помоћ.⁷⁰⁹ И Книћанин је од

⁷⁰⁵ М. Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српског народа*, Београд, 1889, 257-258; Андра Гавриловић, *Знаменити Срби XIX века*, Загреб 1901, 84-85

⁷⁰⁶ Радослав Перовић, *Грађа*, 9

⁷⁰⁷ исто, 9-10, 72-73

⁷⁰⁸ *Thim*, II, 260-261; Радослав Перовић, *Грађа* I, 303

⁷⁰⁹ Драгољуб М Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 58

кнеза тражио да се помогне прекосавским Србима.⁷¹⁰ Имајући у виду утицај Книћанина на Србе у Војводини, кнез Александар му, 22. маја, саветује да будући да добро познаје прилике војвођанских Срба, треба да им даје корисне савете и да даље помаже њихову ствар. Истовремено, похваљује његов досадашњи труд у тој ствари.⁷¹¹

У Кнежевини Србији је већ постојало расположење у народу да се помогне Српски покрет. Коста Јанковић је, 6. јуна 1848, писао Книћанину о пропагандним лецима који се растурају у Пожаревцу, а у вези помоћи „оностраним“ Србима против Мађара. Многи житељи су чекали само на „најмањи миг“ и да крену.⁷¹² Книћанин је и раније био спреман да пређе у Угарску и помогне Србима, али је као званичник српске власти, чекао исход спора владе и Вучића. Он је тражио од Гарашанина да га пусти да пређе у Војводину, али српској влади то још увек није одговарало.⁷¹³ У вези са његовом одлуком да иде у помоћ војвођанским Србима, Гарашанин му је одговорио 9. јуна. У случају да оде, предочава му озбиљност ситуације, јер је он високи владин службеник и то би се тумачило као званична подршка српске владе, „а Турци већ почињу озбиљно наше кораке у ствари оностраних Срба сматрати“. Зато је кнез, са негодовањем гледао на ову његову намеру, са чим се Книћанин ипак није сложио.⁷¹⁴

Он је, 4. августа, писао Рајачићу како пре него што пређе хоће „поузвано“ да зна да тамошњи народ не иде против цара. У том случају он никако не би могао да им помогне, него само у случају ако се боре против мађарске владе.⁷¹⁵ Книћанин је ипак, 11. августа 1848. године, прешао преко Дунава у Банат и преузео команду над добровољцима из Србије. Сместио се у логору у Томашевцу. Тамо га је, после пада Перлеза, дочекао Стратимировић. Њих двојица су се ту посаветовали о мерама одбране, како и где да се направе шанчеви. Том приликом му је Стратимировић оставио део своје војске. Стеван Книћанин добио чин народног пуковника и заузео позиције на реци Караш, заједно с народним потпуковником Петром Бобалићем.

О преласку Стевана Книћанина у Војводину писале су и *Српске новине*. Из Панчева је 12. августа јављено да „синоћ пред 9 сати дођосмо у Панчево. Множина народа чекала је на обали г. Книћанина. Како угледају наш чамац, народна банда засвира а почне непрекидни тутањ топова и пушака. Громовито 'живио' дочекао га је на

⁷¹⁰ Мирко Митровић, *Протокол архиве Стратимировића и Книћанина*, 166

⁷¹¹ Радослав Перовић, *Грађа I*, 314

⁷¹² исто, 381-382

⁷¹³ Драгољуб Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 58-59

⁷¹⁴ Гргур Јакшић, *Преписка Илије Гарашанина 1839-1849*, 173-175, 181

⁷¹⁵ Thim, II, 606

обали.“ Патријарх му се такође захвалио, и ставио војску из Србије под његову команду.⁷¹⁶

Стратимировић је из Сентомаша, још 10. августа 1848, упутио једно писмо Книћанину у коме га позива да што пре пређе у Ковин, саветујући га да не покреће своју војску све док и он тамо не дође. Једино нека освоји Белу Цркву, док ће на Вршац ударити заједнички.⁷¹⁷ Половином августа 1848, Книћанин се, заједно са капетаном Димитријем Миленковићем налазио у Врачевгају. Њих двојица су са Бобалићем, 19. августа, напали Белу Цркву. Међутим, нису успели да је заузму.⁷¹⁸

После пораза Дракулићеве војске код Перлеза, Стратимировић је 4. септембра дошао у Томашевац. Тамо је истог дана стигао и командант логора Книћанин.⁷¹⁹ Стратимировић и Книћанин су организовали одбрану логора и успели да одбију мађарски напад, а потом и поврате Перлез. Стратимировић и Книћанин су тесно сарађивали током предстојећих војних операција. Приликом напада на Бечкерек Стратимировић је у своје планове укључио и Книћанина. Он је тада био улогорен у Томашевцу, са више хиљада Србијанаца. Книћанин је требао да спроведе једну „диверзију“ према Бечкереку. Међутим, иако је био договор да Книћанин крене чим се огласе топовски пуцњи са Тисе, он се није појавио. Пресрела га је једна мађарска војске и омела га да се придружи нападу на Бечкерек. Стратимировић је писао да би „маневри зацело успехом уродили, да су се Стефановић и Книћанин са бољом срећом одазвали моме позиву. Чекао сам само на знак од Книћанина, па да пођемо напред, али не дође“.⁷²⁰

У то време Стратимировић је још важио као водећи војни командант. Када је Главни одбор, половином септембра 1848, између осталих, консултовао и Книћанина ко би требало да преузме команду над војском, овај је недвосмислено предложио Стратимировића. Какво је он тада имао мишљење о Стратимировићу, сведочи његово писмо од 18. септембра 1848. године. „Г. Стратимировић је између први био, који су о народноме овом дјелу, за које се ми сад боримо, радити почели, и његово у томе учествовање нико је јошт онда као једнога поглавитог лица“. Када се нападнути Карловци „опет је Г. Ђорђе Стратимировић био, који је и дјелом као војени предводителъ свеколике наше народне војске, која је у то време сва онде била,

⁷¹⁶ *Србске новине*, 5. VIII 1848, бр. 72; Драгослав Страњковић, *Србија Пијемонт јужних Словена*, 22

⁷¹⁷ АСАНУБ, *Заоставитина Ђорђа Стратимировића*, бр. 1965/7257

⁷¹⁸ Зигфрид Капер, *Српски покрет у Јужној Угарској*, 182-184;

⁷¹⁹ Зигфрид Капер, *Српски покрет у Јужној Угарској*, 191; Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 30

⁷²⁰ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 32

дјејствовао, него је и од целога онде скупљеног и представљеног народа нашег за таквога обштим избором признат и проглашен, који избор је и торжественим заклетвама утврђен“. Према њему, Стратимировић је свуда дао доказе „како јуначког и рјешителног духа тако и искреног за праву срећу народну одушевљење, пак је и народ к њему као таквом сав поверење прилично задобио“.⁷²¹

Дан пре тога, Стратимировић је из Титела писао Книћанину како је он 2. маја (по старом календару) изабран за врховног предводитеља и да сматра за неопходно да се упркос интрига врати на чело српске војске. Том приликом апелује на њихово пријатељство и моли га да заједнички изврше напад на Банат, тим пре што он намерава да продре у Кикиндски дистрикт из правца Бечеја. Моли га да остану „у досадашњем споразуменију“, јер ће онда „наша ствар совршено успети и остаће само једна снажна 'партаја' и то чисто народна“.⁷²²

У време када је сукоб Стратимировића и патријарха Рајачића био је на врхунцу, све док српска/ србијанска влада није стала на Рајачићеву страну, Книћанин је нескривено испољавао симпатије за Стратимировића. У томе није био усамљен када се радило о српским државницима, као што је био и министар правде и просвете и правде Лазар Арсенијевић Баталка. Код њега је, приликом посете Србији током августа, био Стратимировић, и он после тога пише Книћанину да је патријарх у „лошем друштву“ Мајерхофера и Нужана.⁷²³ Карловачки Прота Николић, пише да када је Книћанину у Томашевцу предао патријархов налог за хапшење Стратимировића, овај нагло променио расположење и повикао: „Шта лудује патријарх, докле ће се за лудим људма поводити. Зар он не зна да је омраза и завада нами врат скрхала. Кажите патријарху да је код мене Стратимировић и да га ја никоме не дам. У случају пак, ако би у напредак таким послом послао, ја ћу посланика везати и везана у Карловце послати.“ Проту је саветовао да му више никада више не долази „таквим послом“.⁷²⁴

Када га је патријарх лишио врховне команде над војском, Стратимировић је отишао код њега у Карловце. Пошто је увидео да је у Карловцима спремна завера против њега, Стратимировић је отишао код Книћанина у томашевачки логор. Тамо, „на неутралним месту“ је намеравао да сачека даљи ток догађаја. У међувремену патријарх је тражио од Книћанина да Стратимировића спроведе у Карловце, што је овај одбио, гарантујући за њега.

⁷²¹ Thim, III, 25-26; *Прилози за повесницу српског народног покрета г. 1848*, Летопис, књ. 111, 179-181

⁷²² Драгољуб М Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 73

⁷²³ исто, 67

⁷²⁴ РОМС, М. 4.769, Павле Николић, *Успомене*

Из Томашевца, 22. септембра, Стратимировић пише „љубезном пријатељу“, Книћанину, о свом незаконитом смењивању са положаја врховног команданта и описује своје путовање до Томашевца. Његови непријатељи су ангажовали „учену младеж“ да га спрече да напусти Карловце, тако да није могао да се укрца на пароброд. Међутим, ова младеж га је пустила да оде. И у Сурдуку, и куд год је пролазио, народ је стао уз њега. Куне се Книћанину да ништа друго није хтео, него само да се са слободе оправда пред народом. Од њега очекује да ће му и надаље бити пријатељ и да ће га бранити од начињене му неправде. Неће ништа предузети ни против налога за његовим хапшењем, јер хоће „сваки раздор и неслогу утишати“.⁷²⁵

Када је Рајачић позвао Книћанина да Стратимировића под стражом пошаље у Карловце, он му је, 22. септембра, одговорио да је Стратимировић стигао код њега и да он гарантује да „никаква оплоченија спрема Ваше Светости и одбора да чини“. Такође, пише да Стратимировић сам отпушта своју гарду да слободно оде у Карловце. Одговарајући му, 24. септембра, Рајачић се захваљује Книћанину на његовом мудрому и умереном држању по овом питању и верује да је Стратимировић код њега безбедан.⁷²⁶

Стратимировић је код Книћанина био само неколико дана. Током тог времена Книћанинови људи су покушавали да нађу повод да разоружају Стратимировићеве пратиоце. Такође, Книћанинов ађутант, Миливој Петровић Блазнавац, му је саопштио да је српска влада наложила да се он ухвати и пошаље у Београд. Ову одлуку требало је у дело да спроведе Книћанин. На његов савет Стратимировић је, 28. септембра, кришом напустио Томашевац, за време док је Книћанин био у логору, ван села. Желећи да се оправда пред Книћанином, Стратимировић му истог дана пише: „Међу свим познатим и непознатим, заиста ваше добро мњеније о мојој личности највећма уважавам; зато бојећи се ваше пријатељство изгубити ако би о мојим за народну ползу најнужнијим кораком зло извјешћени били“. Изложио му је опште и личне разлоге који су га нагнали да напусти томашевачки логор. Између осталог, упозорава га и на дволичну политику бана Јелачића, који ради у туђем интересу.⁷²⁷ После низа прекора од стране српских званичника, што је допустио да Стратимировић напусти његов логор, као и жалбе патријарха на његове Србијанце који су помогли Стратимировићу да напусти Карловце, Книћанин је морао да се повинује ставу српске владе. Он је проценила да су Стратимировићеве акције штетне за „српску ствар“, те да он,

⁷²⁵ Прилози за повесницу српског народног покрета г. 1848, Летопис, књ. 111, 182-184

⁷²⁶ РОМС, инв. бр. 13.751, Писмо патријарха Рајачића Книћанину од 12/24. септембра 1848.

⁷²⁷ [Thim](#), III, 53-54

пропагирајући уједињење са Србијом, компромитује српску владу. Са своје стране Рајачић је обећао да ће се дистанцирати од присталица Обреновића међу члановима Главног одбора. Тако се српска влада, у овом сукобу, приклонила патријарху.⁷²⁸

Истовремено је писао и патријарху, извињавајући се и правдајући се да му је Стратимировић дао „тврду реч“ да неће чинити ништа без његовог знања, али је он погазио своју реч и тако се показао “недостојним“ његовог поверења.⁷²⁹ Тада је Стратимировић приговорио Книћанину што је у овом спору није остао неутралан и изложио му свој став да би ова спорна питања требало да се реше на једној народној скупштини, те да се војна власт одвоји од грађанске.⁷³⁰ Истовремено му је, 29. септембра, писао о својој намери да поврати команду над Шајкашким батаљоном и рачунајући на „ваше даљше пријатељство и братско споразуменије“ моли га да, имајући то у виду, предузме офанзивне акције у Банату. Стратимировић ће, са своје стране, код Бечеја продрети у Кикиндски диштрикт. На крају га моли да и даље „у досадашњем споразуменију са мном живети“, тако да ће у том случају остати „само једна снажна 'партаја' и то чисто народна“. Поново му се јавља и 1. октобра 1848, помињући да се он на примио врховног заповедништва пошто се цела војска и сав народ Бачке и Срема изјаснио за њега и позивајући га да заједно ступе у офанзиву и ослободе оба диштрикта и заузму Бечеј и Бечкерек.⁷³¹ После стишавања овог сукоба Стратимировић је отишао и дипломатску мисију у Беч, а Книћанин је наставио да ратује против Мађара. После смрти војводе Шупљикца Стратимировић се враћа у Војводину и почетком 1849. године поново се заоштравају његови односи са Рајачићем.

Стратимировић се тада, сасвим неочекивано вратио у Србију, где је разговарао са кнезом Александром и српским званичницима о потреби да се изабере нови војвода. Тамо није нашао на подршку за своје идеје и оставио је лош утисак код Гарашанина, који је о томе 12. и 16. јануара писао и Стевану Книћанину.⁷³²

Тада се Стратимировић окренуо Обреновићима, што је погоршало његове односе са Книћанином. Он му је поручио да ће му у том случају постати непријатељ. Стратимировић му се пожалио на интриге које му праве његови непријатељи, настојећи да му умање углед у војсци и народу. Шире неистине да троши државни

⁷²⁸ Драгољуб М Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 68-70; Гргур Јакшић, *Преписка Илије Гарашанина 1839-1849*, 301-302

⁷²⁹ Прилози за повесницу српског народног покрета г. 1848, *Летопис*, књ. 111, 188-190

⁷³⁰ Драгољуб М Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 73-74

⁷³¹ АСАНУБ, Заоставштина Ђорђа Стратимировића, бр. 2100 и 2107/7257; *Thim*, III, 58

⁷³² Гргур Јакшић, *Преписка Илије Гарашанина 1839-1849*, 347-348, 353

новац, а управо је супротно, троши свој капитал. Он је изразио спремност на компромис, под условом да га не затворе и одузму му част и обећава да ће доћи код њега, ако му буде гарантована слобода.⁷³³

Книћанин је ипак, и даље имао симпатије за Стратимировића, те није послушао патријархов предлог да га заједно са Бигом ухапси и спроведе у Београд. Са његовим ставом се сложила и српска влада до даљњег остајући неутрална у сукобу Стратимировића и патријарха.⁷³⁴ Он је, 29. јануара 1849, из Великог Бечкерека писао Стратимировићу, како је обавештен и о патријарховој прокламацији и о закључку Главног одбора, те да га они „нису утјешили но и јако опечалили“. Уверава га у своје пријатељство и пошто „не могу засад никуд с војничког поља кренути се, желим најусрдније и својски вас позивам, да најскорије к мени дођете у Диштрикт Кикиндски, гдје ћу се као топли ваш и искрени пријатељ с вама о правој будућој срећи како нашег народа тако нарочно и вашој сопственој најискреније посовјетовати и договорити. Ја сам сасвим увјерен, да ћете ви мене сасвим разумјети, и онако поступати, као што се ја од ваше мудрости и поштења надам. Чешћу вас мојом увјеравам, да ћете од мене као прави пријатељ примљени бити, и моја ће највећа дужност бити, да вам безбједност совершenu осигурати могу. Гледајте, да ми најскорије дођете. Поздрављајући вас, јесам вашег високородија искрени пријатељ.“⁷³⁵

Након седнице Главног одбора у Темишвару и победе патријарха, половином фебруара 1849, Гарашанин је обавестио Книћанина о повлачењу србијанских добровољаца назад преко Дунава и Саве.⁷³⁶ Сам Книћанин се, међутим, није одмах вратио у Србију, већ је изразио жељу да оде у Беч и поклони се цару. Он је, између осталог, сматрао да ће овим одласком донекле променити непријатељско држање аустријских власти према Србима у Војводини. Книћанину је још 12. јануара издат пасош на српском и немачком језику за одлазак у Беч и даље у Оломуц код Његовог величанства, у пратњи пет људи из његове свите, а уручен у Великом Бечкереку 8. марта. Книћанин је титулисан као народни генерал-мајор, витез и врховни командант помоћних трупа у Српском војводству. Гарашанин се супротставио његовом одласку, јер не само што тиме неће ништа помоћи народној ствари, већ ће јој и нашкодити. Сматрао је да не треба ставити на знање цару да су се србијански добровољци помажући српску борбу против Мађара, борили и за очување Монархије. Истицао је

⁷³³ Драгољуб М Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 115, 119

⁷³⁴ Гргур Јакшић, *Преписка Илије Гарашанина 1839-1849*, 357-358

⁷³⁵ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 187

⁷³⁶ Гргур Јакшић, *Преписка Илије Гарашанина 1839-1849*, 363-364, 367-368

дволичност аустријске политике према војвођанским Србима и да то не заслужује његово поклоњење. Узгред, претпоставља да ће га цар примити са пар лепих уобичајених речи, након чега ће га упутити неком од његових министара. Овај ће му, такође, дати неколико комплимената, а можда и неки орден. Касније ће сви говорити да је ишао у Беч да своје услуге наплати комплиментима и једним орденом. Напомиње и да је начуо да је његовој одлуци да оде у Беч допринео и Мајерхофер. Слично му је саветовао и кнез Александар. Насупрот њима, патријарх је одобрио и похвалио ову његову намеру. Након интервенције кнеза Александра да се што пре врати у отаџбину, Книћанин је одустао од пута у Беч.⁷³⁷ Книћанин се вратио у Београд 14. марта, прешавши Саву код Земуна са преосталим добровољцима. Дочекани су поздравима окупљеног народа и пуцњима топова из оближње касарне.⁷³⁸ У Србију је дошао као народни генерал-мајор у кога га је, 11. фебруара унапредио сам патријарх, због свих заслуга које је учинио за српски народ и Монархију.⁷³⁹

Међутим, после само дванаест дана, због погоршања прилика на српско-мађарском ратишту, патријарх га је позвао да се врати. Српска влада се није слагала са његовим повратком. Ипак, после вишеструких позива Книћанин је одлучио да поново пређе у Војводину. Од српских власти је тражио три месеца одсуства, „да би могао отићи у Војводину, површити неке своје ствари и затим повратити своје оронуро здравље“. Одобрење је добио 27. априла, али је он отишао још 7. априла.⁷⁴⁰

Одмах пошто је стигао Книћанин је, 8. априла, писао Рајачићу, који га је претходно позвао да се врати. У том писму му јавља да је путујући за Карловце чуо пуцњаву топова на Римским шанчевима. „Љубопитан о правом резултату исте, посла сам ноћас тројицу у Шајкашки баталијон, који у саму зору повративши се, доведу један шлеп жена, и на дамшифу варадинске официре, који су са мало људи прешли, а остале тамо без команде оставили раштркане. Мађари су у баталијон Шајкашки продрли и Госпођинце запалили. Наши су без икаквог јаког отпора ретерирани, које се и отуда види, што у битки ниједан наш пао није. Наши су се којекуда разбегли, а највише ји је

⁷³⁷ *Thim*, III, 514-516; Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 129; АСАНУБ, Заоставштина Стевана Петровића Книћанина, бр. 666/7051, *Пасош Српског војводства Стевану Петровићу Книћанину за путовање у ц. к. аустријске државе*; Драгослав Страњковић, *Србија Пијемонт јужних Словена*, 26-27, 30 Напомена: И сам Гарашанин је одбио да прими орден Гвоздене круне од аустријског цара, уз примедбу да је он помагао Србе у Аустрији, тако да би примање ордена би могло да буде другачије протумачено. (Гргур Јакшић, *Преписка Илије Гарашанина 1839-1849*, 378)

⁷³⁸ *Србске новине*, 16. III 1849, бр. 19

⁷³⁹ АСАНУБ, Заоставштина Стевана Петровића Книћанина, бр. 464/7051, Писмо патријарха Книћанину од 11. фебруара 1849. године

⁷⁴⁰ Драгослав Страњковић, *Србија Пијемонт јужних Словена*, 30

у Ковиљ дошло с топовима, један мање него што су имали. Сву муницију резервну оставили су у Каћу, и не зна се оће ли се моћи избавити. У оваковим опстојателствама не знам шта ћу радити, кад официри своју дужност пренебрегавају, а војници ником се не повинују. Ја ћу послати све Србијанце у помоћ, па ако смогнем Шајкаше искупити и охрабрити, онда ћу гледати да какогод предупредим, да Мађари даље не напредују. Ако Ваша Светост за цјелисходно нађе, нека изволи Ћ. Стратимировића овамо још ноћас вратити, да Шајкаше предводи, будући они никога не слушају.⁷⁴¹

Пошто је патријарх уважио Книћанинову сугестију и поставио Стратимировића за ванредног комесара, њих двојица су започели са заједничким операцијама у Шајкашкој. Стигавши у Тител, Стратимировић је, 9. априла, издао проглас, обавештавајући шајкаше о преузимању команду. Уједно, замолио је Книћанина за помоћ. У писму од 8. априла Стратимировић му из Сланкамена јавља да га је патријарх опуномоћио да употреби сва средства потребна „за спасеније онога народа“. Одмах ће кренути у Тител, а оданде у Жабал на десно крило српске војске и покушати да спречи даље напредовање непријатеља. Позива и њега да неодложно дође у Шајкашки батаљон одакле ће моћи боље да делује. Помиње да код себе има једну патријархову „отворену“ заповест према којој се Книћанин поставља за команданта војске у Бачкој, те му се морају покоравати и царски официри. „Срећа досадашња, храброст и родољубије вашег висоководија јамчи ми да ћете ми пријатељску руку к' избавленију нашега несрећног народа пружити“. Након тога, Книћанин му је одмах послао хиљаду људи, на челу са Миливојем Блазнавцем.⁷⁴²

Тих дана је постојала интензивна преписка између њих двојице у циљу усаглашавања акција у одбрани Шајкашког батаљона. Стратимировић му је, 9. априла, из Мошорина писао о својој прокламацији народу ради подизања духа и о распореду трупа. Сутрадан му је јавио да је добио писмо од Перцела који му предлаже да се његов батаљон преда. Молба Книћанину да му пошаље један број официра, како би угушили анархију у земљи, датира од 11. априла, а о припремама за коначну битку са непријатељем пише му 12. априла. Истог дана Стратимировић је јавио Книћанину да је непријатељ сву војску концентрисао у Светом Јовану (Сентиван), те да ако „на нас не удари ми ће мо на њега ноћас“. Обавештава га да је позвао Ђурића да данас из Новог

⁷⁴¹ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 262-263

⁷⁴² АСАНУБ, Заоставштина Стевана Петровића Книћанина, бр. 682/7051, Писмо Стратимировића Книћанину од 9. априла 1849. године; *Архива народних споменика*, Летопис, књ. 82, 126; Стратимировић, *Успомене*, 49, 188

Бечеја дође у Фелдвар и да је војци наредио да не сме да дезертира „или погинути или победити“.⁷⁴³

После победе код Мошорина, Книћанин је 13. априла из Карловаца писао Стратимировићу, да ће му сутра послати стотину Србијанаца, хиљаду граничара, шет топова са опремом и 40 кола муниције. Обавештава га да је чуо да су одржали положаје у Мошорину и Вилову и тражи од њега издржи. Такође, изражава забринутост за два топа и 40 људи, који су опкољени у гардиновачкој шуми. Истог дана, у новом писму, обавештава га да је паробродом послао помоћ и препоручује му да се на Тителу „намести“ ћуприја. Ако им не треба пароброд нека га одмах врате, јер треба за друге потребе. Обећава да ће ускоро и он стићи код њега, те ће онда заједнички деловати.⁷⁴⁴ Тада се Книћанину јавио Гарашанин, који га је, 14. априла, писао како је „јуче“ код кнеза дошао Мајерхофер и донео неко ордење, од којих је и један за њега. Том приликом Мајерхофер је замолио кнеза да препоручи Книћанину да по његовој и патријарховој наредби ухапси, веже и окује Стратимировића. Међутим, Гарашанин му саветује да то нипошто не треба да уради. Треба само да понови да га се не тичу њихове међусобне свађе, већ само борба против Мађара.⁷⁴⁵

Када је патријарх, после битке код Мошорина замерио Стратимировићу због страдања околних српских села, за њега се заузео Книћанин. Одговарајући на патријархово писмо са препоруком како да поступа са Стратимитровићем, Книћанин је како „правда са собом доноси“, узео Стратимировића у заштиту и подсетио патријарха каква је била ситуација у Шајкашкој пре тога. Зато сматра да „Стратимировић похвалу, а не укор заслужује; јер је чинио оно, што сам ја заповедио, а и ноћно нападање, било је по моме плану, ово пак зато, што јаког непријатеља како таки требало је забунити.“⁷⁴⁶

Пошто су се, крајем априла, српске снаге у Банату повлачиле, Стратимировић и Книћанин су се договорили да им олакшају положај, те да, током ноћи 29. и 30. априла, пређу Тису код Старог Бечеја и заузму Нови Бечеј. Стратимировић је кренуо из Каћа, а Книћанин из Мошорина, те су се нашли у Фелдвару. Међутим, због промена у том делу фронта, Стратимировић није могао да „приволи“ Книћанина да крене у ову акцију, те су се обојица повукли у Чуруг и Каћ.⁷⁴⁷

⁷⁴³ АСАНУБ, Заоставштина Стевана Книћанина, бр. 727, 733, 739, 749 и 751/7051

⁷⁴⁴ Архива народних споменика, Летопис, књ. 82, 124-125;

⁷⁴⁵ Гргур Јакшић, *Преписка Илије Гарашанина* 1839-1849, 377

⁷⁴⁶ *Thim*, III, 648-650

⁷⁴⁷ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 55-56

Стратимировић је све време испољавао пријатељско понашање према Книћанину, а веровао је и да је то обострано. „Мени је Книћанин лично био симпатичан, а и он је према мени неговао пријатељска осећања.“ Да је то била истина, потврђује и чешки новинар Фердинанд Миковец, који се у септембру 1848. године налазио код Книћанина у Томашевцу. Он каже да је Книћанин о Стратимировићу говорио са највећим поштовање, упркос томе што је овај без његове дозволе напустио његов логор.⁷⁴⁸ За њега је Книћанин у „нашем рату играо толико важну улогу“ и о њему детаљно пише у својим немачким успоменама. Између осталог истиче његово сељачко порекло, реторичке способности и мржњу према Обреновићима. Пошто Србија тада није имала регуларну војску, Книћанин је постављен на чело две хиљаде добровољаца, са којима је образовао војни логор у Томашевцу. Био је храбар и са развијеним осећајем за војну вештину. За Стратимировића он је био доказ како у кризним временима личне врлине могу да надокнаде недостатак војног образовања. У складу са његовим „оријенталним карактером“, испољавао је велику жилавост у одбрани. „Шанац који је он заузео, могао је да буде заузет само преко њега мртвог“. У том смислу истиче његове одбране Томашевца и Мошорина, против много надмоћнијег непријатеља, којег су предводили генерали. Насупрот том, офанзивне акције су захтевали познавање стратегије и тактике, те стога није био склон оваквим акцијама.⁷⁴⁹

Када се ради о улози Книћанина при његовом сукобу са патријархом Рајачићем, Стратимировић каже да је патријарх својом наклоношћу Книћанина приволео на своју страну. Дobar однос са Рајачићем обезбедио му је и царску пажњу, одрен Марије Терезије и Леополдов крст, као и звање ц. к. генерал мајора, иако је био страни држављанин.⁷⁵⁰

Поред ових одличја, Книћанин је, баш као и Стратимировић, био и носилац медаље Милоша Обилића, коју му је са Цетиња, на Светог Саву 1849. године, уручио Петар II Петровић Његош, и то следећим речима: „Дико рода нашега! Ти ми подпуно оправда име војника Душанових и Карађорђевић. Моја и сваког правога Србина велика је признателност к Теми. – Ти си се из саме благородне гордости роду на жртву дао, и страдајућој Браћи у помоћ притекао; ради тога ћу Те ја вјечно љубити, и вјечно уважавати – И из чисте признателности к Твојим подвизима шаљем Ти на дар лик бесмртнога Обилића. – Он ће добро пристати на прсима побједитеља Томашевачког и

⁷⁴⁸ *Slawische Rundschau*, 25. XI 1848, 57

⁷⁴⁹ исто, 53-54

⁷⁵⁰ исто, 54

спаситеља Панчева. Зато га прими, млади војводи витезова Србијанских, с оном искрености и усхићењем, са којим Ти га пошаље уз најусрднији братски поздрав“.⁷⁵¹

⁷⁵¹ *Србске новине*, 11/23. II 1849, 13

2.3 Односи Ђорђа Стратимировића са водећим личностима србијанске политике

Као и већина Срба са подручја Јужне Угарске и Стратимировић је у Кнежевини Србији видео ону снагу која је, не само могла да помогне Српски покрет, него и дугорочно окупи све Србе у оквиру једне државе. Стратимировић је био упознат са приликама Кнежевине и, на извештан начин, ангажован у тамошњој политици, нарочито у покушајима да се спречи повратак Обреновића у Србију. Он је, 26. маја 1848, из Карловаца јавио кнезу Александру Карађорђевићу да Милош Обреновић намерава да дође у Загреб на Сабор и уверава кнеза да ће лично предузети најстрожије мере да то осујети.⁷⁵² И у наредном периоду Стратимировић је пратио кретање Милоша и Михаила Обреновића. Када је Михаило, дошавши из Русије, боравио у Новом Саду то је изазвало узнемирење код аустријских власти. Стога је Мајерхофер тражио да се он удаљи из Новог Сада, а на путу у Загреб, како би га спречио да пређе у Србију, 3. јуна до Митровице га је испратио човек Ђорђа Стратимировића. У истом циљу, Главни одбор и Стратимировић су наредили Румљанима и Митровчанима да поставе кордон дуж границе са Србијом. После тога, Стратимировић је свог поверљивог човека послао у Крагујевац да Кнеза лично информише о мерама које је предузео. У то време, наређивао је и да се прате и Михаилови пријатељи које је имао међу Србима у Војводини. Такође, тителском команданту Булићу је наложио да све оне који буне народ против садашње српске владе веже и доведе Главном одбору у Карловце.⁷⁵³

Стратимировић је сматрао да је тим својим делима задужио србијанске власти и, како је сам написао, кнез му је био лично наклоњен. На то је указивало и писмо које му је, 29. маја 1848, упутио Илија Гарашанин, у којем му се у име кнеза захваљује на

⁷⁵² Мирко Митровић, *Протокол архиве Стратимировића и Книћанина као извор за Револуцију 1848-1849*, 165-166.

⁷⁵³ *Србске новине*, 25. V/6. VI 1848, 51; Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 35-36; Дака Поповић, *Војвођански градови у Буну 1848-49, Нови Сад у 1848-9-ој год.*, 31; Радош Љушић, *Обреновићи у Револуцији 1848. године*, Реферати и саопштења са научног скупа у Београду и Сремским Карловцима од 15. до 17. септембра 1998, САНУ огранак у Новом Саду и Архив Војводине Нови Сад, Нови Сад, 2000, 139

помоћи у борби против „общег и главног непријатеља рода нашег, несрећног Милоша Обреновића“ и преноси му најусрднији поздрав од кнеза.⁷⁵⁴

Ипак, током боравка у Аустрији, као члан српске депутације, Стратимировић је био у контакту са Михаилом Обреновићем. Према писању штампе, Стратимировић је 5. децембра дошао из Беча стигао у Оломуц, заједно са кнезом Михаилом Обреновићем. Млади кнез, „који је за србску ствар већ толико жртвовао“, хтео је да овде дочека решавање судбине српског народа.⁷⁵⁵ Стратимировић и кнез Михаило су заједно учествовали на једном скупу у Кремзиру, 2. децембра 1848, који су припремили Моравци. Било је присутно преко стотину људи из свих словенских народа. Том приликом, Михаило и Стратимировић су се по два пута обратили посетиоцима скупа.⁷⁵⁶ Са кнезом Александром Стратимировић је неколико пута био у контакту и по другим питањима. Тако је, 22. маја 1848. године, писао кнезу молећи га за помоћ, а почетком 1849. године, у јеку обновљеног сукоба са Рајачићем, ишао је код њега како би добио подршку.⁷⁵⁷

Ипак, пресудну реч у политици Кнежевине Србије према Српском покрету и његовим вођама имао је Илија Гарашанин. Гарашанин је у то време био министар унутрашњих послова Кнежевине Србије. Он је, заједно са кнезом Александром од самог почетка био за активно помагање Српском покрету, за разлику од струје на челу са Томом Вучићем, који је били против. Иако је имао контакте са Ђорђем Стратимировићем и био упознат са његовом улогом у Покрету, Гарашанин је, на првом месту, у виду имао опште и далекосежне циљеве српске политике, који су се могли остварити само вештим маневрисањем српске дипломатије у оквиру противречних интереса великих сила.⁷⁵⁸ Њима се руководио приликом опредељивања за једну или другу сукобљену страну у Српском покрету. Гарашанину су у прво време импоновали Стратимировићева енергија, посвећеност борби за српство, оданост династији Карађорђевић, као и његов, у суштини, антиаустријски став. У поменутом писму, од 29. маја, Гарашанин пише да му је познато „благородно и родољубиво одушевленије ваше“ и захвалио му се на информацији да Милош намерава да дође у Загреб и уверава

⁷⁵⁴ Гргур Јакшић, *Преписка Илије Гарашанина 1839-1849*, 157

⁷⁵⁵ *Deutsche Allgemeine Zeitung*, 9. XII 1848, 344; *Напредак*, 16. XII 1848, 10

⁷⁵⁶ *Напредак*, 26. XII 1848, 13

⁷⁵⁷ Драгољуб М Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 58; [Thim](#), III, 301-303;

⁷⁵⁸ Радос Лјушић, *Књига о Начертанију*, Београд 2004, 53-67

га да ће целом српском народу учинити највећу услугу ако помогне да ослободи од „издајнице и непријатеља целог Србства“.⁷⁵⁹

Међутим, касније је проценио да његове акције и понашање нису у складу са српским интересима, тако да је током оба сукоба Стратимировића и Рајачића, Гарашанин, као носилац званичне политике Кнежевине Србије, био на страни овог другог. У писму од Книћанину, 29. септембра 1848, Гарашанин је закључио да је „несрећи изложена цела ствар оностраног народа Србског нераздудним поступком Г. Стратимировића“ и препоручују му га да у погледу Стратимировића поступи према патријарховим захтевима и да га пошаље у Србију. Србија народну ствар не жели да жртвује „личностима макар чијим“. Супротстављање царству, које помаже борбу Срба против „угњетитеља“ Мађара „врло је неразумно и убитачно“. Истовремено, прекоревала Книћанина за пропусте његовом у односу са Стратимировићем.⁷⁶⁰

И у време другог сукоба Стратимировића и Рајачића, Гарашанин је стао на страну патријарха. Опет су пресудили општедржавни разлози. Када је Стратимировић почетком јануара 1849. године дошао у Београд како би кнеза придобио за своје циљеве, Гарашан је био присутан на том састанку и у писму Книћанину, од 12. јануара изнео своје мишљење о Стратимировићу. „Ја сам га вечерас слушао кад је с Његовом Светлостију говорио о стварима тамошњих Срба. Ништа друго нисам на њему приметио но једног човека сасвим лакомислена и врло себична. Он је као што сам признаје, чувши за смрт војводе овамо поитао, јер ће вели бити нуждан да се међ народом нађе. Ово се већ разуме шта значи. Дакле, он противу цара и царски официра, који се у србској војсци налазе с таквим презренијем и огорченијем говори, као да има или као да је довео силу с којом би и противу Маџара и противу Виндишгреца мого слободно војевати. Може бити да он у нечему има право сумњати и бојати се од цареви ствари, али се с онаквом лакомисленостију као што г. Стратимировић говори, не може, а ни пошто и не сме у оваквом Србском стању говорити, а још мање поступати; јер царство није већ у шкрипцу оном у ком је било, па да допушћа и пропушћа покушенија противу својих интереса. Сад треба да Срби буду врло обазрителни и строго да се чувају од и најмањег повода, који би могао царство противу њих оползити. Наравио да је нужно на своје интересе добро мотрити, али једним врло разумним начином, а никако у форми непријатељској и духу револуционарном ... Све ово што сам вам о овом говорио принуђава ме отлазак тамо г. на Стратимировића, његова лакомисленост,

⁷⁵⁹ Гргур Јакшић, *Преписка Илије Гарашанина 1839-1849*, 157

⁷⁶⁰ исто, 301-302

оно поверење, које му прост народ тамо има. Он ће сигурно одма тамо почети у рђавом духу говорити и поступати. Он ће на примјер одма опорочавати Цара, Министарство, генерала Тодоровића, и све остале, који се као царски сматрају, јер ово се вечерас од њега овде непрестано слушало; зато господине, примите га љубезно и добро, јер то заслужује од вас свију, али не дајте му ни мало, да онакав дух међу војском и народом распростре т. ј. дух који би могао бити опасан у садашњем времену и из преднаведеног узрока и раздора, који би се међу Управитељима србским могао изродити ... Мени је жао овако морам о г. Стратимировићу писати, кога иначе врло љубим, али морам вам још и то казати да се ви предварително г. Тодоровићем разговорите, шта ћете чинити, ако би г. Стратимировић усудио се што у рђавом и онаквом духу предузимао, као што је летос чинио; јер и најмања погрешка у садашње време могла би вам, било од Мађара, било од царства много шкодити.⁷⁶¹

Неколико дана касније, 16. јануара 1849, Гарашанин се у писму Книћанину опет дотиче Стратимировића речима које најбоље изражавају његов став о „врховном вожду“: „Ја се њега бојим, као и самих Маџара, не зато што он Србству зло жели, но што му жели у једанпут онакво, које сад бити не може“.⁷⁶² У писму Алекси Ненадовићу, од 24. јануара, поново критикује Стратимировића. „Проклети Стратимировић може сијасет учинити код они ко луди људи“ и препоручује Ненадовићу да јави „нашима“ у Карловцима и Сентомашу да не следе Стратимировића, већ да се „тачно повинују“ патријарховим упутствима и наредбама, те да се позову на то да имају налог да слушају само патријарха и његове заповести или команданте који су под његовом контролом. Ипак, убрзо је Гарашанин, након саветовања са кнезом Александром, убрзо одлучио да више не помаже ни једну страну у сукобу и патријарха и дао инструкције Книћанину како да поступа у том правцу.⁷⁶³ Сличан однос према Стратимировићу имали су и други високи носиоци власти у Кнежевини Србији. На првом месту то су кнежев представник и министар спољних послова Аврам Петронијевић и председник Државног савета и министар Стефан Стефановић Тенка.

Петронијевић и Тенка потписали су два писма, од 29. септембра 1848, упућена Книћанину, у којима му саветују да према Стратимировићу делује у складу са патријарховим препорукама и да га ухапси, јер је „несрећи изложена цела ствар

⁷⁶¹ Гргур Јакшић, *Преписка Илије Гарашанина 1839-1849*, 347-348; Драгољуб М Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 110

⁷⁶² Јакшић, *Преписка Илије Гарашанина 1839-1849*, 353

⁷⁶³ исто, 357-358; Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 118-119

оностраног народа Србског, нерасзудним поступком Г. Стратимировића“. „Србија је симпатију своју показала и указује ствари народној, а не жели никад ову жртвовати личностима макар чијим. Оплочен противу царства које очевидно у заштиту узима и подпомаже ствар народњу против угњетитеља Мађара, врло је неразумно и за ствар народњу убитачно.“ Тенка му је у једном писму рекао да када би Србија помагала Стратимировића, „значило би да ми потпомажемо једног јавног бунтовника, који противу цара и монархије иде“.⁷⁶⁴

Одлучно се заложивши за патријарха, Петронијевић и Тенка су, 1. октобра, у једном опширном писму Стратимировићу изложили разлоге за то. „Ако икоме, Вама је, Господине, добро познато, какву је и колику је помоћ Србија оностраним Србима у овој њиној светој и праведној борби, у борби за Србску чест, слободу и народност, до данас учинила. Ако икоме, Вама је добро знано, да је Србија оностраним Србима само зато толико помагала, што су се они у сву ову борбу упустили Цара Аустријског, за целокупност његовог Царства ... јер сте ви Господине, више пута овамо прелазили, и о томе се јасно из рјечи тичући се наши Старјешина увјерити могли.“ Помињу оправданост стварања органа српске власти док трају борбе са Мађарима, међу којима је био и он, као „војени предводител“ . „Чиниле су истина ове власти погрешке, као и све власти људске“, али до сада није било „опасног раздора“ , нити непослушности у народу и војсци. Међутим, „са великом жалости ми смо ови дана разумели, да је већ и овакови раздор и овака непослушност тамо међу вама, у Народу и у Војски, започела владати, и зато се ви Господине, окривљујете, које нам је врло тешко било разабрати! Вама се могла неправда од Главног одбора учинити; то допуштамо. Али за неправду, која се Вашој личности учинила и која се, као што смо о том увјерени, скорим могла поправити и изгладити, учинити раздор и навести Војску на непослушност, то је много, то се оправдати не може, јер је очевидно по све опасно, толико опасно, да се све добре надежде цјелога Србства могу осујетити, и да све може, што су Срби до сад учинили, узалуд пропаст! Само непријатељ Срба може се овом стању тамошњи Срба радовати!!“ Зато налазе за нужно да му пошаљу ово писмо и изјављују да „ако дакле, по несрећи, Србија увиди, да су се у ово умјешали интереси којекакви личности, или да се с том Србском борбом тежи к другим претераним, неправедним и неразумним цјелима, онда ће Србија принуђена бити, одма се од тамошњи Срба одвратити, и сваку им симпатију и помоћ одказати“. Ипак, надају се да до тога неће доћи „ако се ви,

⁷⁶⁴ Прилози за повесницу српског народног покрета г. 1848, Летопис, књ. 111, 191, 192; Васа Богданов, Устанак у Војводини и Мађарска револуција 1848. и 1849. године, 150.

Господине, опет повратите на прави пут и останете као прави родољубац, који се се само као такви нама могли препоручити, опет радити и поступати.“ Искрено и озбиљно му препоручују да се неодложно јави патријарху, закуне му се да ће опет да ради за срећу и напредак народа и да војску поново учини послушном. Уз ово писмо шаљу и повреника Гају Перишића да му детаљније изнесе њихове ставове. Од Стратимировића се очекује да одмах позитивно одговори на ово писмо или ће, у супротном, Перишић објавити србијанским војницима да му откажу послушност.⁷⁶⁵

Авраму Петронијевићу се није допадала Стратимировићева идеја савеза јужнословенских народа, под хабзбуршком круном. Он је упозораван да Србија неће подржавати „претеране циљеве“ какав је био савез Јужних Словена. Такође, Петронијевића и Рајачића повезивало је то што су обојица били против било каквог споразума са Мађарима.⁷⁶⁶ Са своје стране, Стратимировић је у то време износио веома лоше мишљење о Тенки и Петронијевићу, претећи да ће их „публицирати“, јер све што он данас ради, чини то по њиховом савету и наговору, алудирајући на њихове раније сусрете и разговоре.⁷⁶⁷

О мајору Миливоју Петровићу Блазнавцу, Книћаниновом ађутанту Стратимировић је имао најбоље мишљење. Они су све време били у пријатељским односима, чак и онда када је српска влада отворено стала на патријархову страну. Гаја Перишић у свом извештају о сусрету са Стратимировићем пише да су, док су њих тројица заједно путовали од Каћа до Карловаца, сво време разговарали о стању ствари у Војводини, Блазнавац и Стратимировић имали сличне идеје о отцепљењу од Аустрије, као и о Мајерхоферу, којег су хтели су да га туже бечкој влади због његових поступака. Све које је Мајерхофер предложио за неку функцију сматрали су за незналице, слабиће „људе у свему презрителне према данашњем духу времена и обстојателства Европе“. Према Стратимировићу, док је крајем септембра 1848. године боравио у Книћаниновом логору у Томашевцу, Блазнавац му је у поверењу саветовао да напусти логор, јер је српска влада услишила патријархов захтев и наредила да га ухапсе и интернирају у Београд.⁷⁶⁸ После догађаја у Тителу, Стратимировић је свом „љубезном Миливоју“, који тада се налазио у Томашевцу, писао да се “корак који сам

⁷⁶⁵ Прилози за повесницу српског народног покрета г. 1848, Летопис, књ. 111, 203-207

⁷⁶⁶ Устанак у Војводини и Мађарска револуција 1848. и 1849. године, 150; Радомир Ј. Поповић, *Аврам Петронијевић и Српски покрет у Војводини 1848-1849. године*, Историјски часопис, књ. LVII, Београд 2008, 245

⁷⁶⁷ Thim, III, 83-85; Драгољуб М Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 76;

⁷⁶⁸ Стратимировић, *Успомене*, 35.

учинио“ показао као добар, јер „народ је на највишем степену одушевљен“. Осим 10-12 официра сви су огорчени Немцима, јер су у Шајкашком батаљону почели 1500 војника да немачком правилу увежбавају за Италију. Стефановић је „јутрос једну или две компаније против мене узбуни“, под изговором „да је желим све на стари калуп натерати“. Натерао је три топа на њега и његове пријатеље, а само један сат касније молио га је да му само не одузима топове. Патријарх га је у Тителу назвао Вуком Бранковићем, издајцом и „хуљом“, „без да сам икад злу реч против њега говорио, а народ који мене слуша проклиње“. Народ, међутим, не мари за ову анатему, буни се и виче „само Стратимировића слушамо“, што овог још више „дражи“. Стратимировић даље пише да је неко из патријархове пратње је дао једном његовом момку два дуката и рекао му да је Стратимировић непријатељ Обреновића и да ће и њих на крају све везати и убити. Успели су да штампају једну прокламацију против њега, а једну чету петроварадинских граничара су послали да га ухапси. Међутим, после његове две-три речи граничари су почели да му кличу. У наставку пише да је сазнао да ће патријарх можда да се повуче, што му је жао и хтео би да се све изглади. Међутим, народ је „ускиптио“ и он сам сада потупно располаже са око 12 хиљада војника. Моли Блазнавца да му пошаље 20 дуката и да ако може дође до њега, затим, да му се пошаље генералска униформа и шешир „на 3 рогља“, који су остали „на квартиру“, као и да се о свему обавести и његов брат, ако је тамо.⁷⁶⁹ Блазнавац је очигледно био познат као Стратимировићев близак пријатељ, јер када је патријарх, јануара 1849. године, захтевао од Книћанина да пошаље своје људе да ухапсе Стратимировића, нагласио је да они буду предвођени одабраним командантом, али не Блазнавцем. Миливој Петровић Блазнавац је са Стратимировићем био у Војном већу, а и заједнички су учествовали у планирању и вођењу војних операција. Тако је било током борби у Шајкашкој, априла 1849. године. На Стратимировићеву молбу, Книћанин му је послао хиљаду људи, под командом Блазнавца. Том приликом он је командовао са једним делом српске војске на положајима код Вилова. Исто је било и у бици код Римских шанчева, 22. априла. Стратимировић пише: „на левом крилу нашем отвори се жестока артиљеријска борба. Ту бијаше мајор Миливој Петровић Блазнавац са четири топа. Мајор Блазнавац сам је сваки топ намештао. Он демонира непријатељу једну хаубицу и две муниционе каре“.⁷⁷⁰

⁷⁶⁹ АСАНУБ, *Заоставитина Ђорђа Стратимировића*, бр. 2445/7257

⁷⁷⁰ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 225

Они су и остали добри пријатељи и у периоду после Револуције. О томе сведочи једно Блазнавчево писмо Стратимировићу, из 1868. године, у којем му се захваљује на честиткама поводом његове женидбе.⁷⁷¹ И прота Матеја Ненадовић се укључио у сукоб Стратимировића и патријарха, поступајући у складу са званичном српском политиком. Он је у јануару 1849. године дошао у Карловце, где је учествовао у раду тамошњег Главног одбора. Његов задатак је био да придобије чланове Главног одбора да се приклоне патријарху. Иако није имао успеха у тој намери, успео је да спречи да Главни одбор донесе неки радикалније одлуке, као што је сазивање народне скупштине.⁷⁷²

Иако није био директно укључен, о сукобу у Српском народном покрету био је обавештен и Вук Караџић. У својој преписци, почетком 1849. године, нагађајући ко би могао да постане српски војвода, помиње Ђорђа Стратимировића, кнеза Михаила и генерала Кузмана Тодоровића. Знајући да се Стратимировић „одавно не слаже са патријархом“, са зебњом је пратио овај сукоб, сматрајући га за српску несрећу у коју је можда умешао прсте и Бечки двор. Негодовао је што се појединци у Покрету потписују са „фон“ и није се слагао са Рајачићевим конзерватизмом. Напротив, дискретно је симпатисао Стратимировића.⁷⁷³

Када су колико-толико сређене унутрашње прилике у Кнежевини Србији после доласка на власт владе уставобранитеља, држава је могла да се окрене спољашњој политици и проблему српског националног питања. Гарашанин је под утицајем представника пољске емиграције у Београду, Фрање Заха - противник ширења руског и аустријског утицаја, као и једног програма кнеза Адама Чарториског, 1844. године саставио Начертаније, које је важило као српски национални програм. Он је узимао у обзир унутрашње прилике у самој Србији, као и околности и тежње српског ван матице. Предвиђајући распад Турског царства, на Балкану, сматрао је да би се стварањем једне југословенске државе, уједињењем Срба, Хрвата и Бугара, најбоље оствариле тежње ових народа за независношћу и спречило даље ширење аустријског и руског утицаја на Балкану. Пошто је у то време само Србија имала извесну самосталност, као и сопствена финансијска средства, она је била позвана да започне са реализацијом овог програма. У ту сврху су у све крајеве у којима су живели јужни Словени, послати

⁷⁷¹ исто, 204

⁷⁷² Драгољуб М Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 112-113; *Напредак*, 8/20. I 1849, 2; Јован Савковић, *Патријарх Јосиф Рајачић у Српском покрету 1848-1849*, 17

⁷⁷³ Владан Гавриловић, *Обавештења и сазнања Вука Караџића о Српском народном покрету 1848-1849*, Зборник МС за историју, 58, Нови Сад, 1998, 80-82, 85

агенти са задатком да до детаља испитају постојеће стање и расположење народа у погледу Србије, али и могућих противника овог плана.⁷⁷⁴

Покрет Срба у Угарској 1848. године добро је дошао Гарашанину и званичној политици српске владе да покуша да прошири ове идеје. У том смислу отпочетка су били опредељени да Србима помажу и војно и материјално. Такође, и Срби преко Саве и Дунава, нарочито у првој фази Покрета, док су аустријске власти имале неповољан став према њиховим захтевима, надали су се и очекивали помоћ од своје браће из Србије. Млада Кнежевина Србија је по први пут започела своју самосталну спољашњу политику, и изашла из дотадашњег уобичајених релација према Порти и Русији. Прелазак добровољаца преко Саве и Дунава, значило је и полузванично објављивање националне политике српске владе. Ипак, избијањем револуције у Аустрији, власти у Србији су се плашили да би „мутна времена“ могли да искористе Обреновићи. Милош и Михаило Обреновић су имали су присталице у Србији и у Јужној Угарској. Међу њима је најважнији био Тома Вучић Перишић, мада су били у вези и са другим угледним личностима. Живели су на својим поседима у Аустрији, Влашкој и Мађарској. Када је почела револуција у Бечу Милош се упутио према Србији, где је спремана буна против актуелне власти. Такође, Милош је преговарао и са Мађарима, са циљем да постане српски деспот у Јужној Угарској и да одигра посредничку улогу између Мађара, на једној и Срба и Хрвата, на другој страни. У Србији су знали за ове њихове намере и припремили су се да их спрече. Између осталог, упутили су своје агенте у Срем, Нови Сад и Ковин да јављају о кретању Обреновића.⁷⁷⁵

Пратећи кретање Обреновића, Гарашанин 23. априла 1848, пише из Крагујевца окружним начелницима да су Милошеви људи у Новом Саду и у другим местима у „неку делатност поставили“ и „да тумарају непрестано које куда, а особито да се и нашим границама гдекад приближавају“. Зато им препоручије им да прате посебну пажњу на границу са Аустријом.⁷⁷⁶ На другој страни стизале су и вести о збивањима међу Србима током мартовских дана 1848. године. Миливој Петровић Блазнавац је, још 19. марта, писао Книћанину из Будимпеште обавештавајући га да се не зна да ли су „Срби или Маџари овде више узаврели“. Међу Србима се говори се о Србији, Бугарској, Босни, Милошу и Михаилу. Један одбор, који треба да „ради за народ“,

⁷⁷⁴ Драгослав Страњковић, *Србија Пијемонт јужних Словена 1842-1853*, 8-12; Радош Љушић, *Књига о Начертанију*, 81-91.

⁷⁷⁵ Гргур Јакшић, *Претиска Илије Гарашанина 1839-1849*, 141-142; Радош Љушић, *Обреновићи у Револуцији 1848. године*, 134-137

⁷⁷⁶ Гргур Јакшић, *Претиска Илије Гарашанина 1839-1849*, 144

сутра одлази у Беч. Два дана касније, пише јавио му се из Беча, где „се виде исти они покрети као и у Пешти“. Тамо се срео са Вуком Карацићем и Људевитом Гајем, који је тражио помоћ Србије за Хрватску у овим данима. У односу на Србе у Угарској сматра да „ако Србија мисли помагати своме роду, то би требала учинити сада. Давши новаца испод руке неће се изложити, а учинити ће ону помоћ која се од ње иште“.⁷⁷⁷

Матија Бан је, 20. марта, сугерисао Книћанину да би српска влада, у свом интересу, у овим околностима могла да стане на чело Покрета. Сматрао је да Србима у Угарској треба саветовати да устроје своју народну власт у Новом Саду и у Карловцима. „Сад је време да поврате одузету им аутономију са војводом и патријархом на челу“. Такође, и да уговоре савез са Хрватима. Ипак, сматра да би Србија морала привидно да се понаша неутрално, а главна иницијатива пребаци на Нови Сад, „па нек изгледа да је поникла из тамошњег српства“. Слично му је поновио у писму од 31. марта, пет дана од избијања револуције у Мађарској.⁷⁷⁸

Гарашанин је прихватио банов предлог и њега упутио у Земун, Карловце и Нови Сад као изасланика. Бан је у Новом Саду 25. марта разговарао са Рајачићем о свом програму, што је овај прихватио, уколико се са тим сагласи и Загреб.⁷⁷⁹ И српска штампа је још од почетка револуције у Аустрији и Мађарској пратила дешавања у Аустрији, нарочито она која су се тичала тамошњег српског становништва. Извештавано је о догађајима у Пешти, српским захтевима и одјецима која су она имала код Мађара. Мартовским догађајима у Новом Саду, Панчеву, Митровици, Руми, Земуну. „Догађаји данашњи ишту, да их пажљивим оком пратимо. Они ће нам нов свјет створити. Србе шта треба више да занима, него оно, што се Срба тиче, ма гдје били?“⁷⁸⁰

Дах европске револуције осетио се и у Кнежевини Србији. На улицама у Београду су се још 25. марта појавили плакати који су говорили о политичким, националним и демократским захтевима. Храбовски је 27. марта известио Ратни савет о револуционарним појавама у Београду. Са своје стране, пештанске *Србске народне новине*, позивале су на устанак против Турске и промовисале стварање јединствене југословенске државе на Балкану, што, бар у почетку, није подразумевало нарушавање територијалног јединства Угарске. Присталице те идеје су, 18. априла, позвали Београд

⁷⁷⁷ Радослав Перовић, Грађа, I, 9, 11-12

⁷⁷⁸ исто, 9-10, 72-73; Милорад Екмечић, *Револуција 1848 и Балкан*, 92-97; Драгослав Страњаковић, *Влада Уставобранитеља 1842-1853*, Београд 1932, 12-14

⁷⁷⁹ Zoltan Đere, *Ciljevi Srpskog pokreta u Vojvodini*, 60

⁷⁸⁰ *Новине читалишта београдског*, 12/24. III 26. III/7. IV 1848, 12; *Србске новине*, 23. III/4. IV, 26. III/7. IV и 30. III/11. IV 1848, 24, 25 и 26

на рат против Турске и јединство Бугара и Срба у том циљу. И кнез Милош је из изгнанства подржавао мир са Мађарима и дизање устанка у Босни, Бугарској и Старој Србији. Међутим, после царске декларације којом се осуђује револуција и настојања да се очува стабилност у европском делу Турске, званична српска политика је све ове идеје ставила у други план, те је српска влада, 16. априла, званично објавила да се придржава уговора са Турском, које гарантује Русија.⁷⁸¹

За Србију је било важно држање њихових „покровитеља“ Русије и Турске, који су били заинтересовани за тадашње прилике у Србији. Они су обавестили српску владу да је њихова жеља да се у Србији очува мир и поредак, искључујући тако и могућност повратка Обреновића. Додуше било је неизвесно какаво ће став имати ове две земље према питању помоћи Србима у Јужној Угарској. Русија није повољно гледала на спољну политику Кнежевине Србије, која вођена скоро независно од Турске. Према њеном мишљењу то је могло да ојача британску и француску улогу у Турској, нарочито ако се револуција пренесе и на ову земљу.⁷⁸² Плашећи се реакције Турске, српска влада је након турског протеста због слања првих добровољаца у Војводину, кривицу пребацила на поједине личности, које су то, наводно, радиле без њеног знања. Говорили су и да су поједини Срби из Војводине почели да купују оружје у Београду и да сакупљају добровољце, али су ухапшени.⁷⁸³ Француски извештаји из Србије почетком маја 1848. године говоре да се Србија у „највећој мери интересује за борбу која је почела између Мађара и Словена у Аустрији“ и да су „симпатије Србијанаца за њихову браћу с друге стране Дунава изван сумње“.⁷⁸⁴

О стварним тежњама целокупног српског становништва мађарска влада је била информисана тек путем Храбовсковог извештаја од 13. маја. Он је известио владу да је скупштини у Карловцима присуствовао и велики број Срба из Србије, који су обећали помоћ своје државе. Пише да Србија има намеру да у савезу са босанским хришћанима, Хрватском и Славонијом протера Турке и да се потом међусобно уједине у самосталну краљевину. У Србији су предузете све мере за реализацију овог плана. Србија има 100 хиљада пушака и 100 топова, о којима паша ништа не зна. Такође, овоштрани Срби

⁷⁸¹ Урбан, *Баћањева влада, српски национални покрет и јужноугарски владини повереници лета 1848*, 83-85; Дака Поповић, *Српски покрет у Војводини*, 40, 48; Милорад Екмечић, *Револуција 1848 и Балкан*, 101-105

⁷⁸² *Србске новине*, 18/30. V 1848, бр. 49; Владимир Стојанчевић, *Турска према политици Кнежевине Србије у помагању Српског народног покрета у Војводини 1848-49*, Реферати и саопштења са научног скупа у Београду и Сремским Карловцима од 15. до 17. септембра 1998, САНУ огранак у Новом Саду и Архив Војводине Нови Сад, Нови Сад, 2000, 80-81

⁷⁸³ Драгољуб М Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 43

⁷⁸⁴ Радослав Перовић, *Грађа*, I, 214

свакако рачунају на помоћ Србије, тако да је „данас, у Карловцима био присутан и извештан број Србијанаца.⁷⁸⁵

Ипак, Мајерхофер у свом извештају о ставу Србије, главнокомандујућем Баната, генералу Пиреу, од 25. маја, пише да се српска влада држи лојално, а циљ јој је одржање реда и мира и њеној земљи. Иако има симпатије за своју саплеменике у Мађарској и за њихова права, то ни у чему не противречи интересима Двора. И 4. јуна, конзулат у Београду је послао умирујућу изјаву по питању слања оружане помоћи Србима у борби против Мађара.⁷⁸⁶ Пошто за своју борбу против Мађара нису наишли на очекивану помоћ Бечког двора, Срби су се обратили Кнежевини Србији. Рајачић је већ априла апеловао на помоћ Србије. Он је касније у Србију послао свог изасланика проту Павла Стаматовића да тражи помоћ.⁷⁸⁷ У својим успоменама он пише: „Према Кнежевини Србији није установљен гранични кордон, јер смо у борби против Мађара имали велику потребу за људством, као и зато што је Србија за нас, и за царско-аустријски Двор, важила за најбољег пријатеља. Помагала нас је војском, оружјем и муницијом, осведочивши се да ми себе налазимо највише у интересу наше највише царске династије и њеном отпору Мађарима. Када сам кнеза Србије и његову владу замолио за испоруку 12.000 комада пушака, које су они недавно примили из Белгије, нису хтели да испуне моју молбу, пре него што их не уверим да радимо у интересу највише династије. Генерал Мајерхофер је морао да отпутује у Београд и кнезу да моју и своју часну реч да се ми боримо за највиши Двор. Тек онда нам је кнез дао тражено оружје.⁷⁸⁸

У својству председника Главног одбора и Стратимировић се, 22. маја 1848, обратио за помоћ кнезу Александру. Убрзо му је писао министар унутрашњих послова, Гарашанин, обећававши му да „никакве жртве, ни моралне ни материјалне, штедети нећемо подпомоћи вас чиме год можемо у постиженију општеполезне цели.“ Његов план је био да се браћи помогне новцем, оружјем и добровољцима, али тако да Србија остане некомпромитована.⁷⁸⁹ Положај Кнежевине Србије у односу на збивања преко Саве и Дунава био је веома деликатан. Иако су сматрали да је нужно помоћи „оностраној“ браћи, између осталог, претила је и опасност погоршавања српско-турских односа, као и могућност споразумевања Турака и Мађара у настојању да се

⁷⁸⁵ исто, 251-253

⁷⁸⁶ исто, 335-336; Ћелар, *Zemun u Srpskom pokretu 1848-1849*, 33

⁷⁸⁷ Душан Ј Поповић, *Срби у Војводини*, књ. 3, 251

⁷⁸⁸ *Описаније живота Патријарха Јосифа Рајачића*, 39

⁷⁸⁹ Драгољуб М Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 58; Гргур Јакшић, *Преписка Илије Гарашанина 1839-1849*, 157

спречи упад Срба из Србије у јужну Угарску. Такође, постојао је подозрив став према Аустрији и њеној политици двоструких аршина, али са друге, било је очигледно да су Мађари одбијали да признају српску нацију у својој држави. Зато се, и поред свега, Гарашанин окренуо Аустрији у настојању да се реши српско питање у овим крајевима.⁷⁹⁰ Кнез Александар је, 22. маја, писао Книћанину да Србима у Аустрији даје најкорисније савете и да их помаже као и досад. Книћанину се, 6. јуна, јавио Коста Јанковић из Пожаревца, помињући пропагандне летке, који се у Пожаревцу растурају, а у вези са пружањем помоћи Србима. Многи житељи чекају само на миг и да крену.⁷⁹¹

Пошто је, 7. јуна 1848, констатовао да је престала опасност од упада Обреновића у Србију, државни савет је, сутрадан, предложио кнезу Александру да је неопходно помоћи аустријске Србе у борби против Мађара, нарочито у оружју и у новцу, које највише и траже. Садашњи поступак Мађара, као и њихове даље намере, опасне су и за Србију. Они су се већ изјаснили да намеравају да освоје Србију, Босну и Бугарску. Стога предлажу да се Србима пошаље помоћ у баруту и олову и да им се на зајам из државне касе да десет хиљада дуката.⁷⁹²

Сутрадан, 9. јуна, српској влади се из Загреба обратио патријарх Рајачић. Пише да се српски род се мора ујединити, како би се избавио од мађарског јарма. У Србији није непознато шта је српски народ учинио 1. и 3. маја, јер су њени представници посредно били присутни. Хрвати и Словенци су већ обећали помоћ код Двора, при признавању мајских закључака. Помоћ тражи и од „једнотробне браће“ Срба. Србија их је храбрила и бодрила и без тога смо се „ми тако далеко упустили били“. Наша жртва су прса и мишице, али немају оружја, муниције, новца, без којих се рат, ако га буде, не може водити.⁷⁹³

У писму Стојану Симићу, 9. јуна, Гарашанин каже да се слаже са његовим предлогом и „да се мора оним људима свакојако помагати, јер признати се мора, да смо

⁷⁹⁰ Владимир Стојанчевић, *Турска према политици Кнежевине Србије у помагању Српског народног покрета у Војводини 1848-49*, 82; Владимир Стојанчевић, *Јужнословенски народи у Османском царству од Једренског мира 1829 до Париског конгреса 1856*, Београд 1971, 211-213. Напомена: У једном краћем периоду, током августа 1848. године, Гарашанин је помишљао и на сарадњу са Мађарима против „злих намера Двора аустриског“. „Кад би Маџари били поштени још би се могли курталисати ове несреће.“ По овој ствари био је ангажован Пољак Бистшоновски. Он се касније, у новембру, сусрео и са Рајачићем и Петронијевићем. Средином фебруара, после уласка руске воојске у Трансилванију, ово питање је поново актуелизовано. Чак је и кнез Александар тражио француску заштиту од Луја Бонапарте. Међутим, али је нова мађарска офанзива је то прекинула. (Војислав Вучковић, *Рад француских представника у Србији 1848-49 на измирењу Јужних Словена са Мађарима*, 151-154)

⁷⁹¹ Радослав Перовић, *Грађа*, I, 314, 381-382

⁷⁹² исто, 384, 385-386

⁷⁹³ *Бранково коло*, 28. II 1914, Димитрије Руварац, *Прилози за повесницу српског народног покрета*, 122-123;

ји ми највише и навукли на овако опасно предпријатије“. За почетак ће дати хиљаду дуката, а затим и још пет хиљада. Затим, треба им послати 500 пушака, са бајонетима, као и барута и кремена колико је потребно. Пошто он оданде може да стекне бољи увид у потребе Срба, нека јавља, „а ми ћемо одавде све то одобрити“. Ипак, да та помоћ не би била тако очигледана, нека се издаја под видом зајма и уз признанице. Такође, муницију и опрему треба дислоцирати изван Београда, како лифровање не би упадало Турцима у очи. Сагласни су и са слањем људи. Према Симићевом предлогу треба послати једног команданта војске у Срем и једног у Банат. Они треба границу да пређу, на три дана, као наводни трговци и да тамо остану. Начелницима ће да изда тајну заповест да свако у свом округу да изабере по једног способног човека који ће врбовати и слати добровољце. Одредиће им се и плата, како за пешадију (два дуката месечно) тако и за коњанике (три дуката месечно). Пешаци и коњаници треба да буду наоружани са два пиштоља, великим ножем и дугачком пушком. Обећава им се и удео у ратном плену. Где ће прелазити границу, оставља начелницима – шабачком и ваљевском за Срем, а смедеревском и пожаревачком за Банат. За команданта је одређен Димитрије Љотић, који додуше није „савршен“ за ту улогу, а другог нека он сам изабере.⁷⁹⁴

Истог дана пише и Книћанину у вези са његовом одлуком да иде у помоћ војвођанским Србима. Книћанин је био и раније спреман да пређе у Угарску и помогне Србима, али је као званичник српске власти, чекао исход спора владе и Вучића. Писао је Гарашанину да га пусти да иде, али српској влади то још није одговарало. Гарашанин се слаже да се Србима мора упутити помоћ по неки представницима, али му предочава му озбиљност ситуације ако он тамо оде, јер је он високи владин службеник и то би се тумачило као званична подршка српске владе, „а Турци већ почињу озбиљно наше кораке у ствари оностраних Срба сматрати“ и треба имати у виду могућност њиховог споразума са Мађарима. Зато се кнез, а ни Гарашанин не слажу да он тамо иде, јер помоћ не сме да буде јавна. Из Гарашаниновог писма Алекси Ненадовићу, од 13. јуна, види се да се Книћанин није сложио са овим Гарашановим ставом.⁷⁹⁵

Истовремено се окружни начелници обавештавају о приликама у Јужној Угарској и расположењу Срба да бране своја права. Њима се мора помоћи и због тога

⁷⁹⁴ Гргур Јакшић, *Преписка Илије Гарашанина 1839-1849*, 170-173; Важна је и анализа: Славко Гавриловић, *Грађа за историју Кнежевине Србије и Срба у Угарској 1839-1849*, 29-41

⁷⁹⁵ исто, 173-175, 181; Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 58-59
Напомена: Тим ово писмо наводи под датумом 10. јун ([Thim](#), II, 369-370)

да се спречи да Мађари дођу на границу са Србијом. „Њихове намере су извесне, ако оне Србе побједи, да ће после и нас и наше Отечество нападати.“ Гарашанин им даје упутства о начину на који треба да се помогне Србима, како је то договорено са Симићем. Дан после напада на Карловце, Гарашанин пише Ацики Ненадовићу и Богдану Ђурђевићу о помоћи коју шаље и припрема за слање, помињући 100 сандука џебане, коју из Остружнице треба да пребаце преко Саве и 50 сандука из Вишњице у Банат. Кнез даје сагласност на акцију Ненадовића, који је послао Димитрија Љотића у Смедерево да доведе још добровољаца. Поводом боја код Карловаца Гарашанин, 15. јуна, пише начелницима Београдског, Шабачког, Смедеревског и Пожаревачког округа, при чему их позива да помогну све не породице, односно жене и децу, у по једну мушку главу на три породице, које су прешле границу склањајући се од Мађара. Препоручује им да „познато Србско гостопримство укажу, радосно иј примају, у снабденију са нужним потребама не оглобљавају и не уцењују, не презиру и не одбијају“.⁷⁹⁶

После напада на Карловце, дошло је до отворене побуне међу граничарима Петроварадинске регименте. Они су масовно отказивали послушност својим командантима. И шајкаши су се ставили у службу Главног одбора. Све то је довело до распада границе дуж Саве и добровољцима из Србије омогућавало несметан прелазак на другу обалу. Димитрије Маринковић пише да је у почетку ишао ко је хтео, а понајвише они беспослени ради пљачке, док је касније влада предузела мера да иду добровољци под вођством среских начелника и других државних чиновника. Помиње и Илију Захаријевића, песника и директора гимназије, који је после једног „одушевљеног“ говора у школи отишао преко Саве.⁷⁹⁷ Аустрија се плашила бројности добровољаца из Србије, јер су они снажили српски покрет у настојањима за посебном територијом, а уједно и јачали утицај Кнежевине Србије у региону, на уштрб турске власти на Балкану. Нарочито у почетку покрета, док је Србе сматрала само бунтовницима, Аустрија је била велики противник преласка добровољаца из Србије и оптуживала Кнежевину код турских власти за припремање велике побуне хришћана у Турској и стварање српског краљевства.⁷⁹⁸

⁷⁹⁶ Гргур Јакшић, *Преписка Илије Гарашанина 1839-1849*, 175-179, 182-183, 184

⁷⁹⁷ *Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића 1846-1869*, Српска краљевска академија, књ СХХVI, Друштвени и историски списи, књ 51, Београд 1939, 4, 12

⁷⁹⁸ Владимир Стојанчевић, *Турска према политици Кнежевине Србије у помагању Српског народног покрета у Војводини 1848-49*, 84.

Иако је у писму Храбовском, од 15. јуна, констатовао да кнез Александар чини све да спречи прелазак наоружаних људи из Кнежевине, али због великог народног „узбуђења“ успех се не може гарантовати, Мајерхофер је протествовао због преласка добровољаца, тражећи да се они врате. На то је реаговао Стратимировић, речима како су Срби нападнути од стране Хабовског и морају да се бране, док држављани Србије имају слободу кретања и могу да иду куда хоће. Подсетио је на сличан случај 1804. године, приликом устанка у Србији, ли када је био устанак у Грчкој.⁷⁹⁹

Такође, 20. јуна, Мајерхофер је писао Весенбергу о симпатијама српског народа и српске владе према својим сународницима у Угарској. „Против тих симпатија не може се ништа учинити нити им се може замерити, јер су оне природне, људске и лојалне“. Када су, после мађарских припрема за оружани сукоб, почели да се наоружавају и Срби, и у Србији су се образовали одбори за прикупљање добровољних прилога у новцу и оружју. Кнез се из Београда склонио у сигурнији Крагујевац. Тамо је склоњен и навећи број регуларних трупа, како не би подлегли расположењу у Београду. Званично се народ одвраћа од оружаног учествовања у српско-мађарском сукобу, али део народа „властитим подстицајем“ „срљају у пустиловне потхвате“. Међу њима је највише студената, бећара, оутујућих надничара и трговачких помоћника, као и усијаних глава. Вучић би могао за 48 сата да покрене Србију, Бугарску и Босни и сакупи 20 хиљада наоружаних људи, али се он држи по страни од тих догађаја.⁸⁰⁰ Поводом Мајерхоферовог протеста, Гарашанин, 22. јуна, јавља Ненадовићу да га уверити га „да ћемо се старати“, док начелницима округа треба наредити да „се управљају по досадашњем начину“. Мајерхоферу треба предочити да се неће моћи спречити прелазак преко границе, јер са стране Србије нема кордона, тако да је на „оностраном кордону“ на предупреди прелазак.⁸⁰¹

О несметаном преласку Србијанаца Семереу је писао и тамишки поджупан Сава Вуковић. Они су, према Вуковићу, непрестано долазили у мањим групама и подстрекивали на даљу побуну. То је навело Мађаре да подигну степен борбене готовости у крајевима уз границу са Србијом. Такође, посредством аустријског конзула у Београду уложен је и званичан протест српској влади. Чарнојевић је први пут о

⁷⁹⁹ Радослав Перовић, *Грађа*, I, 404.

⁸⁰⁰ *Thim*, II, 439-442; *Грађа I*, 429-431

⁸⁰¹ Гргур Јакшић, *Преписка Илије Гарашанина 1839-1849*, 190, 193

опасности од србијанских добровољаца писао 7. јуна министру унутрашњих послова, говорећи да су они „спремни за упад“ и да се чека само „један пушчани хитац“.⁸⁰²

Француски представник у Београду Матје Лимперани, такође се противио слању добровољаца у Војводину, иако је донекле разумевао отпор Срба Мађарима. Залагао се за измирење Срба и Мађара, јер је сматрао да је то брана руском панславизму. Он је, 16. јуна 1848, из Београда писао о приликама у Србији тих дана. Са чуђењем констатује да је Мајерхофер постао „најборбенији представник руског панславизма“. Сматра да би српска влада требало да остане по страни од догађаја у Аустрији, али им она шаље добровољце, муницију, оружје и новац. Он је, стога, „оштро опоменуо“ министра унутрашњих послова Петронијевића, указујући му да је то супрото „међународним дужностима“ Србије. Француска жели да очува целокупност Турске. Петронијевић је, међутим, упорно оповргавао да се Србија меша у тамошње ствари.⁸⁰³

И Руси се противили преласку добровољаца из Србије. У сарадњи аустријског и руског конзулата, који су интервенисали код српске владе, спречен је прелазак пароброда са добровољцима, који је изнајмио Главни одбор.⁸⁰⁴ Ипак, иако је Кнежевина Србија, 11. јула 1848, прогласила неутралност у односу на догађаје у Угарској, српска влада је наставила са својом политиком помоћи Србима у Војводини. Гарашанин је, 13. јула, упутио распис начелницима у коме каже да је за сада најважније да се шаљу муниција и храна.⁸⁰⁵ Такође, Срби немају ни коњицу, тако да би начелници требало да се постарају да поред пешака, нађу и коњанике, са платом и храном за коње. Пошто имају мало топова и топција, треба им помоћ у постављању топова. Али, морају да пазе да се међу добровољцима не нађу и они који имају друге намере, које нису у складу са политиком српских власти.⁸⁰⁶

Затим, крајем јула почетком августа 1848, у неколико писама Ацики Ненадовићу јавља да је добио информације да Србима у Војводини недостаје пушака и топција, као и да је Стратимировић од панчевачких Немаца узео 3.000 пушака. У Крагујевцу неће нико да иде ни за 5 дуката. Предлаже да „ислужене испишемо“, па

⁸⁰² Урбан, *Баћањева влада, српски национални покрет и јужноугарски владини повереници лета 1848*, 88-89; Золтан Ђере, *Дневник Петра Чарњијевића из 1848*, ЗМСИ, бр 61, Нови Сад 2000, 243-275

⁸⁰³ Радослав Перовић, *Грађа*, I, 409-410; Војислав Вучковић, *Рад француских представника у Србији 1848-49 на измирењу Јужних Словена са Мађарима*, 149-156

⁸⁰⁴ Lazar Ćelap, *Zetun i Srpskom pokretu 1848-1849*, 35

⁸⁰⁵ Милорад Екмечић, *Револуција 1848 и Балкан*, 105-108; Јован Ристић, *Спољашњи одношаји Србије*, књ 1, 1848-1860, 21-22, 25, 63

⁸⁰⁶ Урбан, *Баћањева влада, српски национални покрет и јужноугарски владини повереници лета 1848*, 91; Zoltan Ćere, *Mađarski i srpski nacionalni preporod*, 482-484

уместо њих позову регруте, јер би они радо ишли. Сутра тамо шаље 10 хиљада картеча, а убрзо и 200 сандука фишека. „Ми смо против Мађара толико угазили да се натраг повући не можемо.“ Треба и Порту у то увући, јер ће тада Србији бити лакше. Турцима треба ставити до знања мађарске претензије око Србије и Босне.⁸⁰⁷

Присуство добровољаца из Србије често је било узрок незадовољства војних старешина, па и самог народа. Разлог за то је било њихово понашање. Међу њима је било и оних који су долазили искључиво ради пљачке – „бећара“ и Цигана. И сама српска влада је тога била свесна и предлагале мере да се то спречи. Стојан Симић је препоручио Книћанину да „своју војску пречисти и све што није добро, савршено за бој, врати натраг у Србију“, а Книћанин је тражио од српске владе да пошаље неколико судија који би судили и кажњавали преступе његових војника. Он нарочито апострофира лоше понашање кнежевог ађутанта Трифковића. Он је више пута пијан напао граничаре, а једног недужног топцију чак и убио, окривљујући га да је покушао да побегне из борбе. Пљачкао је по Вршцу „као прави разбојник“. Сматра да је Трифковић због свега заслужио смртну казну, али је поштеђен јер је кнежев ађутант*.⁸⁰⁸

Стратимировић пише о 500 Цигана, који су прешли са Книћанином. „То је био непослушни, разбојнички олош“, који су напуштали јединице и одлазили у пљачку, нештедећи ни српско становништво. Приликом повачења у Србију, стигли су и у Бечкерек и свакодневно изазивали експесе по граду. Када је анархија у граду и околини постала неподношљива, Стратимировић је почео строго да примењује Војни закон. Образовао је и добровољачку градску гарду. Они су, заједно са Стратимировићевом телесном гардом, патролирали по месту. Једног дана звона су означила пожар. Када је патрола стигла на место догађаја, тамо је затекла више наоружаних Цигана са опљачканим стварима. Они су опљачкали и запалили кућу. Када су видели патролу, почели су да беже, али је један био ухваћен. По војном закону, осуђен је на смрт и истог дана и обешен. После тога су Цигани брзо отишли у Панчево, а одатле у Србију.⁸⁰⁹ Помиње и пример добровољца из Србије по имену Стевча Арнаут, звани мутави Стеван. Када му је из Сланкамена дошла тужба да је неки добровољац из

⁸⁰⁷ Гргур Јакшић, *Преписка Илије Гарашићана* 1839-1849, 230, 239

* О Трифковићу се лоше изражавао и Сава Вујић из Сенти, називајући а „нечовеком и обешњаком“. Он текаође, пише и о злочинима Србијанаца у Сенти, по уласку у град, фебруара 1849. године. (Владан Гавриловић, *Сећања Сенћанина Саве Вујића на догађаје у „четрдесетомој“*, Зборник Камнице српске за историју, 61-62, Нови Сад 200, 281-262)

⁸⁰⁸ Драгослав Страњковић, *Србија Пијемонт јужних Словена 1842-1853*, 23, 32-33

⁸⁰⁹ Georg Stratimirović, *Was ich erlebte*, 66-67

Србије, опљачкао католичког жупника у том месту, знајући да се ради о дотичном наредио му је да опљачкани новац одмах врати. Када се овај томе успротивио, послао је људе да га доведу к њему. Приликом привођења „обесни Арнаут“ је ранио једног војника. Тада је Стратимировић лично отишао до њега. „Видевши то Мутави Стеван, напери кроз прозор пушку на мене, претећи да ће ме убити. Ја не хајући за то, хитро ускочим у прозор, на што Мутави Стеван положи оружје, иштући проштење. Не дадем га стрелјати, али ради, дисциплине и примера, осудим га на батине.“ После тога га је узео за свог телохранитеља, како би му показао да се не боји његове освете. Касније му је био веран и „спавао је на прагу мојих отворених врата“. И Јаков Игњатовић, који се додуше уопште негативно изражавао о Србијанцима, пише да су се у Карловцима „стекли бегунци српски са свију страна“. Било је таквих који су стварно дошли у помоћ и јуначки се понашали, али и оних који би „уз сваку кавгу пристали, ал' не за Војводину, већ и за своју корист“. Међу добровољцима је било таквих „који су за пљачку дошли, блудили су као вуци, за једну ноћ искрсну у каквом селу, убију ког и опљачкају, па измакну“. Који су дошли због пљачке и разбојништва. Помиње и оне Србијанце који су избегавали да оду на фронт, те су радије ступали у чиновничку службу, где су добијали добијали боље „порције“.⁸¹⁰

Добановачки помиње и присуство србијанских добровољаца у Шајкашкој, који су се налазили под својим командантима. За њих каже да су стално тражили прилику за сукоб са Мађарима, па чак их и изазивали и када то није било потребно.⁸¹¹ У септембру 1848. године дошло је до отвореног сукоба у Српском покрету. Србији је било јасно да сукоб Рајачића и Стратимировића слаби српски покрет, нарочито у ситуацији лошег стања по Србе на бојиштима. Такође, њиме су били угрожени и интереси и циљеви Кнежевине Србије, која је много ризиковала помажући Српски покрет. Проблем су биле и присталице Обреновића у врху власти. У писму Ненадовићу Гарашанин се жали „зар се оне изелице и угурсузи не могу из одбора уклонити“. После најаве патријархове оставке, била је спремна и да обустави сваку даљу помоћ. На седници владе, од 22. септембра, решено је да се откаже свака помоћ и прелазак добровољаца, као и да се сви добровољци окупе и чекају налог да се врате у Србију. Српска влада, ипак, није реализовала ову одлуку, већ је стала на страну патријарха, нарочито после његовог обећања да ће из Главног одбора одстранити присталице Обреновића. Половином октобра у писму Петронијевићу Гарашанин закључује да каква је ситуација „ствар

⁸¹⁰ Јаков Игњатовић, *Мемоари* (I), 205, 210; Душко М Ковачевић, *Јаков Игњатовић*, 47-52.

⁸¹¹ Добановачки, *Успомене*, 15-16

оностраних Срба може се и надаље продужити“ и пошто немају немају средстава за даље ратовање, треба их и даље помагати. „Они више никога немају осим нас.“⁸¹²

После септембарске скупштине, Русија и Турска, које су страховале од њеног исхода, и које су раније имала колебљив став према Српском покрету, почињу благонаклоније да гледају према намерама српске влада да помаже своје саплеменика у Војводини. Посебно иритантно за политику Монархије била је чињеница, да је Гарашанин, преко својих повереника почео да организује и своју мрежу у Босни и Херцеговини, па се предостржност и са Турске и Аустријске стране постепено повећавала. Један турски државник је чак изјавио да Србија тамо спрема војску како би могла да помогне Турску против Русије.⁸¹³ Само су Енглеска, и донекле Француска, били неповерљива, сматрајући да се тиме јача утицај панславизма и Русије на Балкану.⁸¹⁴ Помоћ Кнежевине Србије Српском покрету наставила се и у наредном периоду. Гарашанин у својим писмима исказује намеру да шаље сваку помоћ коју може да обезбеди, највише у муницији и добровољцима. Ипак препоручује да се муниција мало и приштеди, да се не троши на „шенлучење“, јер каже да се тражи „дебана и за оне логоре гди пушка Бог зна откад није на непријатеља избачена“. Патријарх се, 30. октобра, поново званично обратио Кнежевини Србији за додатну помоћ у оружју, како би могли да наоружају своју војску. На ову молбу реаговао је Кнез Александар, који је, 5. новембра, одобрио слање 2.700 комада пушака.⁸¹⁵

У време мађарске офанзиве на Банат, децембра 1848, када је било угрожено Панчево, Рајачић поново пише Кнезу о тешком стању у Банату. Моли за „крепку и скору помоћ“. Тражи од њега да у два-три округа прикупи људе и пошаље их. Уверава га да ни Русија ни Порта неће замерити, као и да они истовремено ратују и за цара.⁸¹⁶ И Гарашанин се тада додатно ангажовао у прикупљању добровољаца. У писму Книћанину, од 18. децембра, страхујући за судбину Баната и Панчева саопштио је да је решено да се издвоји 20 хиљада дуката за прикупљање нових добровољаца. Следећег дана јавља Илији Чворићу из Лознице да он не може званично подизати народ и терати га да иде у помоћ, али не може ни равнодушно посматрати како Мађари „сад потру“

⁸¹² Jozsef Thim, III, 42-43, 46-47; Јакшић, Гргур, *Преписка Илије Гарашанина 1839-1849*, 293,310-311; Милорад Екмечић, *Револуција 1848 и Балкан*, 112-114, 119, 120; Милорад Екмечић, *Неколико уломака о руској политици према јужним Словенима у време Револуције 1848*, ЗМСИ, бр 26, Нови Сад 1982, 37-38.

⁸¹³ Јован Милићевић, *О Босни 1848*, Историјски гласник, бр 1, Београд 1973, 99-100

⁸¹⁴ Драгољуб М Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 80-81

⁸¹⁵ Гргур Јакшић, *Преписка Илије Гарашанина 1839-1849*, 322; Архив Србије, Београд, Министарство иностраних дела - Инострано одељење, фасц. III/167, 1848.

⁸¹⁶ Jozsef [Thim](#), III, 253

Србе. Тако је изабран „средњи пут“, којим ће се Срби спасити од Мађара, док их не разбије царска војска која је кренула на њих. Тражи од Чворића да подстиче народ да се добровољно пријављује. Прелазак је код Митровице, па оданде Книћанину. Плата за пешака је пет талира месечно, за коњаника осам, а топција је примао дванаест талира. Тако је крајем децембра из Србије прешло неколико хиљада војника из неколико округа. Сви су требали да се окупе код Панчева. Слање добровољаца интензивно је настављено и током јануара 1849. године.⁸¹⁷ Смрт војводе Шупљикца српска влада је примила веома рационално. Тим поводом, Гарашанин, 28. децембра, пише Книћанину да је то „за нас велики удар“. Десио се у најнезгоднији час, али треба настојати да народ због тога не клоне духом. Војвода је био добар човек, али народ треба да интересује институција војводе, а не лице које ту дужност обавља. Када је у јануару 1849. године избио други сукоб Стратимировића и Главног одбора, на једној страни и Рајачића, на другој, српска влада се ангажовала на њиховом помирењу, да би на крају, из истих разлога као и раније, поново била на страни Рајачића. Разочаран приликама у Покрету, као и односом према добровољцима Гарашанин, 15. фебруара 1849, пише Книћанину наговештавајући му могућност повратка србијанске војске. Влада у Београду и даље има исти став према том питању, као и онда када је он одлазио у Војводину. Зна и то да велики део војске није добровољно прешао, већ по наредби својих старешина иза које је стајала српска влада. Ипак, пре него што се војска изведе, треба тамо да се обезбеди да народ може да сачува оно што је стечено. У следећем писму, од 21. фебруара, каже да су свесни су да ова одлука тамо неће наићи на повољан одзив. Али такве су околности и то је неопходно због унутрашњих ствари. Порта их опомиње да врате војску, а иза ње стоје и „други дворови“, јер то није у складу са њиховом политиком. Паша је већ обавештен да ће се војска вратити и да је већ на путу, а Книћанин треба да крене за 7-8 дана. Многи добровољци се жале да их тамо називају „србијанским лоповима“ и да не примају плату.⁸¹⁸

О даљем боравку Книћанина у Војводини мишљена су била подељена. Једни су сматрали да је након ослобађања Војводине, војска врати, а други да тамо остане и даље, како би је чувала и заједно са Јелачићевом војском учествовала у даљим биткама против Мађара ван Војводине. Међутим, за повратак војске су били пресудни недостатак финансијских средстава. О томе је Симић писао Книћанину предлажући му се споразуме са патријархом „па час пре враћајте оно кући што нећете имати одкуда да

⁸¹⁷ Јакшић, *Преписка Илије Гарашанина 1839-1849*, 324-326, 326-327, 328, 333-334.

⁸¹⁸ Jozsef Thim, III, 472-473; Гргур Јакшић, *Преписка Илије Гарашанина 1839-1849*, 363-364, 367-368.

плаћате“.⁸¹⁹ Одлука о повлачењу добровољаца, свих војника и чиновника, 21. фебруара је службено саопштена и патријарху Рајачићу. Док је „ствар Народа и Цара“ била у опасности „чињено је од стране Кнежевства овог све што се чинити могло“. То патријарх сигурно зна, али чињено је и више него што је то званично приказивано. „Сад су опасности оне престале, границе очишћене и заузете, царска војска се приближила и непријатељ је стешњен са свију страна. Људи дакле наши можеду се повратити без сваке опасности.“ Такође, Аврам Петронијевић је, 20. фебруара, јавио Рајачићу да из предострожности не могу никог послати да учествује у изради устава, јер то изискује њихова политика.⁸²⁰

Међутим, пошто су Мађари заузели Бачку и продрли у Шајкашку, српске власти мењају свој став. У писму окружним начелницима, од 8. априла 1849, Гарашанин каже да су Мађари продрли у Јарак и у Шајкашки батаљон, те да им се тим поводом патријарх обратио за помоћ. Пошто је сада немогуће пружити помоћ на онај начин као раније, већ само путем бећара и самовољаца, он им налаже да што пре сакупе бећаре и добровољце и да их пребацују „на ону страну“. Книћанин је већ у Карловцима и он ће одлучити где ће се војска окупљати. Са своје стране, Книћанин је, 10. априла хитно тражио 30 топција из Србије, на шта је Гарашанин упутио распис да се топције нађу, а деветорица су на путу за Земун.⁸²¹

Патријарх је још једном био у ситуацији да се обрати за помоћ Кнежевини Србији. Било је то крајем априла и почетком маја 1849. године, када се под притиском мађарске војске становништво Бачке и Баната се склањало у Срем. Патријарх је тада тражио материјална помоћ у збрињавању ових избеглица и по потреби да им се омогући да се пребаце у Србију.⁸²² Ипак, пошто је ситуација на фронту била веома тешка, патријарх је, 12. маја, издао уредбу према којој су сви способни мушкарци, избегли на територију Срема, узраста од 16 до 60 година, морају да се пријаве у народне батаљоне и приме пушке.⁸²³

Кнежевина Србија је све време материјално, морално и војно активно помагала Српски покрет и тиме знатно допринела нарочито његовим војним успесима. Током Српског покрета из Србије је било присутних од пет до осам хиљада добровољаца. Било их је из свих округа, осим из Крагујевачког, где је превагнула Вучићева политика

⁸¹⁹ Драгослав Страњковић, *Србија Пијемонт јужних Словена 1842-1853*, 23-24

⁸²⁰ Архив Србије, МИД – И, фасц. I/54, 1849

⁸²¹ Јакшић, *Преписка Илије Гарашанина 1839-1849*, 375, 376

⁸²² Архив Србије, МИД – И, фасц. I/168, 1848.

⁸²³ АСАНУБ, Дјејанија, III, бр. 781, стр. 2008, Уредба патријарха од 12. маја 1849.

да се не шаљу добровољци. У Војводину су често прелазили високи државници Кнежевине Србије, попут Стојана Симића, Стефана Стефановића Тенке, проте Матије Ненадовића, Миливоја Перовића Блазнавца и других. Они су Србима у Војводини преносили савете, упутства и предлоге српске владе и кнеза. Иако је од стране патријарха и његових присталица често приказивано да су се Србијанци борили за спас Аустрије, исто као и за српски народ у њој, Гарашанин је истицао како су они отишли у Војводину првенствено да помогну својој браћи. Говорио је да су Срби из Србије су одувек били непријатељи Аустрије. То су „курјаци који су нам од векова крв пили, па ни данас ни зашта се друго у наше послове не уплићу, него опет зато, да нам сметају ове ланце са себе збацити“. Кнежевина Србије је у том периоду ступила у тешке политичке и војне контакте са Србима у Хабзбуршкој Монархији, који су од тада, још више, у њој гледали матицу будуће заједничке државе, очекујући од ње помоћ у свом ослобађању од стране власти.⁸²⁴ Такође значајан број избеглица из Монархије налазио је уточиште и помоћ у Кнежевини Србији, која је на тај начин и материјално збрињавало своје пречанске сународнике. Од краја децембра 1848. такве појаве су биле изражене и учестале. Посебно се после пада Србобрана број избеглица увећавао. Нарочито је био присутан њихов страх од мађарских јединица. Ипак патријарх Рајачић је упозоравао Гарашанина да се избеглице примају са опрезом због потенцијалног шпијунирања. Београд и места уз Дунав су у пролеће 1849. била препуна српских избеглица. Преко *Србских новина* се посебно апеловало на помоћ за пречанске Србе. Иако је стање било тешко Кнежевина Србија је дала све своје капацитете у пуној мери да се помогне у исхрани, збрињавању и помоћи избеглим Србима.⁸²⁵

⁸²⁴ Страњковић, *Србија Пијемонт јужних Словена 1842-1853*, 23, 31, 36-37

⁸²⁵ Василије Ћ Крестић, *Војвођанске избеглице у Србији 1849 године*, 76-91, у: *Из прошлости Срема, Бачке и Баната*; Василије Ћ Крестић, *Срби у Угарској*, 222-229.

2.4 Односи Ђорђа Стратимировића са баном Јосипом Јелачићем – Српска политика и питање хрватског државног и историјског права

Одлуке Мајске скупштине подразумевале су две одлуке које су се тичале будућих односа српске војводине са Хрватском. Прва је да се Срем, претходно једна од три славонске жупаније, припоји Српској војводини, а друга је да се склопи политички савез са Троједном краљевином на темељу слободе и једнакости. У том правцу је српска делегација на челу са Рајачићем пошла у Загреб како би овај закључак предочила Хрватском сабору.⁸²⁶ У Хрватској су ове одлуке наишле на различита реаговања. Демократска струја, у оквиру које су били интелегенција и омладина, поздравили су одлуке Мајске скупштине. На другој страни, конзервативци, црква и племство, зазирали су од ових одлука и било каквог савеза са Србима. Код тих слојева хрватског друштва одлуке Мајске скупштине и улога патријархе Рајачића приликом увођења бана у дужност изазвале су велико незадовољство, тако да су били угрожени и животи чланова српске депутације у Загребу.⁸²⁷ Време ће показати да ће оба фактора хрватске политике усвојити исту платформу и иста политичка начела, која ће у основи садржати негацију равноправности Срба на територији Хрватске и Славоније.

Са своје стране, Срби у Хрватској и Славонији су скоро у целини, помало наивно, прихватили хрватски национални програм, од кога су очекивали побољшање свог социјалног и националног положаја. Блиска им је била и идеја самосталне хрватске државе уједињене са Српском војводином, у оквиру Аустрије.⁸²⁸ Ипак, у целини посматрано, Хрвати су слутили да ће морати да се упусте у сукоб са Мађарима, како би заштитили своје националне и политичке интересе. Стога су, видећи у Србима савезнике, били принуђени су да превазиђу све хрватско-српске размирице.⁸²⁹

Јосип Јелачић је био једна од најважнијих хрватских личности, током 1848-1849. године, која је битно утицала на Српски покрет у Војводини. Рођен је у Петроварадину, 1801. године, у племићкој и официрској породици, што је утицало да се и сам определи за војнички позив. Када је избила Револуција 1848. године, налазио

⁸²⁶ Славко Гавриловић, *Срем пре и у току Српског народног покрета 1848-1849*, 187

⁸²⁷ Славко Гавриловић, *Срби у Револуцији*, 62; Крестић, *Срби у Угарској 1790-1918*, 152; Василије Ђ Крестић, *Историја Срба у Хрватској и Славонији*, 19

⁸²⁸ Дејан Микавица, *Безнадежни савез, српско-хрватски односи и војвођанско питање 1848-1868*, Истраживања, 23, Нови Сад 2012, 297

⁸²⁹ Василије Ђ Крестић, *Историја Срба у Хрватској и Славонији*, 20-21

се на положају команданта у Другој банатској граничарској регименти са чином пуковника. У то време био је присталица Илирског покрета и Људевита Гаја. Тада је (23. марта) постао и хрватски бан. Аустријским властима је одговарало да то буде неко из хрватског народа, а одан Двору. Васа Богданов каже да је Јелачић био постављен због свог, са становишта Бечког двора, ниског порекла, слабог имовинског стања, наивности, несамосталности и оданости Бечком двору. За бана га је предложио Фрањо Кулмер, вођа конзервативне струје у Хрватској и непријатељ Срба и Српског покрета, имајући у виду да га учини послушним оружјем у својим рукама. Закулисним радњама, успео је и да га Народни сабор, 25. марта, изабере за бана.⁸³⁰ Какав је став барон Кулмер имао према Српском покрету и његовим циљевима види се из његових речи да су Војводину „умјетно створили бунтовници и пролетери у фракту“. „Све што није Србин, с правом не ће ништа да зна о пројектираној Војводини све ће прије покренути, него да подноси управу под утјецајем нетолерантних и сурових рацких попова и цинцара“. Он лично би се радије иселио, него да њиме влада она „фукара“.⁸³¹

Убрзо након именованја, Јелачић је објавио проглас, штампан ћирилицом и латиницом, у коме Србе и Хрвате обавештава да је именован баном Хрватске, Славоније и Далмације, позива их на слогу. „Крепка нам воља сад треба; а крепке воље не може бити без слоге. Зато слога и братинство нека буде међу нама без разлике вјерозакона; брат нек се не туђи више од брата. Та сваки је узрок досадашње мржње и распре међу једнокрвном браћом већ престао.“ Такође објављује да не признаје нову мађарску власт. Проглас је имао ефекта и утицао на расположење Хрвата и Срба против Мађара у корист лојалности Бечком двору.⁸³²

У то време је у Загребу био и Јанко Шафарик, који је говорио да „сви без разлике важност Србства припознају“ и да Хрвати „без Срба не могу ништа“, да „веру источну и азбуку кирилску врло почитују, као своју и свију Славена изворну и праву“ и да од суревњивости неке „нема више ни трага у Загребу“.⁸³³

Једна од банових првих одлука била је да прогласи укидање кметства, али и успостављање преког суда за бунтовне сељаке. Током априла дошло је до погоршања

⁸³⁰ Славко Гавриловић, *Хрватски бан Јосип Јелачић и Српска Војводина 1848-1849*, Зборник Матице српске за историју, 63-64, Нови Сад 2001, 57-59; Vasa Bogdanov, *Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848/49*, 145-146

⁸³¹ Vasa Bogdanov, *Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848/49*, 357

⁸³² *Проглас Проглас бана Јосипа Јелачића, врховног команданта војске у Војној крајини, упућен хрватском и српском народу*, Библиотека Матице српске, Нови Сад, РОМС IV 143.1, инв. бр. 814482; Крестић, *Леци на српском језику (1848-1849)*, стр. 68-70; Душан М Берић, *Славонска Војна граница у Револуцији 1848-1849*, 49-50.

⁸³³ Василије Крестић, *Историја Срба у Хрватској и Славонији 1848-1849*, Београд, 1995, 20-21

српско-мађарских односа, а Срби су на Мајској скупштини изнели своје захтеве. Реагујући на немире у српским местима у Војводини, бан Јелачић је, 29. априла, упутио писмо патријарху како му стижу гласови да „зли и опаки људи сију по народу лажне и криве мисли о положају пука и домовине наше“. То има за последицу неред и неслогу. Поручује му да као пастир и као учитељ народа не пушта вука у своје стадо, нити ученике “кварити“ „кроз пророке лажне“. Налаже му да то разгласи и својим свештеницима и објави проглас о преком суду у народу.⁸³⁴

За разлику од конзервативних кругова у Хрватској, па и негодовања већег дела хрватске јавности, Јелачић се није отворено изјашњавао по питању прикључења Срема Српској војводини. Ипак, његов став по том питању видљив је из његовог захтева изнетог приликом разговора са командантом Славонско-сремске војне границе генералом Храбовским у Градецу код Крижеваца.⁸³⁵ Тада је Јелачић тражио да се у Славонији „спријечи подизање Србизма, који нема ништа заједничког с мађарско-хрватским диференцијацијама“. Такође, игноришући одлуке Мајске скупштине о територијалној припадности Срема, он је, 6. јуна, поставио грофа Алберта Нужана за банског повереника у Срему. Уводећи тиме двовлашће у Срему, отворио је и могућност за српско-хрватске сукобе на том простору. Ипак, није му сметало да га дан раније, на Хрватском сабору у Загребу, у банску дужност уведе српски патријарх Рајачић, који је то звање добио на истој Мајској скупштини.⁸³⁶

У време напада на Карловце, Јелачић је био у Инзбруку, одакле је слао индиректне претње српским бунтовницима у Срему, који су угрожавали стари поредак. У том погледу одржавао је и контакте са Храбовским, који је тада већ био у отвореном сукобу са Србима, тражећи од њега да одржи ред и мир у Срему, док се он не врати и предузме потребне мере. У Сабору су са незадовољством гледали на његову сарадњу са Храбовским, упозоравајући га да би у случају избијања грађанског рата граничари напустили фронт у Италији и отишли да бране своје домове.⁸³⁷ Из Карловаца се, 15. јуна, по том питању огласио и председник Главног одбора, Ђорђе Стратимировић. Он је писао Хрватском сабору о потреби успостављања савеза Троједне краљевине и Српске војводине, те „да кад је један Народ нападн, нападн је и другиј, слъедоватељно у слоги тврдој ваља се бранити од нападења. Главни одбор је замолио

⁸³⁴ АСАНУК, СНП, кут. 11, св. II

⁸³⁵ Душан М Берић, *Славонска Војна граница у Револуцији 1848-1849*, 63-64; Josip barun Neustadter, *Ban Jelačić i događaji u Hrvatskoj od godine 1848*, knj1, Zagreb 1942, 230-238.

⁸³⁶ Гавриловић, *Хрватски бан Јосип Јелачић и Српска Војводина 1848-1849*, 59-60

⁸³⁷ Гавриловић, *Хрватски бан Јосип Јелачић и Српска Војводина 1848-1849*, 60-61.

грофа Нужана да што пре изађе пред Сабор и сађе народа српског тамо изложи, шта нам сада чинити ваља и како ћемо се бранити“. Одговор из Сабора је био да у случају рата треба послати извесну војну помоћ Србима, као и то да се не противе припадности Срема Српској војводини.⁸³⁸

Из немогућности да се јаче повеже са Румунима, Стратимировић и Главни одбор су покушали да појачају сарадњу са Хрватима и баном Јелачићем, Патријарх Рајачић је предао Хрватском сабору одлуке Мајске скупштине, које су наизглед прихваћене (VII законски чланак из 1848). Призната је равноправност и једнакост и савез Троједне краљевине са Војводином Србском, из Срема са границом, Барање, Бачке с бечејским дистриктом, Шајкашким батаљоном и Баната са границом и дистриктом кикиндским. Али у овим одлукама је било свега, осим искрености и солидарности Хрватске према војвођанским Србима и њиховој националној политици. Наиме, подвојеност између хрватске и српске политике дошла је још до већег изражаја управо у односу на војвођанско питање које није решено формалним прихватањем политичког савеза хрватске Троједнице са Српском Војводином 12. јуна 1848. године, на Сабору у Загребу. О томе је најбоље сведочио одштампани протокол у коме су законски чланци, који су на Хрватском сабору донесени од 29. јуна до 9. јула 1848, сложени тако да је члан XI, дезавуисао члан VII и то због питања Срема. У члану VII говори се о Војводини и Срему са Сремском Војном границом као о њеним саставним деловима, док се у XI чланку каже да народ Троједне Краљевине Сремску жупанију и (Петро) Варадинску регименту у Славонији узима и да ће их као своје супрот сваком макар којег противника насртају крепко чувати и бранити. Законским чланком XI Хрватски сабор је прецизно дефинисао суштину хрватске политике не само према војвођанском питању већ и према Аустрији, Мађарима, Србима у целини. У њему се износи да Хрватска као „од увiek слободна и од Угарске независна" држава, задржава самосталност у свим пословима осим „финанција, бојних и трговачких дјела" и спољњих/вањских послова за које треба „да се устроји један укупни одговорни министриј за читаву монархију" и један заједнички, средишњи парламент. У истом чланку је закључено да се „остале југославјанске покрајине монархије аустријске, као што је новоустројена војводина Србска, затим Долња Штајерска, Корушка, Крањска, Истрија и Горица, у ближњи савез с онима краљевинама метну". Овако представљен „политички савез" је у науци олако поистовећиван са идејом о стварању једне

⁸³⁸ Славко Гавриловић, *Срем пре и у току Српског народног покрета 1848-1849*, 189-190

јужнословенске заједнице унутар федералистички уређене Монархије.⁸³⁹ У суштини, и хрватски конзервативци, лојални према Бечу иако он уопште није респектовао такозвано хрватско историјско право, с непопустљивим резервама према српском војвођанском програму, као и хрватски либерали, у које су убрајани они друштвени фактори који су тражили укидање феудалних односа и већу социјалну правду а који су начелно уважавали југословенско становиште, у потпуности су подредили политичко деловање постизању основних циљева манифестованих у хрватској идеји државности. При том је важно истаћи да хрватска левица није могла у одлучујућој мери утицати на вођење хрватске политике коју су на Сабору и изван њега легитимно заступали Јелачић и његови најближи истомишљеници.⁸⁴⁰ Оно што је одлучивано или санкционисано на сабору у Загребу, спроводили су хрватски политички прваци на терену. На исти начин је размишљала саборска већина и хрватски бан и ни у једном питању није долазило до озбиљнијег неслагања које би пресудно утицало на јединственост хрватског националног покрета. У настојању да Срем припоје хрватској Троједници, заједнички су деловали Јелачић, Кулмер, Ожеговић и стога изгледа неприхватљиво мишљење да је то деловање значило свесно изигравање одлука Хрватског сабора.⁸⁴¹ Ни једна страна хрватске политике није показивала спремност да искрено и доследно подржи Српску Војводину уколико је то могло да значи нарушавање замишљене територијално-политичке целовитости Хрватске у којој је Срем означаван као њен неодвојиви део. Став Хрватског сабора упућивао је на закључак да од сагласја у овом питању нема ништа. У законском чланку XX је Хрватски сабор, постављајући начела и услове за преговоре са Мађарском, који су подразумевали очување аустријског јединства, слободу и једнакост свих аустријских народа под круном угарском, нагласио важност равноправности „језика и народности троједне краљевине“ и захтевано је одобравање институција „као поручанство тому; - по институцијах тих у погледу краљевина ових и војводине србске разумиева сабор изнад свега властиту администрацију и законотворство за троједну краљевину“.⁸⁴² У току расправе о српско-хрватским односима, вођене на Сабору (јун 1848), на Рајачићеве захтевање да се прецизира равноправност између Хрватске и Српске Војводине у оквиру прокламованог савеза, начелна предусретљивост хрватске стране показала се као недовољна. Рајачић је

⁸³⁹ Грађа за историју српског покрета у Војводини ..., 375 – 377. Јосип Шидак, *Студије из хрватске повијести XIX стољећа*, Загреб 1973, 17.

⁸⁴⁰ Најистакнутијим хрватским левичарима сматрају се Славољуб Врбанчић и Драгутин Кушлан.

⁸⁴¹ Д. Берић, *Нав. дело*, 172.

⁸⁴² Ј. Шидак, *Студије из хрватске повијести* ..., 17.

покушао да придобије саговорнике, за истински равноправно савезништво, следећим речима: „Ако припадне под војводу Срем, неће тиме банска власт у ничему бити повређена, јер ће се његова морална моћ протезати преко Дунава, на Бачку, Банат и Барању, камо се сад не протеже“.

Бан Јелачић је, са своје стране, очигледне разлике настојао умањити, обећавао је искрену сарадњу два одбора, српског и хрватског, који ће заједнички иступати пред хабзбуршким владаром и рукујући се са патријархом истицао како не треба говорити „ни о србству ни о хорватству“ већ држати се тога да су Хрвати и Срби ипак „један народ, једна браћа, без разлике вере“. И после тога је посланик Шрот наглашавао да не види могућност „да се Срем од банске власти одцепи“ јер „Срем на Славонију спада“, а „бану је подложена Хорватска и Славонија“.⁸⁴³ Тадашњу политику Хрватског сабора је Милетић препознао као некоректну и предлагао је измену XI законског чланка да би се избегао неповољан утисак, али све то је одбијено од стране хрватског Банског већа. Већ од тада представници Војводине јасно су могли разумети да проблематика српско-хрватских односа подразумева нарочиту политичку обазривост и опрезност српске стране иако се ова обазривост у Милетићевим тадашњим чланцима није нарочито наглашавала.⁸⁴⁴ Оно што је далеко важније од тога, јесте чињеница да се на овај начин већ тада показало да хрватска и српска национална, државна и политичка идеја у Хабзбуршкој монархији нису сагласне и политички компатибилне, да идеја Српске Војводине у Хабзбуршкој монархији, ни у прерогативима ни у територијалном оквиру, не одговара хрватским политичком програму, да српски и хрватски национални покрет могу само једно време, у изузетним околностима и ситуацијама, нарочито док траје рат против Мађара, да буду посвећени јединству које превазилази њихове засебне националне интересе. Будући да се Српска Војводина у свим сегментима показивала, у Хабзбуршкој монархији већ тада, али и касније, као идеја српске државности, она је наилазила на мање или веће неповерење, отпор и одбијање хрватске стране.⁸⁴⁵

Када је, јула 1848, бан дошао у Срем, свим силама је настојао да успостави стари поредак и обнови Сремску жупанију.⁸⁴⁶ Претио је како „неће имати довољно

⁸⁴³ *Грађа за историју српског покрета у Војводини ...*, 417 – 420.

⁸⁴⁴ Углавном је писао о питању Српске Војводине и биткама које су за њу вођене. (С. Милетић, *Сабрани списи*, књ. 1, 130-151).

⁸⁴⁵ Дејан Микавица, *Безнадежни савез*, 301-311; Дејан Микавица, *Српска политика у Хрватској и Славонији*, рукопис

⁸⁴⁶ О стању у Крижевачкој и Вировитичкој жупанији, видети опширније: Славко Гавриловић, *Вировитичка жупанија у Револуцији*, 1-44; Slavko Gavrilović, *Agrarni nemiri u Križevačkoj i varaždinskoj županiji 1848-1849*, *Historijski zbornik*, Zagreb 1960; Slavko Gavrilović, *Agrarno-socijalna zbivanja u Požeškoj županiji 1848-1849*, *Godišnjak FFNS*, Novi Sad 1960, 1-60.

штрањака колико ће их требати у Митровици“. Сукобио се и са појединим официрима, који у се противили рестаурацији у Петроварадинској регименти. Понашао се бахато и арогантно, што је појачало незадовољство Срба у Срему према њему. О намерама бана да што пре успостави стари поредак, извештен је и Главни одбор, посредством комесара Петроварадинске регименте Јакова Живановића.⁸⁴⁷ Главни одбор се овом успротивио, али је морао да пристане на компромис. Јелачић није признавао органе народне власти на подручју Срема. Месни одбор у Шиду обавестио је Главни одбор да је бан на скупштини у Илоку говорио „какав Одбор, какав патријарх, какав војвода и војводина, кад је Срем част Бановине“.⁸⁴⁸

Бан је на важна места у војсци и жупанији настојао да постави људе противнике Покрета и прикривене мађароне. Зато је Главни одбор писао Рајачићу 25. јула 1848, о двовлашћу у Срему, изражавајући неповерење према савезу са Троједном краљевином у оваквим условима. На крају је нађено компромисно решење: Сремска жупаније је опстала, али је она признала пододборе и окружне одборе као органе народне власти, потчињене Главном одбору и пристала на друге уступке. Јелачић у писму Рајачићу пише да је слога сада најнеопходнија и проклиње сваки раздор.⁸⁴⁹ Ипак реално стање ствари на терену изгледало је знатно другачије. У моменту када су прокламоване одлуке Мајске скупштине у Загребу је постојала реална опасност да тође до физичког обрачуна (покоља) над Србима, сећао се Анастас Поповић. Слично је писао и Константин Пејчић. Свесни опасности од Мађара, хрватске политичке елите су све ово време сарадњу са Србима доживљавале само као средство за постизање свог политичког хрватског циља. О томе су сведочили и многи савременици ратних и револуционарних збивања. Приликом боравка у Загребу, Тенка је приметио да се о Србима говори без икаквог уважавања. Као некакав знак компромиса истицана је чињеница да је 5. јуна Рајачић устоличио бана Јелачића, али без узимања у обзир чињенице да бискуп Хаулик у то време није желео да буде у Загребу. Сам Хаулик (од 1852. надбискуп) је истовремено врло вешто ширио тезу да Срби желе да *повлаше Хрвате* и Загреб. Пошто су тензије биле евидентне и на политичкој и на верској основи

⁸⁴⁷ Славко Гавриловић, *Срем пре и у току Револуције 1848-1849*, 201; Славко Гавриловић, *Хрватски бан Јосип Јелачић и Српска Војводина 1848-1849*, 62-63;

⁸⁴⁸ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 11, св. III/2, Седница Главног одбора од 10. августа

⁸⁴⁹ Славко Гавриловић, *Хрватски бан Јосип Јелачић и Српска Војводина 1848-1849*, 63-64; Славко Гавриловић, *Срем пре и у току Српског народног покрета 1848-1849*, 202; АСАНУК, СНП, 1848, кут. 11, св. II, Писмо од 23. августа; *Прилози за повесницу српског народног покрета г. 1848*, Летопис, књ. 111, 147-148

и Гај и Јелачић и патријарх Рајачић су покушавали да смире ситуацију, првенствено због предстојећег рата са Мађарима. У чувеној посланици (5. септембра 1848) патријарх Јосиф Рајачић је тражио да се избегну свађе са католицима и напомињао да се браћа међусобно не смеју мрзети и нападати. Посебно је забранио напад на римокатоличке цркве и апеловао да се на миран начин и без мржње живи и сарађује са католицима. Ипак патријарх је често да прекоревало Јелачића због тога што само обећава, али не пружа обећану помоћ војвођанским Србима. И Гарашанин и Рајачић су август 1848. сасвим основано сумњали у бана у његове добре намере. Гарашанин је реално процењивао да бан само води политику бечког двора и да ће се после рата са Мађарима потпуно окренути против Срба: Страшно лаже овај бан. Он просто лаже и сасвим у духу дворскоме ради. Многи сумњају овако о њему, но ја не само што сумњам, но чисто видим све његове и Мајерхоферове лагарије.⁸⁵⁰

У краткој анализи ситуације Гарашанин, 30. октобра 1848, пита Аврама Петронијевића, да ли има вести из Беча и од Бана. Сматра да ће оданде стићи „многе преваре“. Жали Мађаре, што се се завадили са Словенима, јер „најбољу су политику предузели“. За Шупљикца мисли да ће кренути путем бана Јелачића. За Русе сматра да ће настојати „задржати старо, па ма шта то коштало“.⁸⁵¹ Очигледно је било доста разлога за овакав став према Јелачићу, јер је он сво време водио дволичну политику према Српском покрету. У то време, крајем јула, бан сусрео са председником мађарске владе Баћањијем, при чему се дистанцирао од Српског покрета.⁸⁵²

Када је постало јасно да ће доћи до отвореног сукоба Бечког двора и Мађара, те да ће Срби бит значајан фактор у том сукобу, бан је почео да се окреће Србима. Он је, 28. августа, јавио да му је „јуче“ један повереник донео вести из Беча, које ће патријарху саопштити „под печатом строг тајности“. Наиме, каже да је цар признао српске захтеве и да ће опозвати манифест против њега од 10. јуна. Обећава да ће се „ових дана“ сакупити велика војска, која ће кренути ка Мађарској.⁸⁵³ Убрзо потом, 4. септембра, Рајачић је писао Стратимировићу, Сурдучком, Биги и другим командантима да му је бан рекао да је његова војска пошла према Драви и да је сутра прелази, да се увећава, да је заузео и очистио Осијек и да му „на срцу лежи“ савез са Војводином. Наредио је да се из Осијека овамо пошаљу пушке, топови, барут,

⁸⁵⁰ Дејан Микавица, Горан Васин, *Револуција и Рат за Српску Војводину*, 29 (рукопис); Василије Ђ Крестић, *Срби у Угарској*, 152-154.

⁸⁵¹ Гргур Јакшић, *Преписка Илије Гарашанина*, 320

⁸⁵² Славко Гавриловић, *Хрватски бан Јосип Јелачић и Српска Војводина 1848-1849*, 67

⁸⁵³ Jozsef Thim, II, 651-652

муниција. Они, команданти, треба сваког да увере у постојаност и искреност овог савеза, те да ће заједно са бановом војском Војводина ускоро бити ослобођена.⁸⁵⁴ Стратимировић је о томе вероватно био обавештен нешто раније, јер је 1. септембра писао Главном одбору да намерава да усагласи своје операције са војском бана Јелачића. Стога је планирао да заузме Кер, тамо установи свој логор и одатле напредује ка Дунаву.⁸⁵⁵ Јелачић је 11. септембра ушао у рат са Мађарима, али не да помогне Србима, који су тада у тешкој ситуацији, већ се упутио према Пешти и Бечу, како би помогао династију.⁸⁵⁶ Тада је Стратимировић почео да сумња у искрене намере бана Јелачића да помогне Србима. То се види из његовог писма Книћанину, од 28. септембра, у којем изражава бојазан да ће бан склопити споразум са Мађарима, који неће бити српском интересу, већ у интересу партије коју заступа бан.⁸⁵⁷

У тешким приликама за Српски покрет, с намером да обезбеди призање одлука Мајске скупштине, Рајачић је послао у Беч најпре Јована Суботића, а касније и трочлану делегацију у којој је био и Ђорђе Стратимировић. Делегација се најпре састала са баном Јелачићем тражећи његову помоћ у тој ствари. Јелачић се тада налазио у Бечу, са циљем да угуши новембарску револуцију. Бан је чланове депутације представио министру председнику кнезу Феликсу Шварценбергу и „најтоплије“ их препоручио.⁸⁵⁸

⁸⁵⁴ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 6, бр. 681/III

⁸⁵⁵ АСАНУК, СНП, 1848, бр. 421

⁸⁵⁶ Посматрајући контекст Револуције у Монархији у јесен 1848, карте су изгледале нешто измењене. После похода Радецког у Италији, Двор је могао да се окрене сређивању унутрашњих прилика у Аустрији, а затим да се усмери ка Мађарима. Тако је 7. септембра парламент донешен Закон о еманипацији сељака. Работе су укинуте. Сељаци су брзо распродали своју земљу и прешли у градове. Проблем је био Кошут и његови упорни покушаји да раскине сваку везу са Аустријом. Мађарска аристократија морала је да се повлачи пред јачањем средње класе и све израженијим шовинизмом. Дворски кругови су били решени да поразе Мађаре. Јелачић је, после бројних и узалудних апела патријарха Рајачића, на царски позив најзад, на челу војске прешао Драву 11. септембра. Мађарска влада је одговорила формирањем Домобранских јединица 14. септембра 1848. Министарство одбране је формирано 15. септембра. Кошут је кренуо да сакупља добровољце. Револуција је поново усталасала Беч 6. октобра. Главни град Монархије је тада већ био угрожен. Немачки националисти су желели да замене Аустрију новом немачком државом слично Мађарима. Пред Бечом је била мађарска војска која је заобишла Јелачића. Док су Мађари оклевали Виндишгрец је поново спасао ситуацију. Са свежом и реорганизованом војском је најпре подигао опсаду Беча, 24. октобра, потом је угушио Револуцију. Већ 27. октобра потписани су нови укази о још ширим овлашћењима за Виндишгреца. Аустрија се вратила на сазу своје утабане политике. Шварценберг је постао премијер 21. новембра, а 2. децембра је абдицирао цар Фердинанд у корист братанца Франца Јозефа. Јелачић и Виндишгрец су 30. октобра 1848. код Швехата поразили мађарске трупе и отворили нову страну односа са Владом у Будиму. (Дејан Микавица, Горан Васин, *Револуција и рат за Српску Војводину*, 28, рукопис; Петар Рокаи, Золтан Ђере, Тибор Пал, Александар Касаш, *Историја Мађара*, 440-444)

⁸⁵⁷ Thim, III, 53-54

⁸⁵⁸ Славко Гавриловић, *Хрватски бан Јосип Јелачић и Српска Војводина 1848-1849*, 68; Душан Берић, *Славонска војна граница*, 151-163

Приликом путовања у Беч, идући кроз Хрватску и Славонију, Ђорђе Стратимировић је 12. новембра стигао у Загреб. Том приликом је записао да је тамо „дух народности и слободе јошт у дубоком сну. Немачки елемент, старе форме и стара бирократија тако влада, као да нити је било догађаја у марту, нити пак наши народни покрета у мају“. Нема „одушевљења за Војводовину“, већ негодовања, не против Срба, већ против Војводине и то нарочито код официра.⁸⁵⁹

Како пише у својим *Успоменама*, Стратимировић је у Бечу успоставио тешње, врло пријатељске везе са Јелачићем. Касније је писао да је бан врло леп човек и омиљен код жена. Такође, говорио је да је достојанствен, талентован и, као одличан говорник, успешно је заступао интересе Хрватске и Срба у Хрватској. Бан му је указао част и позвао га са њим на један банкет на којем су учествовали министар и најистакнутији официри. Јелачић му је понудио да интервенише код цара интервенисао како би добио одговарајућу награду за своје заслуге. Питао га је да ли хоће висок орден, некакав камерални спахилук или одговарајући чин у војсци. Напоменуо му је да би га кнез Шварценберг наименовао за пуковника. Стратимировић је све то одбио.⁸⁶⁰ Напредак је донео вест да је у једној здравици „милом и јуначком“ народу српском, поред „мудрој Сједини“ и војводи Шупљикцу, бан Јелачића је наздравио и Стратимировићу (на трећем месту). На то је у дворани одјекнуло „живили!“.⁸⁶¹

У разговорима са Јелачићем Стратимировић му је изнео мишљење да је карактер борбе сада измењен и да се води само између династије и мађарских револуционара. Са тим се сложио и Јелачић, рекавши да и Виндишгрец увиђа неодрживост старог уређења државе и да ће се морати поштовати равноправност народа.⁸⁶² Током боравка у Бечу Стратимировић помиње једну епизоду када је од смрти спасао извесног бечког фабриканта Фиција. Стицајем околности упознао је његову супругу и сазнао да је њеног мужа, међу осталима, Виндишгрец осудио на смрт, а пресуда је требала да буде извршена наредног дана. Тим поводом је отишао до бана Јелачића кога је подсетио на награду коју му је овај обећао. Сада га је замолио да уместо награде код Виндишгреца издејствује помиловање за тог човека. Иако

⁸⁵⁹ АСАНУБ, Дјејанија, I, бр. 157, стр. 399-400; Славко Гавриловић, *Срем пре и у току Српског народног покрета 1848-1849*, 228

⁸⁶⁰ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 40-41

⁸⁶¹ *Напредак*, 16/28. IX 1848, 5

⁸⁶² József Thim, *A Magyarországi 1848-49-iki szerb fölkelés története*, I, Budapest 1940, 260-261

изненађен овом молбом, Јелачић је пристао и још исто вече Фиција је помилован. Његова породица никад није сазнала ко им је помогао.⁸⁶³

Када је почетком 1849. године обновљен сукоб у вођству Покрета, то није прошло незапажено ни у хрватским круговима. Кулмер је, 3. јануара, писао Јелачићу и Шварценбергу како „Стратимировић не престаје агитирати“, те да намерава поново да иде у Оломуц, како би издејствовао признање граница Војводине. Такође, нешто касније јавља да „српске прилике постају све опасније“, а патријарх је „сасвим у рукама бунтовника“. У наредним данима Кулмер обавештава бана Јелачића како Срби иду „путем Мађара“, да су нетолерантни према Хрватима, и да им треба њихово пријатељство само док им је потребна помоћ са те стране. Јавља му да је примио дојаву да је Стратимировић у тесној вези са Обреновићима и, уопште, плаши се да ће им „српске ствари“ направити још неприлика. Зато, ласкајући бану о његовим војничким способностима, Кулмер му пише да је само он у стању да учини крај српским сплеткарењима и мешању Србије у овај такозвани српски рат за слободу, те да би рат требало да „докрајче“ царско-краљевске чете.⁸⁶⁴

Јелачић, 6. јануара 1849, пише Кулмеру да је Стратимировић „агитатор прве класе“ и да је у тесној вези са присталицама Обреновића у Земуну. Путовао је по Банату и како би интригама дао више на важности Лојд [Пештански – п. а.] га је назвао генералом и и певао у његову славу. Патријарх му је отворени противник и залаже се за Тодоровића.⁸⁶⁵ У вези са Стратимировићем, Кулмер му, 12. јануара, одговара да је овај на путу за Карловце био у Загребу, где је присуствовао и једној седници Словенске липе. Тамо је рекао да се мора убрзати избор војводе, како би се спречило мешање аустријске владе у тај избор. Све време је био обучен у униформу. Са тим у вези Кулмер му нешто касније пише како сматра да Војводину не треба препустити тамошњим вођама и како је тамо „комунистички пролетаријат преузео власт“.⁸⁶⁶

У пролеће 1849. године, када је покрет био у великој кризи и у време великих борби у Шајкашком батаљону против Перцелове војске, Јелачић је са Јужном армијом дошао у Срем. Циљ овог похода био је да започне операције у Бачкој, да се истисне утицај Рајачића и он преузме Српски покрет. Иако је сматрао да је Српски покрет сепаратистички и противио се увођењу српског језика у војној администрацији

⁸⁶³ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 41-42

⁸⁶⁴ АСАНУБ, Дјејанија, I, бр. 160, стр. 405-406; Vaso Bogdanov, *Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848/49*, 355-356

⁸⁶⁵ Thim, III, 294-295; Душан М Берић, *Славонска војна граница*, 175-195.

⁸⁶⁶ Vaso Bogdanov, *Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848/49*, 356

Границе, Јелачић је током 1849. године потајно гајио наду да би могао да буде изабран за војводу, уместо преминулог Стефана Шупљикца.⁸⁶⁷ Долазећи у Војводину, бан је прогласом од 15. маја 1849, поздравио Србе као „борце за Монархију“, истичући своју верност цару и народу, и позивао на јединство и слогу српског и хрватског народа.⁸⁶⁸ Средином маја писао је Кулмеру да га Срби жудно очекују. Они су, наиме, уморни од патријарха и радије би слушали њега него Главни одбор. Исто важи и за Румуне и Немце. Сложио се да Срем треба да припадне Војводини, а да губитак Срема Хрватској треба надокнадити Барањом и Међумурјем. Помиње и Стратимировића као „најспособнију“ српску главу и веома омиљеног у Шајкашком батаљону. У то време Стратимировић је већ био официр у његовом штабу, заклињући се на верност цару и осуђујући „поповско газдовање“.⁸⁶⁹

Стратимировић се сећа да је он, када је половином маја за команданта Шајкашког батаљона постављен мајор Бунчић, преко Срема отишао у главни стан бана Јелачића у Осијеку. Тамо је дошао на позив самог бана, који је хтео да га укључи у аустријску војску. Стратимировић је пристао на овај компромис како би демантовао интриге да је српски покрет уперен против цара и на предлог бана Јелачића именован је за потпуковника његове хусарске регименте. У немачким Успоменама пише да прихватио Јелачићев предлог и постао официр у његовој хусарској регименти, како би се обезбедио од „Рајачићевих махинација“.⁸⁷⁰

Изгледа да је идеја о ангажовању Стратимировића у оквиру царске војске потекла од аустријских официра, који су је пренели Мајерхоферу. После догађаја у Шајкашкој, барон Велден је, 29. априла, писао Мајерхоферу о енергичном држању и учинку Стратимировића током битке, те да он, и поред противречних ставова који постоје о њему, сматра да би он био користан „за нашу ствар“.⁸⁷¹ Потом, Мајерхофер у свом писму Шварценбергу, од 16. маја, такође помиње Стратимировићеве заслуге у борбама у Шајкашкој почетком априла, и предлаже да би, због његове непоузданости, било најбоље да се он стави на располагање бану у његовом главном штабу. Тако би се стално држао под надзором. Каже да му је и сам Стратимировић поднео молбу за звање штапског официра, као знак лојалности.

⁸⁶⁷ Славко Гавриловић, *Хрватски бан Јосип Јелачић и Српска Војводина 1848-1849*, 72

⁸⁶⁸ Thim, III, 743

⁸⁶⁹ Славко Гавриловић, *Хрватски бан Јосип Јелачић и Српска Војводина 1848-1849*, 72-73

⁸⁷⁰ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 58-59.

⁸⁷¹ Thim, III, 680-681

Мајерхофер је ову идеју претходно већ саопштио и Јелачићу, који о томе извештава свог ментора Кулмера. Каже му да је Мајерхофер довео Стратимировића у Осијек и препоручио му да би било веома корисно да га именује штапским официром. Сличан захтев му је упутио и патријарх. Стратимировић је способан и ужива велику популарност у Шајкашком батаљону. Јелачић је индиректно саопштио Стратимировићу овај план, на шта је он изјавио да жели заложити свој живот за јединство Монархије и за цара. Стратимировић није одмах добио команду над трупама, већ је бан инсистирао да буде додељен његовом главном штабу, што би и њему импоновало. На Стратимировића већ мотри витез Хомпеш, који ласка његовој храбрости и упућује га на лојалност Аустрији. Стратимировић му је, прихвативши његову пружену руку одговорио: „Ако ви и најмање сумњате у то, пуцаћу у вас“. Углавном, Јелачић сматра да треба прихватити овај Мајерхоферов предлог. Сурдучки о томе пише следеће. Он је, на име, по хитном налогу морао да оде код бана у Осијек. Зетекао је бана још у кревету и када је хтео да се удаљи бан га упита: „Станите мало; кажите ми за Стратимировића, где је и шта ради он, од кад му је патријарх одузео команду“. Сурдучки му је рекао да је Стратимировић био у Карловцима, али на вест о паду Јарка отишао је у Тител. Тамо се опет прогласио за команданта. Детаљно је бану испричао о биткама код Мошорина и Вилова, Будисаве и Каћа и о улози Стратимировића у њима. Пошто је команду поново преузео Бунчић, Стратимировић „наново организира батаљон, тумара по логорима, те узнемирује ц. к. офицере“. Сурдучком је тада, како он каже, пала на памет мисао и рекао је бану: „Да не би Стратимировића, ушао би Перцел у Тител, али му он пресече пут. Ваша екселенција учинила би велику милост, кад би га на какав код начин удаљила из батаљона, макар га узели у главни стан. Он је способан и одважан а академиста је, па би га требало наградити. Ја молим, примите га за флигелађутанта или калопена у чину мајора“. Бан му је одговорио: „Добро; ви му кажите за овај разговор, па нека ми он што пре овамо дође“. Већ сутрадан Сурдучки је срео Мајерхофера и Стратимировића на њиховом путу за Вуковар и саопштио му шта је бан поручио.⁸⁷²

Из главног стана бана Јелачића у Осијеку, Стратимировић је са Јужном армијом преко Вуковара стигао у Руму, где је главни стан боравио неколико дана. Одатле је Армија отишла до Сланкамена и код Титела прешла у Шајкашки батаљон. Почетком

⁸⁷² Наше доба, бр 100, 1895.

Напомена: Према вестима из штампе, Стратимировић је стигао у Осијек 17. маја, заједно са Мајерхофером. (*Wiener Zeitung, Abend Beilage*, 24. V 1849, 124; *Deutsche Allgemeine Zeitung*, 29. V 1849, 140)

јуна у Тител је стигао и бан, а одатле је отишао у Каћ. Ту се утаборила цела Јужна армија. Она се тада састојала од 40 батаљона пешадије, четири кирасирске и једне коњичке регименте, и око 20 батерија топова. У Мошорину је и даље био стациониран Книћанин са својим Србијанцима, са задатком да одатле штити евентуалну оступницу Јужне армије у Срем.⁸⁷³

Ускоро се Јелчићева војска сукобила са војском мађарског генерала Киша. Незнајући за прелазак Јужне армије у Шајкашку, Киш је 7. јуна напао српску војску код Каћа. У тој бици, у којој су Мађари поражени, као и онима које су убрзо уследиле, у саставу Јужне армије учествовао је и Ђорђе Стратимировић.⁸⁷⁴ Током спора патријарха и његове опозиције у Покрету, у којој је Стратимировић још имао значајну улогу, у мају 1849. године, и једна и друга страна су се обраћали Јелачићу за помоћ и подршку. Истицано је његово родољубље, његово словенско срце и изражавали су наду да ће се под његовим руководством, као „поглавара“ народа поново завијорити српско-хрватска застава на границама Војводине. Јелачић није реаговао на молбу патријарха спочетка маја 1849. године да пошаље војску у Земун, како би завео ред и мир. Исто тако, грубо је одбио делегацију коју су му послали патријархови противници, рекавши им да он признаје само Аустрију и целокупност Монархије.⁸⁷⁵

Тих дана писао је Кулмер Јелачићу како је чуо да је стање у Војводини веома лоше и да су односи „тамо толико подровани, све је тако деморализовано, нерасположење према Аустрији је тако велико и тако одлучно“. Због тог сумња да бан Јелачић може успети да среди стање. Кулмер каже: „Бог нека чува Хрватску од тијесне везе са Србима“, сматрајући тај однос „неизведивим“ и штетним за Хрватску „осим ако хоћемо доћи с коња на магарца и ако хоћемо да и ми подносимо владу попова“.⁸⁷⁶ После Каћке битке војска бана Јелачића се улогорила код Новосадске барутане. Пошто је у војци владала колера, бан је мислио да ће једна војна акција побољшати здравствене прилике, те је одлучио да нападне Нови Сад. У тој акцији је учествовао и Стратимировић, кога је бан због доброг познавања Новог Сада поставио на чело дела војске која је требала да продре у град од стране Темишварске капије. Пошто су лако ушли у Нови Сад, Стратимировић је бана сместио у кућу Јована Хаџића-Светића. Када је због бомбардовања Јелачићева војска напустила град, испоставило се да се део људства није повукао. Тада је Јелачић дошао од Стратимировића и дао му задатак да

⁸⁷³ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 59

⁸⁷⁴ исто, 59-60

⁸⁷⁵ Славко Гавриловић, *Хрватски бан Јосип Јелачић и Српска Војводина 1848-1849*, 73

⁸⁷⁶ Vasa Bogdanov, *Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848/49*, 356-357

извуче ову војску. Он је, ризикујући живот у запаљеном Новом Саду, то и успео.⁸⁷⁷ Јелачић на другој страни ипак није осветало свој војнички образ. Дана 12. јуна 1849, Нови Сад је у великој мери његовом несмотреношћу био готово срвањен са земљом, мађарским бомбрадовањем са Петроварадинске тврђаве. Генерал Ерне Киш је завио Нови Сад у пламен и пепео. Војска је опљачкала остатке. Срушене су најлепше куће и зграде у српском делу (центру) Новог Сада у улицама Господској, Футошкој, Хлебарској и Ћурчијској. Изгореле су Саборна, Алмашка и Николајевска црква, владичански двор са архивом и библиотеком, српска гимназија и делимично Јерменска црква. У кући Јована Хацића је изгорела драгоцену библиотека са 3000 књига, Медаковићева штампарија, док је од укупно 2812 кућа изгорело чак 2004. Град је после тога препуштен пљачки војске и мађарске сиротиње. Суштински, Нови Сад се од тог бомбардовања није опоравио више од две наредне деценије. Насељавање мађарског становништва које је уследило, имало је конкретан циљ да се етнички промени слика града пошто се део српских избеглица из Новог Сада није вратио из Срема или Кнежевине Србије.⁸⁷⁸ Полит се касније присећао да је "данашњи Нови Сад изгубио је и свој стари облик, што се тиче становништва. Нови Сад је пре буне носио тип *српске вароши*. Срби су доминирали и поседом и интелигенцијом. Представништво и магистрат беху у њиховим рукама и само су Немцима католицима (камо се у оно доба и Шокци рачунали) чинили неке уступке. Било је нешто Словака и Русина и по која породица јерменска. Мађара није било. Тек после тридесетих година почела се досељавати сиротиња мађарска, понајвише Калвини. Највише их је било путунција, па онда кочијаша и других слугу. Калвинску цркву сазидали су далеко *после* буне. Тамо, где су се настанили, према успеном гробљу, тај крај звао се: калвински крај. У оно доба пре буне држао се код звања у магистрату *паритет* међу православнима и католицима... Година 1848.-1849. чини као неки одсек у повесници оностранога Српства. После буне настали су други одношаји, то је био други свет. Наша породица после буне, како је Нови Сад изгорео, живела је у Бечу, док се наше куће у Новом Саду нису опет подигле. Ја сам науке у Бечу продужио и ту је у школама било много српских *другова*, али готово да су сви сада већ *покојници*. После буне настао је други свет. Српске вароши и села беху већином попаљена, разорена. Стари становници су

⁸⁷⁷ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 60-62; Полит Десанчић, *Како је то било у нас Срба у Буни године 1848*, 166; Дака Поповић, *Војвођански градови у буни 1848-9*, Нови Сад у 1848-9, 29-30

⁸⁷⁸ Дејан Микавица, Горан Васин, *Револуција и рат за Српску Војводину*, рукопис, 33; Василије Ћ Крестић, *Срби у Угарској*, 213-215; Др. Ј. Тим, *Бан Јелачић заузима Нови Сад 12 јуна 1849*, ГИДНС, 1933, 246-247; Slavko Gavrilović, *Borbe oko Petrovaradinske tvrđave 1848-1849*, Godišnjak FFNS, Novi Sad 1972.

неки изгинули, неки се разбегли, само неки део се вратио на своја гаришта. Да! Била су то гаришта, па и на тим гариштима Србин је још био добре воље, није изгубио свога хумора. Тада се певала песма: «Макар било и у селу гара, неће Србин код Мађара.» Познат је и онај одговор Сентомашанинов великом жупану пок. Исидору Николићу, кад га је видео на цичи зими *без опаклије*. «А где ти је, пријане, опаклија?» запита Исидор Николић. А Сентомашанин одговори: «Е, господине, не може бити и Војводина и опаклија!»⁸⁷⁹

Јелачић је, 29. јуна, писао је цару о стању у тадашњем VII војном округу, говорећи да је становништво изгубило поверење у органе народне власти, који на његову жалост још постоје. Народ се по разним питањима обраћа њему, те, пошто је он преаузет војним питањима, треба повратити углед царске власти, јер патријарх и Мајерхофер у томе неће успети. Предлаже да се поставе посебни повереници, преко којих би се успоставило функционисање централне власти.⁸⁸⁰ После тога, 11. јула, одлучено је да се патријарх развласти, да се у Срему успостави банска јурисдикција, а да се у Граници опрезно врати војна управа. Рајачић је разрешен дужности комесара и позван у Беч на преговоре о будућности Срба у Монархији. Јелачићу је стављено у дужност да спроведе привремену војну и грађанску управу у Војводини, уз помоћ Мајерхофера и дворског саветника Флука.⁸⁸¹ Патријарх је на Светог Илију из Земуна издао опроштајни проглас у коме тврди да бан неће српски народ оставити „у блату“ и да ће „под његовим штитом стећи“ Војводину и војводу.⁸⁸²

⁸⁷⁹ Михаило Полит Десанчић, *Покојници*, део 1, 11-29

⁸⁸⁰ Jozsef Thim, III, 807-809.

⁸⁸¹ Jozsef Thim, III, 813-815, 832-833; Vaso Bogdanov, *Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848/49*, 357-358

⁸⁸² *Проглас патријарха Јосифа Рајачића*, Библиотека Матице српске, Нови Сад, РОМС 113.1, инв. бр. 831450, и РОМС 112.1 инв. бр. 831448; *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, Zagreb, 14. VIII 1849, 116; Василије Ђ Крестић, *Леци на српском језику (1848-1849)*, 322-329

2.5 Двор и Српски народни покрет – парадигма изневерених надања

У прво време Српски покрет није имао додирних тачака са водећим круговима Монархије. Настао је независно, као реакција на угрожавање старих српских привилегија од стране Мађарске револуције. Све до јесени, државне власти нису са благонаклоношћу гледале на српске захтеве и активно покушавале да Србе потчине Мађарима. Тако су олако Мађарима предале Војну границу. О томе говори и хладан пријем српске делегације у Инзбруку и одбијање да се признају закључци „незаконитог конвента“. Тек касније, Срби и Двор се силом прилика налазе на истој страни, само захваљујући заједничком непријатељу - Мађарима. Оличење аустријске политике према Српском покрету био је Фердинанд Мајерхофер. Мајерхофер се у време почетка Српског покрета налазио у Београду, на положају аустријског конзула, на којем је био од 1843. године. Као аустријски конзул у Београду Мајерхофер се све време бавио Српским народним покретом, настојећи да утиче на њега. Према Игњатовићу, он је био „мефистофелс“ Српског покрета. Редовно је слао извештаје влади у Бечу о приликама у Београду и Јужној Угарској, нарочито у Војној граници. Радио је и против антитурског покрета, који је у Србији избио априла 1848. године, а чији су инспиратори били Срби из Пеште (Теодор Павловић и Јаков Игњатовић), са циљем ослобођења од турске власти и уједињења са Бугарском и Босном у једну јужнословенску државу.⁸⁸³

Земунски и Панчевачки догађаји су изазвали силно узнемирење и код Мајерхофа. Он је 25. марта писао Двору да је због стања у Војној граници „највеће врење“ и у Београду. У експанзији је „илирско-панславистичкња партија“ и да постоји опасност да се покрет рашири и у турске провинције. Београдом круже позиви да се искористи тешко стање у Аустрији и да се Турци протерају из тврђава. Са пуковником Данилевским је разговарао како да се устанак „задржи“, бар док се не смири ситуација у Панчеву и Земуну.⁸⁸⁴

Мајерхофер 18. априла 1848, јавља да је, заједно са Данилевским, саветовао српској влади да сачува мир. Жали се што је војна команда у Земуну пропустила у Београд студента Светозара Милетића. Српској влади није мило што је он тамо, али због притиска јавног мњења не може да га испоручи. Мајерхофер је тиме одговорност

⁸⁸³ Јован Савковић, *Фердинанд Мајерхофер у Српском покрету 1848-49. године*, Зборник Матице српске за друштвене науке бр. 17, Нови Сад 1957, 77; Јаков Игњатовић, *Мемоари* (I), 221

⁸⁸⁴ Радослав Перовић, *Грађа*, I, 33; Дака Поповић, *Српски покрет у Војводини*, 43

пребацио на Угехофера, претендујући на његов положај. Сматра да би тако, из Земуна, боље држао под контролом српски покрет.⁸⁸⁵

Пошто је био упознат са закључцима Мајске скупштине и знао за српска настојања да се еманципују од мађарске централистичке политике, предлагао је Двору да се српским покретом потајно диригује у аустријском интересу, а против Мађара, јер су Срби у Јужној Угарској верни цару. Такође, јасно је видео да ће се, на овај или онај начин, у српско-мађарски сукоб укључити и Кнежевина Србија. Она покушава да умири Србе у Војводини и упућује их на лојалност Аустрији, али страховао је да када дође до отвореног сукоба, ни Србија неће моћи да остане потпуно неутрална. Он се томе неће противити, уколико се то не сукоби са аустријским интересима. О томе је, 25. маја, писао заповеднику Баната, Пиреу, наводећи да ће он заузети став у корист одржања Монархије и цара. Ипак, у то време аустријске власти су сугерисале Мајерхоферу да се у тим стварима држи неутрално.⁸⁸⁶

За аустријске власти је било најважније да се одржи ред и мир у Војној граници, после царевог манифеста граничарима, од 10. јуна, којима се уз повластице саопштава да се Граница потчињава мађарској влади. Зато је, 16. јуна, објављен проглас граничарима и Шајкашима да не подлежу агитацијама и да се врате у покорност војним властима. Од њих се тражи да врате осам топова које су узели, да се врате својим породицама, да уредe њиве. Не прети им никаква опасност ни са које стране, ни за језик, ни за веру. „Заблуђеници! вратите се у покорност“, јер се непокорност неће трпети.⁸⁸⁷

После Храбовсковог напада на Карловце, Мајерхофер је, 28. јуна, обавестио барона Весенберга, да је поред конзулата, силом прилика добио да води и земунску команду. Са тог места може боље да ради против анархије, штетних утицаја из Србије и да одржава царски ауторитет.⁸⁸⁸

Пише и да му је бан Јелачић поверио да реорганизује Петроварадинску, Немачко-банатску регименту и Шајкашки батаљон, у чему му је помогао и Рајачић и неки српски официри, те је врло брзо постигао успех у томе. Ипак, без доласка Шупљикца нема изгледа да ће анархија престати. Хвали патријарха који ради у

⁸⁸⁵ Thim, II, 112-113; Дака Поповић, *Српски покрет у Војводини*, 54

⁸⁸⁶ Радослав Перовић, *Грађа*, I, 307-308; Јован Савковић, *Фердинанд Мајерхофер у Српском покрету 1848-49. године*, 79

⁸⁸⁷ Радослав Перовић, *Грађа*, I, 391-392, 407

⁸⁸⁸ Јован Савковић, *Фердинанд Мајерхофер у Српском покрету 1848-49. године*, 81

интересу Беча.⁸⁸⁹ Током августа 1848, Мајерхофер је путовао по Војводини, о чему говори писмо Стратимировићевог ађутанта Годоровића, од. 16. августа, у коме га обавештава да се срео са Мајерхофером. Овај му је саопштио да има пуномоћје од бана Јелачића да реорганизује Војну крајину. Каже и да Србима не треба војвода док се на заврши рат са Мађарима. На основу поменутог пуномоћја Мајерхофер је постављао и одликовао српске официре.⁸⁹⁰

У том првом периоду, постојала су извесна неслагања представника аустријске власти са Мајерховеровом делатношћу, нарочито када се радило о преласку добровољаца из Србије. Весенберг је, 12. септембра 1848, писао Латуру да је Мајерхофер користан, али да је отишао далеко да ради без пуномоћја, што изазива протесте код Мађара. И Пире, који је очигледно био против Јелачићеве одлуке, писао је о мисији Мајерхофера у Банату, иако њему (Пиреу - п. а.) још увек није одузето заповедништво, које му је поверио цар. Чуди са на и Мајерхоферов пристанак на прелазак „сирових турских хорди“ на царско тле, којима је интерес да узму Банат и створе српско краљевство. Пире замера и Јелачићу због савеза са Србијанцима.⁸⁹¹ Мајерхофер је признавао да у међу србијанским добровољцима има доста авантуриста и сплеткароша, али да само захваљујући његовим активностима и оданости војске цару, успева до одржи ред у војсци. Управо стога је било неопходно да добије овлашћења од Јелачића.⁸⁹²

Како је било и очекивано српска влада је током маја 1848. године започела са индиректним слањем помоћи Србима преко Саве и Дунава. Мајерхофер је био свестан да Србија, између осталог, настоји да се одужи војвођанским Србима за помоћ у време њихових сукоба са Турцима. Међутим, Турска и Русија су протествовале против слања добровољаца из Србије. И Мајерхофер се ангажовао по том питању. Када је дошло до сукоба Србијанаца и Мађара у Новом Саду, тражио је од српске владе да опозове све своје држављане из Угарске. Она је у ту сврху послала Атанасија Николића, у чему је Мајерхофер поново видео лојално држање Србије.

О мерама које је, заједно са Данилевским, издејствовао код српске владе ради спречавања наоружаних лица, нарочито омладине, да из Србије прелазе у Војводину, 26. маја је известио војну команду у Земуну.⁸⁹³ Нешто касније јавља да су успели да се

⁸⁸⁹ Зигфрид Капер, *Српски покрет у јужној Угарској*, 193-194

⁸⁹⁰ Драгољуб М Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 85-86

⁸⁹¹ Thim, III, 20-21, 32-33 и 35-36

⁸⁹² Исто, 175-176

⁸⁹³ Радослав Перовић, *Грађа*, I, 338.

званично укине постојање удружења која су задужена за регрутовање добровољаца и прикупљање оружане помоћи српским националистима. За даље спречавање преласка требало је да се побрине српска обалска стража. Ипак, не нада се да ће та мера имати дугорочнијег ефекта, јер су овдашње власти заузеле вестима о повратку Обреновића, а у народу постоје велике симпатије за Србе у Аустрији. Сматра да ће поменута удружења наставити са радом, само мање јавно. Додуше, међу онима који прелазе је највише студената, бећара, шегрта, путујућих надничара и занешењака.⁸⁹⁴ Како је улога добровољаца из Србије у Покрету расла, Мајерхофер је поштравао став о њима. Бану Јелачићу је, 7. септембра 1848, јавио да одобрава Рајачићеву намеру да се сви Србијанци, због разбојништва и пљачки њихових поједних припадника, концентришу у Карловцима и ставе под Книћанинову команду. Писао му је и 20. септембра како би Србијанце требало уклонити из ових крајева. Виндишгреца, 4. новембра, обавештава да су се Србијанци вратили у Србију. Описује их као сирове, недисциплиноване и разбојничке расположене, те да само Книћанин* може са њима да изађе на крај. „Морамо да настојимо да их се, ако је могуће што пре отарасимо“.⁸⁹⁵

Стално мењајући став, Мајерхофер, после раскида Беча са Мађарима, тада подстиче српску владу да интензивније помаже Србе у Војводини, јер је то у интересу и Аустрије, али и Русије и Турске.⁸⁹⁶ Када је, крајем децембра, ситуација на војном пољу у Банату је постала лоша, Мајерхофер је писао Виндишгрецу да ће трупама у Банату доћи у помоћ неколико хиљада Србијанаца, тврдећи да је то сада неопходно. Када су, према њему, добровољци поново постали непотребни, он је, 24. јануара, у писму Шварценбергу, поново помињао зверства Србијанаца које је довео Шупљикац, за време док је он био у Ердељу. Они се понашају као средњовековни азијатски ратници и то преносе и на регуларне трупе. Њихову петодневну пљачку у Вршцу нико није могао да заустави. Зато би их требало одстранити, а српску војску спојити са Јелачићевом. У циљу сређивања прилика у вези са Србијанцима, предложио је да овде из Србије дође Стојан Симић. Убрзо по његовом доласку констатовао је да се стање побољшава.⁸⁹⁷

Када се Симић сукобио са Рукавином, који је омаловажавао Србијанце, јер су само пљачкаши, а овај му одговорио да ако нису потребни могу одмах да се врате.

⁸⁹⁴ Thim, II, 312-317, 439-442

* Мајерхофер је за Книћанина мислио да је добар и храбар човек, али без војног и друштвеног образовања и подложен интригама и лажима.

⁸⁹⁵ Исто, III, 15-16, 27-29, 159

⁸⁹⁶ Милорад Екмечић, *Стварање Југославије*, књ 1, 562-570.

⁸⁹⁷ Thim, III, 273-274, 344-347; Дака Поповић, *Српски покрет у Војводини*, 191

Мајерхофер пише Шварценбергу да су они овде још потребни и да би њихов одлазак угрозио односе са Србијом. Мајерхофер је био против повратка Милоша и Михаила Обреновића у Србију, а то није желела ни Русија. Такође веровао је да се Милош повезао са Мађарима и да уз њихову помоћ изврши преврат у Србији. Милош Обреновић, тада у изгнанству, поручио је Србима у Јужној Угарској да се „нагоде са Мађарима, јер ако то не ураде, Аустријанац ће да превари и Србе и Мађаре“. Мајерхофер је редовно јављао министарству спољашњих послова о кретању Обреновића. Код бана је интервенисао како би спречио њихов повратак, а радио је и на томе да се Михајло удаљи из Новог Сада. Чак је предлагао да Обреновиће преместе у унутрашњост Монархије.⁸⁹⁸

Са своје стране представници власти у Србији добро су разумевали политику аустријских власти према Србима у Војводини и у основи имали негативан став према њој, односно према онима који су је спроводили. Гарашанин је, 27. августа, у писму Авраму Петронијевићу исказао сумњу у добре намере Мајерхофера, бана и Беча. „Могу они Мађаре тући, али ни Србима бољег добра не желе него Маџарима“. Верује да ће када победе Мађаре, окренути леђа и Србима.⁸⁹⁹ Мало касније, 8. септембра, пише Стојану Симићу у Букурешт изражавајући бригу за оностране Србе, јер Двор само обећава, док ови за њих страдају. Не нада се ничем добром. Такође, ни међу Србима нема слоге. Немају војног управитеља, а Стратимировића, „који то име носи“, неће да слушају. Председник Савета, Тенка, за Мајерхофера је говорио да је језуита, да присваја српске победе и да превише утиче на Рајачића и Тодоровића. Он је више пута са Рајачићем разговарао о Мајерхоферу, али узалуд.⁹⁰⁰

Он је, 22. јануара, протествовао код патријарха због једног Мајерхоферовог писма написаног поводом свирепости Србијанаца у Вршцу, његовог захтева да се ти случајеви испитају, као и Мајерхоферовог протестног писма упућеног у Цариград. Каже да таквих протеста није било када су сличне ствари чињене српском становништву, као да Срби нису једнако људи попут Немаца. Добровољци својевољно проливају своју крв и нису тамо да би били предмет подсмеха. Тражи од патријарха и од Мајерхофера да врате позајмљену муницију у Србију, „јербо смо ми људи сиромаси, и ако што више од Двора Аустриског незаслужујемо, а оно сигурно ваља да нам се

⁸⁹⁸ Шпира, *На прагу братоубилачког рата*, 48; Милорад Екмечић, *Револуција 1848 и Балкан*, 137-140, 144-146; Видети опширније: Душан Берић, *Српско питање и политика Аустроугарске и Русије 1848-1878*, 35-39

⁸⁹⁹ Јакшић, *Преписка Илије Гарашанина 1839-1849*, 265; Видети: Милорад Екмечић, *Гарашанин, Чарториски и Мађари*, Револуција 1848 и Балкан

⁹⁰⁰ Дака Поповић, *Српски покрет у Војводини*, 192-196

поврати оно, што смо вама и самом Двору у време нужде и од сиротиње наше учинили“. Пита хоће ли Мајерхофер и за погинуле Србијанце тражити комисију као што то чини за бунтовнике Немце. Такође, захтева од патријарха да врати све добровољце из Србије натраг, што ће, како верује, Мајерхофер једва дочекати.⁹⁰¹

Стефан Стефановић Тенка је тих дана писао и Книћанину да га је огорчило језуитско понашање Мајерхофера, који све српске победе проглашава својим. Такође, очигледно је да он патријарха и Годоровића „за собом вуче и по свом калупу предлаже им планове, да се сирјеч сједини царска војска и србска па да тобож у јединству дејствује противу непријатеља; а то ништа друго није: но да се избије Србима свака слава и свако право на оно, што од непријатеља очисте, како би се после казати могло да је царска војска спасла Србе“. Каже да је лично више пута патријарха саветовао да удаљи Мајерхофера, али узалуд.⁹⁰² Гарашанин је видећи „шта се по Војводини ради“, 24. јануара, писао Ацики Ненадовићу „Бог убио Мајерхофера, или боље рећи Њемачку политику“. Пита се шта ће учинити Книћанин са „интригом Мајерхофера“. Патријарх би, ако би хтео, могао да стане на пут тим „замешателствима“, али „и ту није све енергије“. Замера Рајачићу што није наредио Книћанину да ако је могуће заузме Војводину, или можда хоће да то буде учињено од стране царских улана, како би касније могли да умање заслуге српског народа. „Претерана би била то учтивост од нашег Светог Патријарха. Нека их најпосле све ђаво носи; ја већ видим куд су нагли“. Само брине за Србијанце, који се осим са Мађарима боре и са унутрашњим интригама.⁹⁰³

Након што су Мађари заузели већи део територије Српске војводине, Гарашанин је рекао Книћанину да то није толико заслуга Мађара, колико аустријске политике. Царска војска је могла да победи Мађаре, али то није учинила, него је „пустила бунтовнике нека сатру оне, за које је држала, да могу опаснији бунтовници од Маџара постати“.⁹⁰⁴

Заступајући политику аустријске владе, али и своје личне интересе, Мајерхофер је неминовно морао доћи у сукоб са оним представницима Српског покрета који су били против ове дволичне политике према Србима. Рајачић пише да је још у почетку Покрета Мајерхофер био „трну оку“ Стратимировићу, јер није „трпио“ царске официре. И сам Стратимировић тада помиње Мајерхоферове сплетке, којима је хтео да

⁹⁰¹ Thim, III, 328-330

⁹⁰² Исто, 342-343

⁹⁰³ Гргур Јакшић, *Преписка Илије Гарашанина 1839-1849*, 356.

⁹⁰⁴ Драгољуб М Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 160-161

га одстрани из војске.⁹⁰⁵ Активно се укључио у сукоб Стратимировића и Рајачића током јесени 1848. године. Он је „тако сплео мрежу у корист бечке реакције, да улови и патријарха и српски народ, у тој распри између Рајачића и Стратимировића утискао се међ обојицу, да лакше српску народну војску преобрази у војску бечке реакције. Та распра му је баш добро дошла“.⁹⁰⁶

Јован Станковић је, 12. септембра 1848. године писао патријарху како се у Земуну срео са Мајерхофером, који га је питао да ли неко у Покрету ради у корист кнеза Михаила Обреновића. Мајерхофер је рекао да га је на то, као и на рђаво поступање са добровољцима, упозорио кнез Александар. Мајерхофер мисли да је све то дело Ђорђа Стратимировића, који у проповеда реакцију и раздор, када је слога најпотребнија. Истовремено, Мајерхофер моли патријарха да све добровољце стави под команду Книћанина. Станковић се пита да ли би „ово за нас совјесно било? Зар не би Г. Книћанин у искушеније доћи мого, са Г. Стратимировићем неку Диктатуру према Вашој Светости и Главном Одбору покушати.“⁹⁰⁷

У току битке за Бечкерек, 12. септембра 1848, Стратимировић је оптужио официре које је поставио Мајерхофер за неуспехе на њиховом делу фронта. Писао је Книћанину да „овде је реакција у цвјету“ и како официри које је именовао Мајерхофер доносе несрећу. У току борби за Бечкерек срамно су се повукли из битке и изгубили један топ. Војска за то оптужује Мајерхоферове официре. „Проклета Швабска политика“.⁹⁰⁸

Са своје стране, Мајерхофер говори о Стратимировићевој издаји, због које је, том приликом, онемогућена шира операција српске војске у Бачкој. Замера му што је напуштањем томашевачког логора погазио реч дату Книћанину и оптужује га за уношење нереда и деморализације у војсци, подстицање на непослушност официрима и за покушај спровођења револуције. Ипак, умањује његов значај у свему томе, јер он нема особине вође, а дешавања у војсци су последица недостатка правих официра и одуговлачење са доласком Шупљикца. Био је и против измирења Стратимировића и Рајачића, сматрајући да такво попуштање према Стратимировићу није у складу са мерама које су претходно донете против њега.⁹⁰⁹

⁹⁰⁵ *Опианије живота Патријарха Јосифа Рајачића*, 38; Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 31

⁹⁰⁶ Јаков Игњатовић, *Мемоари* (I), 230-231

⁹⁰⁷ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 11, св. II, II-6, писмо Јована Станковића патријарху

⁹⁰⁸ АСАНУБ, Заоставштина Ђорђа Стратимировића, бр. 2044/7257, Писмо Книћанину од 11. и 12. септембра

⁹⁰⁹ Jozsef Thim, III, 87-91

Стратимировић је за његов тадашњи сукоб са патријархом оптуживао Мајерхофера, сматрајући га главним узроком свих неспоразума. Сећа се да је Мајерхофер често долазио код Рајачића, стављајући му на располагање своје војничко знање и искуство. Веровао је да Мајерхофер намерава да га истисне са положаја главнокомандујућег српске војске и сам се стави на њено чело. Закључио је да „сујетни старац је упао у замку“. Говорио је да је Мајерхофер нудио новчану награду за његову главу и да му је он смртни непријатељ. Због тога што у народу влада велико огорчење против њега, препоручивао је патријарху да обавести Мајерхофера да не долази у Карловце, јер му се не може гарантовати сигурност. Стратимировић, уопште, и није крио да „смртно“ мрзи Мајерхофера, за кога је говорио да презире „данашњи дух обстојатељство Европе“.⁹¹⁰

Рајачић је, 28. септембра 1848, из Сланкамена обавестио Мајерхофера о свом боравку у Тителу, где између осталог пише како му је Стратимировић рекао да је са њим био и Мајерхофер, он би патријарха пустио да се врати, а овог убио. Зато Рајачић одвраћа Мајерхофера од пута у Тител, већ га позива да дође у Карловце, гдео би одлучили шта ће да раде у овако неповољним околностима.⁹¹¹ И даље помно пратећи понашање Стратимировића, Мајерхофер је, 3. октобра, писао Јелачићу како је Стратимировић наговорио Стефановићеву војску да не иде у Бачку, већ да се врати у Банат. Представљао га је као бунтовника и револуционара, који се бори за уједињење са Србијом и њено отцепљење од Турске и хоће да војвода постане српски кнез. Оптуживао га је за везе са републиканским странкама у Галицији, Пешти и Бечу. Страховао је да српски народ због њега не изгуби углед код аустријских власти.⁹¹²

У време трајања Септембрске скупштине, Мајерхофер је, 10. октобра, писао министру рата, Латуру, да је доласком Шупљикца* одстрањена могућност побуне од стране Стратимировића, који се покорио патријарху. Претходно је током осмодневне побуне све време радио против царско-краљевских власти. Помиње и Стратимировићево писмо секретару Главног одбора, Јовану Станковићу, као и једну прокламацију, у којима Стратимировић покушава да се представи као лојалан грађанин. Пошто га сматра непоузданом и опасном особом, која може да утиче на будуће аустро-српске односе, настојаће да га стави под контролу Главног одбора

⁹¹⁰ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 11. св. IV, II-50

⁹¹¹ Thim III, 50-51

⁹¹² Исто, 87-91; Дака Поповић, *Српски покрет у Војводини*, 196-200.

* Мајерхофер је за Шупљикца говорио да није довољно атрактиван војсковођа, да оклева и има страх од јавних предузећа.

војводе и патријарха и тако га учини безопасним. Игњатовић пише да од тог доба престаје главна улога Стратимировића, као најважнијег репрезентанта чистог народног покрета. Српска војска је постала један корпус војске, коју је бечка реакција организовала против Мађарске. „Рајачић је добио од новог насумце сазваног сабора име и власт 'управитеља', ал' у самој ствари био је он сам управљан од Мајерхофера, који је био главни агент исте у доњим крајевима“.⁹¹³

И Полит пише да се Рајачић, нарочито док је био у Карловцима и, касније, у Земуну, налазио под великим упливом аустријског конзула у Београду генерала Фердинанда Мајерхофера, који је тада често посећивао Рајачића.⁹¹⁴ Када је Стратимировић, у саставу депутације, требао да оде у Беч, Мајерхофер је Виндишгрецу скренуо пажњу на њега, јер је „непоуздан“ и „опасан“. За њега је Стратимировић противник аустријске владе, који је повезан са бечким и пештанским републиканцима.⁹¹⁵

Како би умањио значај и улогу Стратимировића и омаловажио га, Рајачић је допуштао Мајерхоферу да шири утицај у војсци. Пред крај 1848. године, након смрти војводе Шупљикца, Рајачић је, 27. новембра, обавестио аустријског министра рата Кордона да је, до доласка Тодоровића, за врховног команданта српских трупа поставио Мајерхофера. Поред њега ту су била и двојица повереника, без чије сагласности Мајерхофер није ништа могао да уради. Мајерхофер је, следећег дана, издао проглас војницима у којем их обавештава да је примио дужност врховног команданта, са намером да служи владару и отаџбини у борби за самосталност, коју је српски народ одавно заслужио.

Убрзо потом, разрешавајући Мајерхофа, Рајачић је саветовао Тодоровића да се у свему саветује са Мајерхофером, јер се он показао „от почетка покрета нашег, као најкориснији пријатељ према народу и народности нашој“.⁹¹⁶ Мајерхофер се и раније мешао и у војне операције српске војске и правио грешке. Он је био кривац за неуспехе српске војске у Банату крајем 1848. године. Када је почетком 1849. године Панчево било угрожено од стране мађарске војске, према сећању Адама Косанића, командант корпуса Мајерхофер је, сматрајући да се не могу одупрети већој војној сили, предлагао да се Панчево преда непријатељу, а да се српске снаге повуку према Земуну или ка

⁹¹³ Јаков Игњатовић, *Мемоари* (I), 239.

⁹¹⁴ Полит Десанчић, *Како је то било у нас Срба у Буни године 1848*, 170; Дејан Микавица, *Михаило Полит Десанчић*, 28-29

⁹¹⁵ Дака Поповић, *Војвођански градови у Буни 1848-49*, *Земун*, 42

⁹¹⁶ Исто, 43-44

Влашкој. Тада се Косанић оштро успротивио овом предлогу, кога су иначе подржали Јован Стефановић и Михајло Јовановић, сматрајући да се Панчево може одбранити. Са тим се сложио и Книћанин, те се Мајерхофер љутито повукао.⁹¹⁷

Стратимировић је, иначе, Грофа Шварценберга, председника владе и министра спољних послова, са којим је био у „званичним односима“, описивао као племића, у сваком смислу, симпатичне спољашњости. Карактеристичне главе, са израженим очима, али нервозним и паћеничким цртама на бледом лицу. Кнез је према њему био искрен и настојао је да га задржи у аустријској служби. Међутим, његова рана смрт, као и патријархове интриге омеле су ове планове. У жеку сукоба у Покрету, Мајерхофер и Стратимировић су се у јануару 1849. године срели у Панчеву, о чему је Стратимировић записао: „Стигавши у Панчево јаве ми пријатељи да је патријарх отишао, а да Мајерхофер и други, чувши о мом доласку, баш састанак имају у коме већају, и да на предлог Мајерхофера решише, да ме ухапсе. Још цела дружина на окупу бијаше, кад ступих у њихову средину. Мада сам сам у собу ушао, а напољу само гарда моја од једно двадесет момака стојала, тако се дружина збуни, да ме Мајерхофер најучтивиије поздрави, чинећи се и невешт малопређашњем закључку. А кад им казах да патријарха тражим и да за њим идем, даду налог да се на свим штацијама куда ћу пролазити за Темишвар, за мене и за моју пратњу кола и коњи спреме.“ Ова епизода потврђује Игњатовићеву тврдњу да где би се Стратимировић појавио, тамо би се Мајерхофер уклањао.⁹¹⁸

Јован Живковић о том периоду пише да „сад, кад се је већ и то одмах у почетку покрета неумитном судбом тако догодило“, да је војвода умро, српски народ је требао да изабере другог војводу, „а и не освртати се на то, какве би последице тај нов избор 'горе' имати могао“. Шајкаши су већ били спремни да за војводу извичу свога омиљенога вођу, младога Ђорђа Стратимировића, што би радо прихватио и остали народ. „Али тада у околици Патријарха бавећи се лукави дипломата потпуковник Мајерхофер, знао је то у интересу 'Беча' да осујети, ласкајући Патријарху да он и може и треба сада по смрти војводе Шупљикца, као врховни управитељ да узме целу власт у своје руке, па да и не допусти поновни избор

⁹¹⁷ Јован Савковић, *Фердинанд Мајерхофер у Српском покрету 1848-49. године*, 84; Адам Косанић, *Мој кратки верни животопис*, Историјски архив Панчево, Панчево 2013, 35-36

⁹¹⁸ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 46; Јаков Игњатовић, *Мемоари* (I), 234

војводе“ Патријарх је на то одмах пристао и помоћу своје околине спречио избор новог војводе, „а тиме Мајерхоферу и бечкој камарили насео“.⁹¹⁹

Ни други аустријски званичници нису имали боље мишљење о Стратимировићу. Пуковник Хајек-Валдштетен, командант Митровице, у извештају влади у Бечу, од 30. јануара 1849. године, поводом сукоба унутар Покрета, о Стратимировићу каже да је он „према намерама“ други Кошут. Покушава да заведе народ „смицалицама и обећањима да ће укинути све порезе када постане војвода. Граничаре је придобио „својом либералношћу“. Он нема више новца, те им је обећао „друге погодности“. „Стратимировић је опасан човек, чија амбиција не познаје границе.“ Он је „страћио“ своје богатство и користи свако средство да стекне ново. Када постане војвода намерава да се жени ћерком кнеза Александра Карађорђевића, затим да уклони његову другу децу и сам постане кнез Србије, државе са обе стране Саве и Дунава и независне од Аустрије. „То су пуки снови, али доказују како далекосежне циљеве Стратимировић има“.⁹²⁰

Што се тиче царских официра, Стратимировић је у основи имао негативан став према њима и њиховој улози у настојањима да се Српски покрет стави у службу Беча. Ипак, повремено је покушавао да их придобије за своје војне планове. После пораза српске војске код Перлеза, покушавао да успостави контакт са мајором Чорићем у Вуковару и да издејствује прелазак његове војске преко Дунава у Бачку, а по могућству и у Шајкашки батаљон. Тако би Стратимировић имао слободне руке да заузме Бечеј. Стратимировић је, 4. септембра, писао мајору Чорићу у Митровици, предлажући му да са својих 1.500-2.000 војника пређе у Бачку и заједнички учествују у борбама против Мађара, а у корист цара и српског народа.⁹²¹

Са војводом Шупљикцем је имао солидан однос. Описује га као симпатичну, снажну и енергичну особу, достојанственог држања и човека од поверења. Његово високо чело, паметне и добре очи одавале су богат духовни живот. Пошто је већ био прешао педесету годину, имао је времена да се докаже се у војном позиву. Мало се збунио када је наишао на неуниформисану војску, састављену више од сељака, него војника. Ипак, препознао је њену величину и њене успехе на бојном пољу. Стратимировић пише да одмах пошто је стигао, због Рајачићеве „мегаломаније“, скоро

⁹¹⁹ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 190-191

⁹²⁰ Исто, 381-386

⁹²¹ АСАНУК, СНП, 1848, кут. 6, бр. 2713/681

да се вратио у Италију. Уопште, патријархово уплитање у војне послове довело је до озбиљне дистанце међу њима.

Такође, ни царски официри нису са симпатијама гледали на Стратимировића. Сурдучки пише о нетрпељивости између царских официра и Стратимировића и његовог окружења. Наводи пример скраја јула 1848. године, када му је дошао један мађарски изасланик, кога је иначе познавао. Изасланик му је потврдио да српски народ има право да се бори и саветовао да не попуштају. Непријатно се изненадио и када је видео како су Мађари оскрнавили српску цркву у Фелдварцу, обећаваши да ће о томе известити своје претпостављене. Међутим, сутрадан је стигао Стратимировић коме је секретар Станковић рекао да је Сурдучки примио непријатељског парламентарца и оптужио га да не ради у складу са наредбама Главног одбора. Много касније, Сурдучки пише: „Заиста сад морам изрећи, што сам онда морао и горко прогутати, а особито ми царски официри, од тадашњег главног одбора, окром Стратимировића и Стева-Петровића, па и најмањег писара, а особито од неког полицаја, заборавио сам му име, не било га.“⁹²²

Генерал Тодоровић је поводом расула у српској војсци тих дана, 29. март, писао Виндишгрецу како емисари роваре међу војском, што је по њему јасан доказ да је међу шајкашким и кикиндским трупама Стратимировић „још увек жив“, као њихов генерал. То иде тако далеко да се виши официри називају издајницима отаџбине. Након доношења октроисаног устава, 4. марта, Мајерхофер пише патријарху да, истина, Војводине нема међу „круновинама“, али, само зато што још нема ни Војводине, те да се он у Бечи изјаснио за њену пуну самосталност.⁹²³ Неколико дана потом, 15. марта, Мајерхофер је поднео меморијал аустријској влади да је потребно утврдити границе Војводине, јер је то политичка потреба и у духу обећања српском народу. Према њему, српски војвода би морао да буде царев намесник и главнокомандујући над војском на том подручју. Предлаже да институција војводе буде уређена по аналогiji са баном Хрватске. Војвода би предлагао управне чиновнике, које би потврђивала царска влада. У сваком округу Војводине би били установљени првостепени судови, а судије би из народа постављала влада. Православна црква треба да ужива самосталност у Аустрији и да буде слободна од утицаја из Цариграда и Петрограда. Чак предлаже да се цела источна црква у Аустрији уједини под српским

⁹²² Наше Доба, 96

⁹²³ Исто, 518-520.

патријархатом, како би се искључило јачање руског утицаја. Такође, у Карловцима би требало основати „српско-источни универзитет“, чиме ће се предухитрити стварање националних и просветних завода у Београду.⁹²⁴ Влада је на његов предлог да би војвода морао да буде Србин имала примедбу, јер патријарх је Србин, а тиме би се кршио принцип једнакости међу народима, јер је време привилегија прошло. Сматрају да војводу треба да именује цар, а не да буде биран, јер је он владин човек на тој територији, као што краљев заменик у Хрватској има титулу бана. Сложили су се да црква буде независна од Петрограда и Цариграда, да се све православне вероисповести уједине под карловачким патријархатом и да се у Карловцима оснује универзитет.

О овоме је Мајерхофер одмах известио Рајачића, обавестивши га да је он, као патријарх, постављен за царског комесара на подручју под контролом српске војске, а да му је он придодат као веза са министарством војске. Каже да је то нерадо прихватио, али не види никог другог ко би га на том месту могао заменити. Намерава да иде и код цара у Оломуц, како би лично заступао српску ствар, као своју сопствену. Због тога тражи од патријарха да му припреми преписе српских привилегија. Предвиђа да ће највећи проблем бити Бачка, коју Мађари неће хтети да дају Војводини.⁹²⁵

О овој аудијенцији је известио патријарха, 20. марта саопштивши му да је цар показао највећу благодатност према српској ствари. Такође, од цара је добио чин генерала.⁹²⁶ Крајем марта Виндишгрец је именовано Мајерхофера за команданта 7. војног округа, који су сачињавали: Сремска, Торонталска, Бачка, Тамишка и Крашовска жупанијае, заједно са граничарским трупима у њима, а Мајерхофер је то наименовање објавио прогласом од 7. маја штампаном на српском језику и ћирилици. После борби у Шајкашкој, априла 1849. године, Мајерхофер је писао барону Велдену да су претходна ровањења Стратимировић довела до потпуне анархије у српској војсци, при чему су војници убили свог команданта Давидовца. Зато патријарх и није могао ништа друго, него да у Шајкашку пошаље баш Стратимировића да спаси Тител. Ипак, морао је да призна улогу Стратимировића у Шајкашкој априла 1849. године у увођењу дисциплине и одбране Шајкашке. „Стратимировић донекле прикупи Шајкаше, и непријатељ буде нападнут пре но што је могао преко Мошорина и Вилова у Тител

⁹²⁴ О Октроисаном уставу и његовим последицама, као и дешавањима после доношења устава: Дејан Микавица, *Српско питање на Угарском сабору*, 99-100; Дејан Микавица, Владан Гавриловић, Горан Васин, *Знаменита документа за историју Српског народа*, 244-245

⁹²⁵ Jozsef Thim, 542-545

⁹²⁶ Исто, 545-548; Дака Поповић, *Српски покрет у Војводини*, 498-501

продрети“. Међутим, непријатељ је у повлачењу ка Новом Саду спалио седам села. Мајерхофер помиње и речи грофа Нужана и потпуковника Пуфера да се за успех и очување Титела мора „без питања Стратимировићу захвалити“. ⁹²⁷

У једном каснијем извештају, од 2. маја, бану Јелачићу, Мајерхофер се враћа на Стратимировића и каже: „Стратимировић гради револуцију и интриге из Шајкашког Батаљона, куд га је невоља и слабост патријархова позвала, по целој Војводини; а Книћанин псује на цело јевропско ратовање, чиме он последњи остатак поверења подрива“. У мају је одбио једну комисију „Правитељства“, која је од њега тражила оружје за добровољце, тражећи да претходно лично њему положи заклетву. Након тога, добровољци су се разишли, јер „неће да им заповједа с којим говорити не знају, него хоће Книћанина или Стратимировића“. ⁹²⁸

У то време Мајерхофер је нарочито иступао против земунског и панчевачког одбора, који су у пролеће 1849. године представљали окосницу опозиције против патријарха. У њиховим делима видео је и опасност за Аустрију. О томе је писао Рајачићу и Шварценбергу, сматрајући да треба повести оштрију борбу против свих тамошњих ултрадемократских елемената. ⁹²⁹ Земунску конференцију, коју су чинили представници више војвођанских општина доживљавао је и као напад на себе лично. Шварценбергу помиње једну њихову депутацију која је отишла у Беч да тражи сазивање народне скупштине и избор војводе. Препоручује да све српске захтеве треба одбити и Србе упозорити да тиме прелазе на страну револуционара. ⁹³⁰

Касније, пошто је према извештајима Мајерхофера пао у руке народњака, Рајачић је на предлог Александра Баха развлашћен, са образложењем да му недостаје снаге да реализује наредбе министарства и због тога што се на то подручје преноси надлежност заповедника царске војске у Угарској и њему придоданог царског комесара. Мајерхофер је сматрао да је одлука о смењивању Рајачића добра, те да у сваком погледу показује добре резултате, иако тражи да се Рајачићу признају претходне заслуге. ⁹³¹ Крајем августа 1849. године Мајерхофер, довршавајући раније започето дело, укида народне одборе и, на крају, и саму врховну власт у Војводини. Спроводећи политику Двора, Мајерхофер је радио и за себе и током Српског покрета

⁹²⁷ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 277-278

⁹²⁸ Славко Гавриловић, *Срем пре и у току Српског народног покрета 1848-1849*, 339

⁹²⁹ Jozsef Thim, III, 491-495, 713-714

⁹³⁰ Исто, 746-748.

⁹³¹ Исто, 832-833, 854-855

направио добру каријеру – унапређен је у чин генералмајора и добио Леополдов орден и орден Марије Терезије.⁹³²

На другој страни, Ђорђе Стратимировић је, 13. децембра 1849. године, упутио представку Капитулу ордена Марије Терезије ради добијања ордена, наводећи своје заслуге за Двор у претходном периоду. Истиче своју пожртвованост и снажну ангажованост, извршавање дужности, верност. Између осталог помиње да је упркос претњи смрћу од стране угарских власти организовао и наоружао више хиљада људи, набавио муницију из Србије и Турске, као и из залиха у Митровици, устројио артиљерију и све то у неколико недеља. То је омогућило опкољавање Петроварадина и заштиту Срема, а у политичком погледу је обезбедило седиште патријарха и Народног одбора који су били нужни за спас Монархије. Такође, у априлу и мају 1849. године, као командант шајкаша и бачког добровољачког батаљона, зауставио је напредовање Мађара, упркос пасивном држању Јелачића, Виндишгреца и генерала Тодоровића. Ипак, поменути орден није добио и касније се жалио како су се „после свршене мађарске револуције, награђивали у Бечу мужеви, који стекоше заслуге по монархију. Том сам приликом већ осетио последице непријатељства патријарха Рајачића и зависти генералитета аустријског, који ми никако опростити не моглоше, да сам тако млад задобио гласа. То се у два приликама показало. Прво, не дадоше ми крст Марије Терезије, ма да сам га по статутима самог тог ордена, нарочито за Сентомашку и за Мошоринску битку заслужио. Значајно је, да је у капитулу ордена, где се о томе већало, председник, на питање неколицине чланова, зашто се орден Стратимировићу не би могао дати, – одговорио: да политички разлози то не допуштају, пошто није посведочено да је Стратимировић за Аустрију радио, него само за Србе.“ На инсистирање грофа Нужана, Стратимировић је ипак награђен орденом нижег ранга – Леополдовим орденом, који је он невољно примио. Такође, у то време је био случај да су заслужним војсковођама додељивали приличне дотације од 200 хиљада форинти, што је обећано и Стратимировићу. Новац није добио, а чекајући на одлуку боравио је у Бечу скоро годину дана и том приликом прилично се задужио.⁹³³

Ипак после револуционарних збивања, и субјективног позивања на заслуге, Стратимировић је наставио војну службу, за Двојну монархију широм Балкана, али са нагласком на просторе на којима се решавало српско питање. Стратимировић ће још

⁹³² Савковић, *Фердинанд Мајерхофер у Српском покрету 1848-49. године*, 92

⁹³³ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 62-63; Славко Гавриловић, *Ђорђе Стратимировић о својој улози на бојним пољима 1848-1849*, Зборник Матице српске за историју, 2, Нови Сад 1970, 118-119

шуне три деценије бити протагониста политичких дешавања у Монархији, Босни и Херцеговини, Србији и Црној Гори. Велики углед који је стекао у рату и револуцији 1848-1849, често је стављао на коцку, политички и материјално.

2.6 Крај или пораз Српског народног покрета

У току 1849. године Револуција је била угушена у свим европским државама. Најдуже је трајала у Угарској, захваљујући одлучности њеног вође Лајоша Кошута, снажној војсци и подршци у народу. Аустријске власти су могле озбиљније да се посвете гушењу мађарске револуције тек после победе над бечким револуционарима, крајем октобра 1848. године. У наредном периоду Мађари се повлаче на свим фронтovima, да би, почетком 1849. године, мађарска влада била приморана да напусти Пешту и пређе у Дебрецин. Ипак, Мађари су још једном нашли снаге да крену у противофанзиву и, током априла, однесу читав низ победа над аустријском војском, угрозивши и сам Беч. Тада је Двор био принуђен да се обрати за помоћ Русији, која се са великом војском, крајем јуна, укључује у овај сукоб на страни Аустрије.⁹³⁴

Српски покрет се у овом периоду у знатној мери развијао у сенци аустро-мађарског сукоба. Аустрија је до краја 1848. године Србе ставила у службу својих ратних циљева, да би се, како је победа над Мађарима постајала извеснија, постепено дистанцирала од њих. Почетком 1849. године њена намера да разводни и угуши Српски покрет постала је сасвим очигледна. У том правцу су ишла и стална настојања аустријских власти да одстрани србијанске добровољце из Војводине, јер је

⁹³⁴ Мађари и Двор су били у непрекидном сукобу од октобра 1848. Генерал Јозеф Бем је контролисао Ердељ, али су под притиском Виндишгрецове армије, чланови владе донели одлуку да ипак напусте Будим (у који почетком 1849. улазе царске трупе) и средиште преместе у Дебрецин. Мађарски политичари су покушавали да нађу оптимално решење за своју одбрану. Кошут, Мор и Перцел су сматрали да је најбоља независна република. Када је 4. марта 1849, прокламован Октроисани устав, њихова опција је однела превагу. По члану овог устава Хрватска, Славонија, Далмација, Ердељ, Војна Граница и Српска војводина били су ван њеног састава. У еуфорији ратних победа Влада проглашава 14. априла 1849. у Дебрецину детронизацију Хабзбурга, уз проглашење Краљевине Мађарске, са Кошутом као регентом до избора новог краља. Декларација о Независности из Дебрецина није помињала народности, што је био велики проблем, и адут на који је могла рачунати Аустрија. Крајем месеца маја 1849. влада напушта Будим и сели се у Сегедин, а затим у Арад. Објективно, цар Франц Јозеф више није био у могућности да угуши мађарски покрет, посебно због Кошутовог револуционарног наступа и опште подршке коју је имао у мађарском народу и стога је био приморан да се обрати руском императору Николају I за помоћ у гушењу мађарске буне. Сматрајући да се на тај начин пружа прилика да се у Европи очува легитимистички поредак, сузбије револуција и анархија, руски владар је на аустријски позив одговорио позитивно. На тај начин је судбина мађарског ратовања за државну независност и против династије Хабзбурга практично била закључена. (Дејан Микавица, Горан Васин, *Револуција и рат за Српску Војводину*, рукопис, 31-35)

њихово присуство јачало снагу српске војске. Ту су и друге мере, попут дислоцирање српске војске из војвођанских крајева и пребацијање у несрпске делове земље, ускраћивање помоћи у оружју и војној опреми, замењивање народних команданата царским, разоружавање становништва. У тим тренуцима, мађарске власти су у више наврата покушавали да привуку Србе на своју страну, ступајући у преговоре са појединим представницима Покрета.⁹³⁵

Након војних успеха почетком 1849. године, Српски покрет је ослабио и запао у кризу. Један од разлога томе је све већи утицај Аустрије у српској политици и српској војсци. Од социјалног и националног покрета, он постаје саставни део борбе за очување Монархије и династије. Долази и до премене карактера народних органа власти, како код новооснованих на ослобођеним територијама (Велики Бечкерек, Кикинда...), тако и код оних већ постојећих. Они су све више нагињали лојалистичкој политици према Двору. Томе су знатно допринели патријарх Рајачић и његово проаустријско окружење, као и високи царски официри, у чему се нарочито истицао генерал Ђуро Рукавина. Српска војска од народне, све више постаје царска. Плату је примала из царске касе, а наређења од царских официра. Уместо српског језика и ћириличног писма, у војну администрацију се враћа немачки језик.⁹³⁶

Све то је допринело да и у народу и у војсци опадне онај полет и одушевљење са којим је Српски покрет започео. Додуше, чињени су покушаји да се сачува дух Мајске скупштине, попут оног који је довео до пројекта устава Српске војводине. Према њему, у саставу Војводине били су Срем, Банат, Бачка, Барања и Војна граница, а она је требало да буде равноправни део Аустријског царства, на челу са Хабсбуршко-лотариншком династијом. Као посебна територија била би унета у царску титулу. Имала би самосталност у појединим пословима, док би другим (спољашња политика, војска и финансије) управљао Двор. У региментама би се употребљавао српски језик. На челу Војводине би био војвода, са доживотном титулом. Сви народи на њеној територији имали би право на свој језик и народност. Гарантована је слобода вероисповести. Сви грађани су једнаки пред законом, без обзира на језик и веру и имали би право на државну службу. Војводина би имала своју скупштину, као законодавну власт, бирану на општим и непосредним изборима. Скупштину сазива и затвара војвода, који одређује и њен дневни ред. Судска и

⁹³⁵ Драгољуб М Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 145.

⁹³⁶ исто, 148-149; Крестић, *Срби у Угарској 1790-1918*, 200-205; Славко Гавриловић, *Срби у Револуцији*, 90-97.

извршна власт би биле одвојене. Односи са Троједном краљевином требали су да се уреде посебним уговором. Обележја Војводине су застава црвено-плаво-беле боје и грб (бели крст на црвеном пољу и са четири оцила).⁹³⁷

Ипак, када су аустријске власти, 4. марта 1849. године, донеле Октроисани устав, све наде српског народа у очување тековина Српског покрета су нестале. Био је то тежак ударац за Србе, уочи великих пораза и на војном пољу. Пошто су Срби све мање били потребни царској влади, овај устав је пренебрегао скоро све њихове раније захтеве. Задржане су само неке опште одреднице попут укидања кметства, равноправности свих народа и права на матерњи језик. Устав је био изразито апсолутстички и централистички. Аустрија је установљена као централистичка држава, јединствена и недељива. Кључне послове задржала су заједничка влада, заједнички дводомни сабор и цар. У државној управи и у војсци је институционализована германизација.⁹³⁸

Срби у Војводини нису били задовољни Октроисаним уставом. Осећали се обманути. Обећане су им само старе привилегије и, на њиховој основи, национални развој и верске слободе. Нигде није било ни речи о аутономији Војводине. Такође, из ње издвојена Војна граница. Текстови у тадашњој штампи предвиђали су жалосну будућност Срба и тражили су укидање оваквог устава. У таквим околностима патријарх се обраћао за помоћ и на другим странама. Послата је депутација руским генералима у Влашкој, али је њихова молба одбијена. Исто јој се десило и код турског посланства у Букурешту.⁹³⁹

Незадовољан је био и Стратимировић, који се 22. марта, у писму окружном одбору у Великој Кикинди, zaloжио да Војводина добије статус „круновине“ у Монархији и да јој остане Војна граница. Међутим, Павловић пише да је то тада био „сасвим други Стратимировић, без самоуверења и самопоуздања, пре сломљен, скрхан, но готов за тако велику борбу – с цесарско-краљевско странком и с Двором“. После борби и победе у Шајкашкој, априла 1849. године, Стратимировић више није имао знатнију улогу ни у једном крупнијем и значајнијем војном и политичком.

⁹³⁷ Љубомирка Кркљуш, *Пројекти Устава за Војводину Србију, настали у току Српског народног покрета 1848-1849*, Нови Сад 2006, 105-141 (пројекат Стефана Радичевића), 141-146 (пројект Јована Гавриловића), 147-172 (нацрт Устава од 9 марта 1849)

⁹³⁸ Василије Ђ Крестић, *Срби у Угарској 1790-1918*, 208; Дејан Микавица, *Српско питање на Угарском сабору*, 100-101; Славко Гавриловић, *О борби Срба за политичко-територијалну аутономију*, ЗМСИ, бр 43, Нови Сад 1991, 21-23.

⁹³⁹ *Србске новине*, 1849, бр. 21, 22; *Напредак*, 1849, бр. 16, 17, 18

догађају. Од тада он полако и неприметно нестаје са политичке и војне сцене у оквиру Српског покрета.⁹⁴⁰

Затим је уследило царско писмо, од 2. априла, којим је Војводина стављена под власт Виндишгреца, а у војном погледу Мајерхофа, као команданта VII војног округа. Патријарх сведен на обичног царског комесара за цивилне области Војводине.⁹⁴¹ Као последица наведених промена у војсци и деморализације у народу, у овом периоду дошло је до великих и неочекиваних пораза српске војске. Павловић пише да је „тешко било разумети ову апатију и малодушност код доскорашњег јунаштва и пожртвовања“.⁹⁴² Мађарска војска је, 22. марта, започела велику офанзиву у Бачкој против ослабљених српских положаја. Заузети су Кањижа, Сента, Ада, Стари Бечеј. Пао је и симбол српског отпора – Сентомаш. Мађарима је био отворен пут ка Петроварадину. Тако је, осим Шајкашке, била заузета цела Бачка.⁹⁴³ Претходно је Перцел, 12. марта, из Куле, прогласом позвао Србе у Сентомашу да прекину побуну и придруже се Мађарима у борби против Аустрије. Он каже да ако би „случајно“ аустријска војска победила „зар мислите, да ће она царска фамилија, која се није устручавала к убиству и арању прибећи, и народ једног против другог на опустоштелни бој раздражити, с вама милосрдније поступити? Зар верујете да ће власт, која се није гнушавала толике народе упропастити да ће Хабсбурзи, који су у вјечном созаклетију против слободе народне живили, који против Швајцера, Талијана, Шпањолаца, Њемаца, Чеха, Пољака, Мађара и сами Аустријанаца непресјечно опустошительне и упропастительне ратове водили, баш спрам вас праведнији бити? Варате се људи! они заклетвопреступници и вас ће преварити, шта више већ су вас преварили. Неће дуго време проћи пак ћете увидети, да сте ви арамије и убице, и то братоубице не за васпостављеније србске војводовине, него за издјејствовање проклети тежња једне зверске фамилије постали.“⁹⁴⁴

Слична ситуација је била и у Банату, током априла и маја 1849. године. Војска генерала Тодоровића се повлачила према југу, остављајући један град за другим Мађарима. Најпре је пао Бечкерек, затим Вршац, Бела Црква, а 10. маја и Панчево. У међувремену Тодоровића је био смењен, а на његово место је дошао пуковник Пуфер.

⁹⁴⁰ Драгољуб М Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 152-153; Василије Ђ Крстић, *Срби у Угарској 1790-1918*, 210.

⁹⁴¹ Васа Богданов, *Устанак у Војводини и Мађарска револуција 1848. и 1849. године*, 167

⁹⁴² Драгољуб М Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 159

⁹⁴³ Дејан Микавица, *Српска Војводина у Хабзбуршкој монархији*, 30-31

⁹⁴⁴ *Напредак*, 13/25. IV 1849, 26

Заједно са војском, масовно се повлачило и цивилно становништво, склањајући се у Србију и у Срем.⁹⁴⁵

У српском народу је постојала све мања политичка опозиција овим стремљењима. Почетком маја 1849. године, у Земуну је учињен последњи покушај да се заустави даље пропадање Српског покрета. Милетић је говорио да је ово вођство „народни покрет деградовало до службе династији“.⁹⁴⁶ Пита се докле ће то „патријарх трпети“. Констатује да је раније, под народним официрима и са малом војском било више војних успеха. Међутим, у народу није више постојало расположење за одлучнију акцију против актуелне политике, док се, насупрот томе, Мајерхофер додатно ангажовао да то спречи. Као гласила тадашње опозиције забрањени су и листови Вестник и Напредак, а њихови уредници, Константин Богдановић и Данило Медаковић су ухапшени. Такође, и Кнежевина Србија је показивала све мање интересовања за прилике у Војводини, нарочито касније, када је пораз Мађара постао очигледан.⁹⁴⁷

Када су аустријске намере да сломе Српски покрет постале више него очигледне, а Мађарска револуција запала у кризу, током 1849. године било је неколико покушаја да се дође до српско-мађарског споразума. Међу Мађарима су се појавила мишљења да би требало прихватити идеју Српске војводине, што је био случај са грофом Ласлом Телекијем. Такође и сам Петефи је позивао на заједничку борбу свих националности. На српској страни, Стратимировић је још на почетку Покрета наглашавао да се Срби не боре против мађарског народа, већ само против владајућег племства. Међутим, у време када су чињени покушаји да се дође до међусобног споразума ниједна од тих идеја није заживела. Помирљива струја у редовима Мађара није била доминатна ни у најутицајнијим круговима њиховог друштва, а ни у самом мађарском народу, док су њене присталице међу Србима изгубиле ранију водећу улогу у Покрету.⁹⁴⁸ Неки немачки листови су, почетком марта, донели вест која „заслужује сву пажњу“. Према њима, приближавање између Срба и побуњених Мађара испоставља као неспорна чињеница. Наиме, још пре

⁹⁴⁵ Василије Ђ Крестић, *Срби у Угарској 1790-1918*, 215.

⁹⁴⁶ Душко М Ковачевић, *Светозар Милетић*, 24

⁹⁴⁷ Васа Богданов, *Устанак у Војводини и Мађарска револуција 1848. и 1849. године*, 168; Дака Поповић, *Српски покрет у Војводини*, 433-441

⁹⁴⁸ Pal Tibor, *Lajoš Košut u Revoluciji 1848/49. godine*, 78

одласка из Дебрецина, Кошут је српског вођу Стратимировића именовao баном Хрватске и Војводине.⁹⁴⁹

Међутим, ове вести су демантоване у *Српским новинама*, у једном чланку од 17. марта, јер излазе „из исте фабрике“, из које и оне да Кошут позива Турке да нападну аустријске Србе. Циљ је да се Срби заваде са Двором.⁹⁵⁰ Сам Стратимировић, много касније, у једном свом писму помиње да је он током фебруара био у контактима са Кошутом, али не потврђује да су склопили некакав споразум. Ипак, један његов разговор са Јаковом Игњатовићем, септембра 1848. године, наговештава његов став по том питању. Наиме, разговарајући о актуелној ситуацији, Стратимировић је рекао да „народ треба све своје силе ма са највећим напором и жртвама у једно да скупи, да даде велик отпор од себе, да зада јак, осетљив ударац каквом јачем делу мађарске војске, па да се после тога одма иде на поштено измирење са Мађарима, док ови не би већом силом опорављени с нова навалили, и Србе сатрли, јер онда о каквом пактирању не може ни говора бити“.⁹⁵¹ Након проглашења независности, половином априла, мађарске власти интензивирају преговоре са својим противницима међу другим народима. Са Србима су успоставили везу преко Кнежевине Србије, односно Гарашанина, од кога су очекивали да смири Србе у Јужној Угарској и одврати их од Бечког двора. Они ублажавају став према неким српским захтевима у погледу језика и црквено-школске аутономије. У исто време Мађари су и посредством француских дипломата настојали да успоставе контакт и измирење са Србима. У Београд је тим послом, на путу за Турску, крајем маја 1849. године, стигао гроф Андраши, мађарски дипломатски представник у Цариграду. Заложиио се за сарадњу против заједничког непријатеља Аустрије, уз уступке Србима, који не би ишли на рачун целовитости Мађарске.⁹⁵²

Иако он то не помиње, неки извори говоре да је Стратимировић почетком лета 1849. године понудио Мађарима мир. Према документима које је објавио Тим, мађарска влада је 6. јуна донела одлуку о помирењу са Србима и Власима, а на основу „пристиглих писама“. У том правцу изражава спремност „без изузетка да на својој територији свим народима обезбеди грађанска права – да слободно могу да користе свој језик у верској служби, у администрацији, школи и породици“.

⁹⁴⁹ *Die Presse*, Wien, 9. III 1849, 58; *Klagenfurter Zeitung*, Klagenfurt, 13. III 1849, 31; *Deutsche Zeitung*, Frankfurt, 14. III 1849, 73

⁹⁵⁰ *Српске новине*, 11/23. III 1849, 21

⁹⁵¹ Јаков Игњатовић, *Мемоари* (I), 225.

⁹⁵² Pal, *Lajoš Košut u Revoluciji 1848/49. godine*, 80-81; Вучковић, *Рад француских представника у Србији 1848-49 на измирењу Јужних Словена са Мађарима*, 154-155.

Министар унутрашњих послова, Семере, треба што пре да организује преговоре, те да се прихвате предлози Стратимировића. Министар Семере је, 16. јуна, писао мајору Ракшањију поводом Стратимировићеве изјаве да је спреман на нагодбу са Мађарима, након што је увидео да их је Аустрија преварила, упркос жртава које су поднели. Пошто се и Мађари боре за своју слободу вољан је да преговара са њима. Мађарска влада је прихватила ову понуду и мајор Ракшањи је успоставио контакт са Стратимировићем. Задатак Ракшањија је био да увери Србе да их је Аустрија преварила, док је то исто требало да уради Стратимировић, са својим присталицама. Такође, Стратимировић је са пет батаљона требало да пређе на страну Мађара, што би довело до расцепа међу Србима и њиховог уједињења на основама грађанског друштва. Од тога би Мађари имали велику корист. Препоручује се Ракшањију да не оклева и буде великодушан, те да не инсистира на ситницама. Стратимировићу треба да понуди генералски чин, уколико га већ није добио од Аустрије или новчану награду, јер можда има дугова. Такође, треба осигурати официрске чинове за његове људе, без обзира на њихову прошлост. Оне српске општине које посредством Стратимировића предају оружје и искажу верност мађарским властима добиће јавну опрост.⁹⁵³

Међутим, питање је да ли је до ових контаката и преговора стварно дошло, јер Стратимировић је још у мају постао царски официр и са те стране очекивао унапређење. У то сумња и сам Тим, који је и објавио овај документ.⁹⁵⁴ Једна од последњих Стратимировићевих политичких активности је била она када је он поводом увођења ванредног стања и именовања бана Јелачића за врховног команданта јужне војске, што је подразумевало и сву српску војску, на седници Правитељства од 22. маја, Стратимировић је предложио да се бану пошаље једна депутација која би се распитала о даљој судбини Правитељства у условима ванредног стања.⁹⁵⁵ Неке од последњих вести о Ђорђу Стратимировићу, из времена Српског покрета су да је он, 2. јула, требао да састави један одбор у Карловцима, који би поделио 10 хиљада форинти, које је бан Јелачић поклатио пострадалим Новосађанима, као и она од 24. јула, у којој се каже да је „синоћ је овамо у Загреб из Беча стигао г. Ђорђе Стратимировић, бивши сербски генерал, а сада царски потпуковник; и ноћас је одмах на нагло одпутовао, да похита у помоћ својој сербској

⁹⁵³ Јован Радонић, *Слике из историје и књижевности*, 352; Јован Савковић, *Мировни преговори за време српског покрета 1848-49. године према документацији Јосифа Тима*, 131

⁹⁵⁴ Jozsef Thim, I, 420-421

⁹⁵⁵ Љубомирка Кркљуш, *Средишњи органи власти у српској Војводици 1848-1849*, 373

браћи у Срему“. Он је у Бечу чуо да су Мађари свом снагом напали на војску бана Јелачића, који се повлачи и кренуо да охрабри народ и помогне „роду и домовини“, да спречи мађарски упад у Срем из Шајкашког батаљона.⁹⁵⁶

Што се тиче патријарха, остајући доследан верности Двору, он се после развлашћења обратио народу једним прогласом у коме га, између осталог, позива да „у привржености својом спрам престола царског и целокупне Монархије, у почитанију спрам власти и реда у будуће вјерно и тврдо заостане и тако употребленије они мјера отлакша, које ја и војени командант на заштиту отечества нашег на воспоставленије мира и уредног стана за нуждне судити будемо“.⁹⁵⁷

Мађари су следећег месеца (9. август) доживели тежак пораз код Темишвара од комбиноване царско-руске војске после чега је Кошут абдицирао (11. август) и предао власт генералу Гергеиу.⁹⁵⁸ Код Вилагоша је 13. августа капитулирала мађарска војска, иако су појединачне борбе трајале још неко време. Варад и Коморан су мађари држали у под својом влашћу све до 7 новембра. Мађарски национални покрет је после Вилагоша прошао са знатним губицима и уз велику политичку осуду која је уследила из Беча. Убијено је након пресуде због велеиздаје 13 мађарских генерала, а први председник Владе Лајош Баћањи је извршио самоубиство. Још 110 лица је осуђено на смрт, а више хиљада људи на краће или дуже затворске казне. Цела Мађарска је подељена на 5 округа (окрузи на жупаније), власт је строго централизована и директно подређена Бечу. На челу је најпре био генерал Хајнау (познатији као Хијена из Бреше), а затим од средине 1850. надвојвода Албрехт.

Српска депутација је и поред свега тога, упорно покушавала да избори какав-такав политички статус, територије или институције за српски народ. Министар Александар Бах био је другачијег мишљења. По њему, Монархија је морала обновити своју политику централизације. Хрватска делегација је у исто време инсистирала да се Српска Војводина присаједини такозваној Троједној краљевини, јер би се на тај начин наводно превазишло сложено питање разграничења Срба и Хрвата, а уједињени Срби и

⁹⁵⁶ *Glasnik dalmatinski*, Zagreb, 2. VII 1849, 9; *Narodne novine*, Zagreb, 24. VII 1849, 98; *Deutsche Allgemeine Zeitung*, 1. III 1849, 213

⁹⁵⁷ АСАНУБ, Дјејанија, III, 2825-2830.

⁹⁵⁸ Своје уточиште је пронашао у Турској за прво време где је боравио у Китахији у коју је стигао преко Видина, а већ 1851. одлази за Марсеј. Исте 1851, стиже у Саутхемптон, а после тога одлази у Лондон. Једно време је боравио у Америци, где је чак награђен од стране Сената. Италија је била његова следећа дестинација, где је покушао да подигне нову револуцију и укључи Мађаре у рат између Италије и Аустрије 1859. иако је на првим изборима после Нагодбе 1867. био изабран за члана Парламента, није се више вратио у Угарску. У Италији је боравио у Торину где је и завршио свој живот 20. марта 1894. Сахрањен је у Будимпешти уз највеће почести.

Хрвати постали политички значајнији фактор у Хабзбуршкој монархији. Политика хрватског државног права и овај пут је била идеја водиља у њиховом схватању и пројектовању српско-хрватских Увиђајући тенденције и смисао политичког деловања хрватске стране, патријарх Јосиф Рајачић је неодустајно понављао свим релевантним факторима аустријске политике да Војводина мора бити установљена и призната као потпуно самостална круновина, без икаквог утапања у такозвану Троједну Краљевину. Инсистирање патријарха Рајачића није уродило жељеним резултатом. Отворено је чак и питање припадности Срема. Дана 18. новембра 1849. царским Декретом створена је нова уставна Монархија. Тако је без могућности да се испуне српски захтеви и оваплоти рат пречана за Српску Војводину, створена нова област централизоване и феудалне Хабзбуршке монархије под прилично симболичким називом Војводство Србија и Тамишки Банат.

Српско-мађарски односи после Револуције 1848-1849, више нису могли да се врате на пређашње стање. Неповерење и нетрпељивост која је постојала у периоду пре марта 1848, током суровог и често бестијалног обрачуна ова два народа, продубљени су у највећој могућој мери. Рат који су Мађари водили био је по српски народ, посебно по српске цивиле фактички истребљивачки што су нарочито уверљиво и потресно потврђивали бројни примери немилосрдног убијања српских цивила, жена, деце, преки судови, ужасни призори вешања, стрељања, бацања у реку Тису, мучења и физичког злостављања, уништавања српских цркава. Често се дешавало да су убијања вршена групно. Комесари Мор Сенткираљи, Сава Вуковић, Еден Бети, Казимир Баћањи, уз подршку Перцела, Ернеа Киша, Антала Фетера, Јожефа Бема усмртили су између 4500-5000 цивила. Највише су уништени Сентомаш, Сента, Врбас, Кикинда, Ада, Мол, Башаид, Кула. Број Срба који су тамо живели смањен је за дупло. Највећи број од ових места у демографском погледу, што се тиче српског становништва више се није опоравио до краја постојања Монархије 1918.⁹⁵⁹

⁹⁵⁹ Опширније: Дејан Микавица, Горан Васин, *Револуција и рат за Српску Војводину*, рукопис, 36-39; Славко Гавриловић, *Грађа за историју Кнежевине Србије и Срба у Угарској 1839-1849*, 116-171, видети спискове побијених Срба по местима Бачке, али и шире Српске војводине.

Закључак –

Лик Ђорђа Стратимировића и његов значај и улога у Српском покрету

Стратимировић је био типичан представник српског романтизма у политици. Својим пореклом, својом природом и годинама живота је свакако био предодређен да се нађе у средишту Српског покрета 1848-1849. године и то не само као учесник, већ и као његов инспиратор и предводник. Питање је било само колико је далеко могао да оде у том правцу, обзиром на шири контекст збивања и присуство других актера у њима, чији је значај он, бар у почетку, пренебрегавао.

У Српском покрету Стратимировић је имао важну улогу и на политичком и на војном плану. На оба поља испољавао је оне особине које су уочили и његови добри познаваоци - огромна енергија, јака амбиција, жудња за славом и признањем... То је делом било у складу са његовим младићким годинама, а делом је произишло из његовог карактера. Као да је за узор имао личности попут Александра Македонског или Наполеона. Овог последњег је свакако имао на уму, јер у једном писму команданту логора у Перлезу, Дракулићу, од 5. јула, везаном за заузимање Бечекерека, издаје наредбу за коју каже да „такво што могао је само Наполеон од своји генерала захтевати“⁹⁶⁰.

Као једна од најинтригантнијих личности у Српском покрету 1848-1849. године, био је подједнако обожаван и оспораван. Иза њега је био обичан српски народа и војници, а против су били један број српских интелектуалаца, црквени достојанственици и високи царски официри. Први су га извикали за „врховног војда“ и предлагали за војводу, а други оптуживали за самовлашће, диктатуру, узурпаторство, идеализам. Оптуживан је да хоће да издвоји Војводину из састава Монархије и припоји је независној Кнжевини Србији, али и да потајно преговара са Мађарима. Замерано му је што по сваку цену инсистира на оружаном борби, те да се при томе не обазире на жртве српског народа и објективне могућности српске војске. Додуше, Стратимировићу је донекле и одговарао сукоб са Мађарима и, уопште, било каква

⁹⁶⁰ Мирко Митровић, *Протокол архиве Стратимировића и Книћанина као извор за Револуцију 1848-1849*, 170

кризна ситуација, у којој би могао да се стави на чело народа и војске. Помирљивост и попустљивост у делу српског народа није му ишла на руку. Стога, када је Рајачић отишао у Инсбрук, а епископ Јовановић напустио Карловце, у којим га је патријарх оставио, Стратимировић је рекао „тада сам имао потпуно одрешене руке“.⁹⁶¹

Током 1848-1849. године велики део времена је проводио војним логорима широм Војводине, у непосредном контакту са обичним војницима и граничарима. Тако је добро упознао њихове проблеме, навике и жеље и настојао да им изађе у сусрет. Они су у њему видели њима блиског човека, доказане храбрости и спремног да се жртвује за опште добро. Захваљујући таквој симбиози српска народна војска је однела неколико великих победа над много надмоћнијом и опремљенијом мађарском војском.

Иако је Стратимировић иступао против царских официра, оптужујући их за аустрофилску политику, он је и сам стално износио доказе за своју лојалност Аустрији и Двору. Додуше, то је углавном било у случајевима када су га противници или власти у Кнежевини Србији оптуживали за антиаустријску политику. У свом каснијем животу, као официра аустријске војске, његова оданост владару и држави се још мање доводила у питање. Такође, веома му је импоновао царски чин. Између Српског покрета Стратимировићевог учешћа у њему може се успоставити извесна аналогија. На почетку, Покрет је упркос неповољним околностима низао успехе и на политичком и војном пољу. У правом смислу речи био је народни покрет, са народним органима власти и народном војском. То је било и време највећег успона Ђорђа Стратимировића - председника Главног одбора и врховног војног команданта. Као што је већ речено, у најтежим приликама Стратимировић је најбоље долазио до изражаја. Српски покрет је тада добрим делом био ношен његовом енергијом. Први политички пораз Стратимировић је доживео после Септембарске скупштине, након које се Српски покрет постепено ставља у службу аустријске политике. Изненадна смрт војводе Шупљикца, као једног од представника аустрофилске политике, поново је побудила наде у могућност повратка изворном карактеру Српског покрета. Тада је опет на сецну ступио Стратимировић, што је обновило сукоб унутар Покрета. Нови пораз је дефинитивно маргинализовао Стратимировића као политичког фактора међу Србима, што се поклопило са доношењем Октоисаног устава потпуним разводњавањем Српског покрета.

⁹⁶¹ Stratimirović, *Was ich erlebte*, 34

У историјској литератури постоји неколико описа Стратимировићеве личности и његове улоге у Српском покрету, датих углавном од његових савременика. Један од најупечатљивијих је сигурно онај који је оставио Михаило Полит Десанчић, иако се мора узети у обзир његова субјективност. За Ђорђа Стратимировића каже да је 1848. године био „још врло млад“, и „изванредно леп“* човек. Описује га као ретко самоуверену, непредвидљиву и преку особу, али и изузетно храбру. Нарочито је истицао његову одважност у биткама код Ечке, Врбаса, Сентомаша и Темерина 1848., и код Мошорина 1849. године. Полит је посебно издвојио његову одлучност и одушевљење, које га је красило у то доба. Био је врло омиљен у српском народу, нарочито код Шајкаша, „јер је свугде с њима ишао у ватру“. Он је „био је вођа и душа у српском устанку“. Својом личном одговорношћу давао је пример војницима, који су га неизмерно волели. „Ишли су као слепи за њим.“ Нарочито га је прославила прва победа над Мађарима код Карловаца, 12. јуна 1848. године, после чега је био извикан за „вожда“. Углед му је подигло и то, што му је српски кнез Александар Карађорђевић даровао српску генералску униформу по руском кроју. Због тога су патријархови покушаји да по сваку цену ухапси Стратимировића неславно завршени.⁹⁶²

Јован Суботић пише да се са Стратимировићем „добро познавао“ и да су „од вајкада“ били пријатељи. Према њему он је имао „славољубиву нарав, али и „сасвим добро срце“. „Стратимировић је знао врло добро поступати са простим светом и простим војницима и сви су му пријатељи и сасвим одани били“. Приликом разговора са Стратимировићем, ради измирења са патријархом, описује га као „стари Ђока“, са фантазијом која „пламти у облаке, а срце старо љуби свој народ, и велике неправде и увреде прашта“.⁹⁶³ Од савременика и људи који су га лично познавали, можда је најобјективнију и најсвеобухватнију слику Ђорђа Стратимировића у догађајима 1848-1849. године оставио Јаков Игњатовић. Представљајући „човека који је у покрету велику улогу играо“, пише да га је први пут видио у Новом Саду, пред кафаном код „Венца“. „Још младић, ако се добро сећам, онда још са потпуном угасито плавом брадом, у угасито зеленој атили, мало повишег округластог стаса, лица питомог ал' интелегентног, држање, кретање тела и удова показује војника.“ У говору му се видела

* Син Ђорђа Стратимировића каже да је његов отац имао висину од 175 метара, имао је витак и правилан узраст. Коса и брада (залистци) смеђе боје, бркови плави. Очи загасите, смеђе с неким преливом у зеленкасто. Поглед миран и љубазан (Стратимировић, *Успомене*, 303)

⁹⁶² Михаило Полит Десанчић, *Како је то било у нас Срба у Буни године 1848*, 63-84; Дејан Микавица, *Михајло Полит Десанчић*, Нови Сад 2007, 32-33

⁹⁶³ Јован Суботић, *Автобиографија, Пролеће*, 107

„финоћа и изображеност, и више му је вредио садржај и мимика, него ли формалан израз говора“. „Орган, није особити. Полет и план виши дао се видити, ал' оданде чврстоћа и сталност није изгледала. У покрету није било човека који је био толико хваљен и куђен. На обе стране се претеривало. Амбиција, славољубље било му је велико, планови и покрај вишег полета изгледали су нешто авантуријерски, и неки изглед је имао за каквог *parvenu* * за будућност. Имао је у себи неку црту романтике, и знао си људе задобити. Био је популаран, ал' је имао и доста непријатеља. Једни су га обожавали, други су га по песку вукли. ... И доиста могло се чудити предузетности Стратимировића. Да је то био какав Станковић, Илија Захаријевић, и њима подобни, ил' какав смелостан из омладине не би се чудили, већ човек, војничкој дисциплини вичан, који зна следства таковог корака пресудити, у војеној струци изучен, да започне за оно време у почетку готово рећи донкихотску а после до пропасти опасну борбу. Од већи, мањи чаркања изроди се читав рат. Стратимировић је собом начинио кристалizacionу тачку за људе цивилне и војене; јер као војник био је стручњак, иначе својом углађеношћу, интелигенцијом цивилу приступан, и од овог омиљен, а на покретне покушаје готов, и од покретника као мач покрета уважен. Док Беч није својим упливом српски покрет за се апсорбирао, и покретну војску са својом асимилирао, Стратимировић је био први војник, и војени репрезентант покрета српског. Да се ово није стало, Стратимировић ил' би с Мађарима за пацификацију пактирао ... ил' би истим путем пошао којим и други емигранти. Стратимировић је био за покрет као створен. Извучите из српског покрета напоље личност Стратимировића, показаће се велика празнина“⁹⁶⁴ Игњатовић сматра да је Стратимировић водећи „неконвенционалан рат“, уз неспорну проницљивост, нарочито у критичним тренуцима, имао и доста среће, која је била „трн у оку“ многима, а нарочито Рајачићу и његовим саветницима. Они су пажљиво мотрили на Стратимировића, како се не би осилио и приграбио сву власт. Наиме, у Карловцима се о Стратимировићу говорило као о „Катилини“, кога треба уништити.⁹⁶⁵

За време боравка у Карловцима, затекао га је како чита историчара Шлосера, а на његовом радном столу је била и друга књига и области ратовања - „Der kleine Krieg“ од Шелса. Сравнивао је дело Шлосера са Ротековим - првог је уважавао због обилатости и темељности, а другог због прагматизма. Међутим, не поричући му

* *parvenu* - скоројевић

⁹⁶⁴ Игњатовић, *Мемоари* (I), 216-218

⁹⁶⁵ Исто, 219-220

војничке способности, методичност и рационалност у приступу војним акцијама, Игњатовић у Стратимировићу ипак није видео хероја, попут Леониде, Епаминондаса, Филопемена и Винкелрида, него само војничког вођу. Он се само до „нужне линије“ излагао непосредној опасности и „знао и за сигурност личности своје побринути“, али његово веће пожртвовање није нигде документовано, „а за одлучне ствари често баш то се изискује“. Доласком и „народног“ и царског“ Шупљикца, Стратимировић се без већег противљења томе у народу и војсци уклонио из „главне улоге“.⁹⁶⁶

У Карловцима Стратимировић је стао у заштиту Игњатовића, пред Србијанцима и радикалном српском омладином, који су хтели да га ухапсе као мађарона. Тиме је уједно пред овим утицајним Србином хтео да покаже колики углед ужива у српском народу. Прича како га је Стратимировић „испод руке“ водио кроз Карловце и „где је видио какову групу Србијанаца, пошао је самном к њима, и ословио их је и питао их шта раде, и опоменуо их да ме имаду сматрати за добра Србина“. Било је то у време Стратимировићевог сукоба са Рајачићем, септембра 1848. године. „Како Србијанци, тако и остали са поштовањем клањали су му се, људи стали на сокаку, из биртија су напоље куљали да га виде, да му се поклоне. На себи је имао плаветну униформу као народни генерал. Баш видело се да је популаран.“⁹⁶⁷

Разговарајући о тадашњим приликама у Покрету, Игњатовић је закључио да Стратимировић мисли да би он требао да буде „тај вођа који би народ из опасног лавиринта извукао“. Напоменуо је да треба настојати да му се да виши чин, како би још више импоновао народу, али и задобио и царске официре. Игњатовић мисли да је Стратимировић тежио да постане и „царски“, а не само „народни“ официр. Иако је, према Игњатовићу, у то време „свима било јасно да се Српски покрет наслања на Беч, а Беч на Српски покрет, још се у опште држало да је тај устанак чисто српски, и да је ратно водство у Стратимировићу оличено“. Стратимировић је био свестан тога и радио је у складу са тим, необазујући се на другачија мишљења. „Он није много питао, но радио је по својој увиђавности и онде, где је изглед ствари критичан и опасан био, и где би потчињен старијег, већу власт, питао.“⁹⁶⁸

За Игњатовића остаје питање да ли би Стратимировић у случају победе над својим противницима узео власт и постао диктатор. У том случају, ако би се помирио

⁹⁶⁶ Исто, 223, 242.

⁹⁶⁷ Исто, 224.

⁹⁶⁸ Исто, 226, 228, 232-233.

са Мађарима, Рајачићева судбина би била запечаћена, а ако „завије на другу страну“ и постане експонент Беча, опет би скрајнуо Рајачића.⁹⁶⁹

Фердинанд Миковец, чешки публициста, реагујући на писање неких листова да се Стратимировић „покорио“ патријарху и молио га за „опроштај“, тврди да су то неодговарајући и лоше одабрани изрази, јер он је врло поштована личност, која заузима значајно место у српском народу. Сматра да ако се Српски покрет посматра непристрасно, мора се увидети да је Стратимировић имао у њему значајну улогу, без икаквих себичних мотива. Тежио је само најбољем за српски народ. Његов младалачки занос га наводи на стремљење ка много више циљу, него што је то стварно могуће. Његови планови нису били лоши, већ су средства била преурањена. Миковец мисли да његови учинци као председника Главног одбора и команданта војске у најкритичнијим временима заслужују највеће признање, нарочито ако се узму у обзир његове године. О томе сведоче и симпатије и љубав народа за Стратимировића. Сличан став према њему имају и у Кнежевини Србији.⁹⁷⁰

Драгољуб М Павловић сматра да је Стратимировић несумњиво био особа великих способности, али „без сређених зрелих погледа“ и са превеликим амбицијама, које нису биле утемељене у реалним околностима. Његова недоследност се, између осталог, показивала у томе што је јавно подржавао Карађорђевиће, али је, по потреби, исказивао симпатије и за Обреновиће. Увек је истицао да се бори за цара и Монархију, али није губио из вида ни могућност нагодбе са Мађарима. Уз све то, постојано је настојао да постане српски војвода, сматрајући да су сва средства која воде ка том циљу оправдана.⁹⁷¹

Како је обичан народ доживљавао Ђорђа Стратимировића и његову улогу у Српском покрету може се, између осталог, наслутити из многобројних чланака објављених у тадашњој српској штампи. Лист *Напредак*, иначе ненаклоњен Стратимировићевој струји током његовог сукоба са патријархом почетком 1849. године, после битке на Римским шанчевима, доноси један текст од 23. априла, извесног „В“, који је путујући из Срема стигао до Римских шанчева и ту се срео са Ђорђем Стратимировићем. „По свему овом, приспјем напоследку Ђорђу Стратимировићу на Јарак. Љубопитно сам гледо едали је омражена ова од царски официра војска по казивању њиховом покварена, непослушна и бездушна. Место ови зала нађем највећа

⁹⁶⁹ Исто, 229

⁹⁷⁰ *Slawische Rundschau*, 25. XI 1848, 57

⁹⁷¹ Драгољуб М Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској*, 63-64

добра. Ни код једног нисам злу вољу, непоштено срце ил малодушје искусио, сваки ти је искрен, поштен и изкључиво за Народ одушевљен. Губитак Јарка и Сентомаша приписују они Правитељству, ил ко што сами веле Господи. Стратимировић је најбољи тамо ред увео, они га слушају и љубе, сњим ћеду у ватру у воду. Поверење њиово пређашње десетином се сад повећало. Битке на Вилову, Мошорину и Јарку карактеризирају Ђорђа као Србског Јунака. Политичке његове исповести са заслугама на бојном пољу јесу код народа споменик ког нико окаљати нек се неусуђује, ако анархију и пропаст Народа нежели.⁹⁷²

У време велике кризе Српског покрета, током априла 1849. године, у *Српским новинама* се појавио један чланак у којем аутор, жалећи над попаљеном Бачком, позива да се за војводу изабере „јунак, Србин родољубац, да богме и мудар“, који ће да „ослободи род, и дигне владу“. Насупрот томе, предлаже „прођите се учени глава“, који се „папиром баве“ и „накањују лјево и десно“. У том смислу, поред Книћанина и још неких војних личности, помиње и Стратимировића речима: „Живио нам ти, за србство све једнако одушевљени Стратимировићу! ти си добро учинио, брацо! што си нам се опет, а наноово, подигао с мачем за србство. Та погледај на плачућу браћу у војводству србском, па погледај на пепео Кулпина, развалине славног Србобрана, па у слози само, молимо те својски, у слози са свима, удри врага, као што си почео, - удри, удри! те освети проливену крвцу браће изгинувшег, да се назовеш другим Краљевићем, да се увјеличаш вјенцем Обилића! – срећно ти било копље; срећна ти била твоја топузина! Таквог треба да имамо вођу на простору бачки равница!⁹⁷³

Једно од највећих признања за оно што је учинио српски народ током Покрета 1848. године, Ђорђе Стратимировић је добио од црногорског владике Петра II Петровића Његоша. Владика му је на Аранђеловдан, са Цетиња, послао медаљу Милоша Обилића, чија је девиза била „Вера, слобода, храброст“. Ово ретко признање, поред Стратимировића, до тада је било уручено само тројици људи. Образложење је било следеће:

„Високородни Господине Ђорђије Стратимировићу!

Прими Српски млади витеже, за знак признателности овај дар од мене! Ово је лик Обилића, лик највећег јунака, који се досад на земљи појавио. Каквим се знаком могу толико дичити Српски родољубци-витезови колико овим? Он је јединствена бојна награда твоје собраће у соколовом гнијезду. Који би знак на твоја јуначка прса љепше

⁹⁷² *Напредак*, 13/25. IV 1849, 26

⁹⁷³ *Србске новине*, 23. IV/5. V 1849, 35

пристао од овога? Прими га дакле с оном искреношћу и усхићењем, с којим ти га шаље [владика црногорски – п. а.] с најусрднијим братским поздравом.⁹⁷⁴

Милош Црњански је такође осликао Стратимировића у својим *Есејима и приказима*. Описује га као богатог и лепог, спремног да због једног коња или због најмање увреде, у виноградима над градом супарника изазове на двобој. Новосадски магистрат је за време својих седница затварао пијацу ланцима, да му „при мудровању“ пролазници не би сметали. Ипак, „млади официр, јашући добра коња, прескакао је те ланце као препоне, на запрепашћење и дубоку индигнацију градских кметова. Тек када се ускоро оженио, приклонио је главу и смирио се.“⁹⁷⁵

Победа над над Храбовским у Карловцима, далеко је одјекнула, тако да су чак и неки чешки и моравски градови прогласили Стратимировића за почасног грађанина. Стратимировић пише да се то десило за време његовог боравка у Кремзиру. Чешка јавност је сазнала за њега посредством младог новинара Мисливеца, који је више недеља боравио у Стратимировићевом штабу и одатле слао извештаје.⁹⁷⁶

О Стратимировићу је писала и тадашња аустријска штампа, осликавајући га у складу са актуелном аустријском државном политиком. На једној страни, величане су његове победе над Мађарима, а на другој осуђиван је његов радикализам и сваки наговештај антиаустријске политике. Тако на пример, после битке у Шајкашкој, априла 1849. године, штампа доноси читав низ текстова како је Стратимировић „ударио Мађаре по глави“, те су се повукли, попаливши Свети Иван и Каћ.⁹⁷⁷

Један чланак, потекао из редова Стратимировићевих противника, спочетка јуна 1849. године, говори о противречностима које „циркулишу“ код Срба, а тичу се Стратимировића и његовог положаја. Стратимировић се у периоду до 14. маја описује као минијатурни егземплар Кошута. Он је персонификација српског радикализма, који је у свим слојевима друштва створио опозицију војној администрацији у Граници, која је требало да му помогне да постане војвода. Ова опозиција делује кроз јавне органе и у патријарховом окружењу. Она је у Бечкереку одржала једну националну скупштину Војводине, чиме је од себе одвратила Немце. Залаже се за преуређење монархије на федеративном принципу, где би Словени имали своје место. Противречне вести о паду

⁹⁷⁴ *Напредак*, 30. XII 1848/11. I 1849, 17; *Србске новине*, 4/16. I 1849, 2; *Neue Münchener Zeitung*, München, 19. I 1849, 16

⁹⁷⁵ Милош Црњански, *Есеји и прикази, Лепота ђенерала Стратимировића*, Нови Сад 1991.

⁹⁷⁶ Дака Поповић, *Војвођански градови у Буни 1848-49, Нови Сад у 1848-9-ој год.*, 37; Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 43.

⁹⁷⁷ *Die Presse*, 20. и 21. IV 1849, 94, 95; *National-Zeitschrift für Volksinteressen*, Wien, 22. IV 1849, 49; *Deutsche Allgemeine Zeitung*, 25. IV 1849, 115

и успону Стратимировића кореспондирају са падом и растом утицаја његове партије. Са његовим падом, пао би и радикализам и идеја конфедерације. Он је створио народну војску и народне официре и свака победа над Мађарима ојачала би ове либерале који критикују црнојуту монархију, нарочито у Немачко-бантском пуку.⁹⁷⁸

Други лист, доноси „портрет српског хероја“ и описући спољашњи изглед Ђорђа Стратимировића каже да је средње величине, мршав и витак. Окретан је са аристократским манирима. Има лепо и изражајно лице, високо чело, „грчки нос“, а очи су му „неописива ватра“. Главу му красе смеђа, благо таласата коса, са зулуфима и плави бркови. Одевен је у уобичајено одело српских команданата - униформа штапског официра Кнежевине Србије, са златно извезеном крагном и златним еполетама. Опасан је сребрним појасом, плаво и црвено испреплетеним. На глави му је капа са белом перјаницом. У борби је обично носио сиви јахаћи мантил, опшивен лисичијим крзном, са белом сабљом и са карабином преко рамена.⁹⁷⁹

Страни аутори из времена непосредно после Револуције, који су се бавили политичким и војним догађајима тог доба, редовно помињу и Ђорђа Стратимировића. Углавном га представљају као репрезента национално-либералне струје у Српском покрету и „ватру покрета“. Најчешће се наводи епизода из његовог разговора са Кошутом, истичу заслуге у борбама код Сентомаша и у Шајкашкој, као и заузимање арсенала у Тителу. Он се описује као особа племенитог порекла, храбар, млад, амбициозан, несталан, непоуздан.⁹⁸⁰

У једној историји Аустрије се Ђорђе Стратимировић карактерише као једна од „најзагонетнијих“ личности у Аустријској револуцији. Његова спољашност није одавала „дивљега“ српског вођу. Нежне, скоро слабе конституције, финих руку, пре је личио на неког „салонског јунака“, са особинама које ретко могу да одушеве „природан“ народ какви су Срби.⁹⁸¹ Мађари су Стратимировића сматрали за пробисвета, који је, додуше, храбар, али само зато што нема шта да изгуби, већ само да

⁹⁷⁸ *Die Presse*, 7. VI 1849, 135

⁹⁷⁹ *Die Grenzboten*, 170

⁹⁸⁰ Max Schlesinger, *Aus Ungarn*, Berlin, 1850, 345-346; *Kosshuth and the Hungarian war*, Philadelphia, 1851, 192; *Allgemeine militär-zeitung*. v. 27, Darmstadt, 1852, 620; *Correspondence relative to the Affairs of Hungary 1847-1849, Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty*, August 1850, London, 1850, 183; *Revue britannique*, *Revue internationale reproduisant les articles des meilleurs écrits periodiques de l'étranger, complétés par des articles originaux*, ser. 7, t. 15, Paris, 1853, 385; *Blackwood's Edinburgh magazine*, v. 73 London, 1853, 314, 325, 327; Andreas Vargyas, *Geschichte ungarischen Freiheits-Kampfes in den Jahren 1848-1849*, Budapest 1879, 92, 444

⁹⁸¹ Anton Springer, *Geschichte Österreichs seit dem Wiener Frieden 1809*, II, Leipzig 1865, 451-452

добије.⁹⁸² За Стратимировића је знао и Фридрих Енгелс, који га помиње као противника аустријске експлоатације и пропагатора отвореног устанка против ње, али и критиковао због учешћа у рату против Мађара.⁹⁸³

И након завршетка Револуције, многи од некадашњих учесника су јавно нападали Стратимировића због његових потеза у то време, са намером да се умање његова улога и значај у Српском покрету. Са тим у вези Стратимировићев син помиње познату слику Симићеву *Мајска скупштина*. На њој је, међу осталим учесницима Мајске скупштине, приказан и лик Ђорђа Стратимировића. Коментаришући ову слику, његов син сматра да је чудно да се на њој једва види Стратимировићево лице, иако је он био председник Главнога одбора и „врховни вожд“. Његов закључак је да су постојале две верзије ове слике - оригинал који помиње Капер, настала одмах после Револуције и друга, „тенденциозни фалсификат“ самог аутора из 1863. године. Према Каперу „један млади српски сликар, Симић, представио је овај тренутак у историји Срба на успелој слици, која је занимљива због тога што су све особе реално приказане. У једној живахној групи виде се нови патријарх, Грујић, Каћански, Стаматовић, тадашњи граничарски натпоручник Бига, храбри наредник Боснић, Стратимировић“. Међутим, на другој слици Стратимировић се једва види, он је скрајнут, а тиме и његова улога и значај у тим догађајима. Насупрот томе, пренаглашена је улога Светозара Милетића, који, према Стратимировићевом сину, тада није играо већу улогу, те претпоставља да га није ни било на првој верзији слике.⁹⁸⁴

Много касније, осврћући се на неке догађаје из 1848-1849. године, у жељи да објасни своју улогу и можда да се оправда, Стратимировић је писао да је против патријарха иступао зато што је овај штитио Мајерхофера и камарилу, док је он радио само у интересу народа. Није тачно ни да је бунио војску. Напротив, држао је строгу, али праведну дисциплину и само тако је задобио поверење војске, а она је најбољи судија. „Ко је нашу, под неспособним вођама раскалашену војску у ред довео, него ја“. Кад је пао Сентомаш, где су командовали Боснић и Виловски, војска се толико осилила да је убила команданта народног пуковника Давидовца и више официра. Ту војску је он за 8 дана „тако узаптио“ да је однела победу код Мошорина и Титела, а после и на Јарку, код Новог Сада, чиме је спасен Срем. Книћанин је седео у Карловцима и стигао

⁹⁸² *Oestereich, Ungarn und die Woiwodina, von einem Saxo-Magyaren*, Wien 1850, 41

⁹⁸³ Vaso Bogdanov, *Uloga podunavskih slavenskih naroda 1848-49. u svijetlu najnovijih istraživanja sovjetske historiografije*, Historijski zbornik, godina I, br. 1-4, Zagreb 1948, 55; Vaso Bogdanov, *O nekim problemima četrdesetosme, Likovi i pokreti*, 131

⁹⁸⁴ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 315-316.

када је све било готово. Виловски је са батаљоном и топовима већ био на пароброду, спреман да све напусти и пређе у Срем.⁹⁸⁵

Игњатовићева тврдња да Стратимировић није био спреман на жртву и да га народ није опевао, попут капетана Јанчу, није тачна. Читав низ епизода из Стратимировићевог војевања 1848-1849. године, говори супротно. Такође опеван је и у песмама, које се односе на ратовање 1848-1849. године. Још 1849. године један војник по имену Дамјан спевао је песму о Стратимировићу и бану Јелачићу. Стратимировићев син мисли да је било много више оваквих песама, од којих је неке и публиковао у „Успоменама“. Такође и Капер је објавио неколико народних песама о Ђорђу Стратимировићу.⁹⁸⁶

*Почетак рата са Мађарима 1848.*⁹⁸⁷

...

Ал' беседи Стратимиру Ђорђе:

„Ми нијесмо гњиле кукавице,

„Нит' подлога пустијех Мађара,

„Веће народ, ко што су нам били

„Од старине прадедови наши.

„Изгинути сви ћемо до једног,

„Али права газити не дамо

„Која но су крвљу добијена,

„Српском крвљу са прадедом твојим

„Арсенијем, светим патријаром!

„Изгинути ил' побит' крвнике,

„Ал' господство над собом не дамо! –

„Ти сад буди нама у помоћи,

„Па ће т' с' име славити до века,

„Док год буде још једнога Срба.

...

Ипак много година касније, када је прошло неколико деценија од револуционарних догађаја и рата за Српску војводину, Стратимировић је био

⁹⁸⁵ РОМС, инв. бр. 13.754, Писмо Стратимировића од 7. марта 1880.

⁹⁸⁶ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 238; *Südslawische Wanderungen*, 1853, 220, 226-236; Јаков Игњатовић, *Мемоари* (I), 242

⁹⁸⁷ Ђорђе Стратимировић, *Успомене*, 228-379

запостављен и заборављен. Дугогодишња политичка борба коју је водио са Светозарем Милетићем, наступи на Угарском сабору 1865-1868, константни напад и УЗастави, политичко (војно) ангажовање за рачун Двојне монархије у њеним мисијама на Балкану, рушили су популарност некада славом овечаног војводе. Иако је пре Полита, Милетића и Владимира Јовановића написао дело о потреби реформисања Османске царевине, његова делатност била је скрајнута у односа на првом месту на Светизара Милетића.

Сагледавајући однос пречанске политичке јавности према смрти некадашњег војводе из револуционарних година 1848-49. Ђорђе Стратимировићу, покушали смо да идејно, политички, идеолошки сагледамо и став српске јавности према најзначајнијој личности Српског народног покрета. Политика дискредитовања, често понижавања, вређања противника није мимоишла врло често српске великане ни у моменту њихове смрти. Политичко непријатељство, и свакодневне политичке свађе рефлектоване су и на однос према појединим личностима и у тренутку њихове смрти. Ђорђе Стратимировић је несумњиво спадао у круг најпознатијих и најважнијих личности српске политике у Монархији не само током периода 1848-1849. већ и касније све до 1878. Када се за педесетогодишњицу Мајске скупштине српска штампа подсећала догађаја који су били кључни за опстанак "српског рода" у Монархији, Стратимировићева улога није прећутана, а на страницама загребачког *Србобрана* је помно анализирана (1898). Ђорђе Стратимировић наставља своју службу у аустријској војсци. Први је српски војник/ политичар који је написао студију о Источном питању 1856.⁹⁸⁸ Његови извештаји из Босне и Херцеговине и Црне Горе 1852-1860, допринели су успону његове каријере и успињању ка чину генерала. Касније се активно укључио и у бављење политиком где је на политичкој сцени Срба у Монархији имао важну улогу, нарочито у периоду 1860-1875. Истичемо да је Стратимировић посебно са аспекта политичких идеја које је ватрено заступао, често занемарен услед наглашавања његових војничких способности. Дефинисање његове политичке идеологије која ће се посебно рефлектовати на догађаје после 1848-1849, и утицати на читаву српску политичку елиту. Тако се поређењем политичке идеологије Стратимировића са српским конзервативцима или касније Милетићем добија целовита слика српског друштва у Хабзбуршкој монархији у 19 веку, што је и кључни проблем и спириутс мовенс истраживања ове најважније теме Револуције и рата 1848-1849.

⁹⁸⁸ Reformen in der Türkei, 1856, Wien

Стратимировићева смрт није прошла неопажено у пречанској политичкој јавности. Новосадска радикалска *Застава* је у броју 270 из 1908, пренела вест у делу *Подлистак* да је у Бечу у кругу своје породице умро у дубокој старости Ђорђе Стратимировић, последњи од свих оних знаменитих Срба који су бурних 1848. и 1849. имали видну улогу у српском народу. У неколико реченица на почетку текста (од нешто мање од пола странице)⁹⁸⁹, наглашено је да Стратимировић 1848. наступа као млад човек, који је напустио науку, и одмах се укључио у решавање српског питања. У неколико реченица су препричани детаљи разговора Стратимировића са Кошутом у Пожуну, а потом у мањем пасусу и дешавања везана за Мајску скупштину. Целокупна дешавања из друге половине 1848. препричана су у десетак редова (набрајање већих битака), а сам Стратимировић се помињао свега једанпут у прилично неутралној реченици о борбама са Храбовским код Сремских Карловаца. Битак код Вилова је такође поменута у полуреченици чиме се завршава опис догађаја везаних за ратна збивања. Даље се наводе детаљи оиз Стратимировићеве војне службе. Најпре ангажовање у Црној Гори, а потом и на Сицилији од 1860. Помињан је податак да је 1875. поново боравио у Србији, али да је почетком рата 1876. дошао у сукоб са Черњајевим после чега је напустио Кнежевину и вратио се у Беч. Такође од 1865-1868 био је члан Угарског сабора (не наводи се какву политику је заступао), а није изабран 1872. Написано је и да је Стратимировић *нагињао калуђерској страници*. Са доста детаља је описан Стратимировићев покушај да се укључи у дешавања у Матици српској, али да је спречен (додати су детаљи како је Стратимировић довео Србобранце, а противници Футожане па је умало дошло до сукоба) и после тога је донет члан Статута којим је дефинисано да сваки нови члан Матице мора најпре бити изгласан на Скупштини и да на првој седници не може расправљати и говорити. Наглашено је да има двоје деце синове Ђорђа и Милана, *те да му је лака црна земља, а повесница српска чуваће успомену на њега*.⁹⁹⁰

Загребачки самосталски *Србобран* је најпре донео само кратку вест да је у Бечу умро чувени српски генерал Ђорђе Стратимировић.⁹⁹¹ У следећем броју дат је детаљан животпис "храброг борца", "који је у љутим биткама пушку носио и сабљу пасео" "стари храст који је некада поносно стајао и високо се дизао тако, да су га очи народне

⁹⁸⁹ Два броја раније у Застави је у оквиру дела Подлистак изашла вест о смрти извесног Паје Баришића, надшумарника и граничара, која је добила дупло више простора од смрти некадашњег српског војда из 1848. (*Застава*, бр 268, 3/ 16. децембар 1908.)

⁹⁹⁰ *Застава*, бр 270, 5/ 18 децембар 1908.

⁹⁹¹ *Србобран*, бр 271, 3/ 16 децембар 1908.

издалека већ видети могле." Самосталци су подсећали на мађаризацију и мађаризаторске законе који су донети од 1840. и на намеру Кошута да не призна ниједан други народ сем мађарског, што је довело до рата током 1848. Детаљно је анализирано дешавање на Мајској скупштини, а потом је уз мноштво епитета хвале описано Стратимировићево учествовање у борбама код Карловаца, Ечке, Врбаса, Сентомаша, Темерина, Жабља. Посебно се детљано писало о Стратимировићевом ушечћу у бици код Сентомаша августа 1848. Слично се подсећало и на битке са пролећа 1849. код Мошорина, Бачког Јарка и Будисаве. Што се тиче касније Стратимировићеве биографије издвајају се подаци о службовању у Италији, и Црној Гори. Такође наглашавало се да је Стратимировић учествовао у политичком животу Монархије као посланик Великог Бечкерека и да је у рату Србије са Турском 1876. био заповедник јагодинске бригаде код Бабине главе и Ак Паланке. Непосредно по повратку у Монархију био је ухапшен, али је убрзо пуштен по захетеву највиших власти. "Вјерно и искрено је послужио роду, о чему иако блиједо сведоче у ови редови, јер приказати његов живот значило би написати и једну књигу о прошлости српског народа у Угарској" био је крај текста у *Србобрану*. У наставку је пренет део Стратимировићевих успомена на дешавања из 1848.⁹⁹² Можда најречитији крај о свом крају, војном, политичком, људском, дао је сам Стратимировић завршавајући своје успомене када и сумира свој животни смисао и каже: „Данас када закључујем рачун свог живота, са задовољством спознајем да нисам живео узалуд; осећам се као победник у биткама и знам да ће моје име једног дана бити уписано на страницама славне историје српског народа у нашој Монархији.“⁹⁹³

⁹⁹² *Србобран*, бр 272, 4/ 17 децембар 1908.

⁹⁹³ Stratimirović, *Was ich erlebte*, 158

Извори и литература

Архивска и друга грађа

1. Архив српске академије наука и уметности, Одељење у Сремским Карловцима, Фонд – *Српски народни покрет*.
2. Архив српске академије наука и уметности, Београд, *Дјејанија народа српскога и патријарха Јосифа Рајачића лета господњег 1848-1849*, I-III; Заоставштина Ђорђа Стратимировића; Заоставштина Стевана Петровића Книћанина.
3. Архив Србије, Београд, Министарство иностраних дела – Инострано одељење.
4. Библиотека Матице српске, Нови Сад, Збирка огласа.
5. Музеј Војводине, Нови Сад, Збирка *Револуција 1848/49*.
6. Рукописно одељење Матице српске, Нови Сад.

Објављена грађа

1. Архива народних споменика, *Летопис Матице српске за годину 1850*, књ. 82, Пешта, 1850.
2. *Correspondence relative to the Affairs of Hungary 1847-1849*, Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty, August 1850, London, 1850.
3. Перовић, Радослав, *Грађа за историју Српског покрета у Војводини 1848–1849*, серија 1, књ. I, Српска академија наука – Историјски институт, Београд 1952.
4. Прилози за *повесницу српског народног покрета г. 1848*, Летопис Матице српске за 1866, књ. 111, Нови Сад 1867.
5. *Рат на југу Монархије Аустријске у пролеће 1849*. (Из Аустријског пријатеља војника, бр. 34, 37, 40, 42 и 47), Летопис Матице српске за годину 1850, књ. 82, Пешта, 1850.
6. Thim, József, *A Magyarországi 1848-49-iki szerb fölkelés története*, I-III, Budapest, 1930, 1935, 1940.

Штампа

1. *Бранково коло*, XX, Сремски Карловци, 1914.
2. *Вестник*, Карловци, 1848–1849.
3. *Застава*, Нови Сад, 1894. и 1898, 1908.
4. *Напредак*, Карловци, 1849.
5. *Наше доба, лист за политику, просвету и привреду*, Нови Сад, 1889.
6. *Новине читалишта београдског*, Београд, 1848.
7. *Србске новине*, Београд, 1848–1849.
8. *Glasnik dalmatinski*, Zagreb, 1849.
9. *Narodne novine*, Zagreb, 24. VII 1849, 98.
10. *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, Zagreb, 1848–1849.
11. *Saborske novine*, Zagreb, 1848.
12. *Allgemeine militär-zeitung*, Darmstadt, 1852.
13. *Blackwood's Edinburgh magazine*, London, 1853.
14. *Deutsche Allgemeine Zeitung*, Leipzig, 1849.
15. *Deutsche Zeitung*, Frankfurt, 1849
16. *Die Grenzboten, Zeitschrift für Politik und Literatur*, 8. Jahrgang, I Semester, II Band, Leipzig, 1849.
17. *Der Humorist*, Wien, 1848.
18. *Die Presse*, Wien, 1849.
19. *Klagenfurter Zeitung*, Klagenfurt, 1849.
20. *Nazional-Zeitschrift für Volksinteressen*, Wien, 1849.
21. *Neue Münchener Zeitung*, München, 1849.
22. *Österreichischer Soldatenfreund, Zeitschrift für militärische Interessen*, Wien, 1850.
23. *Pester Lloyd, Morgenblatt*, Pest, 1911. (фељтон *Генерал Стратимировић* од професора Едуарда ф. Вертхајмера).
24. *Pester Zeitung*, Pest, 1848.
25. *Revue britannique, Revue internationale reproduisant les articles des meilleurs écrits periodiques de l'étranger, complétés par des articles originaux*, Paris, 1853.
26. *Slawische Central-Blätter*, Prag, 1849.
27. *Slawische Rundschau*, Leipzig, 1848.
28. *Wiener Zeitung*, Wien, 111 (Abend-Beilage)

Мемоарска литература

1. *Бој код Ечке*, Летопис Матице српске за 1852. годину, књ. 85, Пешта 1852.
2. Голубски, Новак, *Успомене из народног живота 1848. и 1849. године*, Сремски Карловци 1998.
3. *Die Magyarische Revolution*, Kurzgefasste Schilderung der jüngsten Zeitereignisse in Ungarn und Siebenbürgen, von einem Augenzeugen, Pest 1850.
4. Димић, Теофил, *Мој животопис*, Рукописно одељење Матице српске (М. 6.179)
5. *Живот дра Јована Суботића (Автобиографија)*, други део – Пролеће, Нови Сад 2009.
6. Игњатовић, Јаков, *Мемоари (I)*, Нови Сад–Приштина 1989.
7. Kolowrat-Krakowsky, Leopold, *Meine Erinnerungen aus den Jahren 1848 und 1849, I*, Wien 1905.
8. Николић, Павле, *Успомене из 1848/49. год.*,
9. *Описаније живота Патријарха Јосифа Рајачића*, Нови Сад 2011.
10. Полит Десанчић, Михаило, *Како сам провео свој век – Успомене*, Београд 1925.
11. Полит Десанчић, Михаило, *Како је то било у нас Срба у Буни године 1848*, Нови Сад 1996.
12. Радак, Ђорђе, *Успомене написане од једног сад живећег саучасника у народном Српском покрету, у години 1848-ој*, Рукописно одељење Матице српске.
13. Стратимировић, Ђорђе, *Успомене*, Мало историјско друштво, Нови Сад 2013.
14. Стефановић витез од Вилова, Јован, *Из живота једног ц. к. официра*, Земун 1863.
15. *Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића 1846–1869*, Српска краљевска академија, књ. СХХVI, Друштвени и историски списи, књ. 51, Београд 1939.
16. *Was ich erlebte, Erinnerungen von general von Stratimirović*; Wien–Leipzig 1911.

Литература

- Белег Мисирлић, Симона, *Француски дипломати код Срба у 1848*, Српски књижевни гласник, књ. XVI, бр. 3, Београд 1929.
- Богданов, Васа, *Устанак у Војводини и Мађарска револуција 1848. и 1849. године*, Суботица 1929.
- Bogdanov, Vaso, *Uloga podunavskih slavenskih naroda 1848–49. u svijetlu najnovijih istraživanja sovjetske historiografije*, Historijski zbornik, godina I, br. 1-4, Zagreb 1948.
- Bogdanov, Vaso, *Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848/49*, Zagreb 1949.
- Bogdanov, Vaso, *O nekim osnovnim problemima četrdesetosme*, Zagreb 1949.
- Варшањи, Петер Иштван, *Документи владиног повереника Петра Чарнојевића о покушају помирења Срба и Мађара 1848. године*, Зборник Срби и Мађари у револуцији, Београд 1983.
- Vargyas, Andreas, *Geschichte ungarischen Freiheits=Kampfes in den Jahren 1848–1849*, Budapest 1879.
- Varšanji, Peter Ištvan, *Kraljevski poverenik za južne krajeve (Metarmofaza pokušaja Petra Čarnojevića da postigne izmirenje)*, Vojvodina – osamstočetrdesetosma, Novi Sad 2005.
- Васин, Горан, *Национално-политичка борба Срба у Угарској 1848–1884*, Истраживања, 22, Нови Сад 2010.
- Васић, Павле, *Уметничка топографија Сремских Карловаца*, Нови Сад 1978.
- Вучковић, Војислав Ј., *Рад француских представника у Србији 1848–49 на измирењу Јужних Словена са Мађарима*, Зборник за друштвене науке Матице српске, 13-14, Нови Сад 1956.
- Гавриловић, Андра, *Знаменити Срби XIX века*, Загреб 1901.
- Гавриловић, Владан, *Сведочанства о војним заслугама Ђорђа Стратимировића у српском народном покрету 1848–1849*, Зборник Матице српске за историју, 58, Нови Сад 1998.
- Гавриловић, Владан, *Обавештења и сазнања Вука Караџића о Српском народном покрету 1848–1849*, Зборник МС за историју, 58, Нови Сад 1998.
- Гавриловић, Владан, *Сећања Сенћанина Саве Вујића на догађаје у „четрдесетомој“*, Зборник Матице српске за историју, 61-62, Нови Сад 2000.

- Гавриловић, Владан, *Битка код Турије 1848*, Зборник Матице српске за историју, 63-64, Нови Сад 2001.
- Гавриловић, Владан, *Учешће народног капетана Милоша Војновића у српско-мађарским преговорима у Бачкој у лето 1848. године*, Зборник за историју Матице српске, 63-64, Нови Сад 2001.
- Гавриловић, Владан, *Прилози биографији народног капетана Милоша Војновића*, Зборник Матице српске за историју, 79-80, Нови Сад 2009.
- Гавриловић, Славко, *Ђорђе Стратимировић о својој улози на бојним пољима 1848–1849*, Зборник Матице српске за историју, 2, Нови Сад 1970.
- Гавриловић, Славко, *Стефан Стратимировић, 100 најзнаменитијих Срба*, Ш-Јупублик - Принцип, Београд–Нови Сад 1993.
- Гавриловић, Славко, *Срби у Хабзбуршкој монархији (1792–1849)*, Нови Сад 1994.
- Гавриловић, Славко, *Срем пре и у току Српског народног покрета 1848–1849*, Београд–Ваљево 1997.
- Гавриловић, Славко, *Ратно описаније Јована Малетића из 1848–1849. године*, Зборник Матице српске за историју, 59-60, Нови Сад 1999.
- Гавриловић, Славко, *Политичка борба за српску Војводину у Аустријској царевини 1848–1849*, Зборник радова научног скупа Српски покрет у револуцији 1848–1849, Реферати и саопштења са научног скупа у Београду и Сремским Карловцима од 15. до 17. септембра 1998, САНУ, огранак у Новом Саду, и Архив Војводине Нови Сад, Нови Сад 2000.
- Гавриловић, Славко, *Хрватски бан Јосип Јелачић и Српска Војводина 1848–1849*, Зборник Матице српске за историју, 63-64, Нови Сад 2001.
- Гавриловић, Славко, *Историјско-политички и биографски списи Јована Суботића из доба Српског покрета у Војводини 1848–1849*, Матица српска, Нови Сад 2003.
- Gavrilović, Slavko, *Srpski nacionalni program i politička borba za Srpsku Vojvodinu u Austrijskoj carevini 1848–1849*, Zbornik „Vojvodina 1848“, Novi Sad 2005.
- Група аутора, *Историја српског народа*, књ 5, том 2, Београд 2000.
- Димић, Жарко, *Митрополит Стефан Стратимировић (1757–1836), Знамените личности и установе Сремских Карловаца*, Зборник радова, Нови Сад 2013.
- Димић, Жарко, *Сремски Карловци*, Каирос, Сремски Карловци 2013.

- Добановачки, Јаков Госпођинчанин, *Успомене из народног покрета 1848. и 1849. године*, Нови Сад 1895.
- Дуишин, Виктор Антон, *Српске племићке породице у Војводини од 1690. до 1790*, Гласник Историског друштва у Новом Саду, св. 39-42, књ. XIII, Нови Сад 1940.
- Ђере, Золтан, *Дневник краљевског комесара Петра Чарнојевића из 1848. године*, Зборник Матице српске за историју, 61-62, Нови Сад 2000.
- Ђере, Zoltan, *Ciljevi Srpskog pokreta u Vojvodini*, Zbornik „Vojvodina 1848“, Novi Sad 2005.
- Ђукић, Аврам, *Устројство ц. к. тителског шајкашког батаљона за доба народног покрета 1848–49*, Летопис Матице српске, књ. 193, Нови Сад 1898.
- Екмечић, Милорад, *Револуција, балкански покрети и интереси Русије 1848–1849*, Зборник радова научног скупа Српски покрет у револуцији 1848–1849, Реферати и саопштења са научног скупа у Београду и Сремским Карловцима од 15. до 17. септембра 1998, САНУ, огранак у Новом Саду, и Архив Војводине Нови Сад, Нови Сад 2000.
- Екмечић, Милорад, *Револуција 1848. и Балкан*, Матица српска, Нови Сад 2000.
- Жељски, Реља, *Русија и Српски национални покрет у Револуцији 1848–1849*, Зборник радова Српски народни покрет 1848–1849, Бешка, 2008.
- Јанкулов, Борислав, *О Адаму Косанићу – јунаку из 1848/49*, Зборник Матице српске за друштвене науке, 6, Нови Сад 1954.
- Јакшић, Гргур, *Преписка Илије Гарашанина 1839–1849*, књ. I, Српска академија наука, Београд 1950.
- Јакшић, Гргур; Страњаковић, Драгослав, *Србија од 1813. до 1858*, Београд 1937.
- Kapper, Siegfried, *Die Serbische Bewegung in Südungarn*, Berlin 1851.
- Kapper, Siegfried, *Südslawische Wanderungen*, I-II (neue wohlfeile Ausgabe), Leipzig 1853.
- Капер, Сигфрид, *Српски покрет у јужној Угарској 1848–1849*, Београд–Ваљево 1996.
- Ковачек, Вождар, *Srbi u Pešti marta 1848*, Zbornik „Vojvodina 1848“, Novi Sad 2005.
- Косанић, Адам, *Мој кратки верни животопис*, Панчево 2013.
- Kosshuth and the Hungarian war*, Philadelphia 1851.

- Костић, Мита, *Из историје Срба у Угарској и Аустрији XVIII и XIX века*, књ. 3, Загреб 2013.
- Крестић, Василије, *Српски војни логор код Перлеза*, Зборник Матице српске за друштвене науке, 29, Нови Сад 1961.
- Крестић, Василије, *Аутобиографија Димитрија Матића*, Споменик, XXII, САНУ, Одељење историјских наука, Београд 1981.
- Крестић, Василије, *Историја Срба у Хрватској и Славонији 1848–1849*, Београд, 1995.
- Крестић, Василије, *Леци на српском језику (1848–1849)*, САНУ, огранак у Новом Саду, и Архив Војводине Нови Сад, Нови Сад 1998.
- Крестић, Василије, *Срби у Угарској 1790–1918*, Нови Сад 2013.
- Кркљуш, Љубомирка, *Уставно питање у Војводини за време Српског покрета 1848–1849. године*, Реферати и саопштења са научног скупа у Београду и Сремским Карловцима од 15. до 17. септембра 1998, САНУ, огранак у Новом Саду, и Архив Војводине Нови Сад, Нови Сад 2000.
- Кркљуш, Љубомирка, *Француски дипломати о српском покрету 1848–1849, Зборник радова*, Правни факултет у Новим Саду, XLI (2007), Нови Сад 2008.
- Кркљуш, Љубомирка, *Средњи органи власти у српској Војводини 1848–1849*, Нови Сад 2013.
- Lebl, Arpad, *Revolucionarni pokret u Vojvodini 1848–1849*, Novi Sad 1960.
- Љушић, Радош, *Обреновићи у Револуцији 1848. године*, Реферати и саопштења са научног скупа у Београду и Сремским Карловцима од 15. до 17. септембра 1998, САНУ, огранак у Новом Саду, и Архив Војводине Нови Сад, Нови Сад 2000.
- Микавица, Дејан, *Српска Војводина у Хабзбуршкој монархији 1690–1920*, Нови Сад 2005.
- Микавица, Дејан, *Михајло Полит Десанчић*, Нови Сад 2007.
- Микавица, Дејан; Гавриловић, Владан; Васин, Горан, *Знаменита документа за историју српског народа 1538–1918*, Нови Сад 2007.
- Микавица, Дејан, *Безнадежни савез, српско-хрватски односи и војвођанско питање 1848–1868*, Истраживања, 23, Нови Сад 2012.
- Милићевић, М. Ђ., *Поменик знаменитих људи у српског народа*, Београд 1889.

- Митровић, Мирко, *Протокол архиве Стратимировића и Книћанина као извор за Револуцију 1848–1849*, Зборник Матице српске за историју, 32, Нови Сад 1985.
- Николић, Исидор, *Војводство Срба аустријских*, Беч 1848.
- Oestereich, *Ungarn und die Woivodina, von einem Saxo-Magyaren*, Wien 1850.
- Павловић, Драгољуб М., *Србија и српски покрет у јужној Угарској*, Српска краљевска академија, Београд 1904.
- Pal, Tibor, *Lajoš Košut u Revoluciji 1848/49. godine, s posebnim osvrtom na politiku prema narodnostima*, Zbornik „Vojvodina 1848“, Novi Sad 2005.
- Петров, Милан, *Ђорђе Стратимировић 1848–1849. године*, Зборник Матице српске за историју 59-60, Нови Сад 1999.
- Петров, Милан, *Патријарх Јосиф Рајачић и Ђорђе Стратимировић 1848–1849. године*, Домети, часопис за културу, пролеће–лето 1999, година 26, број 96-97 и број 98-99, Сомбор 1999.
- Петров, Милан, *Логор српске војске код Томашевца 1848–1849. године*, Зборник Матице српске за историју, 59-60, Нови Сад 1999.
- Петров, Милан, *Лајош Кошут и Срби револуционарне 1848–1849. године*, Зборник Матице српске за историју, 61-62, Нови Сад 2000.
- Петровић, Коста, *Наоружање и опрема српске војвођанске војске 1848/49*, Научни Зборник Матице српске, 1, Нови Сад 1950.
- Петровић, Коста, *Карловци у 1848/49 години*, Зборник Матице српске, серија друштвених наука, 3, Нови Сад 1952.
- Петровић, Коста, *Како су бирани народни посланици за Мајску и Септембарску скупштину 1848*, Прилози за политичку, културну и привредну историју Војводине, Зборник државних архива Војводине, Нови Сад 1954.
- Петровић, Никола, *Светозар Милетић*, Београд 1958.
- Пико, Емил, *Срби у Угарској*, Нови Сад 1883.
- Попов, Јелена; Попов, Чедомир, *Аутономија Војводине – српско питање*, Сремски Карловци 2000.
- Попов, Чедомир; Славко Гавриловић, *Европска револуција и Српски покрет 1848–1849*, Београд–Нови Сад 1997.
- Роров, Ћедомир, *Грађанска Европа (1770–1871)*, друга књига – Политичка историја Европе, Novi Sad 1989.

- Popov, Čedomir, *Evropske revolucionarne inicijative na tlu današnje Vojvodine 1848/1849*, Zbornik „Vojvodina osamsto četrdeset osma“, Novi Sad 2005.
- Поповић, Дака, *Војвођански градови у Буни 1848–49*, Нови Сад у 1848/9-ој год., Зборник Матице српске за друштвене науке, 6, Нови Сад 1954.
- Поповић, Дака, *Војвођански градови у Буни 1848–49*, Земун, Зборник Матице српске за друштвене науке, 11, Нови Сад 1955.
- Поповић, Дака, *Српски покрет у Војводини и Буна 1848–1849*, Нови Сад 2009.
- Поповић, Душан, *Срби у Војводини*, књ 3, Нови Сад 1963.
- Puffer, Joseph, *Skizze der Ereignisse an der unter Donau in den Jahren 1848–1849*, Wien 1852.
- Раденић, Андрија; Kovacs, Endre, *Magyar-delszlav megbekelési törekvesek 1848/49-ben*, Зборник Матице српске за друштвене науке, 27, Нови Сад 1960.
- Раденић, Андрија, *Суштинска спорна питања српског покрета 1848–1849. године*, Срби и Мађари у револуцији 1848–1849. године, САНУ, Научни скупови, књ. XVI, Одељење језика и књижевности, књ. 3, Београд 1983.
- Радонић, Јован, *Слике из историје и књижевности*, Београд 1938.
- Радонић, Јован, *Аутобиографија патријарха Јосифа Рајачића*, Београд 1951.
- Савковић, Јован, *Борба Срба Војвођана за своју територијалну и политичку самосталност*, Зборник Матице српске, серија друштвених наука, 3, Нови Сад 1952.
- Савковић, Јован, *Патријарх Јосиф Рајачић у Српском покрету 1848–1849*, Прилози за политичку, културну и привредну историју Војводине, Зборник државних архива Војводине, Нови Сад 1954.
- Савковић, Јован, *Нацрт устава за Војводину-Србију 1849. године*, Зборник за друштвена науке св. 13, Нови Сад 1956.
- Савковић, Јован, *Мировни преговори за време Српског покрета 1848–1849. године према документацији Јосифа Тима*, Зборник Матице српске за друштвене науке, св. 15, Нови Сад 1956.
- Савковић, Јован, *Фердинанд Мајерхофер у Српском покрету 1848–49. године*, Зборник Матице српске за друштвене науке, 17, Нови Сад 1957.
- Сандић, Александар, *Диплома властелинска и родослов породице Стратимировића – Кулпинских*, Летопис Матице српске, књ. 142, свеска друга, Нови Сад 1885.

Springer, Anton, *Geschichte Österreichs seit dem Wiener Frieden 1809*, II, Leipzig 1865.

Стефановић, Јован, *Бој код Ечке*, Летопис Матице српске за 1952. годину, књ. 85, Пешта 1852.

Стојанчевић, Владимир, *Турска према политици Кнежевине Србије у помагању Српског народног покрета у Војводини 1848–49*, Реферати и саопштења са научног скупа у Београду и Сремским Карловцима од 15. до 17. септембра 1998, САНУ, огранак у Новом Саду, и Архив Војводине Нови Сад, Нови Сад 2000.

Страњковић, Драгослав, *Србија – Пијемонт Јужних Словена 1842–1853*, Београд 1932.

Стратимировић, Ђорђе, *Боговић Стратимировић, пуномоћник народа херцеговачког при царском двору у Бечу године 1737–1739*, Летопис Матице српске, књ. 184, св. 4, Нови Сад 1895.

Субић, Радослав, *Србобранци*, Нови Сад 2006.

Subbotić, J., *Authentische Darstellung der Ursachen der Entstehung, Entwicklung und Führungsart des Krieges zwischen den Serben und Magyaren im Jahre 1848*, Agram, 1849.

Томандл, Миховил, *Српски војни логор и битка код Перлеза 2. септембра 1848*, Зборник Матице српске за друштвене науке, 13-14, Нови Сад 1956.

Томандл, Миховил, *Улога д-ра Константина Пеичића у Српском покрету 1848–1849. године*, Зборник Матице српске за друштвене науке, 18, Нови Сад 1957.

Томандл, Миховил, *Војвода Стеван Шупљикац као главнокомандујући српских војних снага у Војводини 1848. године*, Зборник Матице српске за друштвене науке, 27, Нови Сад 1960.

Ćelap, Lazar, *Zemun u Srpskom pokretu 1848–1849*, Novi Sad 1960.

Црњански, Милош, *Есеји и прикази, Лепота ђенерала Стратимировића*, Нови Сад 1991.

Урбан, Аладар, *Баћањева влада, Српски национални покрет и јужноугарски владини повереници лета 1848*, САНУ, Научни скупови, књ. XVI, Одељење језика и књижевности, књ. 3, Београд 1983.

Frost, John, *The monarchs and the people of Europe; their condition, Resources, and Attitude with Respect to each other*, Philadelphia 1853.

Чубриловић, Васа, *Историја политичке мисли у Србији XIX века*, Београд 1958.

Schlesinger, Max, *Aus Ungarn*, Berlin 1850.

Шпира, Ђерђ, *На прагу братоубилачког рата, Развој националних покрета у Угарској у доба револуције 1848, Срби и Мађари у Револуцији 1848–1849. године*, САНУ, Научни скупови, књ. XVI, Одељење језика и књижевности, књ. 3, Београд 1983.

САДРЖАЈ

УВОД:

Ђорђе Стратимировић – порекло, школовање и рад до 1848..... 4

ИЗМЕЂУ РЕВОЛУЦИЈЕ И СРПСКОГ НАРОДНОГ ПОКРЕТА –

ВОЈНИ И ПОЛИТИЧКИ УСПОН ЂОРЂА СТРАТИМИРОВИЋА 16

1.1 Почетак револуције у Европи 16

1.2 У знаку националног препорода –српско-мађарски односи пре и на почетку револуционарних дешавања..... 26

1.3 Мајска скупштина 55

1.4 Стварање народне власти и учешће Ђорђа Стратимировића – Главни одбор..... 78

1.5 Формирање српске народне војске и припреме за оружани сукоб са Мађарима 96

1.6 Борбе код Сремских Карловаца 12. јуна 1848. године..... 121

1.7 Учешће Ђорђа Стратимировића у српско–мађарски борбама до октобра 1848..... 137

1.8 Тачка кључања – односи патријарха Јосифа Рајачића и Ђорђа Стратимировића 163

2. ЂОРЂЕ СТАРТИМИРОВИЋ – ВОЈНИК, ПРЕДВОДИТЕЉ, ВОЖД 222

2.1. Учешће у биткама после октобра 1848..... 222

2.2 Србијански пречани и пречански Србијанци – Стеван Книћанин и Ђорђе Стратимировић 252

2.3 Односи Ђорђа Стратимировића са водећим личностима србијанске политике 264

2.4 Односи Ђорђа Стратимировића са баном Јосипом Јелачићем – Српска политика и питање хрватског државног и историјског права 287

2.5 Двор и Српски народни покрет – парадигма изневерених надања..... 303

2.6 Крај или пораз Српског народног покрета..... 319

ЗАКЉУЧАК

Лик Ђорђа Стратимировића и његов значај и улога у Српском покрету..... 328

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА..... 342